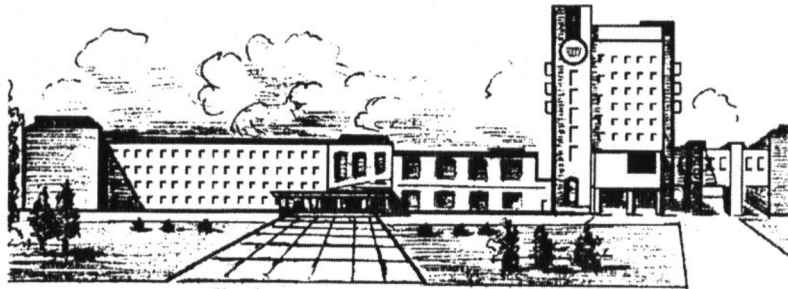

ISSN 2225-7543

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

В І С Н И К
ЧЕРНІГІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

№ 2 (74)

Чернігів 2014

УДК 330.14
ББК 65.12.45
В53

Друкується за рішенням вченої ради університету (протокол № 6 від 30.06.2014). «Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”» включено до нового переліку наукових фахових видань України, затвердженого постановою Президії ВАК України від 10 березня 2010 р. № 1-05/2 (Бюлетень ВАК України № 4, 2010).

З 2013 року «Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”» включений у міжнародну наукометричну базу даних eLIBRARY.RU (ліцензійний договір № 246-04/2013 від 29 квітня 2013 року).

Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”
В53 : науковий збірник / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т, 2014. – № 2(74). – 281 с.

У цьому випуску «Вісника Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”» вміщено статті, присвячені теоретичним проблемам розвитку національної економіки; галузевим аспектам розвитку національного господарства; проблемам менеджменту та розвитку продуктивних сил регіону, державного управління, фінансовим ресурсам, обліку, контролю та аудиту.

«Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”» буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів вищих навчальних закладів.

УДК 330.14
ББК 65.12.45

Головний редактор:

Шкарлет С.М., доктор економічних наук, професор.

Заступники головного редактора:

Бутко М.П., доктор економічних наук, професор;

Ільчук В.П., доктор економічних наук, професор;

Олійченко І.М., доктор наук з державного управління, професор.

Члени редакційної колегії:

Дачій Н.В., доктор наук з державного управління, професор;

Козаченко С.В., доктор економічних наук, професор;

Корецький М.Х., доктор наук з державного управління, професор;

Левківський В.М., доктор економічних наук, професор;

Пепа Т.В., доктор економічних наук, професор;

Удовиченко В.П., доктор економічних наук, професор;

Чернюк Л.Г., доктор економічних наук, професор;

Дерій Ж.В., кандидат економічних наук, доцент;

Лень В.С., кандидат економічних наук, доцент;

Стрілець М.І., кандидат наук з державного управління, заступник голови, керівник апарату Чернігівської обласної державної адміністрації;

John N. Davies, Professor, Department of Computer Science, Glyndwr University, Wrexham, U.K.

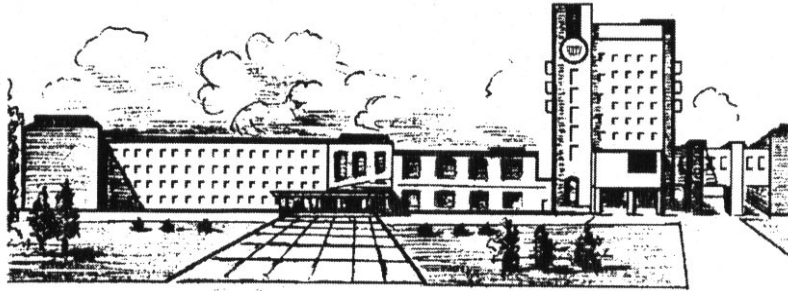
Заснований у 1996 році. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14995-3967 ПР від 05.03.2009 р.

© Чернігівський національний технологічний університет, 2014

ISSN 2225-7543

ISSN 2225-7543

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

VISNYK

***CHERNIHIV
STATE TECHNOLOGICAL
UNIVERSITY***

***SERIES "ECONOMICS"
SET OF SCIENTIFIC WORKS***

ISSUE № 2 (74)

Chernihiv 2014

UDC 330.14
LBC 65.12.45

Published by the decision of the Academic Council of the University (protocol № 6 of 30.06.2014). Visnyk of Chernihiv State Technological University. Series "Economics" is included in the new list of academic editions of Ukraine, approved by the Resolution of the Presidium of HAC of Ukraine of 10 March 2010 № 1-05/2 (Bulletin of HAC of Ukraine № 4, 2010).

Since 2013 Visnyk of Chernihiv State Technological University. Series "Economics" has been included in the international scientometric database eLIBRARY.RU (license agreement № 246-04/2013 of April 29, 2013).

Visnyk of Chernihiv State Technological University. Series "Economics" : scientific collection / Chernihiv National Technological University. – Chernihiv : Chernihiv National Technological University, 2014. – № 2 (74). – 281 p.

The articles on theoretical problems of the national economy, sectorial aspects of the national economy, the problems of management and development of the productive forces of the region, public administration, finance, accounting, control and audit have been published in this issue of the Visnyk of Chernihiv State Technological University Series "Economics".

Visnyk of Chernihiv State Technological University. Series "Economics" will be helpful for the researchers, postgraduate and undergraduate students and students of higher educational institutions.

UDC 330.14
LBC 65.12.45

Editor in chief:

Shkarlet S.M., Doctor of Economics, Professor.

Deputy Editor in chief:

Butko M.P., Doctor of Economics, Professor;

Ilchuk V.P., Doctor of Economics, Professor;

Oliychenko I.M., Doctor of Public Administration, Professor.

Members of the Editorial Board:

Datsiy N.V., Doctor of Public Administration, Professor;

Kozachenko S.V., Doctor of Economics, Professor;

Koretskyi M.Kh., Doctor of Public Administration, Professor;

Levkivskyi V.M., Doctor of Economics, Professor;

Pepa T.V., Doctor of Economics, Professor;

Udovychenko V.P., Doctor of Economics, Professor;

Cherniuk L.H., Doctor of Economics, Professor;

Deriy Zh.V., PhD in Economics, Associate Professor;

Len V.S., PhD in Economics, Associate Professor;

Strilets M.I., PhD in Public Administration, Deputy Chairman, the Chief of Staff of the Chernihiv Regional State Administration;

John N. Davies, Professor, Department of Computer Science, Glyndwr University, Wrexham, U.K.

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

<i>Попов О.Є., Митрофанова А.С.</i> Систематизація факторів трансформації виробничих відносин у контексті розвитку технологічного способу виробництва.....	9
<i>Рибчук А.В., Левківський В.М.</i> Методологія дослідження глобальної виробничої інфраструктури.....	16
<i>Шкарлет С.М., Ільчук В.П., Лисенко І.В.</i> Методичні підходи до визначення економічної ефективності функціонування кластерів.....	25
<i>Гнат'єва Т. М.</i> Соціальна відповідальність бізнесу як інструмент ефективності корпоративної стратегії.....	35
<i>Кужель В.В., Манзій О.П.</i> Продовольчий кластер як один із критеріїв системи забезпечення продовольчої безпеки.....	45
<i>Шабатура Т.С.</i> Методологічні засади оцінки економічного потенціалу підприємства.....	54

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

<i>Бутко М.П., Соломаха І.В.</i> Простора модель розвитку та управління підприємствами у нетрадиційних сферах економічної діяльності.....	60
<i>Концева В.В., Хоменко І.О., Бойко Н.В.</i> Фінансові аспекти управління структурою капіталу в сучасних умовах.....	69
<i>Лебедєва В.В.</i> Вертикальна диверсифікація аграрних підприємств.....	75

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

<i>Мельникова М.В., Чувікіна Н.В.</i> Методичні підходи до формування концептуальних моделей міського управління.....	81
<i>Дерій Ж.В., Завгородня Н.В.</i> Роль людського потенціалу в підвищенні конкурентоспроможності підприємств АПК Чернігівського регіону.....	87
<i>Зеленська О.О., Зеленський С.М., Алешузіна Н.О.</i> Уроки дореволюційної аграрної реформи для формування перспективної продовольчої політики України.....	92
<i>Ковалевська А.В., Балог О.Г., Андренко О.А.</i> Оцінка рівня та якості життя населення як передумова формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку регіону.....	99
<i>Манжура О.В.</i> Актуальні проблеми інвестиційного забезпечення аграрної кооперації.....	109
<i>Мельниченко І.В., Даруга А.О.</i> Амортизаційна політика в контексті економічної безпеки сільськогосподарського підприємства.....	115
<i>Удуд І.Р.</i> Ризики діяльності та шляхи запобігання банкрутству туристичних підприємств.....	120
<i>Шабардіна Ю.В.</i> Організаційно-економічний механізм розвитку рекреаційного потенціалу регіону.....	126
<i>Танасійчук Ю.В.</i> Механізми стратегічного управління розвитком аграрної сфери регіону.....	134
<i>Філіппова Н.В.</i> Особливості використання персоналу будівельних підприємств в умовах інноваційного розвитку економіки.....	141
<i>Пазюк В.Л.</i> Механізм створення винного бренду.....	147

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

<i>Ільчук В.П., Руденко О.М., Лисенко І.В.</i> Сталий розвиток регіонів як умова забезпечення економічної безпеки України.....	153
<i>Дубина М.В., Тунік М.В., Білоус К.В., Соболева Т.О.</i> Роль страхових посередників у забезпеченні зростання довіри клієнтів до діяльності страховиків.....	163
<i>Пірог В.В.</i> Вплив ризиків на фінансову стійкість комерційного банку.....	173
<i>Хмелевський С.М.</i> Зміна алгоритмів розрахунку фінансово-економічних показників.....	179
<i>Хлистул О.А.</i> Формування змісту фінансово-економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери.....	187
<i>Голуб К.В.</i> Концептуальні засади антикризового управління банківською системою України.....	196
<i>Поляк Н.П.</i> Банківське кредитування: сучасний стан та проблеми сьогодення.....	201
<i>Сидоренко О.М.</i> Ключові недоліки функціонування організаційного механізму управління в роботі системи державного фінансового контролю України.....	208

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

<i>Барановська В.Г.</i> Міжнародний досвід розвитку аудиту	214
<i>Криштона І.І.</i> Стратегічна звітність в управлінні грошовими потоками промислового підприємства	219
<i>Лень В.С., Колівешко О.М.</i> Екологічний облік: поняття та зміст	223
<i>Пліско І.М.</i> Особливості відображення в бухгалтерському обліку розрахунків електронними грошима	230
<i>Рядська В.В.</i> Аналіз взаємозв'язку між ціною та якістю аудиторських послуг	236
<i>Sivitska S.</i> State promotion of investment development of alternative energy	243

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

<i>Олійченко І.М., Дітковська М.Ю.</i> Впровадження системи електронного документообігу в органі державної влади як складової системи електронного урядування	248
<i>Олифіренко Л.Д.</i> Інституалізація складових механізму державного регулювання розвитку агропромислових корпорацій	255
<i>Олифіренко Ю.І.</i> Шляхи вдосконалення державного управління у сфері захисту прав дитини	264

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ	276
---	-----

CONTENT

THEORETICAL PROBLEMS OF NATIONAL ECONOMY DEVELOPMENT

<i>Popov O., Mytrofanova A.</i> Systematization of factors of production relations transformation in context of technological mode of production's development	9
<i>Rybchuk A., Levkivskiy V.</i> The methodology of research of global production infrastructure	16
<i>Shkarlet S., Ilchuk V., Lysenko I.</i> Methodical approaches to determination of economic efficiency of clusters' functioning	25
<i>Hnatieva T.</i> Social responsibility of business as a tool of the efficiency of a corporate strategy	35
<i>Kuzhel V., Manzji O.</i> Food cluster as one of the criteria of food security supply system	45
<i>Shabaturova T.</i> Assessment methodological framework of an enterprise economic potential assessment	54

SECTORAL ASPECT OF THE NATIONAL ECONOMY DEVELOPMENT

<i>Butko M., Solomakha I.</i> Spacious model of development and enterprises management in non-traditional areas of economic activity	60
<i>Kontseva V., Khomenko I., Boiko N.</i> Financial aspects of management of the structure of capital in modern conditions	69
<i>Lebedieva V.</i> Vertical diversity of agrarian enterprises	75

PROBLEMS OF MANAGEMENT AND DEVELOPMENT OF THE PRODUCTIVE FORCES OF THE REGION

<i>Melnykova M., Chuvikina N.</i> Methodical approaches to the formation of the conceptual models of urban management	81
<i>Deriy Zh., Zavorodnia N.</i> The role of human potential in improving the competitiveness of agricultural enterprises of the Chernihiv region	87
<i>Zelenska O., Zelenskyi S., Alieshuhina N.</i> Lessons for pre-revolutionary agrarian reform forming the future of food policy of Ukraine	92
<i>Kovalevska A., Baloh O., Andrenko O.</i> Evaluation of level and quality of life as a prerequisite for the formation of strategic vision of the socio-economic development of regions	99
<i>Manzhura O.</i> Current problems of agricultural cooperation investment support	109
<i>Melnychenko I., Daruha A.</i> Depreciation policy in the context of economic security of agricultural enterprise	115
<i>Udud I.</i> Risks in business and ways to prevent bankruptcy of tourism enterprises	120
<i>Shabardina Yu.</i> Organizational and economic mechanism development regional recreation potential	126
<i>Tanasiychuk Yu.</i> Mechanisms of strategic management of the agricultural areas of the region	134
<i>Filippova N.</i> Features of using building enterprises staff in Ukraine in the conditions of innovative economic development	141
<i>Paziuk V.</i> The mechanism of creation of a wine brand	147

FINANCIAL RESOURCES: THE PROBLEMS OF FORMATION AND USAGE

<i>Ilchuk V., Rudenko O., Lysenko I.</i> Sustainable development of the regions as condition of economic security assurance of Ukraine	153
<i>Dubyna M., Tunik M., Bilous K., Sobolieva T.</i> Role of insurance agents in providing the growth of client's trust to the insurers	163
<i>Piroh V.</i> Impact of risks on the financial stability of a commercial bank	173
<i>Khmelevskiy S.</i> The changing of algorithms for financial and economic indicators calculation	179
<i>Khlystun O.</i> Formation of content of financial and economic security of enterprises in agricultural and food sector	187
<i>Holub K.</i> Conceptual framework anticrisis management of the banking system of Ukraine	196
<i>Poliak N.</i> Bank lending: current situation and problems of today	201
<i>Sydorenko O.</i> Key weaknesses of functioning of the organizational mechanism in the area of management of state financial control system of Ukraine	208

**ACCOUNTING, CONTROL AND AUDIT: THEORETICAL
AND METHODOLOGICAL ASPECT**

<i>Baranovska V.</i> International experience in the development of audit	214
<i>Kryshchopa I.</i> Strategic reporting in cash flow management of an industrial enterprise.....	219
<i>Len V., Koliveshko O.</i> The ecological account: concept and content	223
<i>Plisko I.</i> Features of display in accounting calculation of electronic money.....	230
<i>Riadaska V.</i> Analysis of development of relationship between price and quality of audit services	236
<i>Sivitska S.</i> State promotion of investment development of alternative energy.....	243

GOVERNANCE

<i>Olychenko I., Ditkovska M.</i> Implementing of the electronic document management system in government agencies as a component of e-government	248
<i>Olyfrenko L.</i> Institutionalization of the components of the governance mechanism of state regulation of the development of agroindustrial corporation	255
<i>Olyfrenko Yu.</i> The improvement trends in the work of state executive bodies in charge of child's rights protection	264

BASIC REQUIREMENTS FOR SUBMITTING MANUSCRIPTS AND SCIENTIFIC ARTICLES	276
--	------------

УДК 330.341.2

О.Є. Попов, д-р екон. наук

А.С. Митрофанова, викладач

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ФАКТОРІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИРОБНИЧИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЧНОГО СПОСОБУ ВИРОБНИЦТВА

А.Е. Попов, д-р екон. наук

А.С. Митрофанова, преподаватель

Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця, г. Харьков, Украина

СИСТЕМАТИЗАЦИЯ ФАКТОРОВ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО СПОСОБА ПРОИЗВОДСТВА

Oleksandr Popov, Doctor of Economics

Anastasiia Mytrofanova, teacher

Simon S. Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine

SYSTEMATIZATION OF FACTORS OF PRODUCTION RELATIONS TRANSFORMATION IN CONTEXT OF TECHNOLOGICAL MODE OF PRODUCTION'S DEVELOPMENT

Виробничі відносини є однією з визначальних детермінант соціально-економічної системи суспільства, тому важливим є дослідження рушійних сил їх трансформації. Виявлено, що сучасний постіндустріальний технологічний спосіб виробництва створює необхідні матеріальні передумови для наступного етапу перетворення виробничих відносин, змістовною сутністю якого є соціалізація. Обґрунтовано, що у процесі трансформації потрібна узгоджена дія системи факторів, яка складається з трьох груп. Крім того, об'єктивний вплив справляють і різноманітні надбудовні фактори. Проведено узагальнення та систематизацію факторів трансформації виробничих відносин. Показана роль технологічного способу виробництва як фактора перетворення виробничих відносин. Досліджено фактори у сфері надбудовних відносин.

Ключові слова: технологічний спосіб виробництва, продуктивні сили, виробничі відносини, відносини власності, фактори перетворення виробничих відносин.

Производственные отношения являются одной из определяющих детерминант социально-экономической системы общества, поэтому важным является исследование движущих сил их трансформации. Выведено, что современный постиндустриальный технологический способ производства создает необходимые материальные предпосылки для следующего этапа преобразования производственных отношений, сущностью которого является социализация. Обосновано, что в процессе трансформации необходимо согласованное действие системы факторов, которая состоит из трех групп. Кроме того, объективное влияние оказывают и разнообразные надстроечные факторы. Проведены обобщение и систематизация факторов трансформации производственных отношений. Показана роль технологического способа производства как фактора преобразования производственных отношений. Исследованы факторы в сфере надстроечных отношений.

Ключевые слова: технологический способ производства, производительные силы, производственные отношения, отношения собственности, факторы преобразования производственных отношений.

Production relations are one of the constitutive determinants of a society socio-economic system, therefore investigating the factors of production relations transformation is important. The article shows that the modern postindustrial technological mode of production creates necessary material prerequisites for the next stage of production relations reformation, socialization being its substantial essence. Also the article explores that in the course of transformation process the coherent operation of the factor system consisting of three groups is required. Furthermore different superstructural factors influence this process. In the article the factors of production relations transformation have been generalized and systematized. Significance of technological mode of production as a factor of production relations transformation has been revealed. Superstructural factors have been investigated.

Key words: technological mode of production, productive forces, production relations, ownership relations, factors of production relations' transformation.

Постановка проблеми. Питання виробничих відносин, зокрема відносин власності, завжди турбувало і вчених, і практиків, і державних діячів. Виробничі відносини – базис суспільства, вони детермінують тип соціально-економічної системи, за законами якої живе і функціонує суспільство. Відповідно до формаційної теорії, еволюцією виробничих відносин визначається зміст етапів суспільно-історичного розвитку. За

останнє століття наша країна пережила два епохальні, глобальні злами суспільного устрою – під час створення і розпаду СРСР, і першочергову роль у таких процесах відігравали перетворення відносин власності. Дискусії щодо питань, пов'язаних із способами, обсягами, цілями приватизації державного майна в період постсоціалістичної трансформації не вщухають і сьогодні. Отже, дослідження рушійних сил, факторів трансформації виробничих відносин залишається надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження процесів перетворення виробничих відносин у межах формаційного підходу [1–3], як правило, охоплює детальний розгляд діалектичної взаємодії між продуктивними силами та виробничими відносинами і доходить висновку, що саме завдяки розвитку продуктивних сил об'єктивно забезпечується і вдосконалення виробничих відносин. Передбачається, що цей процес відбувається майже автоматично, набуваючи характеру не тільки закономірності, але і закону. Є формулювання особливого закону відповідності виробничих відносин характеру і рівню розвитку продуктивних сил. Однак, якщо на великих історичних проміжках дійсно спостерігається подібна закономірність, то у ближчій перспективі можна помітити, що суспільно-історичні зміни протікають набагато складніше, нерідко не вмщуючись у жорсткі імперативні схеми. Це, наприклад, стосується утвердження більш прогресивних відносин загальнонародної власності у СРСР на тлі розпаду Російської імперії, Першої світової та Громадянської війн, а отже і руйнації, а не піднесення продуктивних сил. Також у період після розпаду СРСР суспільство зазнало трансформації виробничих відносин, по суті, в бік не прогресу, а регресу, оскільки перехід відбувся від соціалістичних до капіталістичних відносин, тобто «назад».

З іншого боку, у межах індустріально-технократичних теорій цивілізаційного підходу [4–6] передбачається наявність безпосереднього зв'язку між розвитком продуктивних сил (на сучасному етапі – у формі науково-технічної революції) та суспільними змінами, які включають вирішення соціальних суперечностей, зміни у класовій структурі суспільства на користь панування технічної інтелектуальної еліти, утвердження суспільства достатку. Тобто соціально-економічний розвиток ототожнюється з технологічним розвитком, а з аналізу «випадає» найважливіша ланка – виробничі відносини.

Інституціональна теорія збагачує економічну науку завдяки власній методологічній платформі, розглядаючи виробничі відносини, зокрема відносини власності, через призму категорій «інституту власності» та «права власності», «трансакційних витрат», відносин між власністю та владою [7]. У такому випадку порушуються питання впливу на виробничі відносини певних надбудовних відносин.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, з одного боку, постає проблема уточнення впливу продуктивних сил на перетворення виробничих відносин з урахуванням незаслужено маловживаної концепції технологічного способу виробництва. А з іншого боку, постає завдання систематизації факторів трансформації виробничих відносин з урахуванням не тільки багатогранного впливу продуктивних сил, але і надбудовних відносин.

Мета статті. Метою цієї роботи є виявлення та систематизація основних факторів, які впливають на процес трансформації виробничих відносин на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до формаційної теорії, у процесі проходження суспільним способом виробництва етапів розвитку (виникнення, становлення, зрілий стан, спадний розвиток, занепад), продуктивні сили і виробничі відносини переживають свої стадії діалектичної взаємодії. Так, сформовані відповідно до досягнутого рівня розвитку продуктивних сил виробничі відносини певний час функціонують як форми розвитку продуктивних сил, надаючи їм простір для якісного покращання й активно на них впливаючи таким чином, що відбувається поступове взаємне вдосконалення і

продуктивних сил, і виробничих відносин. У міру досягнення матеріальними продуктивними силами якісно нового етапу у своєму розвитку, виробничі відносини перестають виконувати роль форм їхнього розвитку. Для подальшого вдосконалення продуктивних сил виробничі відносини повинні перейти на якісно інший, вищий етап розвитку. Так К. Маркс пише із цього приводу: «На певному етапі свого розвитку матеріальні продуктивні сили суспільства вступають у суперечність із наявними виробничими відносинами ... усередині яких вони дотепер розвивалися. З форм розвитку продуктивних сил ці відносини перетворюються на їхні окупи ... Зі зміною економічної основи ... відбувається переворот у всій величезній надбудові» [1, Т. 13, с. 7]. Отже, значення розвитку продуктивних сил для перетворення виробничих відносин важко переоцінити.

Концепція технологічного способу виробництва збагачує і повніше розкриває схематично окреслений процес діалектичної взаємодії продуктивних сил та виробничих відносин, оскільки виявляє першоджерело розвитку самих продуктивних сил, яке лежить у суперечливих відносинах у системі «людина – техніка». Імпульсом розвитку системи продуктивних сил є взаємодія між основними їхніми елементами – працівником і засобами праці, зв'язок між якими і характеризує той чи інший технологічний спосіб виробництва (інструментальний, індустріальний або постіндустріальний). Так, одним з найважливіших результатів трудової діяльності є не тільки виробництво продукту, але й відтворення самої робочої сили, як сукупності інтелектуальних і фізичних здібностей, особистих властивостей, які вдосконалюються у процесі праці. Працівник, виробляючи продукт, власне кажучи, «виробляє самого себе», адже продукт відображає сутність працівника, його кваліфікацію й особисті якості. Зміни властивостей робочої сили як особистого елемента продуктивних сил вступають у суперечність з наявними засобами праці, що стимулює вдосконалення останніх. Дослідники [3] підкреслюють у зв'язку з цим, що вихідним моментом у розвитку продуктивних сил виступає розвиток самого працівника. Водночас на поверхні явищ створюється враження більшої рухливості не особистого елемента, а засобів праці, «результат людської діяльності сприймаються як її початок» [3, с. 290]. Незважаючи на те, що неможливо постійно забезпечувати повну відповідність працівників засобам праці в масштабах суспільства, воно прагне до того, щоб відбувалося поступове приведення рівня кваліфікації працівників у відповідність із новими засобами праці, що забезпечується за рахунок розвитку системи освіти, підготовки й перепідготовки кадрів, науково-дослідних установ. З іншого боку, висока кваліфікація досвідчених працівників, наукових співробітників, що випереджає наявний рівень розвитку засобів праці, дозволяє їм створювати принципово нові засоби праці, які, згодом поширюючись, змушують широку масу працівників учитися їх застосовувати. Так постійно відтворюється і знову розв'язується суперечність між рівнем розвитку засобів праці і рівнем розвитку працівника.

По суті, технологічний спосіб виробництва стає фактором перетворення виробничих відносин завдяки своїй подвійній ролі у цьому процесі. З одного боку, він створює необхідну матеріальну платформу для того, щоб виробничі відносини вийшли на новий рівень. Наприклад, капіталістична власність не могла отримати міцну постійну основу раніше, ніж поширився індустріальний технологічний спосіб виробництва з його механізованою працею та великим машинним виробництвом. З іншого боку, сучасний технологічний спосіб виробництва вступає у суперечність з наявними капіталістичними виробничими відносинами, вирішення яких лежить у площині глибокої соціалізації виробничих відносин, а отже, їхнього вдосконалення до того рівня, який забезпечить вигоди ТСВ, передусім, в аспекті повного розкриття творчого потенціалу людини.

Так, на етапі свого висхідного розвитку капіталістичні виробничі відносини дійсно були прогресивними для розвитку продуктивних сил, успішно вдосконалюючи і технологічний спосіб виробництва. Розвиток масового виробництва на капіталістичних заса-

дах двісті років тому не тільки спонукав впровадження у виробничі процеси наявних науково-технічних знань, але згодом поставило науку в прямому сенсі на службу виробництву – так, що вже сьогодні беззаперечним є факт перетворення науки на безпосередню продуктивну силу. Недарма у розбудові буржуазно-демократичних революцій, спрямованих на знищення феодальних пережитків, пліч-о-пліч брали участь як буржуазія, так і наймані працівники – тобто у майбутньому два антагоністичні класи. Глибокі розходження їхніх економічних інтересів виявилися пізніше, уже після перемоги революцій. Стадія державно-монополістичного капіталізму через розгортання двох світових війн, системи економічного неокolonіалізму, процесів неоліберальної глобалізації довела, що такі виробничі відносини не є найкращою формою функціонування продуктивних сил. На наш погляд, сьогодні можна спостерігати явні прояви гальмуючої ролі сучасних виробничих відносин щодо продуктивних сил. Суперечність між ними спостерігається у неможливості повністю реалізувати весь потенціал наявного рівня розвитку продуктивних сил. Це проявляється в недовантаженні виробничих потужностей і безробітті. Заглиблюються важкість протікання та негативні наслідки регіональних і світових економічних криз. Ринково-капіталістичні відносини перешкоджають повному використанню науково-технічних досягнень у суспільних інтересах: так, напрямки розвитку науки нерідко визначаються приватними інтересами транснаціональних корпорацій; монополії можуть і затримувати поширення наукових досягнень через патентування і ліцензування; відбувається переорієнтування значної кількості матеріальних ресурсів у бік виробництва озброєнь. Також є суперечності між зростанням усупільнення виробництва та приватним характером привласнення засобів і результатів виробництва; між підвищенням творчого змісту праці та її експлуатацією; між загальнокультурним призначенням освіти та її комерціалізацією та ін.

Таким чином, взаємодія між постіндустріальним технологічним способом виробництва та капіталістичним суспільним способом виробництва, що відбувається за цілим спектром напрямків, є неоднозначною: умови, які вимагає ТСВ для своєї ефективної реалізації від наявних виробничих відносин, виявляються не завжди прийнятними, що стає причиною появи окреслених суперечностей. Отже, необхідною виявляється глибока трансформація сучасних виробничих відносин на засадах соціалізації. На наш погляд, напрямками перетворення виробничих відносин можуть виступати: по-перше, активізація у суспільстві ролі соціального партнерства у самому широкому розумінні як виду взаємодії людей, яким визначається гуманістичний зміст людських відносин; по-друге, розвиток форм власності, відповідних загальному неподільному та спільно-частковому типам присвоєння.

Проте перетворення виробничих відносин з окреслених вище напрямів не може відбуватися швидко та з імперативною необхідністю, незважаючи на існування необхідних матеріальних передумов, створених сучасним технологічним способом виробництва. Тому необхідні зусилля із забезпечення напрямків соціалізації виробничих відносин як з боку держави (в основному), так і з боку самих працівників. На нашу думку, в цьому процесі потрібна узгоджена та взаємопов'язана дія системи факторів, які можна об'єднати у такі групи:

- 1) породжені сучасним технологічним способом виробництва матеріальні передумови розвитку продуктивних сил;
- 2) зумовлені суперечностями між новим технологічним способом виробництва і виробничими відносинами;
- 3) заходи держави з посилення реалізації першої групи факторів та пом'якшення негативних соціальних наслідків дії другої групи факторів; а також самоорганізація працівників (громадські об'єднання, асоціації, які формують сектор недержавних некомерційних організацій або, якщо ширше, громадянське суспільство) (рис.).

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Рис. Фактори перетворення виробничих відносин

Джерело: розроблено автором.

Підкреслимо, що одним з напрямів збагачення сучасних відносин власності під впливом розвитку продуктивних сил, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій, за висновками вчених [8], є зміна структури об'єктів власності, серед яких з'являється і поширюється новий – інформація, інформаційна технологія, інформаційний продукт. Інформаційний продукт має унікальні властивості, такі як невідчужуваність, невичерпність, багаторазовість використання, неможливість знищення. У зв'язку з цим на рубежі ХХ–ХХІ ст. з'являється новий тип прав (а отже, і відносин) власності – права інтелектуальної власності, які характеризуються складною структурою й активно розвиваються, інституціоналізуються.

Однак на процес перетворення виробничих відносин активно впливають не тільки проаналізовані три групи факторів, пов'язані з дією продуктивних сил, але й певні елементи надбудовних відносин. Надбудовні відносини включають надзвичайно широкий спектр суспільних відносин: політичні, соціальні, правові, ціннісні, ідеологічні, сімейні, релігійні відносини та ін. Вони як фактори можуть справляти як стимулюючу, так і стримуючу дію на процес трансформації виробничих відносин. Засновуючись на дослідженнях [9–13], можна провести аналіз впливу надбудовних відносин на виробничі відносини, зокрема відносини власності.

Актуальним питанням у полі політичних факторів є проблема взаємин інституту влади та інституту власності. Переважно відносини як економічної, так і політичної влади впливають з відносин власності на засоби виробництва і мають своїм наслідком формування відносин панування та підпорядкованості, які виникають між суб'єктами та об'єктами влади, причому центр реалізації економічних інтересів часто збігається з суб'єктом власності на засоби виробництва. Як свідчать дослідження [10], ситуація неврівноваженості економічної влади призводить до домінування рентних інтересів та рентоорієнтованої поведінки державних і господарських структур. Більше того, для деяких суспільств (азіатських, російського), на думку вчених [11], характерним є зрощування власності та влади в єдиний інститут власності-влади, заснований на монополізації посадових повноважень, коли запоукою влади є не приватна власність, а високий соціальний статус.

Серед соціальних факторів центральне місце займають, на наш погляд, економічні інтереси суб'єктів виробничих відносин, зокрема відносин власності – індивідів, соціальних груп, класів, страт, суспільства загалом [12]. Як відомо, економічні інтереси, виступаючи як усвідомлені економічні потреби, мотиви економічної діяльності суб'єктів виробничих відносин, продиктовані місцем людей у соціально-економічній системі. Економічні інтереси впливають на суспільний спосіб виробництва, а отже і виробничі відносини, через спрямовану на реалізацію економічних потреб практичну господарську діяльність людей. З іншого боку, перетворення виробничих відносин з необхідністю здійснюється у напрямку найповнішого задоволення інтересів та потреб різних соціальних верств. Водночас у сучасній ринково-капіталістичній системі спостерігається наявність глибоких суперечностей між приватними економічними інтересами власників засобів виробництва та суспільними економічними інтересами, що також спонукає до трансформації відносин власності.

Як відомо, відносини власності знаходять своє відображення та закріплення у праві власності. Відповідно, у свою чергу правові відносини зворотним чином активно впливають на відносини власності. Питанням такої взаємодії присвячена одна з інституціональних концепцій – «економічна теорія прав власності» [7]. Ефективні засоби специфікації і захисту прав власності покликані через зниження трансакційних витрат забезпечити впорядкованість та стабільність відносин власності між її суб'єктами в межах будь-якого типу або форми власності. Так, наприклад, науковці підкреслюють [13], що в умовах транзитивної економіки права власності специфіковані недостатньо. Як наслідок, формально затвержені права власності можуть не гарантувати власнику реалізації цих прав, і навпаки, за певних обставин сумнівні права власності можуть стати основою розпорядження та користування об'єктами. Тобто можна спостерігати, що права власності не відповідають відносинам власності, що деструктивно впливає на розвиток останніх. У такому випадку в транзитивній економіці роль політичних та інших інституційних чинників у трансформації відносин власності підвищується.

У межах ціннісних факторів дослідники [9] виділяють генераційні фактори (пов'язані з відносинами між поколіннями) виробничих відносин. Від того, яким чином відбувається передача ціннісних настанов від старшого покоління до молодшого через механізм традиції, залежить суб'єктивне сприйняття індивідами панівних типів відносин власності, сучасної соціальної структури суспільства, а отже, усвідомлення індивідами своїх економічних інтересів, свого соціального статусу і потреб, що виливається у конкретні моделі господарської діяльності (явище укоріненості соціальної дії). Так, зміни у ціннісних пріоритетах сучасної молоді, наприклад, більш позитивне ставлення до інституту приватної власності, до матеріального багатства (ніж у старшого покоління з радянських часів), поєднане з прагненням бути незалежними від старших, приводить до орієнтації молоді на побудову успішної кар'єри, володіння власністю, здійс-

нення підприємницької діяльності, а отже – до поступового узвичаєння у суспільстві нових норм і правил поведінки, тобто інституційних змін.

Висновки та пропозиції. Вирішення суперечностей між новим технологічним способом виробництва і капіталістичними виробничими відносинами сучасного суспільного способу виробництва вимагає перетворення капіталістичних виробничих відносин. Змістовною сутністю сучасного етапу перетворення капіталістичних відносин є процес їхньої соціалізації, напрямками якої можуть виступити: по-перше, розвиток системи соціального партнерства; по-друге, розвиток форм власності, відповідних загальному неподільному та спільно-частковому типам присвоєння. Водночас перетворення виробничих відносин з зазначених напрямів не може відбутися автоматично та одномоментно, незважаючи на існування об'єктивних матеріальних передумов, створених сучасним технологічним способом виробництва. Таким чином, у цьому процесі потрібна узгоджена та взаємопов'язана дія цілої системи факторів, яка включає, поряд із матеріальними передумовами у системі продуктивних сил, також необхідність вирішення суперечностей між сучасним технологічним способом виробництва і виробничими відносинами ринково-капіталістичної економічної системи, а також цілеспрямовані заходи державної економічної політики. Крім того, об'єктивний вплив справляють і різноманітні надбудовні фактори політичного, правового, соціального, ціннісного характеру, позитивні сторони якого можна і потрібно використовувати з метою забезпечення прогресивного розвитку виробничих відносин.

Список використаних джерел

1. Маркс К. Собрание сочинений в 50 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Изд. 2-е. – М. : Издательство политической литературы, 1955–1981.
2. Эйххорн В. Диалектика производительных сил и производственных отношений / В. Эйххорн, А. Бауэр, Г. Кох. – М. : Прогресс, 1977. – 221 с.
3. Марксистско-ленинская теория исторического процесса. Исторический процесс: действительность, материальная основа, первичное и вторичное / отв. ред. Ю. К. Плетников. – М. : Наука, 1981. – 463 с.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М. : Academia, 1999. – 456 с.
5. Ellul J. The Technological Society. – New York : Knopf, 1964.
6. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество : пер. с англ. / Дж. К. Гэлбрейт. – М. : Прогресс, 1969. – 480 с.
7. Капелюшников Р. И. Экономическая теория прав собственности (методология, основные понятия, круг проблем) [Электронный ресурс] / Р. И. Капелюшников. – Режим доступа : http://www.libertarium.ru/l_lib_propkapel.
8. Цоргаева М. Б. Информатизация как фактор трансформации отношений собственности [Электронный ресурс] / М. Б. Цоргаева. – Режим доступа : <http://economics.ihbt.ifmo.ru/file/article/64.pdf>.
9. Подогов Г.А. Генерационные факторы отношений собственности в условиях современного российского общества : автореф. дис. ... канд. филос. наук / Г. А. Подогов. – Краснодар, 2011. – 29 с.
10. Якубенко В. Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці : автореф. дис. ... д-ра екон. наук / В. Д. Якубенко. – К. : КНЕУ, 2005. – 35 с.
11. Нуреев Р. М. Власть–Собственность в современной России (как проблема зависимости от траектории предшествующего развития) [Электронный ресурс] / Р. М. Нуреев. – Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/text/16207454/>.
12. Григорян Г. М. Политическая экономия: принципы обновления и развития / Г. М. Григорян. – Х. : Изд-во ХГЭУ, 2000. – 387 с.
13. Осадчая Т. Г. Трансформация отношений собственности в условиях формирования постиндустриального общества в России [Электронный ресурс] / Т. Г. Осадчая. – Режим доступа : <http://www.pandia.ru/text/77/207/81355.php>.

УДК 339.9:338.49

А.В. Рибчук, д-р екон. наук

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна

В.М. Левківський, д-р екон. наук

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ВИРОБНИЧОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

А.В. Рыбчук, д-р экон. наук

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко, г. Дрогобыч, Украина

В.Н. Левковский, д-р экон. наук

Черниговский национальный педагогический университет имени Т. Г. Шевченко, г. Чернигов, Украина

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ГЛОБАЛЬНОЙ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Anatolii Rybchuk, Doctor of Economics

Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych, Drohobych, Ukraine

Vasyl Levkivskiy, Doctor of Economics

Taras Shevchenko National Pedagogical University of Chernihiv, Chernihiv, Ukraine

THE METHODOLOGY OF RESEARCH OF GLOBAL PRODUCTION INFRASTRUCTURE

Проаналізовано методи дослідження глобальної виробничої інфраструктури як нового явища, притаманного світогосподарському відтворювальному процесові планетарного масштабу. Показано історичний та логічний розвиток інфраструктурних елементів через призму якісних та кількісних змін. Розкрито принцип коеволуції, системний та системно-структурний методи дослідження інфраструктурних відносин на різних рівнях їхнього функціонування.

Ключові слова: виробнича інтернаціоналізація, виробнича інфраструктура, національна виробнича інфраструктура, регіональна виробнича інфраструктура, міжнародна виробнича інфраструктура, глобальна виробнича інфраструктура.

Проанализированы методы исследования глобальной производственной инфраструктуры как нового явления, присущего мирохозяйственному воспроизводственному процессу планетарного масштаба. Показано историческое и логическое развитие инфраструктурных элементов через призму качественных и количественных изменений. Раскрыто принцип коэволюции, системный и системно-структурный методы исследования инфраструктурных отношений на разных уровнях их функционирования.

Ключевые слова: производственная интернационализация, производственная инфраструктура, национальная производственная инфраструктура, региональная производственная инфраструктура, международная производственная инфраструктура, глобальная производственная инфраструктура.

The methods of research of global production infrastructure are analyzed in the article as the new phenomenon, which is inherent to world economic reproductive process of planetary scale. It is shown historical and logical development of infrastructural elements through the prism of quality and quantitative changes. The principal of co-evolution, system and system-structural methods of research of infrastructural relations in different levels of their functioning are exposed.

Key words: internationalization of production, production infrastructure, national production infrastructure, regional production infrastructure, international production infrastructure, global production infrastructure.

Постановка проблеми. Сучасний механізм інтернаціоналізації як результат науково-технічної революції відображає усі її тенденції, тому він досить гнучкий і реагує на всі зміни цієї закономірності, тим більше, що НТР спричиняє стрибкоподібний характер її функціонування. Це зумовлено тим, що наукові відкриття в умовах сучасного світу отримують інтернаціональну форму і стають передумовою для народження саме виробничої інтернаціоналізації, яка не може реалізуватися без міжнародної виробничої інфраструктури. Йдеться про формування нових економічних структур – зразка глобальної виробничої інфраструктури.

Аналіз останніх публікацій. Проблеми функціонування окремих галузей світового господарства знаходяться в полі зору як українських, так і зарубіжних учених-економістів. Так, досліджуючи перспективи інтернаціоналізації економіки України на початку третього тисячоліття, Б. Губський, Д. Лук'яненко, В. Сіденко вважають, що: „важливо взяти безпосередню участь у формуванні світової інституціональної інфраструктури через взаємодію з МВФ, Світовим банком..., спеціалізованими урядовими і

неурядовими організаціями в галузі зв'язку та інформаційного обміну, транспорту, енергетики...." [6, с. 23].

Заслужовує на увагу визначення наднаціональної виробничої інфраструктури, яке дає А. Хахлюк: „Міжнародна інфраструктура – сукупність національних елементів транспортних систем, інформації та зв'язку, міжнародних банків і сфери послуг світового рівня, що забезпечують зовнішньоекономічну діяльність і функціонування міжнародного капіталу, розвиток бізнесу та конкуренції” [19, с. 274].

Здійснюючи теоретико-методологічне дослідження інфраструктурних трансформацій у конкурентній економіці, П. Беленький відзначає дві найважливіші особливості інфраструктури: „Перша – інфраструктура, безумовно, призначена для забезпечення виконання функцій у кількох галузях, тобто вона має міжгалузевий характер. Такими елементами інфраструктури є: транспорт, енергетичні системи, зв'язок, інформаційні мережі та ін. Внаслідок цього інфраструктура виконує інтеграційну функцію між галузями виробництва, між регіонами і державами. Друга особливість – інфраструктура не створює матеріальних благ, вона виконує функцію забезпечення” [1, с. 101].

Аналізуючи взаємозв'язок еволюції світового ринку в процесі глобалізації, В. Медведєв акцентує увагу на тому, що: „нова стадія розвитку світового ринку товарів і послуг, капіталу і робочої сили під впливом глобалізації проявляється у формуванні його міжнародної економічної інфраструктури – світової і регіональної” [10, с. 5].

І. Могільовкін, підсумовуючи тенденції розвитку транспорту у XIX та XX століттях, пише: „Транспортно-комунікаційна інфраструктура виконує ключову функцію у процесі глобалізації ... Швидкий розвиток електронних засобів зв'язку, що глибоко проникають ... транспортні системи, усе більше перетворюють транспортну інфраструктуру на матеріальну базу процесу глобалізації світової економіки” [11, с. 35].

Мета статті полягає у розкритті методів дослідження глобальної виробничої інфраструктури як нового та закономірного явища світового господарства.

Виклад основного матеріалу. Еволюція глобальної виробничої інфраструктури як самостійної сфери обслуговування світового відтворювального процесу пройшла певні етапи, пов'язані із суспільним та міжнародним поділом праці. Якщо перший великий суспільний поділ праці тільки заклав умови для виникнення об'єктів інфраструктури в майбутньому, то другий, відділивши ремесло від землеробства, зумовив необхідність продуктообміну між містом та селом, що закономірно привело до виникнення елементів інфраструктури. Як зазначає Ю. Шишков: „Історично... структура міжнародного поділу праці постійно модернізується шляхом перенесення із високорозвинутих країн у менш розвинуті трудомістких, матеріало- і енергомістких, а також екологічно важких поверхів реального сектора економіки... Таке перенесення можливе тільки на достатньо підготовлений ґрунт... країни, що приймає, рівня розвитку її фінансової, транспортної та іншої інфраструктури...” [20, с. 13]. Третій поділ праці розпочався тоді, коли торгівля стала самостійною сферою діяльності, в обіг було втягнуто нові території, виникла потреба у мережі торгових шляхів, засобів перевезення, що і заклало основу для створення інфраструктури світового господарства. Тому можна вважати, що розвиток глобальної інфраструктури завжди пов'язаний з розвитком та поглибленням поділу праці, який виступає передумовою створення інфраструктурної сфери загалом. Адекватно зі свого боку виробнича інфраструктура створює необхідні умови для поглиблення міжнародного поділу праці, спеціалізації та кооперування виробництва на національному рівні. Свого часу А. Сміт зазначав, що „найбільший прогрес у розвитку продуктивної сили праці і значна частка мистецтва, вміння та з розумінням, яким вона скеровується та прикладається, є найімовірніше наслідком поділу праці” [16, с. 333].

Сучасна наука все більше перетворюється на продуктивну силу суспільства. Єдність науки та виробництва революціонує інтернаціоналізацію, оскільки, вийшовши за національні межі, науково-технічні ідеї стають основою та орієнтиром для наступного етапу інфраструктури, і поглиблює виробничу інтернаціоналізацію – відповідну реакцію міжнародної інфраструктури. Йдеться не тільки про національну, але й власне глобальну виробничу інфраструктуру, що забезпечує функціонування нових міжнародних виробництв. Практична реалізація наукових ідей безпосередньо пов'язана зі створенням цілого комплексу підприємств, формуванням нових або удосконаленням наявних об'єктів міжнародної інфраструктури. Це, своєю чергою, розширює кількість елементів процесу інтернаціоналізації безпосередньо на виробничій основі. Поступове перетворення, поетапність господарської інтернаціоналізації є підставою того, що результати НТР, виходячи за національні межі, стимулюють виникнення нових об'єктів міжнародної інфраструктури, а остання посилює розширення інтернаціоналізації виробництва.

Еволюційний процес формування глобальної виробничої інфраструктури складає довготривалий період. Він став логічним результатом міжнародного поділу праці, поглиблення спеціалізації та кооперування виробництва. Зрілість елементів інфраструктури досягалася в результаті інтернаціоналізації продуктивних сил та науково-технологічного прогресу. Будучи закономірним результатом розвитку останніх, міжнародна інфраструктура поповнилася новими елементами, як того вимагали об'єктивні потреби розвитку світового господарства. Але необхідність у сучасних інфраструктурних елементах міжнародного виробництва не завжди могла реалізуватися, оскільки у розвитку та удосконаленні кожного явища об'єктивно закладена суперечливість. За визначенням Г. Гегеля: „... суперечливість є корінь всякого руху та життєвості; оскільки вона має в самій собі суперечливість, вона рухається, володіє імпульсом та діяльністю” [5, с. 483].

Розвиток міжнародного обміну вимагав відповідних засобів переміщення товарів між державами, але недостатній розвиток продуктивних сил у національних межах стримував цей процес. Тому виникла суперечність між потребою у нових транспортних засобах та технічним рівнем їхнього розвитку в умовах середньовіччя. Промислова революція як закономірний результат попереднього розвитку продуктивних сил внесла своє адекватне начало у формування елементів міжнародної виробничої інфраструктури. Нові транспортні засоби, телеграфний зв'язок діалектично заперечили попередньо наявні елементи виробничої інфраструктури, замінивши вітрила та кур'єрів паровою машиною, телефоном і телеграфом.

Процес удосконалення структури міжнародної системи обслуговування відтворювальних процесів простежується і пізнається, коли наука перетворилася на безпосередню продуктивну силу суспільства. Саме за цих умов пройшов новий виток формування та розвитку елементів глобальної виробничої інфраструктури. Складність та суперечливість процесів і явищ у світовому господарстві [18, с. 20–24] зумовлює об'єктивну необхідність використання та удосконалення загальнометодологічних підходів до його дослідження і прогнозування, у тому числі й глобальної виробничої інфраструктури. Одним із ефективних та перспективних шляхів удосконалення теорії і практики розвитку міжнародної виробничої інфраструктури є системний метод. Останній включає використання методологічних принципів дослідження об'єктів, які є складними системами, що розвиваються, з метою виявлення їхньої внутрішньої структури (підпорядкованості її елементів), законів та механізму функціонування, розвитку і прогнозування. Як один з основних принципів діалектики, системний підхід відображає загальну взаємодію та взаємозв'язок явищ, філософські категорії окремого та цілого, змісту і форми. Він зорієнтований на вивчення процесів різних ієрархічних рівнів структури системи, на розкриття взаємозв'язків її складових елементів.

У процесі дослідження глобальної виробничої інфраструктури світового господарства системний метод передбачає застосування такої сукупності інструментів, засобів і методів, які дають змогу розглянути не тільки поведінку окремих складових елементів та факторів їх формування, але й досліджуваного об'єкта загалом. При цьому необхідно виходити з того, що глобальна виробнича інфраструктура як система володіє інтегрованою якістю, яка зводиться не до простої суми характеристик її складових елементів, і не виводиться безапеляційно з відомих властивостей цих елементів та способів їхньої взаємодії, а виступаючи об'єктом дослідження розглядається як складне системне утворення з властивою їй внутрішньою структурою, механізмом взаємодії її елементів, високою активністю, суперечливістю та гнучкою адаптивною здатністю реагувати на вплив зовнішнього середовища. Системний метод у цьому випадку означає аналіз кожного складового елемента глобальної виробничої інфраструктури: з одного боку, як специфічного об'єкта з характерними тільки для нього специфічними рисами формування і функціонування, а з іншого – як невід'ємної складової частини наднаціонального відтворювального процесу [4, с. 14; 2, с. 68].

Аналіз функціонування та прогнозів розвитку глобальної виробничої інфраструктури через призму системного методу, на наш погляд, передбачає: комплексне дослідження виробничих інфраструктур національних економік з метою виявлення специфічних для кожної з них та загальних для усіх факторів умов формування, їх взаємозв'язок між собою та зі світогосподарськими глобалізаційними тенденціями в цілому; виявлення на основі якісного аналізу, з використанням усіх доступних методів кількісного опрацювання інформації щодо найважливіших показників функціонування її складових елементів, а також глобальної виробничої інфраструктури світового господарства взагалі; розроблення напрямів розвитку глобальної виробничої інфраструктури через використання широкого комплексу методів прогнозування, методів експертної оцінки, екстраполяції, а також економіко-математичного моделювання; побудову різного типу прогностичних економіко-математичних моделей розвитку глобальної виробничої інфраструктури світового господарства на основі відібраних уніфікованих показників, що характеризують основні напрями її прогресу; синтез отриманих результатів, які свідчать про активний процес інтеграції економіки України у глобальну виробничу інфраструктуру світового господарства.

Для дослідження наднаціональної виробничої інфраструктури варто застосувати метод системно-структурних досліджень. Глобальна виробнича інфраструктура як певна система є сукупністю національних, регіональних і міжнародних інфраструктурних підсистем з властивими їй елементами та відповідною структурою. У результаті діалектичної взаємодії і взаємозумовленості останні формують інтегративно нову цілісність, яка виступає глобальною виробничою інфраструктурою світового господарства.

У зв'язку з тим, що об'єктом дослідження виступають елементи глобальної інфраструктури, необхідно проаналізувати взаємозалежність між організацією та використанням економічних передумов виробництва і природними факторами цього процесу. Різниця між зовнішніми умовами виробництва (до яких належать і природно-кліматичні умови) та його загальними умовами є досить суттєвою. Останні створюються безпосередньо розвитком продуктивних сил і визначаються станом галузей, що входять до них – передусім транспорту і зв'язку. Тому функція щодо створення загальних умов для організації відтворювального процесу у світовому господарстві належить глобальній виробничій інфраструктурі. Це і є її основною ознакою, а процес інтеграції усіх елементів інфраструктури створює умови, за яких вона стає матеріальною базою глобалізації світової економіки. Вказуючи на роль глобалізму та регіоналізму в контексті економічного зростання, Л. Зевін підкреслює: „Глобалізація багатократно збільшує як

розміри суб'єктів економічної діяльності (компаній, різноманітних об'єднань, кластерів, торговельних та сервісних ланцюгів, регіональних торговельних угод та інтеграційних угруповань), так і її масштабів: ринки капіталів та інвестицій, зовнішня торгівля, транспорт і зв'язок функціонують у загальнопланетарному режимі" [9, с. 43].

Варто зазначити, що принцип коеволюції в дослідженні глобальної інфраструктури проявляється у співвідношенні економічних напрямів її розвитку та соціальних наслідків цього процесу. Розширення об'єктів глобальної інфраструктури приводить до збільшення непрямого ефекту у виробництві, зате кінцевий результат відчутний саме у соціальній сфері. З цього приводу М. Єлєцький зазначає: «„Тенденції синтезу сучасної загальної економічної теорії та інших наук про суспільство дають змогу обґрунтувати тезу про те, що „економічна теорія пронизує усі соціальні науки точно так, як ці останні пронизують її саму”» [7, с. 26].

Обслуговування процесу виробництва та обігу на різних рівнях сприяє збільшенню (створенню робочих місць) зайнятих, зменшенню кількості безробітних, усуненню соціальних напруг. Програми такого типу розроблялися урядами США та окремих європейських країн у 30-і роки минулого століття з метою усунення загрози соціального вибуху та виходу із кризи їх національних економік.

Становлення та розвиток глобальної виробничої інфраструктури проходив історично, логічно, закономірно й суперечливо. Саме таким є алгоритм історичного, логіко-діалектичного методу дослідження зазначеного поняття. Великі географічні відкриття дали поштовх до процесу глобалізації і паралельно з ним зародилися перші елементи глобальної виробничої інфраструктури – засоби переміщення між новими континентами і державами. Як зазначають В. Пєфтєв і В. Черновська: „Глобалізація – це вища на теперішній момент фаза інтернаціоналізації (інтеграції) економіки і політики. ... У нашій періодизації глобалізація розпочинається Великими географічними відкриттями і зародженням географічно розширеної торгівлі ... у день висадки експедиції Христофора Колумба на берег Нового світу" [14, с. 39]. Освоєння нових територій об'єктивно вимагало розширення засобів та шляхів переміщення як на національному, так і міжнародному рівні. Це, своєю чергою, сприяло формуванню світового ринку товарів, ефективне функціонування якого було неможливим без елементів виробничої інфраструктури.

Дослідження глобалізаційних процесів світового економічного розвитку передбачає аналіз еволюції міжнародної виробничої інфраструктури. У світовій науковій економічній літературі категорія „інфраструктура” з'явилася на початку минулого століття. Спочатку інфраструктура розглядалась як „додатковий капітал” та соціальні витрати виробництва. Обґрунтування потреби сфери виробництва в галузях інфраструктури зробили зарубіжні вчені (рис.) – Р. Нурксе, П. Розенштейн-Родан, А. Хіршман, А. Янгсон, Х. Зінгер, І. Маєргоз, К. Мюлер-Бюлов, П. Самюельсон, А. Пізенті, які визначили інфраструктуру як необхідну умову організації процесу виробництва.

Розкриваючи сутність цієї категорії, П. Розенштейн-Родан вказував на „базові галузі економіки (енергетика, транспорт, зв'язок), розвиток яких передують більш швидкоокупним та прямопродуктивним інвестиціям” [23, с. 60].

Такої ж позиції дотримувався і Г. Зінгер, який виділяв „прямопродуктивний капітал” і капітал „додатковий” (overhead capital). Розвиваючи це положення, він дійшов висновку, що у країнах, де формуються ринкові відносини, необхідно дотримуватися певної стратегії в інвестиційній політиці, яка здатна викликати „кумулятивний процес” у розвитку економіки. На його думку, інвестиції в інфраструктуру країн з перехідною економікою сприяють зростанню національного доходу, який, своєю чергою, буде стимулювати зростання інвестицій.

Рис. Поелементні складові інфраструктури на основі узагальнення зарубіжних досліджень
Джерело: систематизовано авторами.

Аналогічної думки дотримувався і П. Самюельсон, який зазначав, що держава свідомо йде на інвестування інфраструктурних проектів через „збільшення суспільного допоміжного капіталу (social overhead capital): дороги, греблі для електростанцій ..., будівництво залізниць ..., які забезпечують реалізацію суспільно необхідних потреб і не приносять грошових прибутків для приватних інвесторів”, оскільки масштаби деяких з них дуже великі для обмежених ринків приватного капіталу, тому будуть окуповуватися протягом довготривалого періоду, що не викликає зацікавленості у приватних інвесторів [15, с. 324].

Узагальнення позицій зарубіжних дослідників щодо сутності та економічної природи інфраструктури доводить їхню спільність у тому, що основними елементами виробничої інфраструктури виступають: транспорт, енергосистеми, інформаційно-комунікаційні мережі, саме вони і забезпечують функціонування відтворювального процесу. Водночас більшість учених обмежувалися мікро-, мезо- та макрорівнями економічного аналізу зазначеної категорії. Останнє було зумовлено рівнями класифікації структури національної економіки. При цьому регіональний рівень не означає регіональне інтеграційне угруповання зразка Європейського Союзу чи НАФТА.

Для будь-якої економічної системи, яка планує ефективно функціонувати, необхідно свідомо та цілеспрямовано формувати передумови для створення різних структурних підрозділів, які утворюють окремий господарський комплекс, що називається інфраструктурою. Основною функцією останньої виступає її діяльність, спрямована на обслуговування виробництва як процесу. Конкретизуючи економічну природу інфраструктури, можна стверджувати, що її найбільш суттєвою ознакою є продуктивна роль у створенні загальних передумов відтворювального процесу як на національному, так і на міжнародному рівні.

На нашу думку, важливо підкреслити, що традиційно в науковій літературі аналіз економічного змісту інфраструктури проводився тільки на рівні інфраструктурного забезпечення підприємства чи галузі, а територіальний аспект не завжди був у полі зору дослідників. Однак проблему масштабності виробничої інфраструктури ще у 80-і роки минулого століття почала розглядати професор С.С. Носова. Власне, вона вказала на необхідність створення системи виробничої інфраструктури не тільки в межах держави, але й світу в цілому. На сьогодні ця теоретична передумова знайшла практичне втілення в об'єднанні зусиль країн світу в нафтовидобутку та транспортуванні нафти й газу, створенні інформаційно-комунікаційних мереж, освоєнні космосу тощо. Тобто кооперування країн світу зі створення та розвитку об'єктів виробничої інфраструктури дає підставу стверджувати про функціонування категорії „міжнародна виробнича інфраструктура” [13, с. 12].

Розглядаючи глобальні процеси у світогосподарських відносинах, крім аналізу сутності виробничої інфраструктури на національному рівні, ми маємо можливість дослідити генезис категорії „глобальна виробнича інфраструктура”. Аналіз останніх публікацій як вітчизняних, так і зарубіжних учених, дає підставу для висновку, що тільки окремі аспекти глобальної виробничої інфраструктури стали предметом їхнього дослідження. Так, аналізуючи кількісні та якісні зміни у розвитку інтернаціональної виробничої інфраструктури, Ю. Шишков зазначає: „На основі науково-технічного прогресу в останні десятиріччя суттєво удосконалилася міжнародна транспортна інфраструктура завдяки розвитку нових поколінь авіаційного, автомобільного, водного та залізничного транспорту, а також швидкому нарощуванню мережі магістральних трубопроводів” [21, с. 35]. При цьому автор розглядає функціонування та якісне зростання одного з елементів глобальної виробничої інфраструктури – транспортної мережі світу.

Досліджуючи роль базових інфраструктурних елементів у національних економіках країн світу, В. Варнавський стверджує: „Електроенергетика відіграє надзвичайну роль у сучасному суспільстві та економіці, будучи однією з головних інфраструктурних галузей” [3, с. 25].

Місце нових елементів глобальної виробничої інфраструктури визначає В. Загашвілі, розкриваючи характерні риси сучасного періоду глобалізації: „Світове господарство перебуває у процесі безперервних змін. Створюються нові регіональні інтеграційні угруповання, перекроюються імперії транснаціональних корпорацій, усе більша частина господарських операцій здійснюється в межах глобальних виробничих комплексів та інформаційних мереж” [8, с. 15].

Виходячи із наведених визначень сутності та функцій глобальної виробничої інфраструктури, можна стверджувати, що усі автори у своїх дослідженнях акцентують увагу на окремих структурних елементах наднаціональної обслуговуючої системи, екстраполюючи галузевий підхід із національного рівня на міжнародний. Тому виникла необхідність комплексно дослідити функціонування усіх складових елементів, що формують нову якісну систему зовнішнього економічного простору – глобальну виробничу інфраструктуру.

В українській економічній літературі також домінує галузевий підхід до характеристики елементів наднаціональної обслуговуючої системи. Так, В. Новицький, завершуючи аналіз ролі міжнародних транспортних послуг, зазначає: „Транспорт стає кардинально значущим компонентом інфраструктури міжнародних економічних відносин, матеріально-технічною базою міжнародної торгівлі, туризму, кооперування виробництва” [12, с. 306].

М. Якубовський та В. Щукін, розглядаючи проблеми формування інноваційної інфраструктури, зазначають: „Досить важливу ресурсну послугу надає інфраструктура з інформаційного забезпечення, розвиток інфраструктури має поліпшити доступ до цього ресурсу через глобальні інформаційні мережі, Інтернет, інформаційні бази даних” [22, с. 31].

Аналіз основних поглядів українських економістів з проблем генезису поняття „глобальна виробнича інфраструктура світового господарства” свідчить, що вони розвивалися, переважно, у руслі галузевого підходу, і тільки окремі з них розглядали наднаціональний рівень її функціонування. Практика розвитку глобалістичних тенденцій у світовому господарстві показує, що саме міжнародні інфраструктурні елементи сприяють ефективному функціонуванню національних економік, а також світового відтворювального процесу.

Висновки. Отже, глобальна виробнича інфраструктура світового господарства є, по-перше, результатом інтернаціоналізації господарського життя, наслідком подальшого поглиблення міжнародного поділу праці, спеціалізації та кооперування національних економік; по-друге, формування глобальної виробничої інфраструктури світового господарства зумовлене глобалізаційними тенденціями його розвитку; по-третє, виступаючи елементом, підсистемою глобальної господарської системи, міжнародна виробнича інфраструктура виконує інтегруючу функцію на національному та наднаціональному рівнях, надаючи послуги виробничого характеру в зовнішньому економічному просторі; по-четверте, удосконалення глобальної виробничої інфраструктури світового господарства забезпечується ефективним функціонуванням національних виробничих інфраструктур як складового елемента єдиної системи; по-п'яте, міжнародна виробнича інфраструктура виступає перспективним елементом народження нової хвилі виробничої інтернаціоналізації, зумовленої процесом глобалізації світогосподарських відносин.

Список використаних джерел

1. *Беленький П. Ю.* Теоретико-методологічні засади дослідження інфраструктурних трансформацій в конкурентній економіці / П. Ю. Беленький // Регіональна економіка. – 2004. – № 3. – С. 96–111.
2. *Блауберг И. В.* Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М., 1973. – 285 с.
3. *Варнавский В. Г.* Реформирование мировой электроэнергетики / В. Г. Варнавский // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 4. – С. 25–32.
4. *Гальчинський А. С.* Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2006. – 312 с.
5. *Гегель Г. В. Ф.* Наука логіки / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1999. – 1072 с.
6. *Губський Б. В.* Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б. В. Губський. – К., 2001. – 122 с.
7. *Елецкий Н. Д.* Переход к глобально-информационному способу производства и модификация общей экономической теории / Н. Д. Елецкий // МЭ и МО. – 2008. – № 2. – С. 22–29.
8. *Загашвили В. С.* На пороге нового этапа экономической глобализации / В. С. Загашвили // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 3. – С. 15–23.
9. *Зевин Л. З.* Глобализм и регионализм в контексте экономического роста / Л. З. Зевин // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 6. – С. 43–53.

10. *Медведев В. А.* Глобализация экономики: тенденции и противоречия / В. А. Медведев // *Мировая экономика и международные отношения.* – 2004. – № 2. – С. 3–10.
11. *Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет* / под ред. М. С. Королева. – М. : Юристъ, 2003. – 604 с.
12. *Новицький В. Є.* Міжнародна економічна діяльність України : [підручник] / В. Є. Новицький. – К. : КНЕУ, 2003. – 948 с.
13. *Носова С. С.* Производственная инфраструктура в системе государственно-монополистического капитализма : монография / С. С. Носова. – М. : Высшая школа, 1983. – 127 с.
14. *Пефтиев В. И.* Развивающийся мир: глобализация или регионализация? / В. И. Пефтиев, В. В. Черновская // *Мировая экономика и международные отношения.* – 2000. – № 7. – С. 39–47.
15. *Самуэльсон П.* Экономика / П. Самуэльсон. – М. : Алгон, 1992. – Т. 2. – 413 с.
16. *Сміт А.* Дослідження про природу та причини багатства народів / А. Сміт. – М., 1962. – 684 с.
17. *Фейгин Г. Ф.* Национальные экономики в эпоху глобализации: перспективы России / Г. Ф. Фейгин. – СПб. : Изд-во СПб ГУП, 2008. – 200 с.
18. *Філіпенко А. С.* Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.
19. *Хахлюк А. М.* Інфраструктурні галузі у світовому господарстві : [підручник] / А. М. Хахлюк ; за ред. А.С. Філіпенка. – К. : Либідь, 2001. – С. 273–294.
20. *Шишков Ю. В.* Глобализация – враг или союзник развивающихся стран / Ю. В. Шишков // *Мировая экономика и международные отношения.* – 2003. – № 4. – С. 3–14.
21. *Шишков Ю. В.* Мировозьяственный механизм: движение к глобалистике. *Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет* / Ю. В. Шишков ; под. ред. И. С. Королева. – М. : Экономистъ, 2003. – 604 с.
22. *Якубовський М.* Інфраструктура – фактор прискорення інноваційного розвитку промисловості / М. Якубовський, В. Щукін // *Економіка України.* – 2007. – № 2. – С. 27–38.
23. *Rosenstein-Rodan, P.* Notes on the Theory of the „Big Push” / P. Rosenstein-Rodan // *Economic Development for Latin America.* – N.Y., 1961. – 360 p.

УДК 330.111.4:332.14

С.М. Шкарлет, д-р екон. наук

В.П. Ільчук, д-р екон. наук

І.В. Лисенко, канд. екон. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛАСТЕРІВ

С.Н. Шкарлет, д-р екон. наук

В.П. Ильчук, д-р экон. наук

И.В. Лысенко, канд. экон. наук

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КЛАСТЕРОВ

Serhii Shkarlet, Doctor of Economics

Valerii Pchuk, Doctor of Economics

Iryna Lysenko, PhD in Economics

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

METHODICAL APPROACHES TO DETERMINATION OF ECONOMIC EFFICIENCY OF CLUSTERS' FUNCTIONING

Розроблено схему формування синергетичного ефекту взаємодії підприємств-учасників кластера, а також визначено складові синергетичного ефекту кластерного утворення. Запропоновано методичні підходи до визначення економічної ефективності функціонування кластерів та кількісної оцінки синергетичного ефекту кластера.

Ключові слова: кластер, економічна ефективність, синергетичний ефект, проблемний регіон, сталий розвиток регіону.

Разработана схема формирования синергетического эффекта взаимодействия предприятий-участников кластера, а также определены составляющие синергетического эффекта кластерного образования. Предложены методические подходы к определению экономической эффективности функционирования кластеров и количественной оценки синергетического эффекта кластера.

Ключевые слова: кластер, экономическая эффективность, синергетический эффект, проблемный регион, устойчивое развитие региона.

The scheme of forming synergetic effect of interaction between enterprises participating in the cluster has been designed and also the components of the synergetic effect of cluster formation have been defined. The methodical approaches to determining the economic efficiency of clusters' functioning and quantifying assessment of synergetic effect of cluster formation have been proposed.

Key words: cluster, economic efficiency, synergetic effect, problematic region, sustainable development of the region.

Постановка проблеми. В умовах стрімких соціально-економічних змін, які останнім часом відбуваються в Україні, великого значення набуває питання посилення ролі регіонів у загальнодержавному виробничому комплексі, оскільки підвищується їх самостійність на основі активних процесів децентралізації форм управління. Ефективно використовуючи природно-ресурсний, трудовий та виробничий потенціал регіонів України, можна досягти значних успіхів в економічному зростанні держави, підвищенні її конкурентоспроможності у світовому економічному просторі. Інноваційна економіка, яка формується на сучасному етапі, орієнтується на пріоритетність розвитку кластерів, які визнані на сьогодні однією з найефективніших виробничих систем. У цьому полягає новий економічний феномен, який дозволяє протистояти натиску глобальної конкуренції й належним чином відповідати вимогам національного і регіонального розвитку. Розуміння конкурентних переваг нових виробничих систем та активне формування кластерів відкриває перед регіонами нові перспективи динамічного економічного розвитку та успішного подолання «викликів» з боку конкурентів [9, с. 14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних питань розвитку кластеризаційних процесів у регіоні присвячені праці багатьох науковців,

серед них: О. Богма, П. Бубенко, О. Войнаренко, Н. Волкова, Н. Внукова, В. Геєць, Т. Еган, В. Ельснер, М. Енрайт, В. Захарченко, Ю. Іванов, М. Кизим, Ж. Мингальова, Т. Мірзодасва, М. Портер, В. Прайс, М. Превезер, С. Соколенко, О. Тищенко, С. Ткачова, І. Толенадо, Л. Федулова, Е. Фезер, В. Федоренко, В. Чевганова та інші дослідники.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на значний внесок провідних науковців у дослідження розвитку кластерів, а також процесів, що пов'язані з їх функціонуванням, залишаються актуальними питання щодо визначення методичних підходів, що стосуються економічної ефективності діяльності кластерів.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що оцінка діяльності виробничого кластера визначається таким показником, як ефективність, яку можна оцінити на всіх рівнях господарювання.

Можна виділити два основні підходи до визначення ефективності виробничого кластера:

– локальний – відображає процес виробництва окремого кластера, показує результат господарювання чи іншої діяльності цієї системи, відбиває матеріалізований результат процесу виробництва, який можна оцінити у натуральній чи вартісній формі;

– комплексний – враховує взаємодію з іншими галузями, спільний ефект сфери виробництва і споживання, охоплює споживчу вартість.

Ефективність визначається як міра досягнення поставлених цілей. Від підвищення ефективності виробничого кластера залежить удосконалення міжгалузевих і міжрегіональних господарських зв'язків, задоволення певних потреб галузей регіонального господарства.

На сьогодні недостатньо розроблена й обґрунтована методологічна основа категорії ефективності, не розкрито в повному обсязі її зміст, види і форми, особливо з врахуванням специфіки створення виробничих кластерів. Більшість визначень поняття економічної ефективності лише розширюють загальнонаукове уявлення про сутність категорії, а тому виникає об'єктивна необхідність класифікації видів ефективності (табл. 1) функціонування виробничого кластера.

Абсолютна економічна ефективність – це відношення доходу до витрат або ресурсів, що його зумовили.

Відносна – порівняння ефективності на різних ланках виробничого процесу, відображаючи переваги обраного варіанта.

Ці показники відбивають істотні сторони того ж самого явища, доповнюючи один одного. Вибір варіанта управлінських рішень ґрунтується на абсолютній ефективності й завжди враховує відносну ефективність. Багатофакторний показник економічної ефективності залежно від особливостей функціонування системи і ступенів впливу окремих ознак може включати різні складові: екологічну, комерційну, фінансову та ін.

Організаційна – відображає процес позитивних і якісних змін структури, способу діяльності, взаємодії підрозділів та стратегії кластерів. Вона визначає тип власності підприємств, що входять до кластера, профіль спеціалізації, технології, цілі розвитку, регулює тип керівництва.

Вибір нових моделей організації виробничого кластера досить складний процес. Розвиток організаційного компонента полягає в організаційно-структурних змінах, які сприятимуть тяжінню до інновацій (технічних, технологічних, наукових, управлінських) і отриманню від них прибутку. Подальшою формою розвитку виробничого кластера є формування в його межах стратегічного альянсу, асоціації або корпорації.

Фінансова – визначає раціональність руху грошових засобів, утворення фінансових ресурсів і на їх основі формування, розподіл і використання доходів та фондів підприємств кластера. Тому вона є дієвим інструментом стимулювання розвитку кластера.

Таблиця 1

Класифікація економічної ефективності функціонування виробничих кластерів

Ознака	Види ефективності
Метод розрахунку	абсолютна відносна
Рівень отримання результатів	державний регіональний галузевий корпоративний
Структура	однофакторна багатофакторна
Види складових	організаційна фінансова комерційна соціальна технічна екологічна
Стадія формування	функціональна прогнозна
Природа виникнення	основна додаткова побічна
Соціальний вплив	соціально позитивна соціально негативна соціально нейтральна
Частота отримання	одноразова поточна постійна

Комерційна – дозволяє оцінити рівень прибутковості послуг, що пропонуються і надаються. Вони характеризують ступінь привабливості їх наявної номенклатури й асортименту.

Соціальна – показує рівень задоволення соціальних потреб населення і ступінь виконання соціальних програм, передбачених стратегією соціально-економічного розвитку регіону, через підвищення добробуту та якості життя.

Технічна – пов'язана з інноваційним розвитком засобів виробництва. З її розвитком підвищується якість товарів та послуг, основні фонди приводяться у відповідність з потребами господарства, модернізуються засоби виробництва, покращуються вимоги безпеки. Вимірюється за допомогою фондоддачі, фондоемності.

Екологічна – визначає рівень впливу на навколишнє середовище виробничих підприємств кластера, показує доцільність впровадження нових засобів виробництва в екологічному аспекті.

Як правило, від технічної складової значною мірою залежить багатофакторний показник ефективності у конкурентних умовах, тоді як в умовах монопольного ринку її вплив невеликий. Ця складова визначає динаміку і рівень ефективності функціонування та розвитку виробничого кластера.

Важливою методологічною проблемою є вибір системи критеріїв та показників, організація планування, прогнозування й управління кластером.

У роботі П.Т. Бубенка [8, с. 15–16] визначено математичні аспекти обґрунтування ефективності економічного кластера. Складність виробничих кластерів як динамічних систем вимагає єдиної взаємоузгодженої множини оцінки показників та критеріїв тому,

що на основі цього визначаються шляхи підвищення їх ефективності. Критерії – це конкретні значення за окремими показниками, що виражаються у властивостях виробничих кластерів. Таким чином, критерієм економічної ефективності виробничих кластерів є рівень розвитку взаємозв'язків і відносин їх учасників та ступінь використання ними факторів виробництва і задоволення потреб ринку.

Як критерії оцінки ефективності виробничих кластерів доцільно застосовувати декілька підходів, в основі яких лежить сутність критеріїв ефективності суспільного виробництва взагалі.

Селективний підхід передбачає застосування одного показника: прибутку, рентабельності, середньої доходної ставки і собівартості та ін., але жоден з них об'єктивно не може відобразити ефективність діяльності виробничих кластерів, а дозволяє лише поверхнево та однобічно проаналізувати їх стан.

За стратегічного підходу до формування єдиного критерію або групи окремих критеріїв робиться акцент на ті показники, значення яких необхідно максимізувати згідно зі стратегією розвитку виробничого кластера. Отже, розроблені напрямки розвитку кластера є основою вибору критеріїв ефективності.

Критерій економічної ефективності функціонування кластерів відображає рівень використання факторів виробництва, зростання сукупного економічного ефекту. Якість функціонування виробничих кластерів виражається у критеріях ефективності, а кінцеві результати представлені показниками ефективності.

З огляду на це більш доцільним є використання комплексного підходу, що містить показники функціонування кластерів. При цьому необхідно досягти співставності окремих показників, їх некореляційності та адекватності.

Загалом ефективність створення кластера можна визначити за формулою:

$$E = \frac{E_{впр}}{B_{ст. кл.}} \cdot 100\%, \quad (1)$$

де $E_{впр}$ – ефект від впровадження кластера, що характеризується зростанням обсягів виробництва і збуту продукції, збільшенням кількості робочих місць, які в результаті дозволяють отримати ефект у вигляді додаткового доходу або прибутку;

$$E_{впр} = D - B_{ст. кл.}, \quad (2)$$

де D – дохід від зростання обсягів виробництва і збуту продукції при впровадженні кластера;

$B_{ст. кл.}$ – витрати на створення та вихід на сталу виробничу потужність кластера; або через коефіцієнт доцільності:

$$k_{доц} = \frac{\sum_{i=1}^n E_{кл.і}}{\sum_{i=1}^n E_{о.і}}, \quad (3)$$

де $E_{кл.і}$ – ефект i -го учасника від функціонування у складі кластера;

$E_{о.і}$ – ефект від функціонування кожного учасника поза межами кластера.

Але при цьому також необхідно оцінити ефективність функціонування самого виробничого кластера $E_{функц. кл.}$:

$$E_{\text{функц. кл.}} = \frac{\sum_{i=1}^n E_{\text{кл.}i}}{\sum_{i=1}^n B_{\text{кл}}} \cdot 100\%, \quad (4)$$

$$E_{\text{кл.}i} = D_{\text{кл.}i} - B_{\text{кл}}, \quad (5)$$

де $D_{\text{кл.}i}$ – дохід i -го учасника від функціонування у складі кластера;

$B_{\text{кл}}$ – витрати, що виникли за період функціонування i -го учасника кластера.

Витрати кластера – це комплексний показник, в якому відображені сукупні витрати всіх його учасників. На ці витрати впливають різноманітні фактори, які у загальному вигляді можна поділити на виробничі та організаційно-маркетингові. До перших відносяться обсяг виготовленої продукції, частка та ступінь освоєння різноманітних сегментів ринку. Організаційно-маркетингові визначаються номенклатурою, комплексністю та якістю продукції, ступенем використання машин та обладнання, виробництва послуг, точністю розрахунків прогнозних даних кінцевих результатів, включенням до стратегії розвитку регіону комплексних програм розвитку виробничих підприємств кластера.

Загальна сукупність витрат кластера включає:

1. Основні витрати: матеріальні, витрати на оплату праці та відрахування на соціальні заходи, амортизація та інші. До матеріальних відносяться витрати на купівлю запчастин, ремонтних матеріалів, пально-мастильних матеріалів, водопостачання виробництва, ремонтно-будівельні матеріали, оновлення матеріально-виробничої бази та ін.

Витрати на оплату праці та відрахування включають заробітну плату робітників, спеціалістів, керівників, компенсацію невикористаної відпустки, а також всі нарахування, що пов'язані з цими виплатами. Також виділяють витрати на відновлення основних фондів (модернізація та реконструкція машин та устаткування), ліцензування, проведення наукових досліджень, участь у наукових семінарах, орендні платежі тощо.

2. Операційні витрати: плата за кредит, пені і штрафи, матеріальна допомога робітникам, вартість путівок, прострочена дебіторська заборгованість.

3. Інші – це всі ті, що не ввійшли до перших двох видів.

Ефективність функціонування виробничого кластера – комплексний показник, який на сьогодні є недостатньо опрацьованим. Система оцінки показників посідає особливе місце у подальшому розвитку виробничих кластерів і є важливим інструментом аналізу, обліку, планування і його управління [2–4; 7]. Вона повинна відображати сутність економічної ефективності через результати діяльності, включаючи ті показники, що у подальшому будуть відображати напрямки підвищення ефективності діяльності кластера.

У процесі підвищення ефективності взаємодії підприємств кластера за рахунок комплексного інтегрального впливу багатьох чинників (науково-інноваційних, організаційно-економічних, техніко-технологічних, управлінських) на цілеспрямовану взаємодію учасників кластера виникає певний синергетичний ефект. Сутність синергетичного ефекту полягає у перевищенні наслідків консолідованої співпраці суб'єктів господарювання над сумою результатів, які вони отримували під час їх незалежної діяльності.

Особливостями виникнення синергетичного ефекту в кластерах є те, що він досягається за рахунок акумуляції ресурсів всіх учасників кластерного утворення, при цьому мають враховуватися економічні інтереси всіх його учасників, а також нарощуватись та більш раціонально використовуватись їх потенціал. У результаті відбувається оптимізація міжгалузевих зв'язків, скорочуються витрати і підвищується конкурентоспроможність продукції, а підприємства виходять на нові ринки. На рис. 1 наведена схема формування синергетичного ефекту кластера.

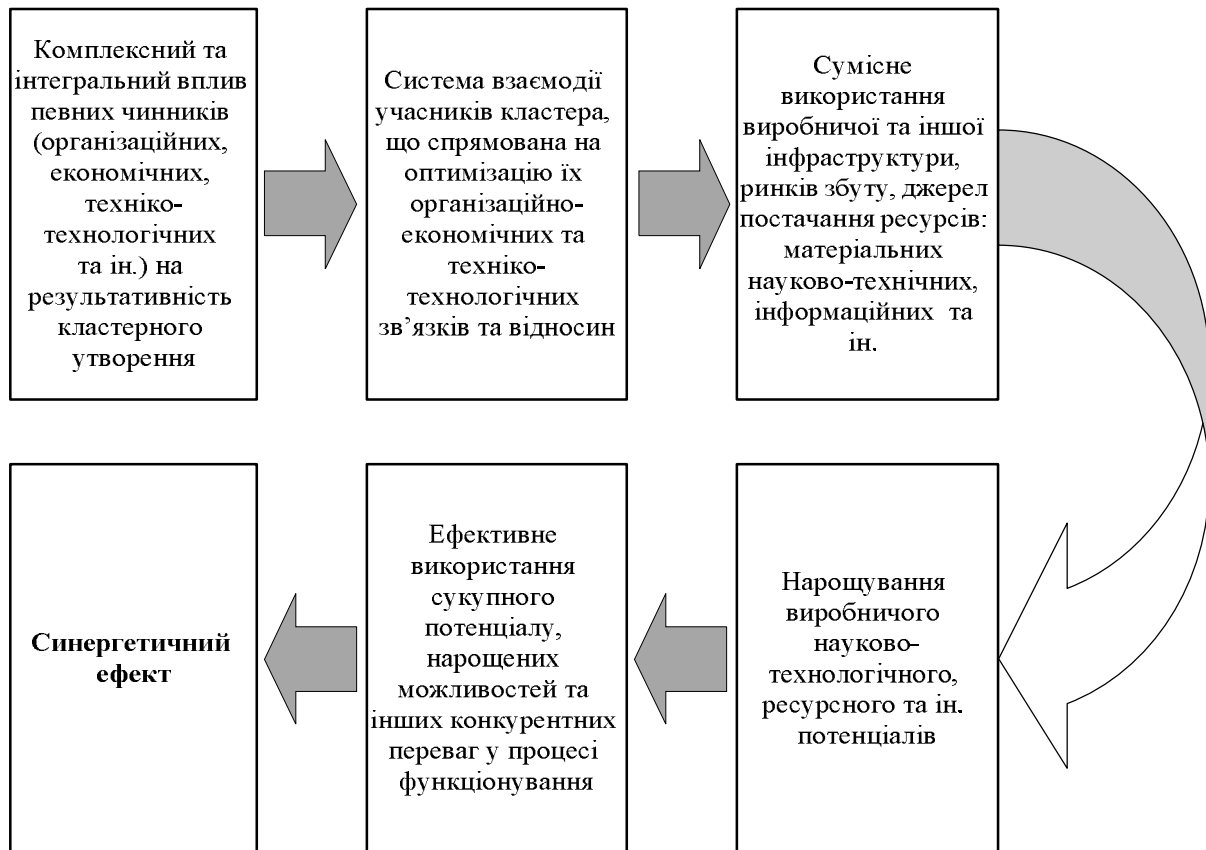

Рис. 1. Схема формування синергетичного ефекту взаємодії підприємств-учасників кластера

Крім того, у результаті формування кластерних утворень передбачається отримання більшого прибутку у складі об'єднання порівняно з результатами самостійного функціонування підприємств. Синергетичний ефект у кластері може бути отриманий не сам по собі, а лише за умов ефективного управління, спрямованого на координацію дій учасників кластера [6, с. 80–83].

Синергетичний ефект кластера виявляється як у межах кластера, так і поза ним, що сприяє нарощуванню сукупного виробничого потенціалу регіону, розвитку його продуктивних сил, підвищенню конкурентоспроможності. Виділяють два типи синергетичного ефекту в кластерному утворенні – зовнішній, який полягає у появі нових робочих місць у кластері, розширенні доступу до інформації, рівні заробітної плати та внутрішній, коли за рахунок взаємодії всіх учасників отримується додатковий соціально-економічний ефект підприємствами кластера через зниження витрат, підвищення рівня інноваційно-інвестиційного розвитку, продуктивності праці (рис. 2).

Одним із підходів до кількісної оцінки синергетичного ефекту кластера є його оцінка, яка розраховується як сума синергетичних ефектів суб'єктів господарювання, що в нього входять:

$$E_{СК} = \sum_{i=1}^n E_{i\text{ снк}} + \sum_{j=1}^m E_{j\text{ coi}}, \quad (6)$$

де $E_{СК}$ – синергетичний ефект кластера;

$E_{i\text{ снк}}$ – синергетичний ефект i -го підприємства, що входить у кластер;

n – кількість підприємств, що входять у кластер;

$E_{j\text{ coi}}$ – синергетичний ефект j -го об'єкта інфраструктурного забезпечення, що обслуговують підприємства кластера;

m – кількість об'єктів інфраструктурного забезпечення.

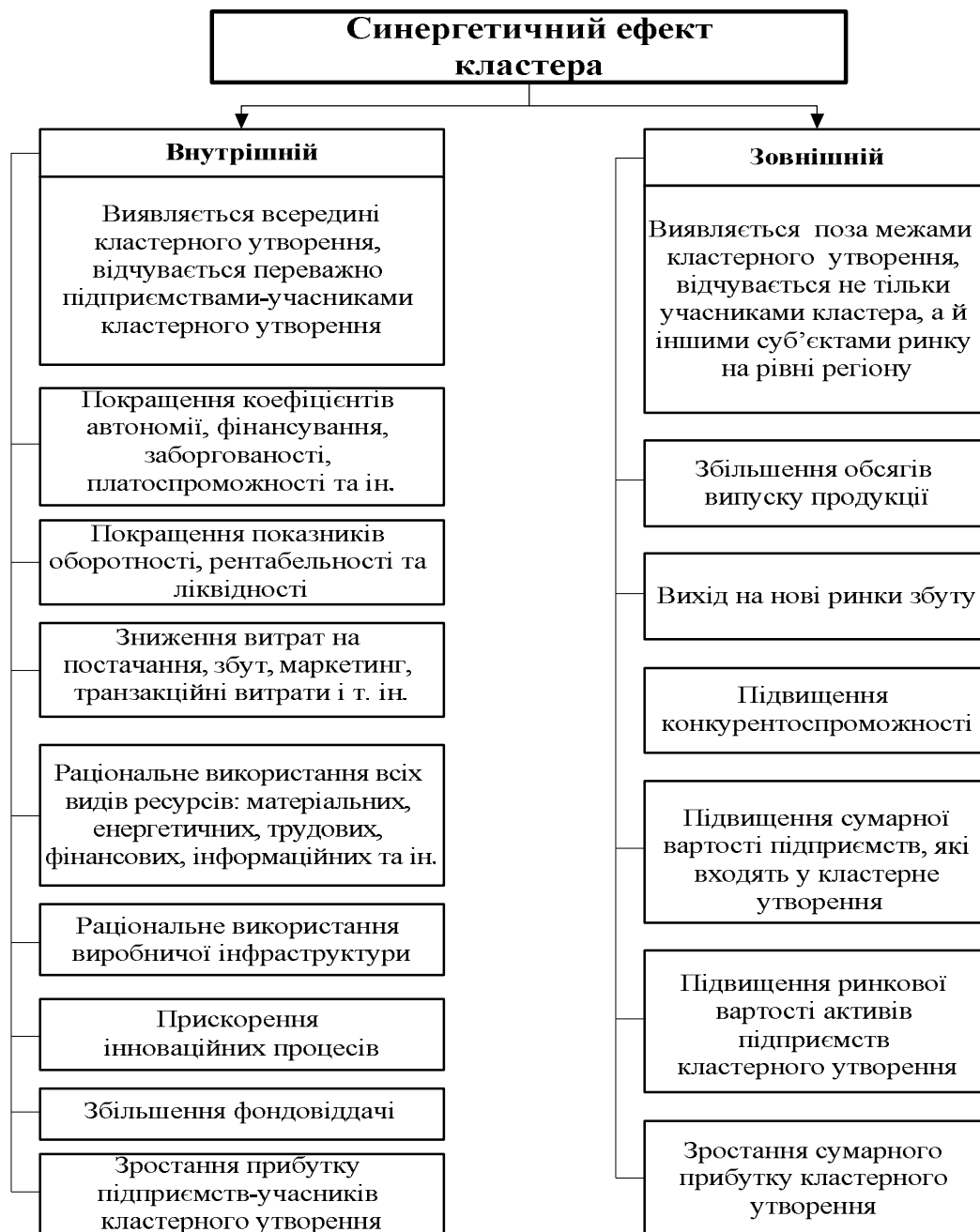

Рис. 2. Складові синергетичного ефекту кластера

Синергетичний ефект регіону за участю кластерних утворень може бути розрахований за формулою:

$$E_{CP} = \sum_{j=1}^p E_{jck} + \sum_{k=1}^s E_{kcn}, \tag{7}$$

де E_{CP} – синергетичний ефект регіону;

E_{jck} – синергетичний ефект j -го кластерного утворення у регіоні;

p – кількість кластерних утворень у регіоні;

E_{kcn} – синергетичний ефект k -го підприємства в цьому регіоні, що знаходяться за межами кластера, але певним чином з ним взаємодіє;

s – кількість підприємств регіону, що знаходяться за межами кластера, але певним чином з ним взаємодіє.

Враховуючи формулу (6), формула (7) набуває вигляду:

$$E_{CP} = \sum_{j=1}^p \left(\sum_{i=1}^n E_{i\ cнк} + \sum_{j=1}^m E_{j\ coi} \right) + \sum_{k=1}^s E_{k\ cn} . \quad (8)$$

Розрахунок синергетичного ефекту кластера $E_{СК}$ та регіону $E_{СР}$ виконаємо на прикладі будівельної галузі Чернігівської області, оскільки це одна з провідних галузей регіону, яка має всі перспективи для свого розвитку. Крім того, передумовою успішного розвитку будівельного кластера є наявність ресурсної бази, кадрового потенціалу тощо.

Чернігівська область видобуває велику кількість мінералів, які використовуються у будівництві. Місцеві ресурси стимулюють виробництво будівельних матеріалів та процеси будівництва у регіоні.

Для більш детального аналізу ситуації в галузі та визначення тенденцій її функціонування, розглянемо основні показники будівництва Чернігівської області (табл. 2) [1; 3, с. 173].

Таблиця 2

Основні показники будівництва Чернігівської області

Основні показники	Роки								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг реалізованої будівельної продукції (у фактичних цінах), млн грн	484,9	738,4	1176,5	1127	743,5	530,5	608,8	598,3	643,2
Обсяги введення житла, тис. м ²	152,6	124,9	186,5	203,6	104,8	160,0	157,7	191,4	217,8
Середньорічна кількість найманих працівників, зайнятих у будівництві, тис.	10,9	12,2	12,4	10,9	8,7	7,3	6,1	8,7	9,2
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у будівництві, грн	618	838	1099	1340	1198	1271	1490	1974	2308
Рентабельність операційної діяльності будівельних підприємств, %	3,6	3,4	4,6	0,5	-0,9	-5,9	1,9	2,7	3,5
Основні засоби будівництва (у фактичних цінах), млн грн	825	770	377	437	547	556	586	601	658
Інвестиції в основний капітал, (у фактичних цінах), тис. грн	15 465	23 262	61 908	63 388	20 743	16 921	18 821	25 247	28 655

Слід зазначити, що у 2013 р. підприємствами Чернігівської області виконані будівельні роботи на суму 643,2 млн грн. Індекс будівельної продукції в області у 2013 р. становив 82,2 % проти 2012 р. Більшість загального обсягу будівельних робіт (60,2 %) виконано підприємствами на будівництві споруд, з яких 27,5 % – житлових будівель, 32,7 % – нежитлових будівель.

Обсяг будівельних робіт, виконаних власними силами підприємств, на будівництві інженерних споруд становив 39,8 %. Нове будівництво, реконструкція, розширення та технічне переоснащення становили 80,6 % від загального обсягу виконаних будівельних робіт, капітальний і поточний ремонт – 14,7 % та 4,7 % відповідно.

У 2013 р. в області прийнято в експлуатацію 190,9 тис. м² загальної площі житла, що становить 99,7 % проти 2012 р. У 2013 р. за рахунок коштів державного бюджету прийнято в експлуатацію 3,5 тис. м² житла (1,8 % загального обсягу в області), що становить 99,0 % проти 2012 р.

Використовуючи статистичні дані [1; 3], а також дані табл. 2 за формулами (1)–(8) виконаємо відповідні розрахунки. Як видно із формул (6)–(8), синергетичний ефект кластерного утворення і регіону загалом залежить від первинних носіїв синергетичного

ефекту, а саме – суб'єктів господарювання різних форм власності і відповідно об'єктів інфраструктурного забезпечення їх функціонування.

Тобто кількісна оцінка синергетичного ефекту кластера і регіону визначається в кінцевому підсумку кількісною оцінкою відповідного показника суб'єктів господарювання. Результати розрахунків ефективності створення та функціонування кластера, а також синергетичних ефектів кластера і регіону наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Результати розрахунків

Показник	Пояснення	Формула	Значення
$E_{впр}$	Ефект від впровадження кластера, млн грн	$E_{впр} = Д - B_{ст. кл.}$	3245
E	Ефективність створення кластера, %	$E = \frac{E_{впр}}{B} \cdot 100 \%$	31,16
$E_{кл. i}$	Ефект i -го учасника від функціонування у складі кластера, млн грн	$E_{кл. i} = Д_{кл. i} - B_{кл}$	1253
$E_{функц. кл.}$	Ефективність функціонування самого виробничого кластера, %	$E_{функц. кл.} = \frac{\sum_{i=1}^n E_{кл. i}}{\sum_{i=1}^n B_{кл}} \cdot 100 \%$	41,2
$E_{СК}$	Синергетичний ефект кластера, млн грн	$E_{СК} = \sum_{i=1}^n E_{i снк} + \sum_{j=1}^m E_{j соі}$	8901
$E_{СР}$	Синергетичний ефект регіону, млн грн	$E_{СР} = \sum_{j=1}^p \left(\sum_{i=1}^n E_{i снк} + \sum_{j=1}^m E_{j соі} \right) + \sum_{k=1}^s E_{k сн}$	9791

Аналітичний огляд результатів реалізації кластерної стратегії щодо будівельної галузі у Чернігівській області показує, що кластеризація економіки регіону веде до позитивних структурних зрушень. Реструктуризація промислових підприємств дає змогу підвищити їх інвестиційну, інноваційну та кредитну привабливість, що у свою чергу покращить інвестиційний клімат у регіоні.

Іншою позитивною стороною кластерних процесів є посилення диверсифікації виробленої продукції. У будівельному кластері регіону розробляються та впроваджуються у виробництво нові будівельні матеріали. Кластер будівництва та будівельних матеріалів має ініціювати закупівлю матеріалів, у тому числі і лицювальної цегли, що виробляється у сусідніх регіонах, з метою заощадження фінансових ресурсів на обсягах замовлення та транспортуванні.

Розвиток процесів інтеграції, насичення ринку новими товарами та послугами посилює конкуренцію і змушує виробників шукати нові шляхи нарощування своєї конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Основним напрямком досягнення успіху в умовах, що склалися, є більш детально вивчення способів одержання максимального синергетичного ефекту і використання його для подальшого нарощування техніко-технологічного потенціалу суб'єктів господарювання.

Синергетичний ефект від створення кластерів у будівельній сфері обумовлений виробничо-будівельною кооперацією, яка дозволяє ефективно використовувати сукупний потенціал мережевих партнерів; знизити витрати на модернізацію будівельної продукції завдяки передачі частини робіт партнерам, які спеціалізуються на конкретних видах діяльності; підвищити ефективність процесу забезпечення будівельного виробництва матеріалами, деталями, конструкціями на основі встановлення довготермінових партнерських зв'язків; виконання окремих управлінських функцій за рахунок поділу праці,

спеціалізації, залучення спеціалізованих організацій будівельного профілю; робіт у галузі збуту, сервісного обслуговування та придбання необхідних ресурсів; забезпечити надійність мережевих партнерів в інвестиційно-виробничій кооперації [3, с. 177–178].

Висновки та пропозиції. Оцінювання економічної ефективності діяльності кластера є важливим етапом формування кластерної стратегії модернізації продуктивних сил проблемних регіонів. Для створення сприятливого середовища структурної перебудови економіки проблемних регіонів України, нарощування їх стратегічного потенціалу необхідно впровадження комплексної системи методів реалізації кластерної моделі. Розроблення чіткої моделі кластерного розвитку держави, визначення стратегії оптимізації взаємодії окремих підприємств та установ регіону має відбуватись з урахуванням особливостей кожного регіону.

Для ефективного розвитку кластерних утворень у головних галузях економіки необхідно, перш за все, забезпечити дотримання механізму формування інтегрованих структур. Кластерна модель, створена на основі взаємовигідної інтеграції суб'єктів ринку, сприятиме їх швидкому та ефективному входженню в ринкове середовище. Внаслідок кластеризації формується сприятливе підприємницьке середовище, зростає економічна активність суб'єктів господарювання всіх форм власності, прискорюються інноваційно-інвестиційні процеси, створюються ефективні економічні моделі розвитку виробництва.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що концепція кластеризації, яка реалізується на регіональному рівні, є прогресивним напрямком організаційно-економічних перетворень, головним і визначальним чинником забезпечення регіональної конкурентоспроможності.

Список використаних джерел

1. *Державна служба статистики України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. *Ільчук В. П.* Кластеризація як фактор підвищення конкурентоспроможності економіки регіону / В. П. Ільчук, І. В. Лисенко // *Вісник Чернігівського державного технологічного університету* : зб. наук. пр. – 2009. – № 38. – С. 37–44.
3. *Ільчук В. П.* Кластерна стратегія економіки регіону : монографія / В. П. Ільчук, І. О. Хоменко, І. В. Лисенко. – Чернігів : Черніг. держ. технол. ун-т, 2013. – 367 с.
4. *Ільчук В. П.* Формування кластерів як засіб підвищення конкурентоспроможності економіки регіону / В. П. Ільчук, І. В. Лисенко // *Проблеми формування нової економіки XXI століття* : І Міжнар. наук.-практ. конф. (17–19 груд. 2008 р.) : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2008. – Том 5. – С. 27–29.
5. *Кизим М. О.* Промислова політика та кластеризація економіки України : монографія / М. О. Кизим. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2011. – 304 с.
6. *Лисенко І. В.* Особливості виникнення синергетичного ефекту в кластерах / І. В. Лисенко // *Економічні проблеми модернізації та інноваційний розвиток регіонів* : Міжнар. наук.-практ. конф. (15–16 берез. 2013 р.) : зб. тез наук. робіт. – Одеса : ЦЕДР, 2013. – С. 80–83.
7. *Лисенко І. В.* Управління економічним потенціалом кластера / І. В. Лисенко // *Актуальні питання економіки: проблеми, гіпотези, дослідження* : Міжнар. наук.-практ. конф. (5–6 жовт. 2012 р.) : зб. матер. конф. – Сімферополь : НО «Economics», 2012. – С. 77–79.
8. *Математические аспекты обоснования эффективности экономического кластера* / П. Т. Бубенко, Г. К. Броншпак, Е. Л. Перчик и др. // *Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення корпоративного управління: якість аудиту та корпоративна безпека* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 21–23 квіт. 2011 р. – Х. : ХНАМГ, 2011. – С. 15–16.
9. *Соколенко С. И.* Производственные системы глобализации: сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Укр. контекст / С. И. Соколенко. – К. : Логос, 2002. – 646 с.
10. *Шкарлет С. М.* Модернізація продуктивних сил як визначальний чинник сталого розвитку проблемних регіонів / С. М. Шкарлет, В. П. Ільчук, І. В. Лисенко // *Економіст*. – 2013. – № 6. – С. 4–6.

УДК 658.012.32

Т.М. Гнат'єва, канд. екон. наук

Одеський державний аграрний університет, м. Одеса, Україна

**СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ ЯК ІНСТРУМЕНТ
ЕФЕКТИВНОСТІ КОРПОРАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ****Т.Н. Гнат'єва**, канд. екон. наук

Одесский государственный аграрный университет, г. Одесса, Украина

**СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕСА КАК ИНСТРУМЕНТ
ЭФФЕКТИВНОСТИ КОРПОРАТИВНОЙ СТРАТЕГИИ****Tetiana Hnatieva**, PhD in Economics

Odesa State Agrarian University, Odesa, Ukraine

**SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS AS A TOOL OF THE EFFICIENCY
OF A CORPORATE STRATEGY**

Розглянуто чинники, що зумовлюють необхідність розвитку соціальної відповідальності бізнесу; цілі реалізації стратегії соціальної відповідальності залежно від сектору економіки; суб'єкти корпоративного управління, які приймають рішення щодо впровадження нових форм і заходів у сфері КСВ; документи, в яких закріплена стратегія компанії в галузі корпоративної соціальної відповідальності; підрозділи організації, які безпосередньо відповідають за реалізацію стратегії у сфері КСВ; стадії організаційного навчання КСВ; вибір типу підрозділу організації, безпосередньо відповідального за реалізацію стратегії КСВ, залежно від проголошеної мети цієї стратегії; тип підрозділу компанії, безпосередньо відповідального за реалізацію стратегії в галузі КСВ, у галузевому розрізі.

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, корпоративне управління, стратегія розвитку.

Рассмотрены факторы, обуславливающие необходимость развития социальной ответственности бизнеса; цели реализации стратегии социальной ответственности в зависимости от сектора экономики; субъекты корпоративного управления, принимающие решения по внедрению новых форм и мероприятий в области КСО; документы, в которых закреплена стратегия компании в области корпоративной социальной ответственности; подразделения организации, которые непосредственно отвечают за реализацию стратегии в области КСО; стадии организационного обучения КСО; выбор типа подразделения организации, непосредственно отвечающего за реализацию стратегии КСО, в зависимости от провозглашенной цели этой стратегии; тип подразделения компании, непосредственно отвечающего за реализацию стратегии в области КСО, в отраслевом разрезе.

Ключевые слова: социальная ответственность бизнеса, корпоративное управление, стратегия развития.

The factors that determine the necessity of social responsibility; objectives of social responsibility strategy implementation, depending on the economic sector; corporate governance actors who make decisions on the introduction of new forms and activities in the field of CSR; documents, which secured the company's strategy in corporate social responsibility; parts of the organization who is responsible for implementing CSR strategies; stage of organizational learning CSR; select the type of unit is ultimately responsible for implementing CSR strategies, depending on the stated objective of the strategy; type of unit is ultimately responsible for implementing CSR strategies, across industries.

Key words: corporate social responsibility, corporate governance, strategy of development.

Актуальність теми. Відсутність традицій соціально відповідального ведення бізнесу в Україні до тепер зумовлена низьким рівнем обізнаності сучасної практики взаємодії держави і бізнесу, а також бізнесу і суспільства, які б дозволили посилити взаємну відповідальність усіх учасників суспільного життя, створити умови для подальшого стабільного розвитку суспільства. Тільки в останні роки деякі корпорації почали говорити про корпоративну соціальну відповідальність як про необхідний елемент під час формування корпоративної стратегії. Використання принципів соціальної відповідальності бізнесу може бути ефективним інструментом, за допомогою якого підприємства підвищать власну конкурентоспроможність як в окремих галузях, так і в сучасній економіці загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку теорії та практики соціальної відповідальності бізнесу знайшли висвітлення в роботах зарубіжних та вітчизняних учених А. Керролла, М. Портера, М. Креймера, Л. Грициної, І. Гришової, С. Задека, Т. Косової, І. Крюкової, А. Сєдокової, А. Харламової, О. Черних, В. Кужеля, Т. Шабатури, О. Мит'яй, О. Чирви [1–13]. Однак недостатньо вивченими залишаються питання інтеграції принципів соціальної відповідальності на підприємствах, впливу її на конкурентоспроможність і ефективність їх роботи.

Метою статті є дослідження ефективного впровадження та використання принципів соціальної відповідальності бізнесу в корпоративну стратегію управління підприємством.

Результати дослідження. В економічно розвинених країнах світу набула поширення соціальна відповідальність бізнесу (далі – СВБ), яка полягає у свідомому ставленні суб'єктів господарської діяльності до вимог соціальної необхідності, соціальних завдань, морально-етичних норм та цінностей, розуміння наслідків своєї діяльності для суспільства, держави, споживачів, ділових партнерів та своїх працівників [7].

Проведене IBM Institute for Business Value опитування 250 лідерів світового бізнесу показало, що, віддаючи перевагу публічному обговоренню корпоративної соціальної відповідальності (далі – КСВ) у термінах філантропії, на практиці вони все більше орієнтуються на стратегічний підхід: більше 2/3 (68 %) лідерів світового бізнесу, опитаних IBM, розглядають корпоративну соціальну діяльність як нове джерело доходів; більшість (54 %) впевнені, що корпоративна соціальна діяльність вже дала їх компаніям переваги над основними конкурентами.

Соціальна відповідальність бізнесу в Україні перебуває в стадії становлення. Соціальна відповідальність українських компаній та організацій спрямовується насамперед на трудові відносини і заходи із захисту здоров'я і безпеки споживачів. Менш поширеними є заходи щодо захисту природних ресурсів та взаємодії з громадою: лише третина компаній здійснює соціальні інвестиції в розвиток громади, половина – не вживає заходів з охорони довкілля.

Найбільш активними в цій сфері є, насамперед, представництва іноземних суб'єктів господарювання, які переносять на українське підгрунтя сучасні світові практики, а також великі та середні вітчизняні підприємства, які удосконалюють свою діяльність на засадах концепцій загального управління якістю.

Українські дослідники розглядають соціальну відповідальність бізнесу як належне ставлення компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; як її активна соціальна позиція, яка повинна реалізовуватися в гармонійному співіснуванні та постійному діалозі із суспільством; як участь у вирішенні найбільш гострих соціальних проблем.

Соціальну відповідальність бізнесу слід розглядати не тільки як виробництво якісних товарів і послуг, але і як створення гідних умов праці, охорону навколишнього середовища, встановлення заробітної плати на рівні вартості робочої сили, сплата податків тощо.

Розвиток соціальної відповідальності бізнесу в Україні потребує сприяння з боку держави, яка повинна визнати СВБ як бажану поведінку для вітчизняного підприємництва і розробити комплекс стимулів та заходів з поширення та популяризації її у суспільстві.

Базовий рівень соціальної відповідальності є обов'язковою складовою діяльності суб'єктів господарювання, що реалізують політику СВБ. До базових принципів СВБ належать: якісне забезпечення потреб споживачів, неухильне виконання вимог законодавства, чесна конкуренція, дотримання загальноприйнятих морально-етичних норм, протидія корупційним проявам і легалізації доходів, дотримання гендерної рівності.

Рівень соціальної відповідальності суб'єкта господарювання залежить від кількості добровільно взятих ним суспільних і корпоративних обов'язків у сферах охорони довкілля, забезпечення внеску в розвиток суспільства, корпоративних і трудових відносин.

До організаційних та нормативних умов розвитку соціальної відповідальності бізнесу належать формування постійно діючого органу, до компетенції якого належали б аналіз сучасного стану соціальної відповідальності бізнесу в Україні та сприяння її подальшому розвитку; створення регіональних консультативних рад із реалізації Націо-

нальної стратегії розвитку соціальної відповідальності бізнесу (або уповноваження на цю діяльність уже діючі регіональні ради); унормування системи преференцій для організацій, що запроваджують політику соціальної відповідальності та реалізують соціально важливі програми; стимулювання поширення українськими суб'єктами господарювання та організаціями нефінансових звітів; розроблення та щорічного проведення бізнес-конкурсів з тематики соціальної відповідальності бізнесу, у тому числі щорічного Українського національного конкурсу якості.

Розвивати можливості та компетенції бізнес-організацій для підтримки їх у реалізації соціальної відповідальності бізнесу можна за допомогою сприяння обміну досвідом і позитивними практиками компаній щодо соціальної відповідальності бізнесу; поширення стандартів і систем управління, що кореспондуються із соціальною відповідальністю бізнесу; сприяння покращенню корпоративного управління та поширенню стратегій соціальної відповідальності бізнесу на українських підприємствах, у т. ч. на державних; ініціювання проектів розвитку навичок інвестиційних компаній, аналітиків, інвесторів, фондів та банків щодо аналізу нефінансових ризиків; сприяння підготовці фахівців за кваліфікацією «Менеджер із соціальної та корпоративної відповідальності», «Експерт із соціальної відповідальності бізнесу», «Соціальний аудитор».

Підвищити обізнаність щодо соціальної відповідальності бізнесу серед різних груп заінтересованих осіб можна створенням єдиного порталу корпоративної соціальної відповідальності; проведенням державних інформаційних кампаній; створенням всеукраїнського інформаційного центру з питань соціальної відповідальності бізнесу; оприлюдненням інформації стосовно компаній-порушників принципів захисту прав споживачів та принципів діяльності з соціальною відповідальністю; підвищенням рівня обізнаності про соціальну відповідальність бізнесу серед державних службовців на національному, регіональному рівнях та в органах місцевого самоврядування; розробленням програми інформування органів влади та місцевого самоврядування щодо програм соціальної відповідальності бізнесу і проектів; проведенням щорічних парламентських слухань із реалізації соціальної відповідальності бізнесу в Україні; проведенням періодичних конференцій з питань впровадження та результативності соціальної відповідальності бізнесу в Україні; включенням вивчення дисципліни «Соціальна відповідальність бізнесу» до навчального процесу вищих навчальних закладів та бізнес-шкіл, а також програм підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців; підтриманням наукових досліджень у сфері соціальної відповідальності бізнесу на національному та регіональному рівнях.

Короткостроковими результатами впровадження СВБ є формування ефективних механізмів соціального діалогу; збільшення кількості компаній різного розміру, що розробляють і реалізують власні стратегії соціальної відповідальності; поширення кращих практик соціальної відповідальності українського бізнесу; збільшення кількості нефінансових звітів компаній; розроблення державних механізмів підтримки та стимулювання реалізації політики безперервного системного вдосконалення соціальної відповідальності компаній; інтеграція вітчизняних фахівців з соціальною відповідальністю бізнесу до європейського та світового фахового середовища.

У довгостроковій перспективі забезпечується сталий розвиток країни; розвиток соціальної відповідальності бізнесу в українському суспільстві; підвищується конкурентоспроможність країни і таких її показників, як: рівень макроекономічної стабільності; ефективність діяльності державних і приватних інституцій; ефективність і розмір ринку товарів та праці; рівень оплати праці; рівень розвитку і ділової досконалості бізнесу; якість інфраструктури; рівень легкості ведення бізнесу; інноваційний та технологічний розвиток; якість людського капіталу; полегшується інтеграція до європейського еконо-

мічного і соціального простору і, зрештою, поступова інтеграція до ЄС; активізуються інвестиційні та інноваційні процеси; підтримка розвитку торговельно-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди через дотримання міжнародних стандартів з СВБ українськими комерційними організаціями; збільшується обсяг іноземних інвестицій до вітчизняної економіки, адже на сьогодні у світі набуває поширення тенденція, коли компанії принципово не виходять на нестабільні і ненадійні ринки, дотримуючись принципів чесного й етичного ведення.

Корпоративна соціальна відповідальність є безпосередньою складовою стратегії компанії. Якщо компанія збирається діяти ефективно, успішно, бути присутнім на ринку довго, то корпоративна соціальна відповідальність повинна вбудовуватися в бізнес-стратегію компанії. Через корпоративну соціальну відповідальність, якщо говорити буквально, бізнес має можливість управляти нефінансовими ризиками.

Визнання як мети «отримання довгострокових конкурентних переваг» практично не залежить від приналежності компанії до певного галузевого кластера. У свою чергу, для сфери послуг цілком очікувано проявляється більша орієнтація на досягнення «середньострокових репутаційних ефектів» (32 % проти 24 % у сировинному секторі та 29 % у переробному секторі) за, відповідно, меншої орієнтації на «зниження ризиків у короткостроковій перспективі» (табл. 1).

Таблиця 1

Мета реалізації стратегії соціальної відповідальності залежно від сектору економіки, %

Мета	Сектор економіки		
	Сировинний сектор	Переробний сектор	Сфера послуг
Зниження ризиків нанесення шкоди зацікавленим сторонам у короткостроковій перспективі	25	25	16
Підтримку репутації в середньостроковій перспективі	24	29	32
Отримання довгострокових конкурентних переваг	41	46	45
Інше	10	0	7
Всього	100	100	100

Не менш важливим є питання про те, як саме компанії намагаються досягти бажаних конкурентних переваг і про які переваги йдеться. Можна виділити два можливих напрями участі корпорації в житті суспільства, що приводять до конкурентних переваг: «реагуючу КСВ» і «стратегічну КСВ». «Реагуюча КСВ» спрямована на позиціонування компанії як «хорошого корпоративного громадянина», а також на пом'якшення шкоди, що виникає у процесі створення вартості. Такий напрямок дозволяє забезпечити середньострокову підтримку репутації і знизити нефінансові ризики в короткостроковій перспективі. «Стратегічна КСВ» охоплює стратегічну філантропію, покращену конкурентну позицію компанії в галузі і трансформацію ланцюга створення вартості у ході відповідних інновацій. Це напрямок заснований на ідеї спільних інтересів і орієнтований на довгострокові конкурентні переваги. Протиставлення двох зазначених напрямків як «кращого» і «гіршого», безумовно, некоректно. Корпоративна соціальна діяльність настільки ж різноманітна, як різноманітні громадські очікування. Тим не менш, саме розвиток «стратегічної КСВ» найбільшою мірою відповідає логіці зміщення акценту з «соціальних витрат» на «соціальні інвестиції».

Проведене дослідження підтвердило традиційну прихильність компаній ідеології «реагуючої КСВ». По-перше, компанії реалізують різноманітні благодійні та спонсорські проекти. Так, «Миронівський хлібопродукт» зосередив свої зусилля в чотирьох основних напрямках: розвиток місцевої інфраструктури, благодійна допомога колишнім та тепері-

шнім працівникам, покращення добробуту окремих жителів та територіальних співтовариств, культура і спорт. Реалізованим проектом за останній період стала реконструкція парку відпочинку в с. Мирне Бориспільського району (Старинська птахофабрика), у результаті чого селище зайняло перше місце з благоустрою в районі. Також компанія взяла на себе забезпечення двох дитсадків міста Ладижин Вінницької області, де розташована Вінницька птахофабрика МХП – одна з найбільших птахофабрик Європи. За ініціативи цієї ж птахофабрики та міської адміністрації був реконструйований Вінницький міський зоопарк, що сприяло тому, що співробітники МХП з дітьми можуть безкоштовно відвідувати зоопарк до кінця 2014 року, у перспективі – на постійній основі.

Миرونівська птахофабрика МХП, яка знаходиться неподалік від м. Канів Черкаської області, була одним з організаторів другого відкритого чемпіонату міста з пляжного футболу. У травні 2014 на Вінницькій птахофабриці відкрили спорткомплекс для співробітників підприємства, дотримуючись програми розвитку культури спорту серед співробітників МХП і місцевих жителів.

Провідні українські компанії активно освоюють «стратегічну КСВ». Так, соціальна відповідальність є невід'ємною складовою частиною життя компанії «Астарт-Київ», підґрунтям її філософії із самого моменту заснування. Ця компанія приєдналася до Глобального договору ООН та провадить активну соціальну політику, займається благодійністю. Бюджет соціальних та благодійних програм у 2014 році перевищив 24 млн грн. З метою оцінки та постійного удосконалення реалізації корпоративної соціальної відповідальності в Астарті створено Комітет із КВС, який очолив особисто Генеральний директор Компанії.

У 2014 році соціальні та благодійні ініціативи Компанії було узагальнено та систематизовано у Стратегії із корпоративної соціальної відповідальності на 2014–2016 роки, яка спрямована на досягнення сталого лідерства серед агропромислових компаній.

У межах Стратегії корпоративної соціальної відповідальності агропромхолдинг продовжить підтримувати основні принципи Глобального договору ООН та розширить свою відповідальність.

У наступні роки Агропромхолдинг ставить за мету бути найкращим у чотирьох сферах, а саме: краща інвестиція; кращий партнер; кращий роботодавець (серед агрокомпаній); кращий сусід.

Однак інноваційна складова «стратегічної КСВ», як і раніше, залишається для українських компаній управлінською екзотикою. Утворюється свого роду «зачароване коло»: з одного боку, недостатня інноваційна активність гальмує розвиток компаній і, відповідно, можливості корпоративної соціальної діяльності, з іншого – винесення інновацій за межі КСВ позбавляє їх додаткового морального стимулу. Існує небезпека, що визнання зв'язку КСВ з корпоративною стратегією, так само як і вибір «напрямку» КСВ, може залишитися простою декларацією або у кращому випадку втілитися в окремих, хай навіть успішних, соціальних програмах. Досягнення компанією стійких конкурентних переваг безпосередньо залежить від її здатності до створення, розвитку й унікального комбінування відповідних ресурсів, у тому числі організаційних. Успішний розвиток корпоративної соціальної діяльності вимагає, відповідно, інтеграції КСВ у систему корпоративного управління, організаційного забезпечення процесу корпоративної соціальної сприйнятливості та оцінки відповідних результатів.

Найважливішою умовою побудови ефективної системи корпоративної соціальної діяльності є розвинена система корпоративного управління з раціональним, добре продуманим і несуперечливим розподілом відповідних повноважень та компетенції між власниками, радами директорів і вищим менеджментом. Як показало проведене дослідження, всі основні суб'єкти корпоративного управління компаній активно беруть

участь у розробленні та прийнятті рішень щодо впровадження нових форм КСВ та проведеної відповідних заходів. Тим не менш, за таким розподілом ховається багато важливих моментів, які визначаються як загальними тенденціями розвитку корпоративного управління в Україні, так і посиленням стратегічного характеру КСВ.

Рада директорів приймає рішення, пов'язані з КСВ, у 64 % компаній. До широкого кола цих рішень, специфіка і зміст яких прямо залежать від наявного в компанії трактування КСВ, належать, насамперед: прийняття документів, що закріплюють корпоративну стратегію корпоративної соціальної діяльності; затвердження соціальної політики; прийняття бюджету з КСВ та соціальних інвестицій; твердження формату і використовуваного стандарту соціальної звітності.

Компанії використовують різні документи для закріплення стратегії у сфері КСВ. Показово, що найбільш популярним серед таких документів є колективний договір (58 %), що відповідає популярній інтерпретації стратегії КСВ як стратегії управління персоналом. Водночас дуже висока сукупна частка кодексів корпоративної поведінки (29 %), етичних кодексів (22 %), а також статутів, хартій, корпоративних стандартів і концепцій соціально-економічного розвитку, що переховуються за рядком «інше» (12 %). Ці «сукупні» 63 % наочно демонструють розуміння радами директорів ролі принципів КСВ у розвитку корпоративної соціальної діяльності, хоча і не свідчать самі по собі про розвиток такої діяльності як цілісної системи. У той же час у 12 % компаній взагалі відсутні відповідні документи, а детальну регламентацію, інтегровану в управлінську рутину, проводять або планують проводити лише окремі компанії-лідери. (Так, компанія Астарта згідно зі стратегією КСВ за напрямом «Кращий роботодавець» планує розроблення Кодексу поведінки співробітників, оновлення системи оцінювання компетенції та результатів діяльності співробітників, створення кадрового резерву та програм наставництва, проведення тренінгів, спрямованих на охорону життя, здоров'я та працездатності працівників, розроблення прозорих критеріїв відбору працівників для сезонної роботи та створення програм мотивації для них та ін.).

Крім чисельності та характеру прийнятих рішень, важливим показником ролі ради директорів є наявність спеціальних комітетів, а також членів ради, переважно, незалежних, що займаються питаннями КСВ на постійній основі. Як показують результати цього дослідження, в компаніях поки що відсутні спеціальні комітети з КСВ, а їх проблематика належить до компетенції комітетів зі стратегічного розвитку, корпоративного управління або розвитку персоналу. При цьому відбувається розпорошення відповідальності, що свідчить про відносно низький рівень інтегрованості КСВ у систему корпоративного управління. Водночас у багатьох компаніях вже ставиться питання про створення профільного комітету. У компаніях-лідерах активно обговорюється можливість введення до складу ради незалежних директорів, що, зокрема, стимулюється появою спеціального розділу «Корпоративне управління, зобов'язання та взаємодія із зацікавленими сторонами» в новому поколінні міжнародного стандарту нефінансової звітності GRI-G3.

На частку вищого менеджменту припадають рішення щодо впровадження нових форм і заходів у сфері КСВ у 61 % компаній. Під керівництвом цього суб'єкта корпоративного управління втілюється в життя прийнята стратегія КСВ, а у 21 % компаній вищий менеджмент приймає документи, що закріплюють таку стратегію. Втім, як показує проведене дослідження, оперативні рішення в галузі корпоративної соціальної діяльності покладаються переважно на конкретні функціональні підрозділи. Таким чином, саме на ці підрозділи де-факто припадає основний акцент організаційного забезпечення корпоративної соціальної діяльності.

Відповідно до загальної світової тенденції організаційне забезпечення КСВ поступово набуває характеристики «організаційного навчання» як послідовного розвитку

всієї системи управління КСВ в компанії, накопичення відповідних знань і компетенцій. Можна виділити п'ять стадій такого «організаційного навчання» (табл. 2). Компанії активно створюють атрибути стратегічних стадій «організаційного навчання»: створюють позиції віце-президентів з проблем КСВ та сталого розвитку; формують міжфункціональні координуючі групи; документують і регламентують корпоративну соціальну діяльність, інтегруючи її в управлінську рутину; видають корпоративні соціальні звіти. Тим не менше, процес «організаційного навчання» КСВ найчастіше носить непослідовний, а іноді і суперечливий характер.

Таблиця 2

П'ять стадій організаційного навчання КСВ

Стадія	Що організації роблять	Навіщо вони це роблять
Захисна	Заперечують свою провину за конкретні порушення, не визнають своєї відповідальності за їх негативні наслідки	Щоб захиститися від нападок на свою ділову репутацію, які можуть впливати на обсяг продажів, залучення працівників, продуктивність і бренд
Слідування правилам	Дотримуються політики слідування правилам як витратам ведення бізнесу	Щоб не допустити зниження вартості компанії в середньостроковій перспективі із-за репутаційних і правових ризиків
Управлінська	Враховують соціально значимі питання в основних управлінських процесах	Щоб не допустити зниження вартості компанії в середньостроковій перспективі й отримати довгострокові переваги за рахунок інтеграції відповідальних практик у повсякденні операції
Стратегічна	Враховують потреби суспільства в стратегії розвитку свого бізнесу	Щоб збільшити свою вартість у довгостроковій перспективі й отримати переваги компанії першопрохідника за рахунок ув'язки стратегії та інновацій із запитами суспільства
Громадянська	Сприяють широкому поширенню норм КСВ у галузі	Щоб збільшити свою вартість у довгостроковій перспективі й отримувати прибуток завдяки колективним діям

Перш за все, дослідження демонструє істотні відмінності у відокремленні підрозділів, що безпосередньо відповідають за реалізацію стратегій у галузі КСВ.

По-перше, зберігається традиційно широке представництво підрозділів по зв'язках з громадськістю (38 %), що характерно для перших стадій «організаційного навчання» КСВ: «захисної» і «слідування правилам».

По-друге, КСВ активно інтегрується в діяльність основних функціональних служб. Безумовним лідером виступають департаменти з управління персоналом (59 %). У розглянутій вибірці присутні також департаменти маркетингу (6 %) і з відносин з інвесторами (3 %), що побічно ілюструє пріоритетність побудови соціально відповідальних відносин з конкретними зацікавленими сторонами.

По-третє, 39 % компаній повідомляють, що за реалізацію стратегій КСВ у них відповідають всі підрозділи в межах реалізації своїх функцій. Це можна трактувати як панування «управлінської» стадії для розглянутих компаній, проте дані не підкріплюються інформацією про відповідну регламентацію діяльності підрозділів.

По-четверте, досить широко представлені компанії, що мають спеціальні департаменти із соціального розвитку (12 %) і з екології та охорони навколишнього середовища (14 %). Наявність цих департаментів свідчить, у всякому разі, про стратегічний підхід до реалізації КСВ, нехай навіть трактованої відповідним «вузьким» чином.

По-п'яте, слабо представлені підрозділи «стратегічної» і «громадянської» стадії «організаційного навчання»: спеціальний координуючий департамент з КСВ є лише в 5 % компаній, спеціально створені міжфункціональні групи – у 7 %.

Певну безсистемність «організаційного навчання» підтверджує також аналіз залежності вибору підрозділу організації, що відповідає за реалізацію стратегії КСВ, від проголошеної організацією мети цієї стратегії (табл. 3).

Таблиця 3

Вибір типу підрозділу організації, безпосередньо відповідального за реалізацію стратегії КСВ, залежно від проголошеної мети цієї стратегії, %

Підрозділи в компанії	Мета реалізації стратегії у сфері КСВ			
	Зниження ризиків нанесення шкоди зацікавленим сторонам у короткостроковій перспективі	Підтримку репутації в середньостроковій перспективі	Отримання довгострокових конкурентних переваг	Інше
Департамент з корпоративної соціальної відповідальності	1	4	3	0
Департамент з управління персоналом	26	27	30	19
Департамент з соціального розвитку	6	6	6	8
Департамент зв'язків з громадськістю	17	21	19	15
Департамент маркетингу	3	3	3	0
Департамент з екології та охорони навколишнього середовища	9	6	7	15
Департамент з відносин з інвесторами	0	2	1	0
Усі підрозділи організації в межах реалізації своїх функцій	26	19	20	16
Спеціально створені міжфункціональні групи	4	4	4	8
Інше	8	8	7	19
Всього	100	100	100	100

По-перше, у переважній більшості випадків вибір типу підрозділу, безпосередньо відповідального за реалізацію стратегії у галузі КСВ, практично не залежить від проголошеної мети реалізації цієї стратегії.

Це можна пояснити як комплексною постановкою завдань перед відповідними підрозділами, так і відсутністю чіткого розуміння у визначенні стратегічних цілей, що, ймовірно, характерно для ситуації, за якої проблемами КСВ займаються «всі підрозділи організації» (26, 19 і 20 % за виділеними цілями відповідно).

По-друге, отримання довгострокових конкурентних переваг дуже слабо пов'язується зі створенням єдиного координуючого департаменту (3 %) і спеціально створеними міжфункціональними групами (4 %), але у 30 % випадків асоціюється з департаментом з управління персоналом. Це можна пояснити переважанням функціонального підходу до КСВ, що не заперечує можливість вилучення довгострокових конкурентних переваг по лінії управління персоналом, маркетингу і т. ін.

По-третє, на позиції департаментів зі зв'язків з громадськістю майже не впливає зміна «цілепокладання» у стратегії КСВ. На ці підрозділи припадає 17 % при орієнтації на короткострокове зниження ризиків, 21 % при орієнтації на середньострокове підтримку репутації і 19 % при прагненні до отримання довгострокових конкурентних переваг.

Що ж стосується приналежності компаній до того чи іншого галузевого кластера, то воно надає обмежений вплив на вибір типу підрозділів, відповідальних за стратегію в галузі КСВ (табл. 4).

Таблиця 4

Тип підрозділу компанії, безпосередньо відповідального за реалізацію стратегії в галузі КСВ, у галузевому розрізі

Підрозділи компанії	Сектор економіки		
	Сировинний сектор	Переробний сектор	Сфера послуг
Департамент з корпоративної соціальної відповідальності	3	0	2
Департамент з управління персоналом	15	16	24
Департамент з соціального розвитку	8	3	1
Департамент зв'язків з громадськістю	12	7	17
Департамент маркетингу	0	2	4
Департамент з екології та охорони навколишнього середовища	8	2	3
Департамент з відносин з інвесторами	1	0	2
Усі підрозділи організації в межах реалізації своїх функцій	14	14	10
Спеціально створені міжфункціональні групи	3	1	3
Інша	7	3	4

Примітка: у таблиці наведено абсолютні частоти.

З одного боку, дійсно, для компаній сировинного сектору більш характерно створення спеціальних департаментів з соціального розвитку (8 з 12) і питань екології (8 з 13) і нетипово надання відповідних функцій департаменту маркетингу. Це відповідає їх більшому залученню в розвиток регіонів і впливу на навколишнє середовище, а також специфіці виробленого продукту. З іншого боку, галузева приналежність слабо позначається при створенні департаментів з КСВ, формуванні спеціальних міжфункціональних груп і особливо при наділенні відповідальністю всіх підрозділів організації.

Висновки, пропозиції та перспективи подальших досліджень. У ході формування корпоративної стратегії необхідно визначити та розробити заходи, які б дозволили підвищити конкурентоспроможність українських компаній, серед яких можна запропонувати включати стратегічні заходи КСВ у стратегію корпоративного розвитку, започаткувавши стандарти звітності у своїй програмі соціально відповідального ставлення підприємства у майбутньому з урахуванням принципів соціальної відповідальності; впроваджувати політику відповідального ставлення організації до своїх найманих працівників, підтримувати та розвивати позицію активного громадянства, навчати персонал соціальної відповідальності на рівні з іншими бізнес-цілями, у системі оцінки персоналу ввести компетенцію «корпоративна соціальна відповідальність працівника»; збільшити бюджети організацій на заходи з КСВ; започаткувати діалог із групами впливу як інструмент отримання інформації щодо оптимізації соціальних програм та мінімізації ризиків підприємства. Виховувати соціальну відповідальність всіх груп впливу як з боку бізнесу, так і зацікавлених сторін поза бізнесом; створити спеціалізовані підрозділи (для великих за розміром та масштабом діяльності підприємств), до компетенції яких було б віднесено напрям діяльності з управління КСВ, або, якщо це не є можливим (йдеться про малий бізнес), уведення окремої посади (функції), відповідальною виключно за адміністрування цієї діяльності; впровадити принципи корпоративної соціальної відповідальності в діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Carroll, A. B. Corporate Social Responsibility: Evolution of Definitional Construct / A. B. Carroll // Business and Society. – 2009. – Vol. 38, N 3. – P. 268–295.

2. *Porter, M. E.* Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility / M. E. Porter, M. R. Kramer // Harvard Business Review. – December, 2006. – P. 78–92.

3. *Грицина Л. І.* Механізм формування корпоративної соціальної відповідальності в управлінні підприємством : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами (машинобудування)” / Л. І. Грицина. – Х., 2008. – 19 с.

4. *Гришова І. Ю.* Імплементация принципів соціально-орієнтованого бізнесу в площину економічного розвитку потенціалу харчових підприємств [Електронний ресурс] / І. Ю. Гришова, Т. С. Шабатура // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 3. – С. 13–22. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n3.html>.

5. *Десять* принципів Глобального договору ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unglobalcompact.org/Languages/russian/ten_principles.html.

6. *Садеков А.* Соціальні аспекти розвитку корпоративного управління в Україні / А. Садеков, Т. Косова // Економіка України. – 2008. – № 11. – С. 88–93.

7. *Стратегія* сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.svb.org.ua/sites/default/files/201309_strategiya_spriyannya_rozvitku_svb_v_ukrayini.pdf.

8. *Черних О. В.* Управління соціальною відповідальністю на великих підприємствах : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)” / О. В. Черних. – Донецьк, 2012. – 26 с.

9. *Кужель В. В.* Методичний інструментарій системи соціальної відповідальності бізнесу агропродовольчої сфери / В. В. Кужель // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. – 2014. – № 6, т. 2. – С. 226–229.

10. *Кужель В. В.* Очікуваний результат реалізації соціальної відповідальності бізнесу та його вплив на стратегічний розвиток економіки аграрної сфери / В. В. Кужель // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 3. – С. 162–166.

11. *Кужель В. В.* Імунізація економіки агропродовольчої сфери в контексті реалізації принципів соціальної відповідальності бізнесу / В. В. Кужель // Економічний форум. – 2014. – № 3. – С. 17–22.

12. *Гришова І. Ю.* Соціальні інвестиції як інструмент реалізації соціально-орієнтованого бізнесу / І. Ю. Гришова, Т. С. Шабатура // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія "Економіка і менеджмент". – 2014. – Вип. 4. – С. 183–187.

13. *Гришова І. Ю.* Инновационная модель развития предприятий молокоперерабатывающей отрасли / И. Ю. Гришова, И. А. Крюкова // Вектор науки ТГУ. Серия: Экономика и управление. – 2014. – № 1. – С. 20–24.

УДК 658.8.338.439.4

В.В. Кужель, канд. екон. наук

Відокремлений структурний підрозділ Агротехнічний коледж Уманського національного університету садівництва, м. Умань, Україна

О.П. Манзій, викладач

Уманський національний університет садівництва, м. Умань, Україна

ПРОДОВОЛЬЧИЙ КЛАСТЕР ЯК ОДИН ІЗ КРИТЕРІЇВ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

В.В. Кужель, канд. екон. наук

Отделенное структурное подразделение Агротехнический колледж Уманского национального университета садоводства, г. Умань, Украина

Е.П. Манзий, преподаватель

Уманский национальный университет садоводства, г. Умань, Украина

ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫЙ КЛАСТЕР КАК ОДИН ИЗ КРИТЕРИЕВ СИСТЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Vitalii Kuzhel, PhD in Economics

Structural subdivisions of Agronomy College of Uman National University of Horticulture, Uman, Ukraine

Olena Manzii, teacher

Uman National University of Horticulture, Uman, Ukraine

FOOD CLUSTER AS ONE OF THE CRITERIA OF FOOD SECURITY SUPPLY SYSTEM

Розглянуто питання забезпечення продовольчої безпеки як найважливішої умови гарантовано стійкого існування, функціонування і розвитку суспільства, яка є складовою частиною економічної безпеки, а в її структурі – і ядром національної безпеки держави. Розкрито та проаналізовано недоліки стратегії національної безпеки України в напрямку здійснення земельної реформи. Обґрунтовано експортну спроможність нашої країни на зовнішньому ринку продовольства та можливість самозабезпечувати власне населення високоякісними продуктами харчування. Наведено та удосконалено класифікацію принципів системи забезпечення продовольчої безпеки. Доведено необхідність створення регіональних продуктових кластерів, які нададуть можливості оперативного прийняття рішень інтенсивного маневру коштів та забезпечать безпосередній зв'язок економічних, політичних та інших управлінських рішень із соціальними процесами.

Ключові слова: продовольча безпека, кластеризація, продовольчий кластер, конкурентоспроможність, компетенція, координація.

Рассмотрен вопрос обеспечения продовольственной безопасности как самого важного условия гарантированно стойкого существования, функционирования и развития общества, которое является составной частью экономической безопасности, а в её структуре – и ядром национальной безопасности государства. Раскрыты и проанализированы недостатки стратегии национальной безопасности Украины в направлении осуществления земельной реформы. Обоснована экспортная возможность нашей страны на внешнем рынке продовольствия и возможность самообеспечивать собственное население высококачественными продуктами питания. Приведена и усовершенствована классификация принципов системы обеспечения продовольственной безопасности. Доказана необходимость создания региональных продовольственных кластеров, которые предоставят возможности оперативного принятия решений интенсивного маневра средств и обеспечат непосредственную связь экономических, политических и других управленческих решений с социальными процессами.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, кластеризация, продовольственный кластер, конкурентоспособность, компетенция, координация.

The article deals with the problem of food security as an essential condition of guaranteed-stable existence, functioning and development of the society which is a part of economic security, and in its structure - the kernel of national security. The authors reveal and analyze the shortcomings of national security strategy of Ukraine towards the implementation of land reform. Export capacity of our country on the international market of food and the opportunity to create their own public quality food are grounded. The article describes the principles and classification system for ensuring food safety is improved. The authors argue the necessity of creation of regional food clusters, which provide the possibility of quick decision making intense maneuvering fund and provide a direct link of economic, political and other administrative acts with social processes.

Key words: food security, clustering, food cluster, competitiveness, competence, coordination.

Постановка проблеми. Забезпечення продовольчої безпеки – це складна і багатоаспектна проблема глобального формату, яка зачіпає інтереси всіх соціальних груп населення. Продовольча безпека – найважливіша умова гарантовано стійкого існування, функціонування і розвитку суспільства, є складовою частиною економічної безпеки, а в її структурі – і ядром національної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Напрями формування кластерних структур в аграрному секторі економіки досліджує значна кількість сучасних зарубіжних та вітчизняних науковців, серед яких В. Бакун, Ж. Вейс, М. Кропивко, І. Мазоренко, П. Саблук, В. Скаченко, С. Соколенко. Заслужують на особливу увагу роботи таких учених-економістів, як О. Г. Чирва, І.О. Крюкова, І.Ю. Гришова, В.А. Замлинський, О.В. Непочатенко, Т.М. Гнатєва, які розглядають кластеризацію як засіб науково-технологічного розвитку регіону, забезпечення сильних ринкових позицій та істотних конкурентних переваг.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на досить велику кількість досліджень і розробок у цій сфері, питання потенціалу кластерного розвитку залишаються досить актуальними. Дослідження теоретичних аспектів формування конкурентоспроможних продовольчих кластерів вимагає деталізації у напрямі обґрунтування перспектив розвитку кластеризації на загальнодержавному і регіональному рівнях, а також адаптації аграрних підприємств за умов трансформаційних перетворень.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз національної стратегії продовольчої безпеки України, обґрунтування необхідності створення регіональних продуктових кластерів, які нададуть можливості оперативного прийняття рішень інтенсивного маневру коштів та забезпечать безпосередній зв'язок економічних, політичних та інших управлінських рішень із соціальними процесами.

Виклад основного матеріалу. Продовольча безпека перебуває у фокусі уваги міжнародних організацій та міжурядових органів. Поточні оцінки стану продовольчої безпеки проводить FAO (Food and Agriculture Organization) – продовольча і сільськогосподарська організація ООН. Її діяльність спрямована на зменшення гостроти проблеми бідності і голоду у світі через сприяння розвитку сільського господарства, поліпшення харчування і вирішення проблеми продовольчої безпеки.

Серед основних положень Концепції продовольчої безпеки FAO виділяє головні:

- продовольча безпека не означає самозабезпечення продовольством;
- країна повинна сама прагнути до виробництва достатньої кількості продуктів для своїх потреб, якщо наявні порівняльні переваги;
- країна повинна бути у змозі імпортувати необхідну кількість продовольства і забезпечити потреби у продовольстві для своїх громадян;
- уряди країн – у межах продовольчої безпеки – повинні забезпечити фізичну та економічну доступність безпечного продовольства.

Забезпечення продовольчої безпеки визначено як один з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки в економічній сфері [5]. Стратегією національної безпеки України передбачено необхідність забезпечення послідовності у здійсненні земельної реформи, забезпеченні на практиці пріоритетного розвитку агропромислового комплексу як основи продовольчої безпеки держави [1]. Проте зазначені позиції мають суто декларативний характер і не визначають чітких механізмів управління системою продовольчої безпеки на рівні країни та її регіонів. Це унеможливує здійснення ефективного регіонального управління в зазначеній сфері, викликає некерованість процесів розвитку, деструктивну конкуренцію між елементами регіональної системи за ресурси, безсистемний і нераціональний їх розподіл. Продовольча безпека повинна розглядатися у межах країни загалом та в регіональному аспекті, що обумовлюється різноманітністю природно-кліматичних умов, соціально-економічним становищем окремих територій, демографічною ситуацією. Задоволення потреб у продовольстві повинно здійснюватися відносно кожної конкретної людини у місцях її проживання (табл.).

Таблиця

*Порівняльний аналіз показників продовольчої безпеки в Україні та у світі
(за даними FAO, 2010–2012 рр.)*

Країни	Недоїдання, %	Індекс голоду	Виробництво про- дуктів харчуван- ня, \$/1 особу	Забезпеченість питною водою, % населення	Імпортна залежність, %
У світі	12,5	-	295	88	15
Вірменія	< 5	< 5	321	98	59,4
Азербайджан	< 5	7,8	230	80	37,8
Білорусь	< 5	< 5	492	100	9,5
Казахстан	< 5	> 5	433	95	3,0
Киргизстан	6,4	5,8	281	90	25,4
Молдова	< 5	< 5	351	96	7,8
Росія	< 5	< 5	284	97	10
Таджикистан	31,7	15,8	141	64	49,5
Туркменістан	< 5	6,9	374	-	9,1
Узбекистан	6,1	6,9	274	81	16,1
Україна	< 5	< 5	389	98	1

Джерело: SOFI and SOFA 2013, FAO.

Дані, представлені у табл., унаочнюють безумовний пріоритетний стан із забезпеченості продуктами харчування у розрахунку на 1 особу (третя позиція у представленому рейтингу). Цей факт ще раз підтверджує не лише експортну спроможність нашої країни на зовнішньому ринку продовольства, але й можливість самозабезпечувати власне населення високоякісними продуктами харчування.

Слід зауважити, що для системи забезпечення продовольчої безпеки стрижневим виступає принцип соціальності, який передбачає цільову спрямованість цієї системи та кожної її складової на задоволення харчових потреб людини. Наступний (другий) важливий принцип – це комплексність, сутність якого полягає в одночасному впливі на всі складові системи. Третім принципом є системність, що означає всебічний підхід до вирішення соціально-економічних, політичних, екологічних та інших аспектів проблеми забезпечення продовольчої безпеки. Ще один важливий (четвертий) принцип – це адекватність у виборі регуляторів, що витікає із певною неоднозначністю та невизначеністю наслідків їх дії на різних етапах розвитку економічної системи в умовах політичної та економічної нестабільності.

Нині світова економічна система впритул зіткнулася з проблемою, найбільшою за останні 50 років кризи, яку за можливими наслідками багато хто вже порівнює з „великою депресією” в США в 30-х рр. минулого століття. Слід зазначити, що криза 2008 року відрізнялася від інших як глибиною, так і розмахом. Зауважимо, що в подібних умовах саморегулюючі ринкові механізми працюють неефективно або взагалі не працюють, залежно від глибини кризи. Тому на перший план виходить розвиток скоординованих систем антикризового державного управління та регулювання розвитку як на рівні країни, так і на рівні регіонів.

Деякі експерти вважають, що перераховані заходи необхідні тільки на період виходу з кризи, а потім повинна слідувати дерегуляція, але в такому випадку держава та її регіони будуть страждати потужні кризи кожні 5–10 років, оскільки прискорюються темпи розвитку, зростає нестабільність, змінюється структура регіональної економіки тощо. Тому посилення державного регулювання регіональної економіки має стати в перспективі нормою, а не винятком. Тому в умовах боротьби зі світовою кризою вітчизняна, зарубіжна наука і бізнес-практика повинні визначати метою пошук механі-

змів подальшої економічної інтеграції та інтерференції для досягнення мультиплікативних і синергетичних ефектів.

Вітчизняна соціально-економічна система не є винятком у числі постраждалих від наслідків останньої світової фінансово-економічної кризи. Атипічний та нециклічний її характер обумовлюють необхідність державної підтримки реструктуризації організаційних форм господарювання, їх адаптації до турбулентного зовнішнього середовища. Особливо це стосується аграрної сфери України в умовах зростання попиту на агропродовольчу продукцію – основу продовольчої безпеки.

Однією з ефективних форм подібної інтерференції через формування просторової організації продуктивних сил є створення та розвиток продуктивних кластерів у межах окремого регіону або економічної території, які й передбачають цільову участь держави. Адже на регіональному рівні інерційність процесів нижча, ніж на рівні макросистеми, можливості оперативного прийняття управлінських рішень, маневру коштами є вищими, а зв'язок економічних, політичних та інших управлінських рішень із соціальними процесами виявляється більш безпосередньо.

У переході до сталого і безпечного розвитку України роль головної ланки повинні відігравати регіони як спеціалізовані відтворювальні системи. Вважаємо, особливо актуальним та доцільним постановку проблеми управління процесами сталого і безпечного регіонального розвитку як державного завдання на сучасному етапі. Адже продовження сучасного стану справ для суб'єктів може призвести до більшої деградації соціальної, природно-ресурсної, екологічної та інших компонентів регіонів країни.

В умовах економічної та політичної нестабільності питання про кластеризацію регіонального агропромислового комплексу виявляється актуальним як з погляду теорії, так і практики, оскільки продуктивний кластер посилює не тільки взаємозв'язки господарюючих суб'єктів і додає нові імпульси розвитку регіонів, але і є однією з умов підвищення їх конкурентоспроможності.

До того ж концепція регіонального розвитку агропромислового комплексу з формуванням у його складі продуктивних кластерів, здатних успішно конкурувати в умовах економічної нестабільності з великою часткою імпортованого продовольства, є найбільш ефективною економічною та соціальною структурою забезпечення продовольчої безпеки регіону та країни загалом. При цьому критерієм виділення кластера як об'єкта прогнозування продовольчої безпеки служить технологічний зв'язок у русі продукту від його вихідної сировинної стадії до кінцевого продукту, необхідного для задоволення споживчого попиту.

Зауважимо, що склалося неоднозначне ставлення в наукових колах України до проблеми створення продуктивних кластерів. Ці обставини вимагають поглибленого об'єктивного опрацювання наукових підходів до цього економічного явища в межах нової концепції розвитку агропромислового комплексу, розгляду можливостей створення якісно нових інтегрованих структур, спрямованих на реалізацію інноваційної та інвестиційної складової економічної політики та практичної трансформації механізмів державного регулювання інтегрованих систем в аграрній сфері, особливо на регіональному рівні.

Рішення проблеми забезпечення продовольчої безпеки є важливим пріоритетом державної політики будь-якої держави й об'єктом наукових досліджень. Саме в забезпеченні країни продовольством сконцентрувалися і переплелися у складний вузол практично всі сучасні численні проблеми і больові точки функціонування агропромислового комплексу та його основи – сільського господарства.

Визначена вище проблема носить глобальний характер, водночас, локалізація ресурсного забезпечення, виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції на регіональному рівні перетворюють механізм забезпечення продовольчої безпеки у складноор-

ганізовану, багатофакторну систему. Регіональний фактор починає відігравати у цьому надзвичайно істотну роль. Відмінності у природних, кліматичних, економічних, демографічних, національних особливостях призводять до диференціації регіонів за ознакою їх участі у вирішенні проблеми продовольчої безпеки, а останнє, відповідно, вимагає регіонального підходу до управління агропродовольчим виробництвом і до розроблення та формування системи продовольчої безпеки як на мезо-, так і на макрорівні.

Продовольчий ринок – це завершальна ланка в ланцюгу виробничого циклу сільськогосподарської продукції, яка працює на кінцевий результат, тобто на задоволення потреб населення в якісних продуктах харчування. З позиції кластерної теорії організації національної економіки ринок продовольчих товарів можна представити як сукупність галузевих кластерів, пов'язаних з виробництвом, переробкою і розподілом продовольчих товарів. Звернення до кластерної теорії організації галузей (ринку), як до іншого розуміння і представлення організаційної структури економіки, важливо з позиції оцінки ролі і значення кластерів у національній економіці, визначення напрямів державної економічної політики щодо взаємозв'язків між галузями. Політика уряду відносно сформованого такого кластера буде більш успішна, ніж щодо окремо взятих галузей.

Продукція, яка використовується населенням і призначена в першу чергу для особистого та суспільного споживання, визначається як споживчі товари. Найбільшу частку у структурі споживчих товарів останнім часом становлять харчові продукти. Відсутність зростання доходів більшої частини населення, викликане економічною та політичною нестабільністю у країні, що вплинуло на зміну структури виробництва споживчих товарів, спрямованих насамперед на придбання продуктів харчування (рис. 1).

Рис. 1. Ринок продовольчих товарів як регіональний продовольчий кластер

Враховуючи головні риси державної продовольчої безпеки, регіональну продовольчу безпеку можна трактувати як забезпечення фізичної та економічної доступності якісного продовольства всім соціальним групам населення регіону за рахунок ефективного використання регіонального природно-ресурсного потенціалу та виробничого потенціалу продовольчого комплексу регіону [4].

Панорамний огляд наукової літератури вітчизняних та зарубіжних авторів дозволяє узагальнити, що стан продовольчої безпеки держави оцінюється широким спектром показників, головні з яких знайшли відображення в діючій Методиці визначення основних індикаторів продовольчої безпеки (далі – Методика ПБ). Система оціночних критеріїв еволюціонувала від найпростіших показників (середньодушові доходи населення, перехідні запаси продовольчого зерна) до більш функціональних і складних (регіональна доступність продуктів харчування, ступінь їх „натуральності”, а також вплив якості продуктів на здоров'я і тривалість життя населення тощо).

У найбільш узагальненому вигляді оцінку стану регіональної продовольчої безпеки можна визначити трьома групами критеріїв:

- фізичної доступності продовольства;
- економічної доступності продовольства;
- безпеки продовольства для споживачів.

Слід зазначити, що діючою Методикою ПБ не передбачено порядку розрахунку мінімальної пропозиції певного виду продукту на ринку.

Думки українських учених, таких як В. Бойка, П. Саблука, Б. Пасхавера сходяться на тому, що частка власного продуктового виробництва у споживанні повинна бути на рівні 75–80 %. Відповідно до Методики ПБ межа для значення індикатора продовольчої незалежності (співвідношення обсягу імпорту певного продукту та ємності його внутрішнього ринку) вважається 30 %, за оцінкою FAO – 20 %, що свідчить про певні викривлення у вітчизняній системі оціночних критеріїв продовольчої безпеки, зменшення рівня їх достовірності та оперативності реакції на дію зовнішніх загроз.

Нами пропонується методичний підхід до визначення рівня регіонального самозабезпечення агропродовольчою продукцією на основі коефіцієнта відмінності у середньодушовому виробництві основних видів аграрної та харчової продукції. Це дозволить ідентифікувати сильні і слабкі місця в регіональній системі продовольчої безпеки, а також виявити для використання резерви її забезпечення.

Насичення регіонального ринку імпортованими та іншими привізними продовольчими товарами робить продовольство фізично доступним і, разом з тим, слугує одним з факторів підриву вітчизняного агропромислового виробництва. На думку вчених і економістів, які займаються цією проблемою, Україна потрапила в заздалегідь сплановану ситуацію, у так звану імпортову „пастку”. Такий економічний прийом давно використовується західними експортерами продовольства щодо країн перехідної економіки. На першому етапі проводиться масове завезення продуктів харчування обов'язково за низькими цінами, яке здійснює внутрішню продукцію неконкурентоспроможною. Рівень цін на імпортову продукцію знижується через пільгові кредити або прямі субсидії з боку країн-експортерів. У ціновій конкуренції місцевий виробник програє, галузі м'ясного скотарства та м'ясопереробної промисловості стають нерентабельними і руйнуються. На другому етапі, коли за рахунок внутрішнього напівзруйнованого виробництва країна-споживач вже не може покривати потреби у продовольстві самостійно, країни-експортери піднімають ціни на поставку продуктів харчування до граничного рівня. Таким чином, країна-імпортер оцінюється як імпортозалежна. За різними оцінками, в Україні імпортові продовольчі товари в роздрібній торгівлі становлять у середньому 25–40 % обороту.

Дослідження економічної діяльності аграрних підприємств демонструє, що їх участь у продовольчих кластерах сприяє підвищенню рівня їх конкурентоспроможності, активізує інвестиційну діяльність, забезпечує збут продукції. Разом з цим їх безпосередня участь у кластерному утворенні є запорукою гарантованої сировинної бази для переробних підприємств. Тобто продовольчі кластери формують умови повного замкнутого циклу виробництва агропродовольчої продукції, що в результаті зменшує трансакційні витрати, сприяє інвестуванню в інноваційну діяльність (у формі „запозичення” новітніх технологій). Слід зазначити, що функціонування регіональних продовольчих кластерів позитивно впливає на вирішення соціально-економічних проблем сільської місцевості за рахунок підвищення рівня зайнятості населення, а також вирівнювання розміру оплати праці робітників, які зайняті в аграрному виробництві і в переробній промисловості.

Формування надійної системи продовольчої безпеки передбачає необхідність створення системи ідентифікації фактичного її стану, прогнозування та завчасного попередження негативних змін, що реалізується через формування відповідної бази даних та забезпечення проведення на її основі інформаційно-аналітичної роботи щодо виявлення наявних та потенційних загроз продовольчій безпеці та розробки заходів щодо їх локалізацій і нейтралізації. Систему контролю продовольчої безпеки пропонується організувати навколо таких основних напрямів: моніторинг агропромислового виробництва; моніторинг споживчого ринку, який в основному має контролювати торгівлю; соціальний моніторинг уразливих груп населення; спостереження за споживанням продовольства та харчуванням населення; моніторинг якості та безпеки продовольства.

Вважаємо, що кластерне об'єднання є не лише потужним інструментом стимулювання регіонального розвитку, але й основою забезпечення продовольчої безпеки. Орієнтована організаційна структура регіонального продовольчого кластера наведена на рис. 2.

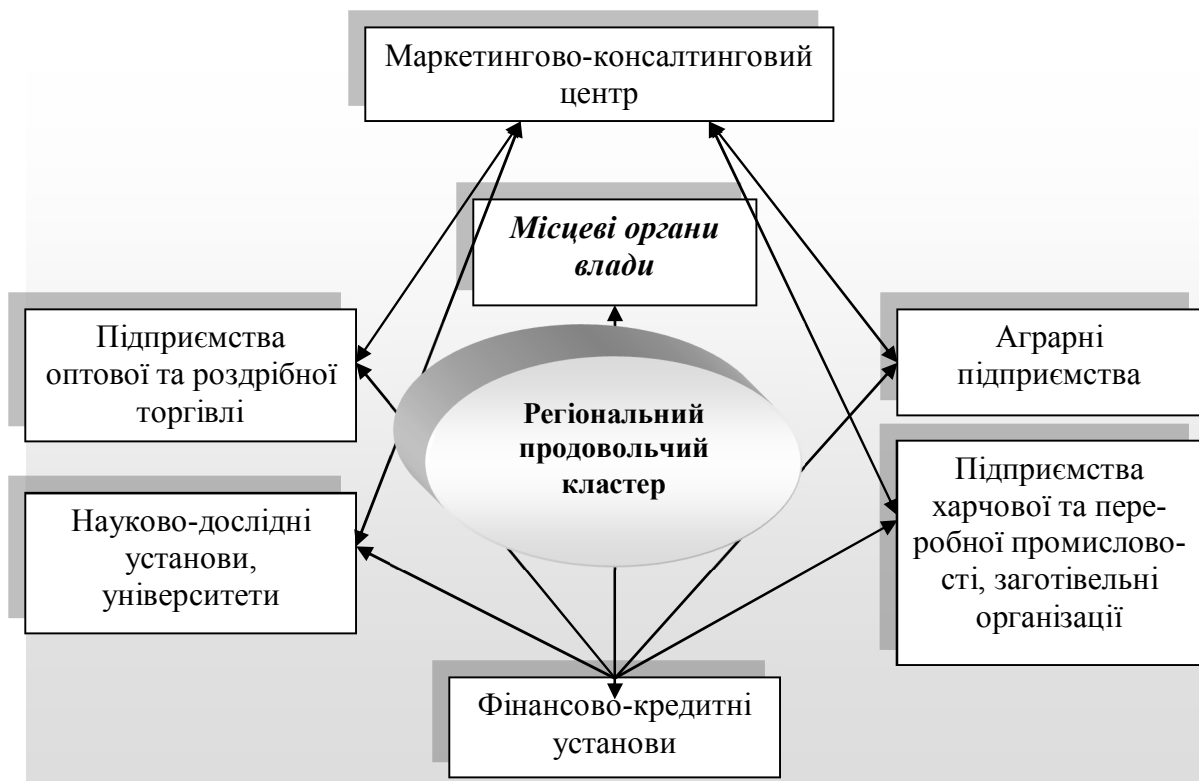

Рис. 2. Організаційна структура регіонального продовольчого кластера

Висновки і пропозиції. Дослідження сучасних кластерних технологій дозволяє нам сформулювати основні концептуальні принципи побудови сучасного інноваційно-промислового кластера регіону, які являють собою сукупність взаємопов'язаних складових – змістовних компонентів концепції „8К”: конвергенції, кооперації, конкуренції, концентрації, комунікації, координації, конкурентоспроможності, компетенції.

На наше переконання, ключову роль у розгортанні інноваційних структурних зрушень в економіці країни та її регіонів відіграють процеси конвергенції технологічної структури. Необхідно зазначити, що конвергенція технологічної структури як процес взаємопроникнення і поєднання різних технологічних інновацій стимулює формування нових видів структурних зрушень, зокрема структурної конвергенції, яка формує основи становлення нових форм мережевих і кластерних структур економіки. У процесі структурної конвергенції технологічна динаміка характеризує процеси періодичної зміни технологічних укладів та формування базису нових економічних структур. Характерними рисами технологічної платформи, яка активно сьогодні формується, є наукомістка продукція та інтелектуалізація ресурсів.

За результатами аналізу наявності та стійкості клубної конвергенції в Україні виходить, що клубна конвергенція серед 25 регіонів країни присутня, що підтверджує наявність стійких регіональних формувань за рівнем розвитку.

Модель регіональної продовольчої безпеки на основі функціонування продовольчих кластерів має формуватися як комплексне явище, у тісному взаємозв'язку між усіма її структурними елементами. Формування надійної системи продовольчої безпеки передбачає необхідність створення системи ідентифікації фактичного її стану, прогнозування та завчасного попередження негативних змін, що реалізується завдяки формуванню відповідної бази даних та забезпечення проведення на її основі інформаційно-аналітичної роботи щодо виявлення наявних та потенційних загроз продовольчій безпеці та розроблення заходів щодо їх локалізації і нейтралізації. Систему контролю продовольчої безпеки пропонується організувати навколо таких основних напрямів: моніторинг агропромислового виробництва; моніторинг споживчого ринку, який в основному має контролювати торгівлю; соціальний моніторинг уразливих груп населення; спостереження за споживанням продовольства та харчуванням населення; моніторинг якості та безпеки продовольства.

Вважаємо, що кластерне об'єднання слугує не лише потужним інструментом стимулювання регіонального розвитку, але й основою забезпечення продовольчої безпеки.

Список використаних джерел

1. Гришова І. Ю. Вплив інституціональної структури на розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств [Електронний ресурс] / І. Ю. Гришова, В. О. Непочатенко // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 2. – С. 47–51. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html>.

2. Гришова І. Ю. Державна підтримка регіональних програм інноваційного розвитку [Електронний ресурс] / І. Ю. Гришова, В. А. Замлинський, В. В. Кужель // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 2. – С. 201–206. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html>.

3. Гришова І. Ю. Инновационная модель развития предприятий молокоперерабатывающей отрасли / И. Ю. Гришова, И. А. Крюкова // Вектор науки ТГУ. Серия: Экономика и управление. – 2014. – № 1. – С. 20–24.

4. Гришова І. Ю. Проблеми формування інноваційної системи України / І. Ю. Гришова, Т. М. Гнатєва // Інноваційна економіка. – 2012. – № 12. – С. 54–62.

5. Гришова І. Ю. Становлення кластерних ініціатив фінансового розвитку переробних підприємств / І. Ю. Гришова // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. – Вип. 2. Економічні науки. – С. 131–139.

6. *Крюкова І. О.* Напрями здійснення фінансових інновацій на підприємствах / І. О. Крюкова // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 2(7). – С. 144–150.

7. *Крюкова І. О.* Стратегія інноваційного розвитку пріоритетних галузей аграрного виробництва / І. О. Крюкова, В. О. Непочатенко // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 4(9). – С. 133–142.

8. *Крюкова І. О.* Фінансова архітектура інноваційного розвитку молокопереробних підприємств / І. О. Крюкова // Облік і фінанси. – 2013. – № 2 (60). – С. 87–93.

9. *Чирва О. Г.* Інвестиційне забезпечення конкурентоспроможного розвитку харчових підприємств на основі інновацій / О. Г. Чирва // Матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, асп. і студ. «Актуальні проблеми фінансової системи України» (Черкаси, 6 квіт. 2012 р.). – Черкаси : ЧДТУ, 2012. – Т. II. – С. 85–87.

10. *Чирва О. Г.* Інноваційний підхід до підвищення конкурентоспроможності харчових підприємств / О. Г. Чирва // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми економіки: теоретичні та практичні аспекти» (Дніпропетровськ, 27–28 січ. 2012 р.) : у 2 ч. – Дніпропетровськ : НО «Перспектива», 2012. – Ч. II. – С. 63–65.

УДК 336.143.01

Т.С. Шабатура, канд. екон. наук

Одеський державний аграрний університет, м. Одеса, Україна

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Т.С. Шабатура, канд. экон. наук

Одесский государственный аграрный университет, г. Одесса, Украина

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

Tetiana Shabatura, PhD in Economics

Odesa State Agrarian University, Odesa, Ukraine

ASSESSMENT METHODOLOGICAL FRAMEWORK OF AN ENTERPRISE ECONOMIC POTENTIAL ASSESSMENT

Досліджено методологічні засади оцінювання економічного потенціалу підприємства з урахуванням розвитку сучасних ринкових відносин. Поглиблено змістовне наповнення категорії "економічний потенціал підприємства" як здатності підприємства створювати конкурентні переваги задля максимізації ринкової вартості бізнесу, факторами забезпечення яких є детермінанти ринкового успіху та ключові компетенції. Запропоновано підходи до визначення економічного потенціалу підприємства з позиції симбіозу ресурсного та вартісного підходів. Проведено систематизацію основних методичних підходів до оцінювання економічного потенціалу підприємств.

Ключові слова: економічний потенціал підприємства, конкурентні переваги, ресурсний підхід, вартісний підхід, порівняльний підхід, комплексний підхід.

Исследованы методологические основы оценки экономического потенциала предприятия с учетом развития современных рыночных отношений. Углублено содержательное наполнение категории "экономический потенциал предприятия" как способности предприятия создавать конкурентные преимущества для максимизации рыночной стоимости бизнеса, факторами обеспечения которых выступают детерминанты рыночного успеха и ключевые компетенции. Предложено подходить к определению экономического потенциала предприятия с позиции симбиоза ресурсного и стоимостного подходов. Проведена систематизация основных методических подходов к оценке экономического потенциала предприятий.

Ключевые слова: экономический потенциал предприятия, конкурентные преимущества, ресурсный подход, стоимостный подход, сравнительный подход, комплексный подход.

Investigated methodological framework for the assessment of the economic potential of the enterprise with the development of modern market relations. Indented substantive content of the category of "economic potential" as the ability of the enterprise to create competitive advantages in order to maximize the market value of the business, which are the factors for the determinants of market success and the key competencies. An approach to the definition of the economic potential of the enterprise from the perspective of symbiosis and resource cost approach. The systematization of the main methodological approaches to the assessment of the economic potential of enterprises.

Key words: economic potential, competitive advantage, resource-based approach, cost approach, the comparative approach, integrated approach.

Постановка проблеми. Зміна традиційного підходу підприємствами, що зумовлена об'єктивними ринковими процесами, а насамперед активізацією інвестиційної діяльності та розвитком кредитного, страхового та фондового ринків, актуалізує питання оцінювання економічного потенціалу підприємства як інструменту вирішення багатьох завдань, що стають перед суб'єктами ринково-економічних відносин в Україні. Поряд з цим повільне відновлення посткризової економіки країни ускладнює процес ефективного використання та реалізації економічного потенціалу підприємства, у тому числі й через відсутність єдиного методологічного підходу, визначеної методики та стандартного набору інструментів щодо його оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням визначення наукової атрибуції категорії "економічний потенціал підприємства" та науково-методичним засадам його оцінювання присвячені наукові праці таких відомих учених, як: В.Г. Андрійчук, М.П. Бутко, І.Ю. Гришова, М.Я. Дем'яненко, І.О. Крюкова, В.В. Кужель, Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.В. Митяй, П.Т. Саблук, І.Б. Хома, Л.Ф. Чумак, А.В. Чупіс, О.Г. Шпикуляк, С.М. Шкарлет, О.Г. Чирва та інші [1–13].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на вагомість наукового доробку науковців, головна їх увага акцентується переважно на термінологічній та класифікаційній проблематиці, тоді як питання ініціації методологічних засад оцінювання економічного потенціалу підприємства до умов розвитку сучасного ринкового середовища набуває підвищеної актуальності, що і підкреслює необхідність поглиблення методологічного апарату проблеми дослідження.

Мета статті полягає в поглибленні методологічних засад оцінювання економічного потенціалу підприємства з урахуванням розвитку сучасних ринкових відносин.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел свідчить, що за сучасною економічною наукою є безліч підходів до визначення наукової атрибуції категорії "економічний потенціал підприємства". З огляду на масовість подій, які описують економічний потенціал підприємства, його формулювання зводиться як до сукупності наявних ресурсів підприємства, так і до результату виробничих і економічних відносин, які виникають між суб'єктами господарювання.

Методологія оцінювання економічного потенціалу підприємства має за мету означити його змістовне наповнення та, спираючись на систему оціночних домінантів, підходів, методів, показників, проаналізувати склад і динаміку змін його якісних та кількісних параметрів (рис.). При цьому варто зазначити, що, на відміну від теорії та концепції, методологія не дає нового знання та не є практичним підґрунтям, проте вона розвиває такі наукові домінанти, без яких взагалі неможливий науковий розвиток.

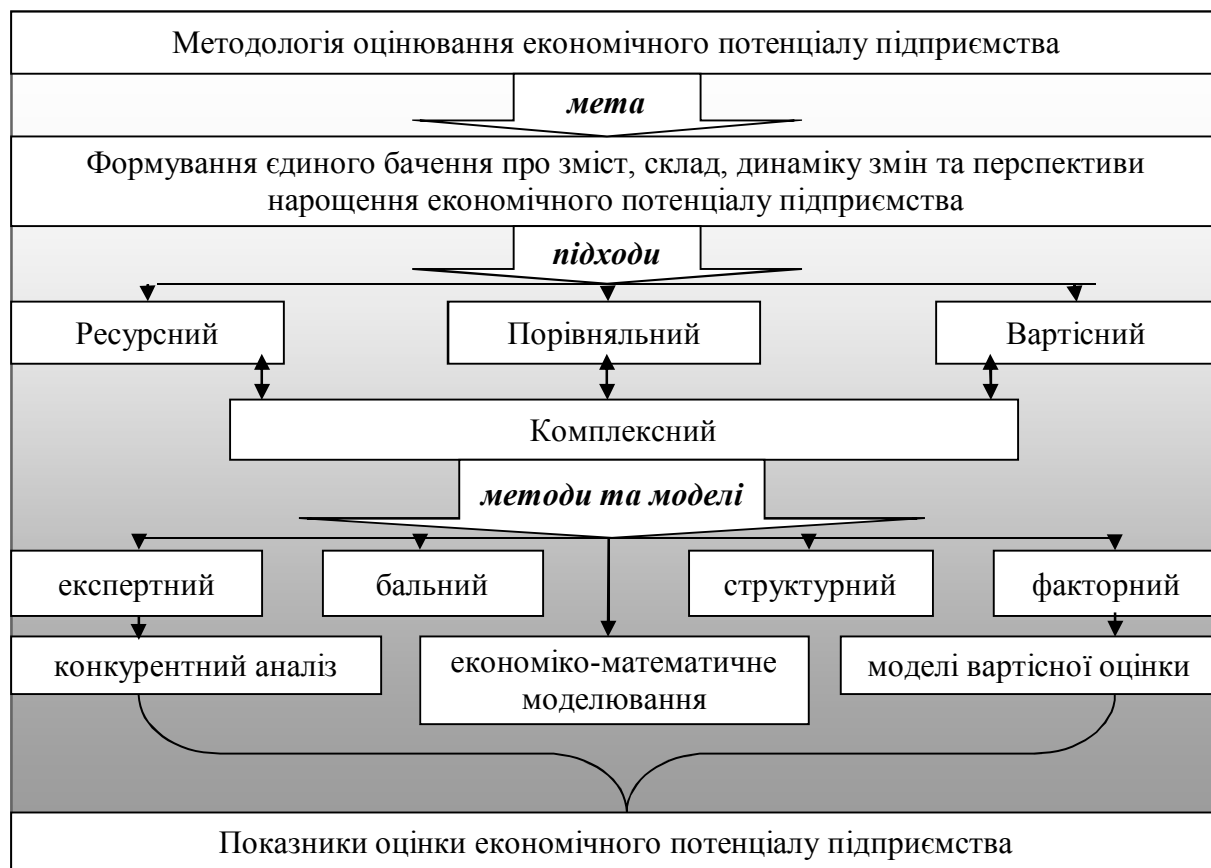

Рис. Зміст методології оцінювання економічного потенціалу підприємства

Джерело: розроблено автором.

Враховуючи те, що жорсткі умови бізнес-оточення ставлять перед підприємцями нелегке завдання економічного виживання та стратегічного розвитку, змістовне наповнення категорії "економічний потенціал підприємства" вимагає кардинального переосмис-

лення та поглиблення. Тому, підтримуючи бачення відомих дослідників цього питання, а саме І.Ю. Гришову та В. В.Кужеля [2; 5; 12], вважаємо, що умовою не тільки виживання підприємства, а й його успішного функціонування є створення конкурентних переваг, аспектом забезпечення яких є ринкові фактори успіху та ключові компетенції.

Поряд з цим цілком очевидним та безперечним є той факт, що в умовах інноваційного розвитку увага інвесторів сконцентрована на ринковій вартості потенційних реципієнтів та їх спроможності нарощувати вартість бізнесу в довгостроковій перспективі, що завжди може запобігти відпливу капіталу в руки конкурентів. Це є основою розроблення стратегічного напрямку розвитку для тих підприємств, інноваційний розвиток яких потребує залучення іноземних інвестиційних потоків. З огляду на це ми пропонуємо розглядати економічний потенціал підприємства з позиції його здатності створювати конкурентні переваги задля максимізації ринкової вартості бізнесу як головного критерію його інвестиційної привабливості та економічної надійності.

При цьому варто підкреслити, що саме ресурсна концепція виступає джерелом створення конкурентних переваг, адже за ресурсним складом підприємства є відмінними один від одного. Проте здатність ресурсів трансформуватися у процесі виробництва в додану вартість вимагає застосування підходу, заснованого на вартісному мисленні, яким і є вартісний підхід.

На наш погляд, використання вартісного підходу в ідеології оцінювання економічного потенціалу підприємства починає набувати підвищеної актуальності, адже вже сьогодні традиційна концепція управління бізнесом, що опирається на співставлення економічних результатів з аналогічними базовими показниками, переходить до довгострокового прогнозу фінансових потоків і безперервного моніторингу вартісних індикаторів. Здатність підприємства створювати вартість завдяки ефективному управлінню фінансовими потоками, а саме їх обсягами та векторами руху в умовах обмеженості фінансових ресурсів продукує принципово нову площину формування ключової компетентності, що є одним із джерел формування конкурентної переваги, яку неможливо копіювати та реалізувати конкурентами.

Можливість застосування категоріального апарату, а також загальноприйнятих методик оцінювання економічного потенціалу країни та регіону впорядковує та полегшує методологію його оцінювання на рівні підприємства. Так, класичними підходами оцінювання економічного потенціалу підприємства, як підтвердив аналіз сучасних теоретико-методичних опрацювань [1–13], є аналіз сукупності ресурсів, якими володіє підприємство, та оцінювання рівня його використання. Зазвичай ці підходи класифікують на ресурсний та результатний. Проте, за логікою нашого дослідження, сьогодні результативна концепція поступово віддає свої позиції вартісній, оскільки за економічною природою фінансові ресурси є такими, що постійно змінюються у просторі та часі, від динамічних властивостей яких залежить сталий розвиток підприємства та постійне збільшення його ринкової вартості.

У контурах ресурсного підходу ключовими елементами є наявні ресурси та приховані здібності (компетенції) підприємства, між якими прослідковується пряма залежність: ресурси виступають джерелом створення здібностей підприємства, а здібності – джерелом формування його конкурентної переваги.

Таким чином, базовою одиницею аналізу ресурсного підходу виступають ресурси, характерними ознаками яких є приховані здібності підприємства, що дають йому можливість раціональніше за конкурентів використовувати класичний набір факторів виробництва, створюючи тим самим конкурентні переваги. Оптимальним сценарієм нарощення економічного потенціалу підприємства за ресурсним підходом є пошук балансу між його наявними ресурсами та прихованими здібностями.

Проте неможливість проведення оцінювання відповідності економічного потенціалу підприємства з параметрами, які визначають його ефективну реалізацію, є головним обмеженням ресурсного підходу, адже він у переважній більшості орієнтує на фактичний облік акумулювання всіх ресурсів підприємства без урахування властивостей їх використання та вимог до відтворення та нарощення. Тому вказані обмеження й усувають вартісний підхід, який зазвичай називають вартісно-орієнтованим.

Поряд з цим для оцінювання вартості бізнесу широкого використання набуває порівняльний підхід, доцільність якого зумовлена необхідністю проведення оцінювання підприємств-аналогів, на основі оцінки ресурсних та вартісних параметрів. Перевагами порівняльного підходу є простота розуміння в застосуванні, статистична аргументованість та надійність результатів.

Оцінювання економічного потенціалу на основі порівняльного підходу відбувається на основі співставлення його параметрів з підприємствами-аналогами або нормативними показниками, що дає змогу означити місце підприємства на вітчизняному ринку відповідних товарів і послуг та повноту використання його конкурентних компетенцій. Поряд з цим цей підхід дає можливість оцінити радіус розвиненості підприємства та діапазон використання його реальних можливостей. Однак застосування порівняльного підходу не завжди є здійсненим і виправданим, адже інформація, необхідна для обчислення певних показників, інколи є недоступною або закритою, тому оцінка економічного потенціалу підприємства може бути частковою.

Можливість повноцінного врахування всіх питань щодо формування, реалізації та нарощення економічного потенціалу підприємства можна добути на основі комплексного підходу, який широко використовується на основі часткового застосування перерахованих вище підходів, що у процесі оцінювання різних складових економічного потенціалу підприємства органічно доповнюють один одного. Головна вада – трудомісткість, пов'язана з тривалим опрацюванням інформаційних джерел та необхідністю проведення ґрунтовних попередніх розрахунків.

Комплексний підхід сприяє отриманню оцінки за різними детермінантами та векторами використання економічного потенціалу, означенню “вузьких” місць у його реалізації та здатен стати підґрунтям для формування визначеної програми заходів щодо нарощення його обсягів. Чільним обмеженням підходу є проблема вибору локальних цілей і множини критеріїв, які обтяжують постановку та реалізацію єдиної стратегії формування й нарощування економічного потенціалу підприємства. Тому саме оптимізація кількості оціночних показників та результативне комбінування найбільш раціональних часткових методологічних прийомів є пріоритетним завданням цього підходу.

Таким чином, саме комплексний підхід, на наш погляд, є найбільш слухним для оцінки економічного потенціалу підприємства, адже враховує всі площини, критерії та детермінанти його ефективної реалізації.

Комплексний підхід до оцінювання економічного потенціалу підприємства конкретизується через сукупність таких принципів:

- цілеорієнтованості для чіткого виділення меж між оцінюваним об'єктом, адресністю висновків та їх конкретизованістю;
- наукової обґрунтованості для врахування об'єктивних умов і характерних особливостей підприємства, тенденцій економічного та науково-технічного розвитку та дії законів;
- системності для аналізу об'єкта як цілісної системи, де ознака кожного структурного елементу визначається його місцем у системі;
- багаторівневості для аналізу об'єкта як одного цілого або як системи взаємопов'язаних складових;

- достовірності для використання доступних вихідних даних, простих у розумінні показників;
- адекватності об'єктивним закономірностям та тенденціям розвитку для зосередження уваги на реальних тенденціях, а згодом – на створенні теоретичної основи стратегічного розвитку;
- універсальності для можливості застосовувати систему показників різними підприємствами з урахуванням їх особливостей розвитку;
- комплексності для поєднання різних методичних підходів до оцінювання, що дасть можливість здійснювати різноаспектну оцінку об'єкта.

Використання кожного з розглянутих підходів, у першу чергу, залежить від мети оцінювання економічного потенціалу, тому що саме вона окреслює потрібний рівень точності та, як результат, методичний інструментарій оцінки.

У колі нашого дослідження, як вже було зазначено нами раніше, такою метою має бути означення єдиного бачення змісту, складу, динаміки змін та можливостей нарощування економічного потенціалу підприємства, досягнення якого стане інформаційним полем для вибору стратегії економічного розвитку за найкращим використанням наявних ресурсів та його прихованих здібностей підприємства стосовно зовнішніх можливостей.

У контурах окресленої мети та бажаного результату оцінка економічного потенціалу підприємства надасть певну інформацію про: структуру його ресурсного складу; оцінку сукупності ресурсів і здібностей щодо конкурентного оточення та створення стійкої конкурентної переваги; визначення ресурсних дефіцитів та необхідного обсягу інвестиційних потоків для вдосконалення та підсилення ресурсної бази; визначення ресурсного надлишку, який необхідно усунути; виявлення ключових компетенцій; визначення розриву в ресурсах і компетенціях; оцінку ринкової вартості бізнесу та спроможності підприємства до її максимізації; визначення стратегії створення детермінантів ринкового успіху.

Таким чином, оцінювання економічного потенціалу підприємства в межах комплексного підходу повинно проводитися на основі використання сукупності показників, що характеризуються як кількістю та якістю наявних ресурсів, залучених у систему економічного руху підприємства, так і його прихованими здібностями до створення конкурентних переваг. Перелік оціночних показників визначається методичним інструментарієм обраного підходу, до якого відноситься експертний метод, бальний метод, конкурентний аналіз або метод аналогій, факторний аналіз, структурний аналіз, економіко-математичне моделювання, моделі оцінювання ринкової вартості бізнесу (VBM, EVA, SVA, MVA, EBO) та інші.

Вибір системи оціночних показників економічного потенціалу підприємства викликає дискусійність з приводу оптимізації їх кількості та якості. Одні науковці наголошують, що оцінювання економічного потенціалу має бути здійснено тільки напрямом застосування системи показників, інші, навпаки, прагнуть її звести до узагальнюючого інтегрального показника, проте більшість з них єдиної думки про те, що оцінка потенціалу повинна мати комплексний характер.

Відносно вибору між узагальнюючим інтегральним показником та сукупністю показників оцінки економічного потенціалу підприємства, ми готові прийняти та підтримати думку дослідників щодо використання системи оціночних показників і при цьому не вимагаємо їх неодмінного зведення до інтегрального показника, адже сконструйований на будь-яких засадах інтегральний показник оцінки економічного потенціалу підприємства, на нашу думку, не здатен врахувати всі специфічні особливості його економічного розвитку.

Досить відкритим залишається й питання вимірності показників, адже застосування натуральних одиниць значно обтяжує оцінку економічного потенціалу підприємства: струк-

турні елементи потенціалу суттєво різняться між собою за формою і змістом, а отже, розходяться і їх натуральні одиниці виміру. З огляду на це знову підкреслюємо значимість симбіозу ресурсного та вартісного підходів, де процес створення вартості передбачає здійснення декомпозиції основних елементів економічних ресурсів для подальшої їх реконфігурації у площині фінансових аспектів вартості. Тому пропонуємо використовувати систему показників вимірювання вартості підприємства на основі ресурсних факторів її створення.

Детальний розгляд системи показників оцінки економічного потенціалу підприємства потребує окремого дослідження й окреслює площину подальших пошуків.

Висновки та пропозиції. Проведені дослідження дають підставу для висновку, що за сучасних ринкових умов розвитку економічний потенціал підприємства варто розглядати як здатність підприємства створювати конкурентні переваги за для максимізації ринкової вартості бізнесу, аспектом забезпечення яких є детермінанти ринкового успіху та ключові компетенції. Встановлено, що повноцінне врахування всіх питань щодо формування, реалізації та нарощення економічного потенціалу підприємства можна добути на основі комплексного підходу, який широко використовується на основі часткового застосування ресурсного, вартісного та порівняльного підходів, що при оцінюванні різних складових економічного потенціалу підприємства органічно доповнюють один одного.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку : монографія / В. Г. Андрійчук. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – 216 с.
2. Гришова І. Ю. Финансовое обеспечение перерабатывающих предприятий в контексте формирования финансовых потоков / И. Ю. Гришова // Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2012. – № 1. – С. 22–24.
3. Дем'яненко С. І. Менеджмент аграрних підприємств : навч. посіб. / С. І. Дем'яненко. – К. : КНЕУ, 2005. – 347 с.
4. Крюкова І. О. Ресурсний потенціал аграрних підприємств та комплекс заходів з його відтворення і раціонального використання / І. О. Крюкова // Вісник ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування». – 2007. – № 3. – С. 94–98.
5. Кужель В. В. Методологические основы формирования стратегий повышения конкурентоспособности предприятия / В. В. Кужель // Актуальные проблемы интеграции экономических интересов России и Украины : сборник научных трудов МНПК (Россия, Тольятти, 2014 г.). – Тольятти : Издательство ТГУ, 2014. – С. 228–237.
6. Лупенко Ю. О. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2012. – 182 с.
7. Кужель В. В. Імунізація економіки агропродовольчої сфери в контексті реалізації принципів соціальної відповідальності бізнесу / В. В. Кужель // Економічний форум. – 2014. – № 3. – С. 17–22.
8. Саблук П. Т. Концептуальні засади розробки і реалізації інвестиційних програм в аграрно-промисловому виробництві / П. Т. Саблук, М. Ю. Коденська. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 46 с.
9. Хома І. Б. Економіко-математичні методи аналізу діяльності підприємств : навч.-метод. посіб. / І. Б. Хома, В. В. Турко. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – 328 с.
10. Чумак Л. Ф. Фактори впливу на формування конкурентоспроможного потенціалу підприємства / Л. Ф. Чумак // Экономика и управление. – 2013. – № 1. – С. 62–69.
11. Оцінка, аналіз, планування фінансового становища підприємства: науково-методичне видання / [А. В. Чупіс, М. Х. Корецький, О. Л. Кашенко та ін.]. – Суми : Довкілля, 2001. – 404 с.
12. Кужель В. В. Потенціал підприємств аграрної сфери: сутність, структура, тенденції нарощення / В. В. Кужель // Агросвіт. – 2013. – № 13. – С. 47–50.
13. Крюкова І. О. Стратегічні імперативи розвитку агропродовольчого ринку України / І. О. Крюкова, О. В. Назаренко // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 4(14). – С. 36–42.

УДК 631.15:635.9

М.П. Бутко, д-р екон. наук

І.В. Соломаха, канд. екон. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ПРОСТОРА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ У НЕТРАДИЦІЙНИХ СФЕРАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Н.П. Бутко, д-р екон. наук

И.В. Соломаха, канд. экон. наук

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ПРОСТОРНАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ И УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ В НЕТРАДИЦИОННЫХ СФЕРАХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Mykola Butko, Doctor of Economics

Iryna Solomakha, PhD in Economics

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

SPACIOUS MODEL OF DEVELOPMENT AND ENTERPRISES MANAGEMENT IN NON-TRADITIONAL AREAS OF ECONOMIC ACTIVITY

Досліджено передумови досягнення необхідних обсягів вирощування та реалізації квіткової продукції, проведено SWOT-аналіз розвитку виробництва продукції квітництва в Україні, визначено стратегію розвитку для провідного флористичного підприємства Чернігівського регіону, запропоновано оптимальну модель його розвитку та управління з урахуванням вітчизняних умов. В основу стратегії закладені засади приватно-державного партнерства.

Ключові слова: модель розвитку, підприємство, галузь квітництва, SWOT-аналіз вирощування квіткової продукції, стратегія приватно-державного партнерства.

Исследованы предпосылки достижения необходимых объемов выращивания и реализации цветочной продукции, проведен SWOT-анализ развития производства продукции цветоводства в Украине, определена стратегия развития для ведущего флористического предприятия Черниговского региона, предложена оптимальная модель его развития и управления с учетом отечественных условий. В основу стратегии заложены основы частно-государственного партнерства.

Ключевые слова: модель развития, предприятие, отрасль цветоводства, SWOT-анализ выращивания цветочной продукции, стратегия частно-государственного партнерства.

The prerequisites for achieving the necessary amounts of growing and sales of flower production have been investigated; SWOT-analysis of development of floricultural production in Ukraine was conducted; the development strategy for the leading floral enterprise in Chernihiv region was determined; optimal model of its development and management considering national conditions was suggested. Proposed strategy is based on fundamentals of government-private partnership.

Key words: model of development, enterprise, floricultural industry, SWOT-analysis of floricultural production growing, strategy of government-private partnership.

Постановка проблеми. Виробництво квіткової продукції з історичних позицій є традиційним напрямком діяльності для України та всіх її регіонів і для цього є всі необхідні умови. Проте у зв'язку з недостатньою державною підтримкою дефіцит продукції квітництва заміщується імпортом, що призводить до відтоку вітчизняного капіталу та поступової руйнації потенціалу національних виробників.

Основними проблемами на шляху розвитку ринку є обмеженість сучасних виробничих потужностей, низька конкурентоспроможність тепличних господарств, що працюють за старими технологіями, недосконалість інструментів державного регулювання та високий ступінь тінізації цього ринку.

Зокрема, ні органи державної влади, ні місцеве самоврядування не цікавляться станом розвитку квітництва, статистична інформація про стан виробництва та кон'юнктури внутрішнього ринку відсутня, хоча, на нашу думку, для ефективного функціонування галузі квітництва основним її суб'єктом повинен виступати саме вітчизняний виробник. Саме можливі обсяги розвитку вітчизняного виробництва потрібно розглядати як основний фактор формування ринкової пропозиції, а обсяги та структуру імпорту враховувати за залишковим принципом. Тому першочерговим завданням підприємств галузі є модернізація тепличних господарств за інноваційними технологіями, що потребує значних інвестицій. Так, середня вартість 1 га сучасного тепличного комплексу з використанням

інноваційних технологій становить 1,5-2,0 млн дол. Співпраця держави і бізнесу з реалізації конкретних соціально-економічних програм і інвестиційних проектів все частіше здійснюється в Україні у формі державно-приватного партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, що досліджують проблеми державно-приватного партнерства, варто відзначити праці В.Г. Варнавського, Н.В. Дачій, В.П. Удовиченка, І.А. Брайловського [2] та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на вагомий науковий доробок у сфері державно-приватного партнерства, залишаються невирішеними і потребують подальших досліджень питання щодо створення умов для ефективного спільного функціонування та розвитку держави і бізнесу як основного механізму реалізації інвестиційно-інноваційних проектів у нетрадиційних сферах економічної діяльності саме на регіональному рівні. Приватно-державне партнерство може стати рушійною силою в забезпеченні конкурентоспроможності національного виробника квітково-декоративної продукції.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення наукових підходів до функціонування та розвитку флористичних підприємств та визначення оптимальної моделі розвитку для вітчизняних умов.

Виклад основного матеріалу. Формування конкурентоспроможного регіонального флористичного ринку на основі самозабезпечення є однією з умов підвищення економічної та соціальної стабільності національної економіки. Регіональне забезпечення продукцією квітництва здійснюється суб'єктами господарської діяльності, які розташовані в межах території регіону та мають відношення до виробництва і реалізації флористичної продукції.

Дослідження показали, що щороку в Чернігівській області юридичні особи вирощують більше 200 тис. штук квіткової продукції, з них понад 1 тис. живих зрізаних квітів. За офіційною статистикою на одного жителя Чернігівської області припадає близько 0,18 одиниць вирощеної квіткової продукції. Враховуючи той факт, що сільське населення, яке становить 401,1 тис. осіб (36,8 %), забезпечує квітами себе самостійно, на 1 особу міського населення вирощується 0,29 шт квіткової продукції. Виходячи з того, що в 2013 році потреба на одного жителя області становила 7,0 умовних квітів, необхідну кількість (97 %) довозили з інших регіонів України та із за кордону [4]. Тому першочерговим завданням розвитку регіональних підприємств, що працюють на ринку квітництва, є стимулювання будівництва сучасних теплиць для вирощування квітів у своєму регіоні.

Важливими передумовами досягнення необхідних обсягів вирощування та реалізації продукції галузі квітництва є:

- визначення загальної потреби в живих зрізаних квітах та горщикової продукції у межах конкретного регіону (з врахуванням можливостей власного виробництва, завезення продукції з інших регіонів та імпорту);
- удосконалення територіального розміщення, поглиблення зональної спеціалізації виробництва продукції квітництва за рахунок максимального використання природно-кліматичних умов кожного регіону;
- створення нових та розвиток діючих підприємств, спроможних гарантувати задоволення споживацького попиту щодо продукції квітництва (різноманітних товарів, приватних підприємств, фермерських господарств тощо);
- формування раціональних за розмірами квітничарських виробничих підприємств, їх спеціалізація, інтеграція та кооперація з флористичними структурами та оптово-роздрібними підприємствами;
- здійснення щорічного планового закладання нових посадок багаторічних квіткових та декоративних культур, які повинні забезпечувати стабільне одержання високо-

якісної зрізаної квіткової продукції та готового посадкового матеріалу для висадки у відкритий ґрунт;

– запровадження інноваційно-інтенсивних та енергозберігаючих технологій, з метою забезпечення економії ресурсів підприємств та підвищення рентабельності їх діяльності;

– залучення ефективних джерел інвестицій, розвиток страхової діяльності, лізингової діяльності тощо.

Оцінювання конкурентоспроможності провідних підприємств регіонального економічного простору показало, що лідером на ринку зрізаних квітів є підприємство «Гранд Флора». Воно працює з 1994 року, має мережу фірмових магазинів з широким асортиментом та помірною ціною на зрізані квіти, надає флористичні послуги високої якості, має позитивний імідж, і саме головне – високий ступінь готовності власників до змін.

Враховуючи результати проведеного SWOT-аналізу, підприємству «Гранд Флора» доцільно запропонувати стратегію оновлення, диверсифікації, інновації. Світовий досвід підтверджує, що саме ефективний розвиток інновацій дозволяє підприємству забезпечити його постійний ріст та долати економічні кризи. Диверсифікація є однією з визначальних стратегічних напрямів розвитку підприємства, що орієнтується на інноваційність.

Зважаючи на те, що конкуренція на ринку зрізаних квітів стає все більш жорсткою, вітчизняні підприємства змушені постійно покращувати якість продукції та технології. Технологічна структура тепличного господарства країни в більшості працює за старими технологіями і не відповідає сучасним вимогам, тому просте її відтворення не зможе забезпечити економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності виробництва. Освоєння нових технологій вирощування квітів є основою ринкової конкуренції, основним засобом підвищення ефективності виробництва і підвищення якості продукції квітникарства. Звісно, без інноваційних впроваджень отримати високий результат неможливо.

Останнім часом інноваційна діяльність для багатьох підприємств проявляється у розширенні асортименту продукції. Але вважаємо, що за відсутності регіональних виробників квіткової продукції, краще за все впровадження інноваційної діяльності у формі концентрованої диверсифікації – розширення господарської активності підприємства в нові сфери флористичної діяльності за рахунок освоєння інноваційного вирощування квітів.

Основними факторами, що зумовлюють вибір стратегії інноваційно-концентрованої диверсифікації, є:

– ринок роздрібного продажу живих квітів знаходиться у стані насичення внаслідок жорсткої конкуренції та низької платоспроможності населення;

– у регіоні відсутні сучасні теплиці для вирощування зрізаних квітів;

– використання надсучасних енерго- та термозберігаючих технологій зменшить питому вагу витрат на енергоносії, саме фактор енергозбереження є одним із визначальних, оскільки від нього залежить ефективність вирощування та конкурентоспроможності готової продукції;

– зменшення податків за рахунок сплати сільськогосподарського податку;

– можливість продавати вирощені квіти через налажену фірмову роздрібну мережу та інтернет-магазин сприятиме уникненню зайвих посередницьких ланок при реалізації вирощеної квіткової продукції;

– можливість виходу на інші регіони України та міжнародні ринки за рахунок напрацьованих комерційних зв'язків;

– можливість використання власного практичного досвіду засновника;

– резерв залучення нових кваліфікованих фахівців та краще використання потенціалу наявних навчених менеджерів тощо.

Слід зазначити, що процес поширення інновацій у країні повинен перейти від централізованого до локального на рівні регіонів та окремих підприємств, які завдяки локальним інноваційним процесам перетворюються на «точки» інноваційного розвитку економіки України в цілому. Але розвиток регіональних інновацій неможливий без відповідної державної підтримки на регіональному та загальнодержавному рівні.

У зв'язку з необхідністю мінімізації ризиків, які зустрічаються на шляху розвитку ринку квітникарства в Україні, було проведено SWOT-аналіз розвитку виробництва продукції квітникарства, результати якого представлені на рис. 1.

Враховуючи всі досліджені недоліки та загрози, вважаємо, що для прискореного розвитку регіонального флористичного ринку взагалі і, зокрема, ефективного розвитку підприємства «Гранд Флора», необхідно об'єднання зусиль місцевих органів влади, власне господарюючого суб'єкта та можливостей сільських домогосподарств, які на свій розсуд займаються вирощуванням квітів, задля поєднання інтересів усіх учасників ринку.

В основу моделі розвитку та управління підприємствами у галузі квітникарства на прикладі підприємства «Гранд Флора» закладені засади приватно-державного партнерства. Головними учасниками моделі є підприємство «Гранд Флора», Чернігівська районна державна адміністрація та селянські домогосподарства району, які будуть формувати пропозицію, з одного боку, та потреби споживачів регіону та інших областей, з другого боку.

У запропонованій моделі Чернігівська районна державна адміністрація буде виконувати такі завдання:

- створення рівних умов для розвитку всіх форм власності та господарювання в агропромисловому виробництві;
- надання методологічної допомоги сільськогосподарським підприємствам у процесі їх реформування;
- надання державної підтримки на регіональному та загальнодержавному рівні;
- реєстрація СПД за місцем діяльності в Чернігівському районі;
- виділення земельної ділянки із числа земель резерву і запасів під будівництво інноваційних теплиць для вирощування квіткової продукції загальною площею не менше 10 га, яка має певну інфраструктурну облаштованість. На умовах купівлі-продажу або довгострокової оренди на строк 49 років;
- контроль за сплатою податків за місцем діяльності підприємства;
- створення нових робочих місць (більше 200);
- формування у населення культури споживання квітів (проведення виставок квітів, конкурсів на краще оформлення територій або букетів, фестивалів);
- надання консалтингових послуг.

Основною метою розвитку суб'єкта підприємницької діяльності «Гранд Флора» є організація інноваційного вирощування і продажу квітів з метою отримання прибутку. Для реалізації поставленої мети підприємству необхідно вирішити такі завдання:

- вибір організаційно-правової форми та реєстрація як юридичної особи в Чернігівській районній державній адміністрації, за місцем виробничої діяльності;
- будівництво тепличного господарства за інноваційними технологіями;
- використання сучасних енерго- та термозберігаючих технологій;
- вирощування високоякісної конкурентоспроможної продукції квітникарства для задоволення регіонального попиту;
- забезпечення відповідності якості квітів вимогам міжнародних стандартів;
- своєчасна та повна сплата податків у бюджет та інші фонди;
- створення необхідних умов праці, забезпечення соціальних гарантій;
- забезпечення заробітної плати на рівні не нижче середньої по АПК;
- екологічна безпека та охорона навколишнього середовища.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

	МОЖЛИВОСТІ "O" — OPPORTUNITIES	ЗАГРОЗИ "T" — THREATS
ЗОВНІШНІЄ СЕРЕДОВИЩЕ	<ol style="list-style-type: none"> 1) зростання ємності ринку за рахунок підвищення культури споживання та озеленення міст і приватного сектору; 2) імпортозаміщення продукції квітникарства (самозабезпечення, крім екзотики); 3) підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції квітникарства; 4) виробництво нових видів та сортів; 5) інтенсифікація виробництва через спеціалізацію тепличних господарств; 6) можливість збільшувати доходи за рахунок отримання дешевої сировини за допомогою інтеграції сільського господарства; 7) експорт продукції до Росії та країн СНД; 8) можливість акумулювати значні земельні масиви; 9) використання енергозберігаючих технологій; 10) зниження витрат за рахунок внутрішньої оптимізації; 11) стимулювання розвитку суміжних галузей народного господарства України; 12) можливість перепродати бізнес, вартість якого може значно зрости; 13) створення нових робочих місць переважно в сільській місцевості; 14) створення нових спеціальностей у навчальних закладах всіх рівнів акредитації 	<ol style="list-style-type: none"> 1) підвищення капіталомісткості виробництва; 2) зростання собівартості продукції за рахунок підвищення вартості газу, енергоносіїв тощо; 3) погіршення умов кредитування, проблемність отримання середньо- та довгострокових кредитів; 4) збільшення рівня міжнародної та вітчизняної конкуренції в галузі; 5) недобросовісна конкуренція з нелегальним вирощуванням та імпортом квітів; 6) зростання кількості приватних садівників-огородників у кризовий період; 7) швидка зміна тенденцій попиту / моди; 8) погіршення фінансової дисципліни партнерів; 9) незначна кількість дозволених законом засобів захисту рослин; 10) відсутність програм розвитку галузі; 11) нестабільність законодавчої бази; 12) невдала інвестиційна політика; 13) технологічне відставання; 14) інфляційні ризики
	ПЕРЕВАГИ "S" — STRENGTH	НЕДОЛІКИ "W" — WEAKNESS
ВНУТРІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ	<ol style="list-style-type: none"> 1) сприятлива ринкова кон'юнктура галузі; 2) сприятливі кліматичні умови та фізико-географічне положення; 3) вигідне розташування для експорту в СНД з урахуванням привілеїв митного союзу; 4) низька орендна плата за землю; 5) низька вартість робочої сили; 6) можливість вирощувати квіти на зріз за спрощеною системою оподаткування; 7) захист ринку від імпорту через підвищення мита та складність митних процедур; 8) зниження собівартості за рахунок значного скорочення товароруку до кінцевого споживача; 9) висока якість квітів: свіжість та строк їх життя після зрізання; 10) державна підтримка агрострахування; 11) наявність мережі роздрібних торговельних підприємств з продажу квіткової продукції; 12) розвиток сучасних оптових ринків сільськогосподарської продукції; 13) активний розвиток та підвищення якості флористичних послуг 	<ol style="list-style-type: none"> 1) недостатньо нерозвинена ринкова інфраструктура; 2) висока вартість газу та енергоносіїв; 3) низький рівень кваліфікації управлінського апарату та фахівців (агрономів, квіткарів тощо); 4) недостатній рівень технічної оснащеності: відсутність вітчизняного сучасного тепличного обладнання (імпортне); 5) обмежені виробничі потужності; 6) недостатня якість та висока вартість вихідних ресурсів для вирощування; 7) сезонність у квітковому бізнесі; 8) слабка селекційна база; 9) залежність від імпортного насіння, посадкового матеріалу, засобів захисту; 10) висока собівартість готової продукції; 11) відсутність державної підтримки виробництва та збуту; 12) недостатня мотивація квіткарів; 13) нестача засобів для інвестування в галузь; 14) висока тінізація галузі; 15) складна демографічна ситуація на селі; 16) вузький асортимент вітчизняної продукції; 17) відсутність статистичного обліку продукції квітникарства; 18) наявність зловживань

Рис. 1. SWOT-аналіз розвитку виробництва продукції квітникарства в Україні

Джерело: складено авторами.

Основною метою селянських господарств є власне матеріальне забезпечення за рахунок легалізації своєї діяльності та отримання прибутку, а для цього потрібно вирішити такі завдання:

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

- вирощування продукції на замовлення СПД з урахуванням можливостей домогосподарств на договірній основі;
- зріз та постачання продукції до оптового складу СПД на умовах договорів консигнації;
- отримання консультацій та практичної допомоги агрономів;
- допомога головного підприємства в закупівлі посадкового матеріалу, добрив за привабливою ціною на договірних умовах тощо.

Модель розвитку та управління підприємствами у галузі квітникарства на прикладі підприємства «Гранд Флора» представлено на рис. 2.

Така модель розвитку підприємств флористичної галузі на основі виробничої кооперації дозволить максимально ефективно використовувати всі можливі виробничі потужності, трудовий потенціал, підтримку державних та місцевих органів влади з метою прискореного розвитку і легалізації флористичної галузі та досягнення мети кожного учасника моделі.

Основним суб'єктом моделі є провідне підприємство приватного флористичного бізнесу, яке працює на ринку у формі фізичної особи підприємця. Враховуючи усі переваги та недоліки різних організаційно-правових форм ведення бізнесу, раціонально відкрити товариство з обмеженою відповідальністю з часткою державного капіталу. Формування та оцінювання статутного капіталу, коли створюється господарське товариство з часткою державної або комунальної власності, проводиться за допомогою професійного оцінювача (ст. 7 Закону України № 2658). Назву фірми слід залишити незмінною («Гранд Флора»), у зв'язку з високим іміджем на регіональному флористичному ринку та напрацьованими збутовими зв'язками.

При виборі ділянки під будівництво квіткового тепличного комплексу потрібно враховувати такі фактори:

- раціональне розташування у приміській зоні недалеко від автомобільних доріг загальнодержавного та міжнародного сполучення;
- площа ділянки повинна бути не менше 10 га, а краще з перспективою збільшення у разі необхідності розширення бізнесу;
- на вартість будівництва буде впливати ландшафт, тип ґрунту на території ділянки, рівень підземних вод, дренажна придатність ґрунту тощо;
- якість ґрунту не має значення для інноваційного виробництва, тому що будуть застосовуватися гідропонні методи вирощування у лотках;
- наявність інфраструктури (найближча асфальтована автомобільна дорога; найближчий аеропорт, електричне забезпечення, частота відключення електроенергії, забезпеченість природним газом і прісною водою тощо);
- наявність трудового потенціалу (краще сільських жителів прилеглих територій).

Зважаючи на перелічені фактори, було обрано земельну ділянку біля с. Анисів Чернігівського району, яке розташовано на відстані 8 км від м. Чернігова, за 4 км від автотраси «Київ – Санкт-Петербург». Населення становить близько 1400 осіб. Середня висота над рівнем моря 111 м. Земельна ділянка відноситься до фонду земель запасу, розташована на околиці села, поблизу лісної зони, поряд з ділянкою проходить високовольтна лінія електропередач, є офіційне сміттєсховище. Загальна площа вільної ділянки становить до 48 га, що надає можливість вибору та перспективи збільшення розмірів тепличного господарства, або ж використання можливостей відкритого ґрунту. Земельна ділянка запасу може бути передана у власність або надана у користування, у тому числі в оренду на строк до 49 років, для сільськогосподарських потреб (згідно зі ст. 81 Земельного кодексу України).

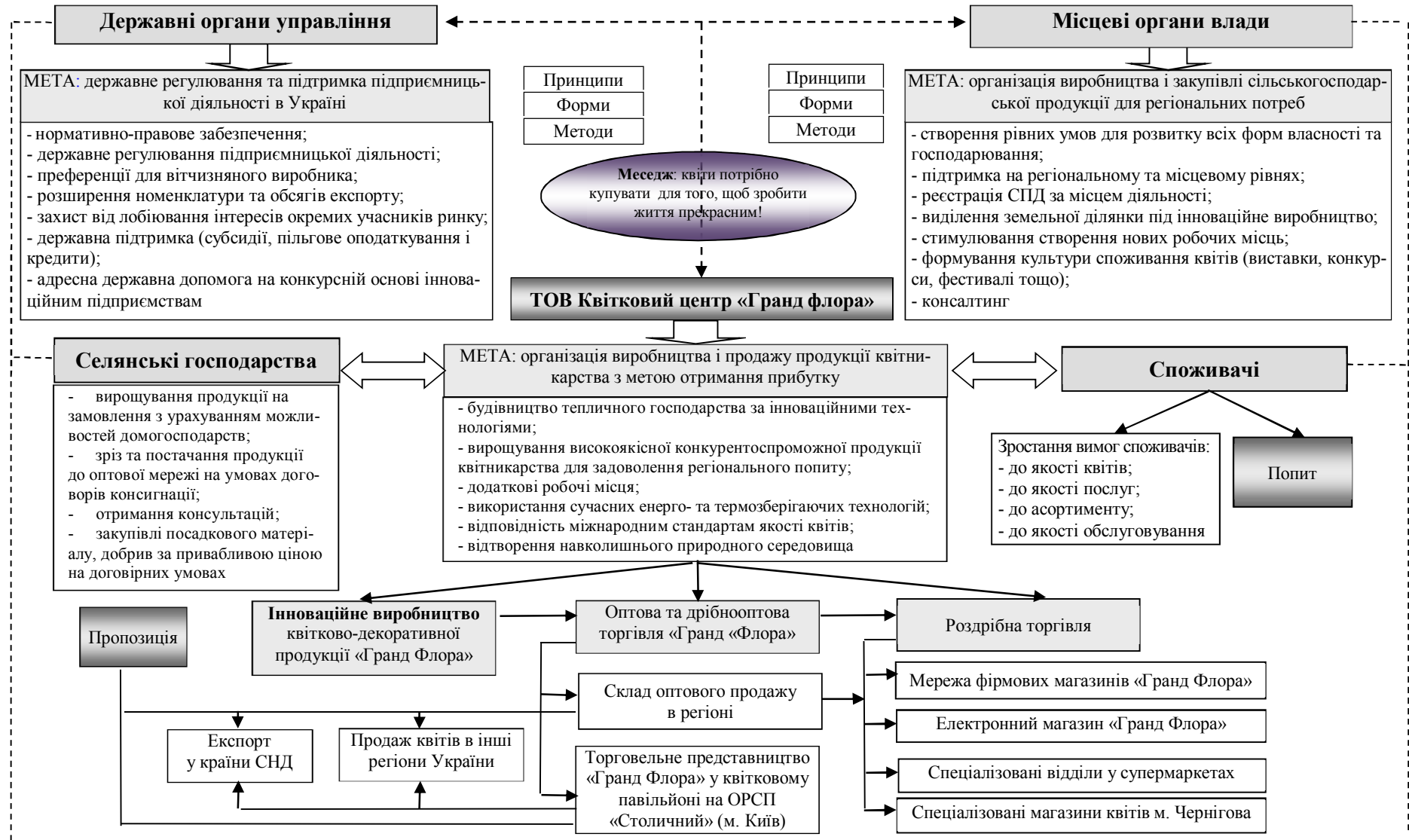

Рис. 2. Модель розвитку підприємства з вирощування та продажу продукції квітництва

Для вибору компанії для комплексного будівництва тепличного комплексу «під ключ» було проведено моніторинг комерційних пропозицій провідних представників ринку тепличного обладнання. Провідними компаніями, які плідно співпрацюють з українськими підприємствами, є: Kees Greeve B.V. і Ревахо Агро Сервіс (Нідерланди); Kräss GlasCon GmbH і INDEGA (Німеччина); DGS Danish Greenhouse Supply A/S (Данія) та багато інших. Характеристика виробників та постачальників інноваційного обладнання для будівництва тепличних комплексів представлені в таблиці.

Таблиця

Характеристика виробників інноваційного обладнання та систем для будівництва тепличних комплексів

Назва фірми, адреса	Вид продукції та послуг	Представництво в Україні
Kees Greeve B.V. Leeuwenhoekweg 58, 2661 DD, Bergschenhoek Tel. +31 (10) 521-26-44 Fax. +31 (10) 521-78-93 E-mail: info@keesgreeve.nl Web: http://www.keesgreeve.nl	Голландські тепличні комплекси «під ключ», будівництво теплиць, технічне обладнання для вирощування квітів: системи зашторювання, столи, системи клімат-контролю, системи обігріву, водна інсталяція, електрообладнання, енергозберігаючі та захисні системи, мобільні контейнери і системи внутрішнього транспортування, господарські приміщення	Віталій Чеславович Данилко – представник Східної та Центральної Європи, експорт. відділ Tel.(EU) +48 600160170 Tel.(UA) +380 982084084 Web: http://www.teplica.eu
Revaho Agro Services BV Ревахо Агро Сервіс Aartsdijkweg 22, 2676 LE Maasdiijk the Netherlands Web: http://www.revaho.nl Tel.+31 (0) 174-52-54-44	Фірма Ревахо відома своїми інноваційними, а іноді революційними ідеями, працює з всіма країнами у сфері контролю клімату і обробки води, будівництву тепличних комплексів. Фахівці фірми Ревахо добре обізнані про всі аспекти сільського господарства, садівництва, вирощування квітів та інших рослин	Liana Ltd. Petrovs'kogo str. 17 07401 Brovary Kyiv Region, Ukraine T/F 380 449 46 97 14 E-mail: ukraine@revaho.nl
Kräss GlasCon GmbH Buchenweg 3, D-89284 Pfaffenhofen / Roth Germany Tel. +49 (0) 7302 / 922-90-0	Розроблення проектів, виробництво, поставка та монтаж споруд для садових центрів, теплиць, конструкцій зі скла, алюмінію та сталі, сервісне обслуговування	вул. Вишняковська, 17, кв. 64, 02140, Київ, тел. +38 044 5772927, E-mail: a.rybin@kraess.de Web: www.Kraess.ru
INDEGA (Німеччина) Am Schmitzhof 2, 53343. Wachtberg. Germany Tel. +49 228 934-30-21 Fax. +49 228 934-39-27 E-mail: info@indega.de Web: www.indega.de	Німецька асоціація, яка об'єднує 79 компаній, що виробляють технічне обладнання для вирощування квітів: системи зашторювання, столи, системи клімат-контролю, системи іригації, машини для садівництва, горщики, касети, субстрати, агротекстиль, консультаційні послуги	–
DGS Danish Greenhouse Supply A/S (Данія) Assensvej 332, DK-5690, Frankfri, Tommerup, Denmark Tel. (+45) 70-20-14-10, E-mail: dgs@dgssupply.dk Web: www.dgssupply.dk	Постачання конструкцій та технологічного обладнання для тепличних комплексів, технологічних систем для вирощування квітів на зріз, горщиківих культур тощо	ТОВ «ДГС – Україна» вул. Перемоги, 5/1, оф. 58, 10014, Житомир, Україна тел. +380 412 449841, E-mail: dgs-ua@ukr.net Web: www.dgssupply.dk

Джерело: складено авторами.

Дослідження показали, що однією з провідних спеціалізованих фірм є фірма Kees Greeve B.V. (Нідерланди), яка була заснована у 1968 р. і спеціалізується на виробництві устаткування та інвентарю для тепличної галузі; має значний міжнародний досвід, спроможна збудувати потрібні об'єкти «під ключ» для будь-якої культури та клімату.

Фірма спеціалізується на виробництві сталевих конструкцій, алюмінієвих систем, опалювального устаткування, енергозберігаючих і захисних систем, систем вирощування рослин на тепличних столах, мобільних контейнерів і систем автоматизованого внутрішнього транспорту, систем зрошення, електричних систем і тепличних комп'ютерів, техніки для обробки води, систем культивування тощо.

Kees Greeve B.V. зосереджує всі спеціалізації під одним дахом, що дозволяє реалізувати проекти власними силами: від земляних робіт до повного встановлення систем опалення, тепличних столів і захисних систем; координувати всі фази будівництва нового об'єкта та виконувати їх відповідно до встановленого графіка та гарантує оптимальний кінцевий результат за рахунок заощадження часу та коштів. Додатково до проекту «під ключ» підприємство пропонує розсаду, насіння, субстрати для вирощування рослин, інструменти, оснащення та повний агросупровід об'єктів.

Висновки і пропозиції. В основу стратегії закладені засади приватно-державного партнерства. Зокрема, за підтримки Чернігівської районної державної адміністрації та органів місцевого самоврядування підібрана земельна ділянка із числа земель резерву і запасів, яка має певну інфраструктурну облаштованість. На цій базі передбачається створення підприємства з вирощування розсади та широкого асортименту живих квітів, декоративних, ландшафтних та інших рослин відповідно до потреб ринку обласного центру та прилеглих територій. Розроблено бізнес-план створення флористичного підприємства, розраховані обсяги необхідних для цього інвестицій, а також визначені варіанти залучення інвесторів до цього проекту та окремі параметри їх інвестиційної привабливості. Середня вартість 1 га сучасного тепличного комплексу з використанням інноваційних технологій становить 1,5–2,0 млн дол. Рентабельність в умовах затяжної економічної кризи знизилась у 2 рази до 15–20 %. Строк окупності проекту 5–7 років. Представлена модель може бути задіяна в будь-якому регіоні країни.

Список використаних джерел

1. Бутко М. П. Приватно-державне партнерство у становленні індустріальних парків в Україні / М. П. Бутко, О. Д. Хомик // Вісник Тернопільського національного економічного університету: зб. наук. праць. – 2013. – № 4.
2. Брайловський І. А. Аналіз підходів до класифікації моделей державно-приватного партнерства / І. А. Брайловський // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. – 2013. – Т.18, вип. 3/1. – С. 60–63.
3. Вдовенко Ю. С. Теоретичні основи приватно-державного партнерства / Ю. С. Вдовенко // Приватно-державне партнерство в автотранспортній сфері : монографія. – Чернігів : ЧДТУ, 2009. – С. 7–41.
4. Соломаха І. В. Методологічні засади оцінювання ринкових потреб регіону в живих зрізаних квітах / І. В. Соломаха // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки” : наук. зб. – 2013. – №. 4. – С. 251–260.

УДК 656.1

В.В. Концева, канд. екон. наук

Національний транспортний університет, м. Київ, Україна

І.О. Хоменко, канд. екон. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

Н.В. Бойко, старш. викладач

Національний транспортний університет, м. Київ, Україна

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ СТРУКТУРОЮ КАПІТАЛУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В.В. Концевая, канд. экон. наук

Национальный транспортный университет, г. Киев, Украина

І.О. Хоменко, канд. экон. наук

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

Н.В. Бойко, ст. преподаватель

Национальный транспортный университет, г. Киев, Украина

ФИНАНСОВЫЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ СТРУКТУРОЙ КАПИТАЛА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Valentyna Kontseva, PhD in Economics

National Transport University, Kyiv, Ukraine

Inna Khomenko, PhD in Economics

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

Nataliia Boiko, senior teacher

National Transport University, Kyiv, Ukraine

FINANCIAL ASPECTS OF MANAGEMENT OF THE STRUCTURE OF CAPITAL IN MODERN CONDITIONS

Розглянуто систему управління капіталом підприємства та процес оптимізації структури капіталу як окремий елемент системи управління його фінансовою діяльністю, а також наведено розрахункову базу для здійснення цього процесу.

Ключові слова: фінансування, управління капіталом, оптимізація структури капіталу, капітал підприємства.

Рассмотрена система управления капиталом предприятия и процесс оптимизации структуры капитала как отдельный элемент системы управления его финансовой деятельностью, а также приведена расчетная база для осуществления данного процесса.

Ключевые слова: финансирование, управление капиталом, оптимизация структуры капитала, капитал предприятия.

In the article the system of managing business process optimization and capital structure as a separate element of the management of its financial activities, and given the estimated framework for this process.

Key words: financing, investment management, optimizing capital structure, capital of the company.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку економіки, змін у механізмі фінансування діяльності підприємств для підвищення ефективності діяльності підприємства необхідним є удосконалення системи його управління, зокрема системи управління капіталом. Обмеженість власного капіталу, труднощі у залученні додаткових фінансових ресурсів, швидкі зміни зовнішнього середовища зумовлюють актуальність розроблення виваженої політики формування капіталу та управління його структурою, що давало б можливість досягти максимальної ефективності використання коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження системи управління структурою капіталу та її оптимізацією займались В.Г. Андрійчук, І.Г. Балабанов, І.О. Бланк, Л.І. Бровко, Т.О. Кірсанова, Л.О. Мандра, Л.М. Ремньова, М.І. Ткачук та інші. Проте недостатньо розроблений комплексний підхід оптимізації управління структурою капіталу на макрорівні в сучасних умовах господарювання.

Метою і завданням дослідження є узагальнення процесів управління структурою капіталу та розроблення механізму її оптимізації в сучасних умовах.

Матеріалами дослідження є наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених і практиків у сфері амортизаційної політики, а також законодавчі і нормативно-правові

акти, які регламентують нарахування амортизації, вибір строку корисного використання об'єктів основних засобів; матеріали науково-практичних конференцій, статистична та фінансово-економічна інформація Державного комітету статистики.

У ході дослідження використовувалися такі методи: аналізу і синтезу, узагальнення. Системний підхід використаний для виділення критеріїв, системи показників.

Результати досліджень та їх обговорення. В економічній літературі є декілька підходів до визначення фінансових ресурсів та їх взаємозв'язку з капіталом суб'єктів господарювання (підприємств різних галузей, кластерів, у т. ч. і на транспорті). Систематизація цих підходів, на наш погляд, є надзвичайно важливою і дозволить обґрунтувати стратегію управління фінансовими ресурсами та капіталом.

Управління капіталом – це система принципів і методів розроблення і реалізації управлінських рішень, пов'язаних з оптимальним формуванням капіталу з різноманітних джерел, а також забезпеченням ефективного його використання у різних видах господарської діяльності підприємства [3]. Отже, метою управління структурою капіталу є мінімізація витрат у разі залучення довготермінових джерел фінансування і забезпечення максимального ефекту від вкладених грошових коштів.

Приймаючи рішення щодо формування оптимальної моделі управління капіталом, необхідно враховувати певні фактори:

- фаза підйому чи спаду ділової активності підприємства;
- специфіка сфери діяльності підприємства;
- схильність керівництва до ризику;
- стабільність обсягів обороту коштів у господарському процесі;
- співвідношення між постійними і змінними витратами;
- стратегічна орієнтація підприємства;
- рівень податкового навантаження;
- рівень відсоткових ставок;
- репутація підприємства, що склалася у фінансових установах, зокрема, кредиторів [8].

Стратегія управління капіталом підприємства спрямована на вирішення таких основних завдань:

- формування достатнього обсягу капіталу, що забезпечить необхідні темпи економічного розвитку підприємства;
- оптимізація розподілу сформованого капіталу за видами діяльності та напрямками використання;
- забезпечення умов досягнення максимальної доходності капіталу до запланованого рівня фінансового ризику;
- забезпечення мінімізації фінансового ризику, пов'язаного з використанням капіталу;
- забезпечення постійної фінансової рівноваги підприємства у процесі його розвитку;
- забезпечення належної фінансової гнучкості підприємства;
- оптимізація обігу капіталу;
- забезпечення своєчасного реінвестування капіталу [1].

Встановлення оптимальної структури капіталу передбачає таке співвідношення власних і позикових джерел формування капіталу підприємства, яке дозволяє повною мірою забезпечити зростання прибутковості власного капіталу. З позиції фінансового менеджменту капітал як частина фінансових ресурсів підприємств характеризує загальну вартість засобів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, що інвестована у формування її активів. А тому важливим з теоретичного та практичного погляду є вивчення процесу трансформації фінансових ресурсів у капітал, оскільки ця трансформація визначає ефективність використання фінансових ресурсів і, отже, досягнення основної мети фінансового менеджменту – збільшення вартості активів власників організації.

Отже, управління структурою капіталу підприємства зводиться до двох основних напрямів: встановлення оптимальних для підприємства пропорцій використання власного та позикового капіталу та забезпечення залучення на підприємство необхідних видів і обсягів капіталу для досягнення оптимальних пропорцій його структури. При цьому управління структурою капіталу нерозривно пов'язане з урахуванням особливостей кожної зі складових капіталу, що мають певні переваги і недоліки, які необхідно враховувати при формуванні структури капіталу (табл. 1).

Таблиця 1

Наслідки використання підприємством власного і позикового капіталу

	Використання власного капіталу	Використання позикового капіталу
Переваги	<ol style="list-style-type: none"> 1. Простота залучення. 2. Забезпечення фінансової стійкості незалежності та платоспроможності підприємства в довгостроковому періоді, зниження ризику банкрутства. 3. Вища здатність генерувати прибуток за рахунок відсутності необхідності сплачувати відсотки за кредит 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Більші обсяги залучення, особливо при високому кредитному рейтингу підприємства, наявність забезпечення, гарантії. 2. Можливість росту фінансового потенціалу підприємства при необхідності суттєвого розширення його активів і зростання масштабів господарської діяльності. 3. Здатність генерувати зростання коефіцієнта рентабельності капіталу за рахунок ефекту фінансового важеля
Недоліки	<ol style="list-style-type: none"> 1. Обмеженість обсягу залучення. 2. Вища вартість залучених у порівнянні з альтернативними позиченими джерелами фінансування. 3. Відсутність можливості росту рентабельності капіталу за рахунок залучення позикових коштів 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Збільшення ризику зниження фінансової стійкості та втрати платоспроможності підприємства. 2. Зростання вірогідності банкрутства. 3. Зменшення розміру прибутку у зв'язку з необхідністю сплати відсотків по кредиту. 4. Залежність вартості позиченого капіталу від кон'юнктури ринку. 5. Складність процедури залучення в порівнянні з використанням власних коштів

Джерело: [4].

Співвідношення різних видів фінансування може знаходитися в певному діапазоні, враховуючи фактори, що впливають на оптимальну структуру капіталу підприємства, але цей діапазон не повинен залишатися постійним, а повинен коригуватися з урахуванням змін в економіці.

До складу системи управління капіталом входять два процеси: процес формування власного та позикового капіталу та процес оптимізації структури капіталу. Кожна з цих складових має певний перелік необхідних дій (рис. 1).

Складові процесу формування капіталу включають у себе аналіз структури капіталу суб'єкта господарювання за минулі періоди, визначення обсягу капіталу, необхідного підприємству для здійснення фінансово-господарської діяльності у майбутньому періоді, оцінка вартості необхідної величини капіталу з урахуванням джерел його залучення, визначення форм та термінів залучення позикового капіталу та формування необхідного обсягу позикових коштів за рахунок різних умов їхнього залучення.

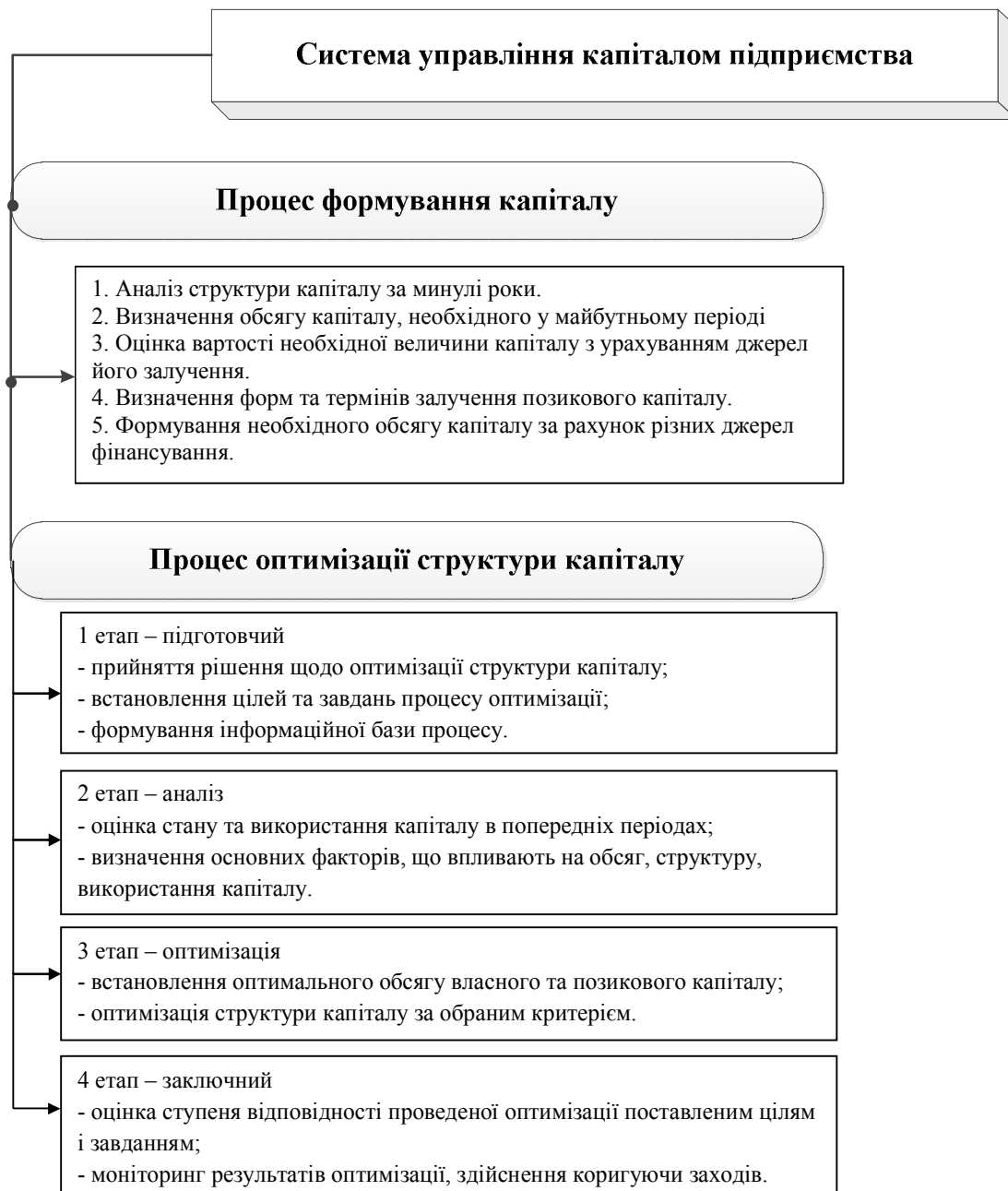
Формування структури капіталу підприємства у вигляді необхідних обсягів власних та позикових коштів визначає необхідність проведення процесу її оптимізації. Здійснюючи процеси оптимізації капіталу підприємства, виділяється декілька основних етапів:

1 етап – прийняття рішення щодо необхідності оптимізації капіталу, встановлення її мети та завдання, здійснення формування інформаційної бази;

2 етап – здійснення аналітичних процедур щодо оцінювання стану та ефективності використання капіталу;

3 етап – здійснення заходів з оптимізації капіталу за обраним критерієм як за його обсягом, так і за структурою;

4 етап – перевірка структури капіталу на оптимальність [5; 7; 8].

Рис. 1. Система управління капіталом підприємства

Немає найкращого для всіх та єдиного підходу до встановлення співвідношення власного і позикового капіталу на підприємстві. Кожне підприємство має самостійно намагатися оптимізувати структуру власних джерел фінансування. Для цього в сучасній теорії існує декілька методів оптимізації структури капіталу, найбільш розповсюджені з яких наведені у табл. 2.

Проте необхідно мати на увазі, що методи оптимізації мають деякі недоліки:

- розглядається переважно одна стаття витрат – плата за використання позикових коштів. Інші витрати, пов'язані із залученням і використанням коштів, під час аналізу не враховуються, незважаючи на те, що їхній розмір може бути досить вагомим;
- при виборі способів фінансування не враховується фактор часу;
- у процесі вибору оптимального варіанта не використовуються методи оптимізації вартості фінансування.

Таблиця 2

Характеристика методів оптимізації капіталу

Метод оптимізації	Опис методу
Оптимізація структури капіталу через управління величиною ефекту фінансового левериджу	Ефект фінансового левериджу показує відсоток збільшення прибутковості власного капіталу за рахунок залучення в обіг позикових коштів. Цей метод визначає, що найбільш ефективним буде таке співвідношення власних і залучених джерел фінансування, при якому приріст чистої рентабельності власного капіталу та ефект фінансового левериджу будуть мати максимальні значення
Оптимізація структури капіталу за критерієм мінімальної його вартості	Метод передбачає оцінку власного та позикового капіталу за окремими їх складовими, а також оцінку капіталу за його середньозваженою вартістю
Оптимізація структури капіталу для мінімізації рівня фінансового ризику та строків залучення капіталу	Цей метод пов'язаний з вибором більш дешевих варіантів фінансування різних груп активів підприємства за допомогою таких підходів: 1) консервативний – використання власного капіталу і довгострокових зобов'язань для формування необоротних активів та половини змінної частини оборотних активів; 2) агресивний – використання власного капіталу та довгострокових зобов'язань лише для фінансування необоротних активів; 3) компромісний – фінансування необоротних активів та постійної частини оборотних активів за рахунок власного капіталу та довгострокових зобов'язань

Джерело: [6].

Здійснення процесу оптимізації структури капіталу підприємства відбувається на основі певної розрахункової бази, яка представлена на рис. 2.

Рис. 2. Схема розрахункової бази оптимізації структури капіталу підприємства

Як видно з рис. 2, є певні групи коефіцієнтів та показників, які розраховуються у процесі управління структурою капіталу, результати розрахунків лежать в основі проведення процесу оптимізації структури капіталу підприємства.

Визначення оптимальної структури капіталу для кожного окремого підприємства означає здійснення компромісного вибору між ризиками та доходністю. Кожне підприємство повинно самостійно обирати найбільш прийнятну для нього політику оптимізації структури капіталу з урахуванням особливостей функціонування (розміщенням джерел коштів в активах підприємства, швидкістю обороту коштів, структурою витрат підприємства та інше).

Головним питанням у формуванні оптимальної структури капіталу є оцінка раціональності співвідношення окремих джерел коштів у складі власного і позикового капіталу підприємства.

У сучасних умовах стратегія оптимізації структури капіталу передбачає приріст власного капіталу і скорочення його відтоку. Це спрямовано на приведення складу капіталу до таких пропорцій, які сприяють мінімізації заборгованостей, нарощування вхідних та економії вихідних фінансових потоків.

Висновки. Ефективність діяльності підприємства значною мірою залежить від рівня розвитку та вдосконалення системи управління структурою капіталу, оскільки необхідний обсяг фінансових ресурсів є важливою умовою сталого економічного зростання. Під час розроблення загальної системи управління підприємством необхідно вибрати таку структуру капіталу, яка дасть змогу знизити до мінімуму середньозважену вартість капіталу, забезпечуючи при цьому достатній рівень ділової активності підприємства.

Список використаних джерел

1. Бутко А. Д. Щодо питання управління власним капіталом підприємства / А. Д. Бутко, А. М. Пташник // Вісник Львівської комерційної академії. – 2011. – Вип. 35. – С. 56–60.
2. Гринкевич С. С. Фінансова стратегія управління структурою капіталу підприємства / С. С. Гринкевич // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.8. – С. 198–204.
3. Кірсанова Т. О. Система управління власним капіталом підприємства / Т. О. Кірсанова, Н. О. Коляда // Вісник СумДУ : Економіка. – 2010. – № 1. – С. 58–63.
4. Масюк Ю. В. Особливості оптимізації управління капіталом в умовах кризи / Ю. В. Масюк, Л. І. Бровко // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011. – № 33. – С. 181–185.
5. Машлій Г. Модель управління капіталом підприємства та сучасні тенденції його формування / Г. Машлій, О. Мосій // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 1 (34). – С. 43–49.
6. Підпригора О. Ю. Формування оптимальної структури капіталу підприємства / О. Ю. Підпригора // Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ : Економічні науки. – 2012. – № 2. – С. 123–131.
7. Хоменко І. О. Формування та розвиток транспортних кластерів: теорія і практика : монографія / І. О. Хоменко. – Чернігів : Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011. – 203 с.
8. Шипіцина Г. А. Місце та роль процесу оптимізації структури капіталу у системі управління капіталом машинобудівного підприємства / Г. А. Шипіцина // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2013. – № 1 (190). – С. 246–252.

УДК 338.33:338.43

В.В. Лебедєва, канд. екон. наук

Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса, Україна

ВЕРТИКАЛЬНА ДИВЕРСИФІКАЦІЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ**В.В. Лебедева**, канд. екон. наук

Одесский национальный политехнический университет, г. Одесса, Украина

ВЕРТИКАЛЬНАЯ ДИВЕРСИФИКАЦИЯ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ**Vira Lebedieva**, PhD in Economics

Odesa National Polytechnic University Odesa Ukraine

VERTICAL DIVERSITY OF AGRARIAN ENTERPRISES

Розкрито економічні цілі, які спонукають суб'єктів підприємницької діяльності до диверсифікації виробництва в аграрному секторі за сучасних умов господарювання. Узагальнено принципи та види вертикальної диверсифікації аграрних підприємств та представлено алгоритм здійснення вертикальної інтеграції вітчизняних підприємств аграрної сфери. Розкрито ефективність реалізації процесу диверсифікації діяльності аграрних підприємств і представлено алгоритм її реалізації у безпосередній залежності від створення конкурентоспроможного аграрного середовища, спрямованого на використання соціально-економічних завдань та забезпечення продовольчої безпеки країни.

Ключові слова: диверсифікація, аграрне виробництво, вертикальна диверсифікація, конкурентоспроможність, соціальна складова економічної сфери, державне регулювання аграрної сфери.

Раскрыты экономические цели, которые подталкивают субъектов предпринимательской деятельности к диверсификации производства в аграрном секторе экономики в современных условиях хозяйствования. Систематизированы принципы и виды вертикальной диверсификации аграрных предприятий и представлен алгоритм создания вертикальной интеграции для украинских предприятий аграрной сферы. Раскрыта эффективность реализации процесса диверсификации деятельности аграрных предприятий и представлен алгоритм ее реализации в непосредственной зависимости от создания конкурентной аграрной среды, направленного на решение социально-экономических заданий и обеспечения продовольственной безопасности страны.

Ключевые слова: диверсификация, аграрное производство, вертикальная диверсификация, конкурентоспособность, социальная составляющая экономической сферы, государственное регулирование аграрной сферы.

It has been shown the economic targets that stimulate business entities to diversity production if agrarian sectors in present economic conditions. Generalized principles and kinds of vertical diversification agricultural enterprises and presented algorithm of realization vertical integration domestic enterprises agricultural sphere. The author discover effectiveness of process realization diversification action agrarian enterprises in direct dependence from create competitiveness agrarian surroundings, which is direct on solve social-economic assignment and securing food safety of the country.

Key words: diversification, agricultural production, vertical diversification, competitiveness, social component economic sphere, government regulation of agricultural areas.

Всуп. В умовах інтеграції України до світового економічного простору, лібералізації правил торгівлі та посилення конкурентного тиску на внутрішньому аграрному ринку вітчизняні товаровиробники постали перед дилемою вибору їх подальшого функціонування: поглиблення спеціалізації чи диверсифікація власної господарської діяльності. Перший варіант досить ґрунтовно опрацьований науковцями, які наводять переконливі аргументи на користь вузької спеціалізації та ефекту від масштабів аграрного виробництва. Інший варіант ще є предметом наукового пошуку і вимагає глибоких та багатоаспектних досліджень, у т. ч. його здійснення в контексті розвитку міжгосподарської кооперації в умовах ринкового конкурентного середовища. Теоретичні пізнання і практична реалізація наукового змісту, економічної природи і сучасної інтерпретації категорії диверсифікації зумовлені об'єктивними причинами функціонування ринкової економіки. У сфері аграрного виробництва до найважливіших серед них відносять суттєві трансформації природних, економічних, соціальних та інших умов внутрішнього і зовнішнього середовища. Тенденції до диверсифікації як однієї з умов виведення галузі аграрного виробництва на якісно новий рівень післякризової стабілізації та зростання, які виявляються та набувають активного розповсюдження у функціонуванні сільськогосподарських підприємств, потребують узагальнення теоретичних надбань вітчизняної та зарубіжної науки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній науці процеси диверсифікації почали активно досліджуватися на початку 90-х років ХХ століття як напрям продо-

льчого самозабезпечення країни та одна з умов задоволення потреб населення у продуктах харчування. Перспективність цього явища з часом доводилася посиленням ринкових вимог щодо удосконалення організації аграрного виробництва, зміни його структури, розширення експортного асортименту агропродовольчої продукції, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товарів. Результати теоретичних та практичних розробок цієї проблеми широко висвітлені у працях таких учених, як: В. Я. Амбросов, Л. В. Балабанов, І. Ю. Гришова, Т. Л. Безрукова, М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, М. Я. Дем'яненко, Т. С. Шабатура, С. С. Стоянова-Коваль, І. О. Крюкова, В. В. Кужель, О. Г. Чирва, О. В. Митяй, А. В. Чупис, І. І. Савенко та ін. [1–15].

Мета дослідження. Узагальнити принципи та види вертикальної диверсифікації аграрних підприємств та представити алгоритм здійснення вертикальної інтеграції вітчизняних підприємств аграрної сфери.

Виклад основного матеріалу. Ефективність реалізації процесу диверсифікації діяльності аграрних підприємств залежить від створення конкурентоспроможного аграрного середовища, спрямованого на вирішення соціально-економічних завдань та забезпечення продовольчої безпеки країни. За час ринкової трансформації аграрного сектору економіки в Україні склалася доволі різноманітна структура господарських суб'єктів, зокрема за розмірами господарств, організаційно-правовими формами, рівнем концентрації тощо. У зв'язку з необхідністю підвищення ефективності виробництва та стабілізації доходів аграрних товаровиробників, виробничий сектор, який раніше лише постачав на ринок сировину для переробної та харчової промисловості, перетворюється на диверсифікований аграрний сектор економіки, представлений різними за масштабами, сферою діяльності та спеціалізацією господарствами. Окремі сільськогосподарські підприємства самостійно формують партії продукції для її заготівлі, зберігання, переробки та реалізації. Саме вертикально інтегрована диверсифікація аграрних підприємств дозволяє сконцентрувати вищеперераховані стадії виробництва, тим самим збільшуючи частку товаровиробника в ринковій ціні кінцевої продукції.

Для сільськогосподарських підприємств можливим вбачається застосування різних видів диверсифікації, проте найбільш поширена вертикальна та горизонтальна диверсифікація виробництва, яка вважається інструментом використання переваг комбінування, проникнення у нові високорентабельні галузі (рис.). Б. Корецький під вертикальною диверсифікацією розуміє організацію виробництва продукції, яку раніше підприємство отримувало від партнерів, постачальників, або продукції, яка в технологічному аспекті пов'язана одна з одною [5].

Необхідність впровадження вертикально інтегрованої диверсифікації сільськогосподарського виробництва викликана певними економічними, організаційними та технологічними особливостями, які зумовлюють виробничі ризики у цій галузі та визначають економічні результати господарювання. М. Д. Корінько, досліджуючи аналітичне забезпечення прийняття управлінських рішень суб'єктами аграрного ринку, зазначає, що на вибір форми організації аграрного виробництва впливають такі чинники: залежність пропозиції сільськогосподарської продукції від природно-кліматичних умов; зростаюча роль біомодифікації; взаємозв'язок і взаємозалежність галузей рослинництва і тваринництва; зміна тенденцій у використанні сільськогосподарської продукції у світовому товарообігу; збільшення питомої ваги продукції, використовуваної як джерело біоенергетики та ін. [6].

О. О. Лемішко пропонує поділяти вертикальну диверсифікацію на пряму та зворотну [7]. У разі організації переробки сільськогосподарської продукції (створення забійних і м'ясопереробних цехів, млина та ін.) диверсифікація є прямою вертикальною. Створюючи власне насінневе господарство, приміщення для зберігання врожаїв (приєднуючи

функції постачальників), підприємство розвиває зворотну вертикальну диверсифікацію. Тобто вертикальна диверсифікація має місце у випадку виробництва нової продукції, яка в кінцевому вигляді у своєму складі буде містити базову продукцію.

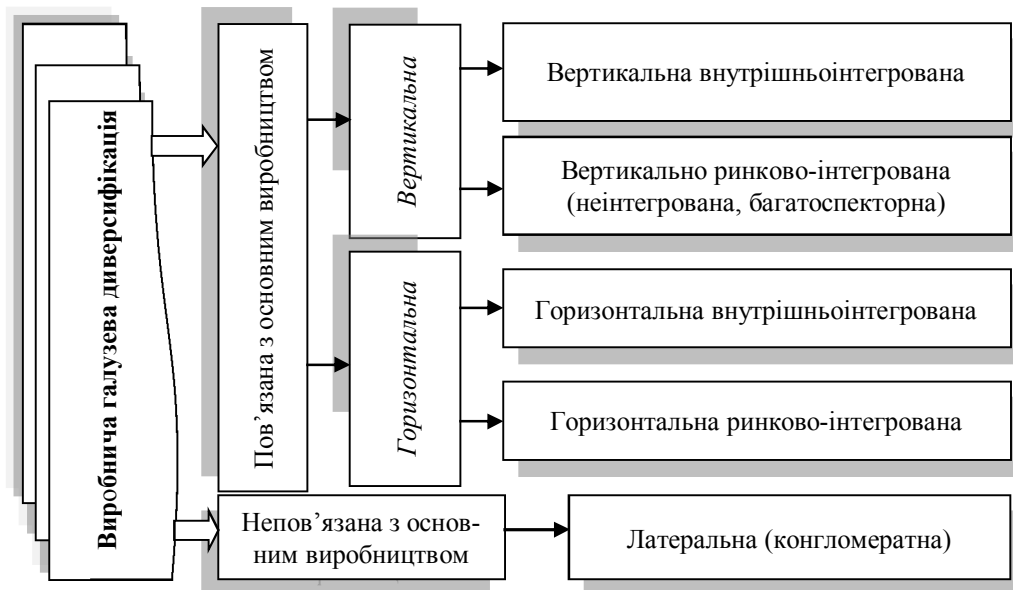

Рис. Форми і види галузевої виробничої диверсифікації аграрних підприємств

Джерело: розроблено автором.

Проте в умовах ризику та невизначеності ринкової кон'юнктури аграрні підприємства, крім сільськогосподарських галузей, намагаються розвивати промислові виробництва, які за своїм характером істотно відрізняються від основної діяльності. За критерієм цільового призначення кінцевої продукції промислових галузей, доцільним вбачається виокремлення вертикально внутрішньоінтегрованої виробничої диверсифікації та вертикально неінтегрованої (ринкової або багатоспекторної) диверсифікації. За умови впровадження вертикально інтегрованої диверсифікації сільськогосподарські підприємства отримують продукцію у вигляді продовольчих товарів та реалізують її через заклади роздрібної торгівлі (борошно, хлібопекарські та макаронні вироби, продукція м'ясо- та молокопереробки, олія, комбікорми та ін.). Саме вертикально інтегрована диверсифікація передбачає побудову програми сільськогосподарського виробництва на основі єдиного маркетингового ланцюга “виробництво – переробка – реалізація”.

Головною умовою динамічного й ефективного розвитку аграрного сектору економіки України є забезпечення пропорційності та збалансованості його складових: сільсько-го і рибного господарства, харчової промисловості і перероблення сільськогосподарських продуктів, зміцнення зв'язків між ними. За відсутності адекватної ринкової інфраструктури переробні підприємства в більшості випадків використовують своє монопольне становище для заниження закупівельних та завищення реалізаційних цін. У результаті сільськогосподарські підприємства часто вимушені розвивати неінтегровану вертикальну диверсифікацію: будувати дрібні цехи з переробки зерна, м'яса, овочів, плодів, олійних культур тощо. Будівництво невеликих переробних потужностей вимагає від сільських товаровиробників значних капіталовкладень, а відсутність можливостей комплексної переробки часто призводить до невиправданих втрат сировини. Переробні ж підприємства втрачають сировинні зони і не завантажують власні виробничі потужності, коефіцієнт використання яких коливається від 20 до 35 %. Це викликає подорожчання переробки сировини, зниження конкурентоспроможності вироблених продовольчих товарів і, як наслідок, призводить до засилля імпоротної продукції на ринках.

Однак на сучасному етапі впровадження вертикально неінтегрованої диверсифікації – це додаткове джерело надходження грошових ресурсів, спосіб зменшення сезонності сільськогосподарського виробництва, ефективний спосіб задоволення потреб місцевих споживачів у продовольстві тощо.

Стратегічною метою виробничої диверсифікації вітчизняних аграрних підприємств в умовах швидкого розвитку глобалізаційних процесів є, насамперед, підвищення ефективності господарської діяльності, зниження ризиків на ринках збуту продукції та забезпечення стійкого конкурентоспроможного виробництва. Основними кроками її здійснення є:

- ліквідація традиційних неефективних ланок у діючому виробництві;
- вибір нових напрямів діяльності через створення нових робочих місць, переоснащення виробничих потужностей і забезпечення висококваліфікованими працівниками;
- зміна організаційної структури підприємств та адаптація до нових, нетрадиційних принципів функціонування виробництва в ринковому середовищі [3, с. 26].

Очевидно, диверсифікацію можна вважати своєрідним видом стратегії розвитку підприємства, стратегії, спрямованої на розширення сфер діяльності на ринку нових продуктів, виготовлення яких не пов'язане з основним виробництвом. Процес проведення диверсифікації виробництва включає декілька етапів. На першому (підготовчому) етапі за допомогою методів економічного аналізу формується система показників для проведення оцінювання і прогнозування кон'юнктури продовольчого ринку та конкурентного середовища (табл.).

Таблиця

Алгоритм здійснення вертикальної диверсифікації аграрних підприємств

№ п/п	Етап	Характеристики етапу	Методи здійснення
1.	Підготовчий	Визначення доцільності здійснення окремих видів вертикальної диверсифікації	Методи прогнозування, економічний аналіз, експертне оцінювання, PEST- та SWOT-аналіз, виділення та аналіз СЗГ
2.	Аналітичний	Проведення діагностики господарсько-фінансової діяльності	Прийоми економіко-статистичного методу, фінансовий аналіз, експрес-діагностика, визначення ймовірності банкрутства, кількісні та якісні методи оцінювання ризиків
3.	Обґрунтування доцільності вертикальної диверсифікації	Вибір виду та формування програми реалізації стратегії диверсифікації	Аналізу і синтезу, балансовий, факторний аналіз, методи економіко-математичного моделювання
4.	Здійснення процесу диверсифікації	Безпосередня реалізація обраної стратегії диверсифікації – організація виробництва на диверсифікаційних засадах	Методи і концепції організації виробництва
5.	Аналізу та контролю за проведенням процесу диверсифікації	Постійний аналіз та контроль за зовнішнім та внутрішнім станом підприємства	Розрахунково-конструктивний метод, балансовий, факторний аналіз, контролінг (документальний, інформаційний, розрахунково-аналітичний)

Джерело: розроблено автором.

Метою першого етапу обґрунтування вибору стратегії вертикальної диверсифікації сільськогосподарського підприємства є отримання інформації про кон'юнктуру ринку сільськогосподарської продукції та продуктів переробки, ринку послуг, ринкової інфраструктури та місце господарюючого суб'єкта на ньому. Цей етап неодмінно

пов'язаний з маркетинговим підходом, оскільки саме такий підхід допомагає у вирішенні проблем управління виробничо-збутовою діяльністю.

Наступним етапом є діагностика господарсько-фінансової діяльності сільськогосподарського виробництва, оцінювання виробничо-ресурсного потенціалу товаровиробника та виявлення стадії розвитку підприємства. Проведення вертикальної диверсифікації сільськогосподарського підприємства як засобу управління його фінансовою діяльністю, може мати дві мети: ліквідація або зменшення негативних результатів функціонування господарства (збитковості основних товарних галузей) та приріст потенційних можливостей товаровиробника.

Слід зазначити, що перша мета пов'язана з вирішенням питань тактичного характеру, тобто забезпечення умов для виживання у кризовій ситуації. Друга – стратегічного, тобто побудова умов для динамічного розвитку та економічного зростання. Вертикальну диверсифікацію як спосіб виходу з кризового становища, обирають фінансово нестійкі сільськогосподарські підприємства на стадії економічного спаду, з метою отримання додаткових коштів від інших видів та сфер діяльності.

Підтвердженням взаємозв'язку вертикальної диверсифікації та заходів щодо зниження ступеня ризику є той факт, що під час оцінювання кредитоспроможності потенційних позичальників банк звертає увагу на різноманітність сфер діяльності підприємства. Водночас підприємства, що вважаються фінансово стійкими, на стадії уповільнення економічного зростання розширюють зону своїх господарських інтересів у плані поглиблення основного виду діяльності для подовження стадії життя товару та відтермінування спаду на його попит. Саме досягнення другої мети обрання вертикальної диверсифікації за рахунок введення завершеного циклу виробництва від вирощування до реалізації сільськогосподарської продукції, включаючи переробку, зберігання, пакування, транспортування, дозволить забезпечити населення харчовими продуктами в необхідному асортименті і за доступними цінами та стабілізувати продовольчий ринок України.

На завершальному етапі визначається ефективність впровадження вертикальної диверсифікації. За допомогою аналізу структури та джерел надходження фінансових ресурсів від диверсифікації проводиться оцінювання отриманих результатів та корегування напрямів господарської діяльності. Варто зазначити, приймаючи рішення стосовно застосування стратегії диверсифікації, слід враховувати не тільки соціально-економічну складову, а й екологічні аспекти. Саме вертикальна диверсифікація виробництва, особливо коли йдеться про раціональні та науково обґрунтовані сівозміни, ліквідацію шкідливого виробництва, перехід до органічного землеробства, сприяє вирішенню проблем, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища.

Висновки. Отже, найбільш важливими для сільськогосподарських підприємств перевагами стратегії вертикальної диверсифікації є: повне і рівномірне використання ресурсів та потужностей підприємства; стабілізація бізнесу; подолання монополізації ринків, витіснення імпорту; задоволення елітарного та індивідуального попиту і тісний зв'язок з кінцевим споживачем; можливість швидкого реагування на зміну попиту; сприяння розвитку кооперації та інтеграції виробництв; зменшення залежності від переробних підприємств; отримання синергетичного та соціального ефектів, що в кінцевому підсумку підвищує рівень ефективності господарювання сільськогосподарських підприємств.

Список використаних джерел

1. Амбросов В. Я. Оцінка конкурентоспроможності агроформувань / В. Я. Амбросов, Т. Г. Маренич // Вісник ХНАУ. Серія: Економіка АПК і природокористування. – 2009. – № 10. – С. 23–28.
2. Лупенко Ю. О. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2012. – 182 с.

3. *Малік М. Й.* Конкуренентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми : монографія / М. Й. Малік, О. А. Нужна. – К. : Інститут аграрної економіки, 2007. – 270 с.
4. *Стоянова-Коваль С. С.* Оцінка потенціалу аграрної сфери до галузевих структурних зрушень в контексті світових тенденцій / С. С. Стоянова-Коваль // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2010. – № 1. – С. 36–43.
5. *Корецький Б.* Діагностика типів диверсифікації діяльності у суб'єктів господарювання / Б. Корецький // 36. наук. праць кафедри екон. аналізу Тернопільської академії нар. госп-ва. – 2005. – Вип. 14. – С. 53–55.
6. *Корінько М. Д.* Диверсифікація як стратегія розвитку / М. Д. Корінько // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5. – С. 12–17.
7. *Лемішко О. О.* Диверсифікація – найважливіший фактор підприємницької діяльності у сільськогосподарських підприємствах Луганської області / О. О. Лемішко // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 106–109.
8. *Гришова І. Ю.* Формування фінансової архітектури молокопереробного підкомплексу АПК: дефініційні контури потокових процесів / І. Ю. Гришова // Стратегія наукової та інноваційної діяльності: пріоритети та шляхи забезпечення : колективна монографія. – К. : Аграр Медіа Груп, 2011. – С. 101–116.
9. *Чирва О. Г.* Механізм підвищення рівня конкурентоспроможності харчових підприємств / О. Г. Чирва // Materialy VII Mezinarodni vedecko-prakticka konference «Vedecky pokrok na prelomu tysyachalety – 2011», (Praha, 27 kvetna – 05 cervna 2011) / Dil 9. Ekonomicke vedy. – Praha : Publishing House «Education and Science», 2011. – С. 42–46.
10. *Чирва О. Г.* Інституційні механізми забезпечення конкурентоспроможного розвитку харчових підприємств регіону / О. Г. Чирва // Малий та середній агробізнес у системі фінансів підприємств : матеріали наук.-практ. конф. (у заочній формі) (Київ, трав. 2010 р.). – К., 2010. – С. 5–7.
11. *Митяй О. В.* Основні напрямки оцінки потенційних можливостей аграрних підприємств / О. В. Митяй // Вектор науки Тольяттинського державного університета. – 2013. – № 4 (22). – С. 48–58.
12. *Митяй О. В.* Концепція організаційно-економічного механізму підвищення ефективності діяльності аграрного підприємства [Електронний ресурс] / О. В. Митяй // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 3 (8). – С. 39–46. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html>.
13. *Кужель В. В.* Імунізація економіки агропродовольчої сфери в контексті реалізації принципів соціальної відповідальності бізнесу / В. В. Кужель // Економічний форум. – 2014. – № 3. – С. 17–22.
14. *Гришова І. Ю.* Імплементация принципів соціально-орієнтованого бізнесу в площину економічного розвитку потенціалу харчових підприємств [Електронний ресурс] / І. Ю. Гришова, Т. С. Шабатура // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 3. – С. 13–21. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n3.html>.
15. *Гришова І. Ю.* Вплив інституціональної структури на розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств [Електронний ресурс] / І. Ю. Гришова, В. О. Непочатенко // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 2. – С. 47–51. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html>.

УДК 332.14:352.07

М.В. Мельникова, д-р екон. наук

Н.В. Чувікіна, наук. співробітник

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Донецьк, Україна

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ МІСЬКОГО УПРАВЛІННЯ

М.В. Мельникова, д-р екон. наук

Н.В. Чувікіна, науч. сотрудник

Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Донецк, Украина

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ ГОРОДСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

Maryna Melnykova, Doctor of Economics

Nataliia Chuvikina, researcher

Institute of Economic and Legal Research of NAS of Ukraine, Donetsk, Ukraine

METHODICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF THE CONCEPTUAL MODELS OF URBAN MANAGEMENT

Розглянуто питання науково-методичного обґрунтування концептуальних моделей міського управління. Виявлено особливості об'єкта та суб'єкта міського управління. Узагальнено принципи побудови системи міського управління. Розроблено типову концептуальну схему міського управління, яка включає зовнішнє середовище, систему міського управління, об'єкти міського управління, сфери обґрунтування рішень у процесі управління. За допомогою типової концептуальної схеми міського управління сформовано концептуальну модель механізму управління міським розвитком. Концептуальна модель механізму управління міським розвитком включає форми, методи, інструменти та напрями дії, очікувані результати. Використання концептуальної моделі механізму управління міським розвитком дозволяє формувати рішення щодо забезпечення організаційної стійкості та підвищення якості життя міського населення.

Ключові слова: міське управління, концептуальна схема, концептуальна модель, механізм управління міським розвитком.

Рассмотрен вопрос научно-методического обоснования концептуальных моделей городского управления. Выявлены особенности объекта и субъекта городского управления. Обобщены принципы построения системы городского управления. Разработана типовая концептуальная схема городского управления, которая включает внешнюю среду, систему городского управления, объекты городского управления, сферу обоснования решений в процессе управления. С помощью типовой концептуальной схемы городского управления сформирована концептуальная модель механизма управления городским развитием. Концептуальная модель механизма управления городским развитием включает формы, методы, инструменты, направления и ожидаемые результаты. Использование концептуальной модели механизма управления городским развитием позволяет формировать решения относительно обеспечения организационной устойчивости и повышения качества жизни городского населения.

Ключевые слова: городское управление, концептуальная схема, концептуальная модель, механизм управления городским развитием.

The question of the scientific-methodological substantiation of conceptual models of urban management is considered. The features of the object and the subject of urban management are defined. The principles of the system of urban management are generalized. Typical conceptual schema of urban management is developed. It includes the environment, the system of urban governance, objects of urban management and scope justification of decisions in the management process. Using a standard conceptual schema urban management conceptual model of the mechanism of management of urban development was formed. Conceptual model of the mechanism of management of urban development includes forms of actions, methods of actions, tools of actions, directions of actions, expected results. Using the conceptual model of the mechanism of management of urban development allows decisions to ensure organizational stability of the city and improve the quality of life of the urban population.

Key words: urban management, conceptual scheme, conceptual model, the mechanism of management of urban development.

Постановка проблеми. Реформування місцевого самоврядування, спрямоване на підтримку фінансової самодостатності органів міського управління і довіри населення до інститутів влади, використання системного підходу до об'єкта управління – міста при вирішенні завдань соціально-економічного розвитку, подолання дублювання управлінських функцій, забезпечення ефективного використання матеріальних, фінансових і людських ресурсів, що потребує відповідного методологічного обґрунтування та розгляду проблем міського управління у концептуальному, стратегічному та прикладному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити значний науковий внесок у вирішення проблем функціонування та розвитку сучасного міста як соціально-економічної системи, методології міського планування і господарювання, формування

організаційного забезпечення та вдосконалення економічних механізмів міського управління, підвищення ефективності використання комунальної власності, залучення додаткових джерел фінансування проектів міського розвитку, які отримали відображення в роботах вітчизняних і зарубіжних учених і практиків [1–7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Подальшого дослідження потребують питання ефективного використання форм, методів та інструментів управління; участі органів місцевого самоврядування та територіальних громад у міському управлінні; адаптації методів стратегічного планування, прогнозування та інвестиційної підтримки програм місцевого розвитку, визначення факторів зростання потенціалу міста. Все це визначає необхідність подальшого розроблення методичних прийомів з формування раціональної системи управління на міському рівні на основі врахування організаційних, економічних, фінансових чинників та умов, розкриття і вдосконалення інституційних елементів, які створюють підґрунтя для досягнення мети стійкого функціонування міста та підвищення якості життя населення.

Мета статті. Метою дослідження є розроблення науково-методичних положень та практичних рекомендацій щодо формування та використання концептуальних моделей міського управління.

Виклад основного матеріалу. Основою міського управління є його самоуправлінська природа. Саме вона відображає об'єктивні основи і суб'єктивний фактор міського управління, безпосередньо пов'язана з керованими об'єктами і, у свою чергу, впливає на елементи міського управління (об'єкт, суб'єкт, цілі, функції, організацію та ін.) як безпосередньо, надаючи їм певні якості, так і непрямим чином через внутрішні взаємозалежності самих елементів [2; 4].

Об'єктом міського управління виступає місто, яке за кількістю складових його елементів відноситься до класу складних організаційних систем, яким властиві такі особливості:

- наявність взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів;
- багатофункціональність елементів та системи загалом;
- взаємодія елементів відбувається по каналах обміну інформацією, енергією, матеріалами та ін.;
- наявність загальної мети, що визначає єдність складності та організованості;
- мінливість структури, що забезпечує можливість адаптації;
- взаємодія елементів із зовнішнім середовищем має стохастичний характер;
- поєднання централізованого управління системою з автономністю її частин.

Суб'єкт міського управління має складну організаційну структуру, яка являє собою сукупність організаційно-оформлених груп людей, що об'єднані відповідними зв'язками, управлінськими відносинами.

Цілі і завдання міського управління визначаються виходячи безпосередньо з інтересів місцевого населення. Функції управління різні, а ефективність їх реалізації безпосередньо залежить від своєчасності та якості прийнятих управлінських рішень.

Зазначені особливості міста потребують дотримання таких принципів при побудові системи міського управління:

- комплексність – обумовлена багатоаспектністю процесу міського управління;
- цілісність – передбачає ієрархічність внутрішніх зв'язків, взаємодіючих механізмів управління, що спрямовані на виконання конкретних завдань;
- адаптивність – забезпечує цілеспрямовану зміну параметрів цього процесу відповідно до змін зовнішнього середовища;
- синергічність – як умова отримання позитивного економічного результату через інтеграцію організаційних, фінансових та інноваційних ресурсів;
- динамічність – вказує на те, що стійке функціонування і розвиток міста має зберігатися під впливом чинників зовнішнього та внутрішнього середовища;

– інформативність – полягає у необхідності налагодження інформаційних потоків, що забезпечують інформацією механізми управління.

Особливості міста як складної соціально-економічної просторової системи впливають на можливості прийняття та реалізації управлінських рішень, що потребує використання відповідних методів формалізації, включаючи розроблення концептуальних схем, концептуальних моделей та інформаційних систем.

Формування концептуальної схеми міського управління передбачає вибір певних методичних підходів до здійснення цього процесу та визначення можливості їх використання з погляду досягнення поставлених цілей.

При цьому місто з позиції теорії управління розглядається як складна нестационарна просторова система. Для об'єктів такого роду характерні дві основні особливості: залежність параметрів складових частин об'єкта від їх просторового розташування та мінливість цих параметрів у часі [5; 8]. Дослідження таких об'єктів з достатньою для отримання практично значущих результатів різносторонністю здійснюється з урахуванням того, що експериментальні впливи на них зазвичай неможливі, може виконуватися тільки методами моделювання. При цьому повинні враховуватися різноманітні фінансові, матеріальні, енергетичні чинники, а також доцільна оцінка наслідків зміни структури об'єкта та виникнення можливих критичних ситуацій [1; 4; 6]. У результаті формуються концептуальні схеми, моделі та інформаційні системи.

Під концептуальною схемою розуміється система взаємопов'язаних понять, яка необхідна і достатня для опису необхідного аспекту досліджуваного об'єкта [10].

Поняття «концептуальна схема» іноді авторами ототожнюється з поняттям «концептуальної моделі». Однак це не зовсім коректно, оскільки концептуальна модель являє собою систематизований змістовний опис модельованої системи (або проблемної ситуації) неформальною мовою. Неформалізований опис моделі, що розробляється, включає визначення основних елементів модельованої системи, їх характеристики і взаємодія між елементами [11].

Охарактеризуємо зміст етапів процесу формування типової концептуальної моделі (табл.).

Таблиця

Зміст етапів процесу формування типової концептуальної моделі

Найменування етапу	Зміст етапу
Формалізація	Модель описується: концептуально, математично і програмно. Визначаються склад і структуру системи, властивості компонентів та причинно-наслідкові зв'язки між ними, наводяться відомості про природу та параметри елементарних явищ досліджуваної системи, про вид і ступінь взаємодії між ними, про місце і значення кожного явища в загальному процесі функціонування системи
Стратифікація	Здійснюється вибір рівня деталізації моделі. Вибір рівня деталізації визначається параметрами, що допускають варіювання у процесі моделювання та забезпечують визначення характеристик, які є цікавими
Деталізація	Визначаються елементарні операції, для яких відомі або можуть бути визначені залежності вихідних параметрів від вхідних
Структуризація	Визначаються зв'язки між компонентами системи: як речові (відображають можливі шляхи переміщення продукту перетворення від одного елемента до іншого), так і інформаційні (забезпечують передачу між компонентами управляючих впливів)
Локалізація	Здійснюється уявлення зовнішнього середовища у вигляді генераторів зовнішніх впливів, що включаються до складу моделі як компоненти

Таким чином, концептуальна модель містить вихідну інформацію для системного аналітика, що виконує формалізацію системи і використовує для цього певну методологію та технологію, тобто на основі неформалізованого опису здійснюється розроблення

більш суворого і докладного формалізованого опису. Потім формалізований опис перетворюється у програму відповідно до деякої методики (технології програмування) [12].

Слід зазначити, концептуальні моделі доцільно будувати ієрархічно, аналогічно організаційній структурі процесу управління містом. На нижньому рівні ієрархії моделі описують реальні процеси чи об'єкти з їх конкретними деталізованими характеристиками і параметрами. Модель кожного наступного рівня ієрархії описує деяку систему, утворену групами об'єктів нижнього рівня.

За аналогією з використанням сукупності етапів побудови концептуальної моделі та з урахуванням визначених особливостей об'єкта, суб'єкта, процесу та функцій міського управління можна побудувати наступну типову концептуальну схему системи міського управління (рис. 1). Концептуальна схема включає сукупність компонентів та їх взаємозв'язків у системі управління містом: дій органів управління; цільових установок; принципів, функцій; структур, ресурсів; методів, технологій, інструментів.

Рис. 1. Типова концептуальна схема міського управління

Представлений проект концептуальної схеми міського управління відображає основні об'єкти управління (економічний потенціал міста, галузі міської економіки і соціальної сфери, райони міста та ін.) та сфери управлінського впливу (структурні та інституційні перетворення, інноваційна і ділова активність, залучення інвестицій), а також кінцеву мету – забезпечення якісних умов життєдіяльності територіальної громади.

Типова концептуальна схема міського управління визначає можливості формування методології організаційно-економічного розвитку системи міського управління. Система міського управління повинна забезпечувати умови ефективного використання всіх наявних ресурсів: матеріальних, інтелектуальних, фінансових, інформаційних, демографічних. Таким чином, при системному підході економіка міста розглядається як система, що

складається з функціонально і структурно відокремлених підсистем, що утворюють ряд стійких ієрархічних рівнів управління для досягнення кінцевої мети [8; 9].

У практичній діяльності система міського управління є процесною системою, у зв'язку з цим її ключовим завданням є гармонізація функцій, відносин, стану та взаємодії всіх структурних складових з погляду внутрішньої узгодженості змісту системи загалом, що й обумовлює ефективність управління [5; 8].

Ретроспективний аналіз розвитку міста передбачає оцінювання ситуації, що склалася, збалансованості розвитку окремих підсистем та рівня соціальної забезпеченості населення в зіставленні із соціальними стандартами, з виявленням ключових проблем у його розвитку. Крім того, реалізується комплекс заходів за основними напрямками міського розвитку в розрізі окремих підсистем міста з виділенням основних етапів реалізації та визначенням виконавців, обсягів та джерел фінансування.

Основним структурним елементом концептуальної схеми є організаційно-економічний механізм управління міським розвитком, концептуальна модель якого представлена на рис. 2.

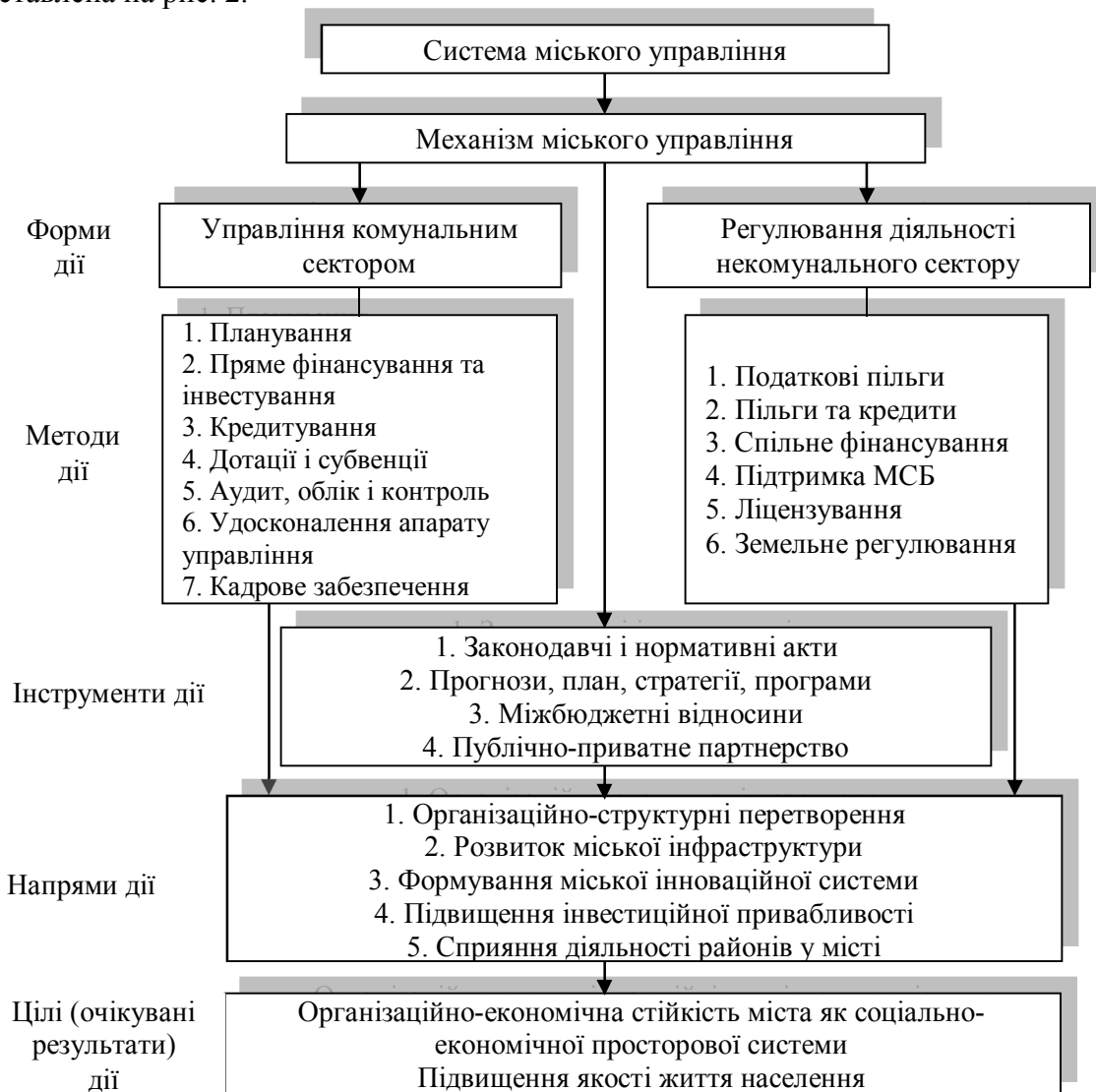

Рис. 2. Концептуальна модель механізму міського управління

Таким чином, при обґрунтуванні напрямів використання концептуальної схеми міського управління та розробленні відповідних концептуальних моделей необхідно виходити з того, що місто як об'єкт управління являє собою складну відкриту систему.

Для нього характерні поліструктурність, багатокомпонентність, багаторівневість та багатогоцільовий характер розвитку.

Висновки та пропозиції. Вищевикладені положення дозволили дійти таких висновків:

1. Міське управління має певні особливостей, які полягають у властивостях об'єкта управління – міста як соціально-економічної просторової системи, складності організаційної структури суб'єкта управління, багатоплановості мети та завдань, багатоаспектності функцій, що виконуються у процесі управління, необхідності дотримання принципів комплексності, цілісності, адекватності, синергічності, динамічності та інформативності системи міського управління.

2. При проектуванні типової концептуальної схеми міського управління доцільне використання методичних підходів до формування концептуальної моделі, що включає опис неформальною мовою об'єкта або ситуації, що моделюється, і вимагає виконання ряду етапів. У результаті розробляється проект типової концептуальної схеми, яка включає сукупність компонентів і їх взаємозв'язків, відображає об'єкти управління, сфери прийняття рішень та види забезпечення процесу міського управління.

3. Типова концептуальна схема міського управління використовується для розроблення конкретних концептуальних моделей процесу міського управління. Зокрема, концептуальна модель механізму міського управління відображає форми, методи, інструменти, напрями впливу, а також цілі та очікувані результати зазначеного впливу. Моделі, що розробляються на підставі типової концептуальної схеми, мають більш практичний характер та сприяють прийняттю адекватних рішень, спрямованих на досягнення мети організаційно-економічної стійкості міста як соціально-економічної просторової системи і підвищення якості життя його населення.

4. Подальших досліджень у процесі розроблення концептуальних моделей міського управління потребують питання їх подальшого використання для формування відповідних інформаційних систем управління містом та його складовими.

Список використаних джерел

1. *Бабаєв В. М.* Управління великим містом: теоретичні і прикладні аспекти : монографія / В. М. Бабаєв. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 307 с.
2. *Беленчук П.* Местное самоуправление в Украине / П. Беленчук, В. Кравченко, М. Подмогильный. – К. : Атика, 2001. – 302 с.
3. *Мельник А. Ф.* Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика : монографія / А. Ф. Мельник, Г. Л. Монастирський. – Тернопіль : Економічна думка, 2007. – 476 с.
4. *Голованов В. И.* Управление и самоуправление в крупном городе: теория, опыт, организация / В. И. Голованов. – М. : Наука, 1998. – 483 с.
5. *Иванов В. В.* Муниципальное управление : справочное пособие / В. В. Иванов, А. Н. Коробова. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 718 с.
6. *Forrester, J. W.* Urban Dynamics / J. W. Forrester. – Waltham : Pegasus communication inc., 1969. – 299 p.
7. *Mc Donald, J. F.* Fundamentals of urban economics / J. F. Mc Donald // Upper Saddle River (N.J.). – New York, 1997. – 545 p.
8. *Радченко А. И.* Основы государственного и муниципального управления: системный подход / А. И. Радченко. – Ростов н/Д : Ростиздат, 2001. – 719 с.
9. *Бакуменко В. Д.* Системно-ситуаційне зображення процесів управління в соціальних системах / В. Д. Бакуменко // Вісник УАДУ. – 1999. – № 3. – С. 312–324.
10. *Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс].* – Режим доступа : <http://bigword.h11.ru/>.
11. *Осауленко О. Г.* Модельно-блочна модель управління соціально-економічними системами / О. Г. Осауленко // Актуальні проблеми державного управління. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – № 5. – С. 158–170.
12. *Концептуальная модель организации [Электронный ресурс].* – Режим доступа : <http://lib4all.ru/base/B1870/B1870Part5-28.php>.

УДК 331.522.4:338.14

Ж.В. Дерій, канд. екон. наук

Н.В. Завгородня, аспірант

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В ПІДВИЩЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АПК ЧЕРНІГІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Ж.В. Дерій, канд. екон. наук

Н.В. Завгородня, аспірант

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

РОЛЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В ПОВЫШЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ АПК ЧЕРНИГОВСКОГО РЕГИОНА

Zhanna Deriy, PhD in Economics

Nataliia Zavorodnia, PhD student

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

THE ROLE OF HUMAN POTENTIAL IN IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF THE CHERNIHIV REGION

Досліджено теоретичні питання з необхідності підвищення людського потенціалу у конкурентоспроможності підприємств АПК Чернігівського регіону.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, підприємство, людський потенціал, конкурентоспроможність, господарство.

Исследованы теоретические вопросы о необходимости повышения человеческого потенциала в конкурентоспособности предприятий АПК Черниговского региона.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, предприятие, человеческий потенциал, конкурентоспособность, хозяйство.

The theoretical aspects of the need to improve human capacity in agricultural enterprises competitiveness of the Chernihiv region.

Key words: agriculture, enterprise, human potential, competitive ability, economy.

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки країни говорить про наявність системної кризи у багатьох сферах виробництва та суспільного життя. Не є винятком і галузі АПК, які, маючи значний потенціал, не завжди можуть його ефективно використовувати. На це впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Україна, яка традиційно була потужною агропромисловою державою, сьогодні не є світовим лідером у аграрному виробництві, тому варто шукати нові стимули та важелі для нарощування конкурентоспроможності та позиціонування АПК України у світовій спільноті. В умовах нестійкого ринкового середовища, постійних збурень економічної системи виникає проблема оцінки місця та впливу людського потенціалу на конкурентоспроможність господарюючого суб'єкта, оскільки сам людський потенціал є різноманітним, що пов'язується з різноманітністю носіїв цього потенціалу – людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ролі трудових ресурсів та їх використанню у сучасному світі, зокрема в галузях АПК, присвячено праці багатьох вітчизняних та закордонних науковців, зокрема над цією проблемою працюють такі науковці: П. Борщевський, В. Гончаров, С. Кваша, А. Коваленко, М. Кропивко, Ю. Лебединський, А. Лисецький, Л. Мармуль, В. Мессель-Веселяк, Л. Опацький, М. Паламарчук, П. Саблук, М. Сичевський та ін.

Визнаючи високу значимість та важливість досліджень названих авторів, сьогодні в межах модернізації української економіки виникає потреба в переосмисленні базових теорій та формулювання сучасних концепцій щодо місця людського потенціалу в системі зростання конкурентоспроможності підприємств АПК. Проаналізувавши роботи

як закордонних, так і вітчизняних учених, можна сказати, що нині немає єдиної універсальної методики оцінювання людського потенціалу в окремих галузях національної економіки, що призводить до труднощів у процесі виявлення реального стану людського розвитку в країні та робить неможливим якісне оцінювання людського потенціалу, зокрема в галузях АПК.

Метою цього дослідження є вияв впливу людського потенціалу на підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК на засадах інноваційності.

Виклад основного матеріалу. Проблема розвитку людського потенціалу підприємств АПК актуальна на різних рівнях її прояву. Зміни, які відбуваються в економічній політиці держави, створюють як позитивні, так і негативні шляхи розвитку. Позитивними і правильними в такому напрямку можна вважати великі можливості для розвитку окремої особистості в межах всього регіонального аграрного комплексу. Водночас, негативними є серйозні загрози стійкості існування людини, а також невизначеність у майбутньому.

Нині за кількістю зайнятих (близько 40 %) АПК України переважає всі інші галузі і міжгалузеві комплекси. В АПК зайнято близько 1/3 всієї чисельності працівників народного господарства. На частку його галузей припадає понад 30 % основних виробничих фондів. Галузі АПК формують близько 1/3 національного доходу і майже 2/5 валового суспільного продукту. За підсумками 2013 року, зважаючи на фінансову кризу, яка охопила українську економіку особливо негативно вплинула на роботу АПК та позначилась на зайнятості населення. Середньооблікова кількість штатних працівників підприємств скоротилась на 3 %, а це приблизно 6 тис. осіб. Найсуттєвіше зменшення кількості найманих працівників в АПК відбулось у середньому на 6,6 %. Якщо аналізувати попит на ринку праці Чернігівського регіону, то кожна 10 вакансія припадає саме на сільське господарство. Середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника у сільському господарстві за 2012 рік становила 1833 грн (рис.).

У Чернігівській області здійснюється комплекс організаційних заходів, спрямованих на реалізацію Державної програми активізації економіки на 2013–2014 роки, яка дозволить поряд із нарощуванням економічного потенціалу аграрної галузі приділяти значну увагу розвитку сільських територій.

За показниками Департаменту агропромислового розвитку Чернігівської обласної державної адміністрації, зважаючи на економічну нестабільність у державі, але маючи переваги у розвитку Чернігівської області, саме в агропромисловому напрямку показники за 2013 рік були такими:

- виробництво валової продукції сільського господарства – понад 6,2 млрд грн. Виробництво продукції сільського господарства у розрахунку на 1 особу – 5724 грн (для порівняння, по Україні – 3705 грн);
- площа зернових за всіма категоріями господарств – 677,3 тис. га;
- очікуваний валовий збір – близько 3 млн тонн. Кількість задіяної на збиранні пізніх культур техніки – 521 одиниця;
- до сівби озимих під урожай 2014 року підготовлено 251,1 тис. га (100 %). Зорано на зяб 356 тис. га (100 %). Посів озимини триває;
- реконструйовано 7 сучасних елеваторів;
- зібрано 1507 тисяч тонн картоплі та 182 тисячі тонн інших овочів;
- реалізація худоби та птиці зросла на 14 %; виробництво яєць – на 7,1 %; виробництво молока – на 0,6 %. поголів'я свиней збільшилось на 6,9%, птиці – на 4,7 %, поголів'я ВРХ зменшилось на 1,7 %. Введено в експлуатацію 5 тваринницьких об'єктів на 1740 корів. На завершальній стадії будівництва перебувають 3 молочні комплекси загальною потужністю майже 8 тисяч голів. Один з них – потужністю 6,8 тисячі голів –

найбільший у Європі. У тваринництві продовжується реалізація більше 40 інвестиційних проектів. За перше півріччя 2013 року освоєно 463 млн грн капітальних інвестицій;

- ціни на продуктових ринках області станом на 15.10.2013 року нижчі від середніх по Україні майже на всі продукти (дані моніторингу). Виняток становлять: олія соняшникова (+0,4 %, або 0,06 грн), огірки тепличні (+12,8 %, або 1,02 грн) та сало (+1,7 %, або 0,35 грн);

- сукупна вартість продовольчого кошику по області станом на 15.10.2013 становила 435 грн, що на 5,4 % менше загальнодержавного показника (460 грн);

- у соціальну інфраструктуру сіл вкладено майже 100 млн грн.

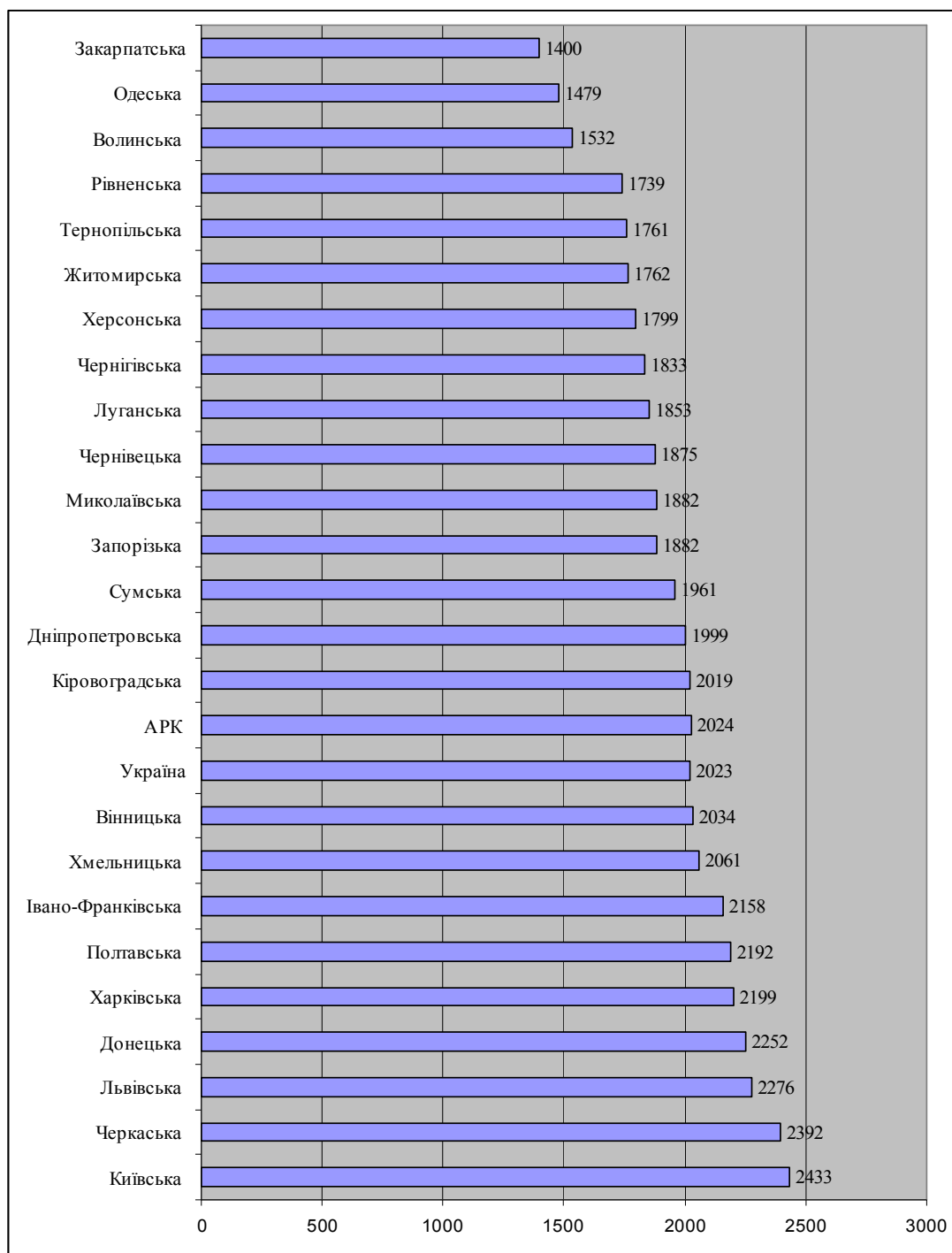

Рис. Середньомісячна зарплатна плата одного штатного працівника по Україні за даними 2012 року

Високий рівень конкурентоспроможності працівників є однією з умов ефективної діяльності підприємства будь-якого сектору економіки. Він забезпечує його власникам певний рівень особистої економічної безпеки і соціальної стійкості. Ефективно працюючі, конкурентоспроможні підприємства — умова економічно ефективної держави, що, у свою чергу, є фундаментальною основою економічної безпеки країни та її економічного зростання.

Низький рівень розвитку людського потенціалу, нераціональне його використання на будь-якому рівні є не менше серйозною загрозою економічним інтересам і національній безпеці загалом. В цьому аспекті необхідно розглянути комплекс чинників, що визначають характер і тенденції розвитку складових людського потенціалу, їх вплив на рівень конкурентоспроможності працівників різних категорій і соціально-професійних груп. Використання системного підходу дозволить виявити органічний взаємозв'язок рівня конкурентоспроможності працівників, спрямованості розвитку людського потенціалу будь-якого підприємства.

Людський потенціал підприємства АПК є одним з основних ресурсів підприємств аграрної галузі. Це пов'язано зі специфікою праці, залежністю від кваліфікації працівника, високим ступенем ручної праці. Історично склалось так, що в АПК більшу значущість мають не устаткування, а люди. Специфіка виробництва АПК зумовлює необхідність і значущість людських ресурсів. Таким чином, людські ресурси є головним інструментом досягнення підприємством конкурентоспроможності в АПК. Від їх якості, ступеня підготовки, зацікавленості в результатах своєї праці залежить успіх не тільки свого підприємства, а й галузі взагалі.

У системі ефективного управління персоналом підприємств АПК важливе місце займає оцінка професійної придатності працівників вимогам робочого місця або посади. Складність процесу оцінювання персоналу обумовлюється необхідністю формування системи об'єктивних критеріїв, чинників та показників оцінки. Процеси, що відбуваються в економіці, формують нові вимоги до якості робочої сили, які визначають конкурентоспроможність працівника на ринку праці.

Відповідно до вимог європейського стандарту, великі компанії вкладають у розвиток персоналу (на навчальні програми) від 1 % до 5 % обороту річного капіталу. Вкладені кошти під час роботи повністю окупаються, інколи приводять до ефекту нарощування коштів. Українським підприємствам необхідно навчитись правильно створювати умови для працівників своїх компаній, що дасть абсолютну можливість збільшити конкурентоспроможність підприємств аграрного комплексу України.

Земельна реформа в Україні стала основною частиною аграрної реформи. Важливі аспекти земельної реформи знайшли відображення в Законах України: "Про форми власності на землю", "Про господарські товариства", "Про приватизацію майна державних підприємств", "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності", "Про оренду майна державних підприємств та організацій", "Про колективні договори і угоди".

Високотехнологічні інновації забезпечують широке впровадження організаційно-інноваційних розробок, пов'язаних із земельною реформою, створенням нових ринкових механізмів кредитного забезпечення довготермінових інноваційних проектів, а також формуванням ринкової інфраструктури в АПК України.

Інноваційний розвиток АПК визначають такі напрями:

- поліпшення фінансування науки і зміцнення матеріально-технічної бази наукових установ;
- підвищення рівня комерціалізації результатів наукових досліджень та інноваційних процесів, зменшення ризиків інноваційного розвитку та венчурного капіталу за до-

помогою спеціальних фондів, застосування державного замовлення на інноваційні продукти;

– належне інституційне забезпечення державної інноваційної політики в аграрному секторі економіки завдяки удосконаленню систем стандартизації та сертифікації, наближення їх до європейських стандартів;

– удосконалення правових засад інноваційної діяльності й регулювання ринку інновацій у сільському господарстві за допомогою податкових, кредитних, страхових, митних та інших механізмів непрямого впливу;

– проведення заходів щодо інтеграції науки і виробництва, створення агротехнопарків, фінансово-промислових груп, горизонтальних і вертикальних холдингових компаній;

– створення та впровадження на основі новітніх технологій високоефективних сортів і гібридів сільськогосподарських культур та нових високопродуктивних порід тварин; застосування ґрунтозахисних систем землеробства, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, використання альтернативних джерел енергії у сільській місцевості, технологій екологічно чистої продукції, моделей економічних відносин та інформаційних систем;

– завершення земельної реформи, введення вартості землі до економічного обороту, створення іпотечних механізмів кредитування аграрного виробництва, завершення формування всіх складових ринкової інфраструктури в аграрному секторі;

– створення пайових інвестиційних фондів для реалізації великих інноваційних проєктів у сільському господарстві;

– розширення форм кредитування інноваційних проєктів завдяки здійсненню лізингових, факторингових та інших операцій.

Висновок. Людський потенціал є одним з головних інструментів підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК, який вимагає створення та введення в роботу програм і методик з розвитку й підтримки людського потенціалу в цій галузі економіки. Реалізуючи державні програми, необхідно створювати всі необхідні умови для якісного використання людського потенціалу для підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК на всіх засадах інноваційної діяльності аграрного сектору України.

Список використаних джерел

1. *Верхоглядова Н. І.* Людський капітал і показники економічного зростання / Н. І. Верхоглядова // Економіка та держава. – 2007. – № 1. – С. 84–86.
2. *Гайдук В. А.* Фактори конкурентоздатності суб'єктів на товарних ринках / В. А. Гайдук // Економіка та держава. – 2007. – № 3. – С. 21–23.
3. *Головне управління статистики Чернігівської області* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://chernigivstat.gov.ua/books/silgosp.php>.
4. *Гончаров В. Д.* Инновационная деятельность в отраслях АПК России / В. Д. Гончаров, В. В. Рау // Проблемы прогнозирования. – 2009. – № 5. – С. 66–74.
5. *Давыдова О. А.* Инвестиции в человеческий капитал: динамика, оценка, эффективность : автореф. дис. ... канд. экон. наук / О. А. Давыдова. – СПб., 1998. – 18 с.
6. *Департамент агропромислового розвитку Чернігівської обласної державної адміністрації* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apk.cg.gov.ua/index.php?id=8098&tp=1&pg>.
7. *Друкер П. Ф.* Эпоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества / П. Ф. Друкер. – М. : Вильямс, 2007. – 336 с.
8. *Кондаурова І. О.* Інституційні аспекти становлення економіки знань [Електронний ресурс] / І. О. Кондаурова. – Режим доступу : <http://www.ea.donntu.edu.ua:8080>.
9. *Регіональна економіка : підручник* / за ред. Є. П. Качана. – К. : Знання, 2011. – 670 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
10. *Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року* / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2012. – 182 с.

УДК 338.434

О.О. Зеленська, канд. екон. наук

С.М. Зеленський, канд. екон. наук

Н.О. Алешугіна, канд. екон. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

УРОКИ ДОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПЕРСПЕКТИВНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Е.А. Зеленская, канд. экон. наук

С.Н. Зеленский, канд. экон. наук

Н.А. Алешугина, канд. экон. наук

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

УРОКИ ДОРЕВОЛЮЦИОННОЙ АГРАРНОЙ РЕФОРМЫ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕРСПЕКТИВНОЙ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ

Olena Zelenska, PhD in Economics

Serhii Zelenskyi, PhD in Economics

Nataliia Alieshuhina, PhD in Economics

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

LESSONS FOR PRE-REVOLUTIONARY AGRARIAN REFORM FORMING THE FUTURE OF FOOD POLICY OF UKRAINE

Досліджено пріоритетні напрямки і механізм здійснення аграрних реформ Вітте–Столипіна в Російській імперії кінця XIX – початку XX ст. Проаналізовано можливості використання їх уроків під час формування сучасної продовольчої політики України. Розглянуто перспективи застосування досвіду початку XX століття в контексті уникнення численних прорахунків на етапі планування та реалізації сучасної аграрної політики, а також забезпечення механізмів її адаптації до динамічно мінливої кон'юнктури зовнішнього і внутрішнього середовища.

Ключові слова: аграрна реформа, продовольча політика, бюджетні кошти, сільськогосподарський кредит.

Исследованы приоритетные направления и механизм осуществления аграрных реформ Витте–Столыпина в Российской империи конца XIX – начала XX вв. Проанализированы возможности использования их уроков при формировании современной продовольственной политики Украины. Рассмотрены перспективы применения опыта начала XX века в контексте избегания многочисленных просчетов на этапе планирования и реализации современной аграрной политики, а также обеспечения механизмов ее адаптации к динамично меняющейся конъюнктуре внешней и внутренней среды.

Ключевые слова: аграрная реформа, продовольственная политика, бюджетные средства, сельскохозяйственный кредит.

The priority directions and the mechanism of agrarian reform Witte - Stolypin implementation in the Russian Empire in the late XIX - early XX centuries are studied. The possibilities of using their lessons in the formation of modern food policy are analyzed. The perspectives of application experience of the early twentieth century in the context of avoiding the many pitfalls in the planning and implementation of modern agricultural policy are considered, as well as ensure mechanisms of its adaptation to dynamically changing conditions of external and internal environment.

Key words: agrarian reform, food policy, budget, agricultural credit.

Постановка проблеми. Останнім часом в Україні як ніколи гостро постала проблема реформування агросфери з метою забезпечення її динамічного сталого розвитку. При цьому важливо уникнути численних прорахунків на етапі планування і реалізації агропродовольчої політики, а також забезпечити дієві механізми її адаптації до мінливої кон'юнктури зовнішнього і внутрішнього середовища. З огляду на це вивчення досвіду реформ Вітте–Столипіна, успіх яких є визнаним і однозначно підтвердженим офіційними статистичними даними, може бути корисним у процесі формування та реалізації нинішньої стратегії розвитку агропродовольчого комплексу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аграрній реформі Вітте–Столипіна та оцінці її наслідків для соціально-економічного розвитку Російської імперії початку XX ст. присвячено велику кількість праць вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед них найбільш ґрунтовними дослідженнями означеного напрямку відзначилися А.Я. Аврех, М.О. Давидов, В.С. Дякін, С. В. Ільїн, П.П. Панченко, В.А. Шмарук, Ю. А. Петров,

П.О. Пожигайло, С.М. Сидельников, С.П. Трапезніков, В.Г. Тюкавкін, А. Ю. Щербаков, G. Yaney, M. Congroy Sch. та ін.

У працях вищезазначених учених досліджуються напрями та механізм реалізації аграрної реформи, визначені в контексті тогочасної зовнішньо- і внутрішньоекономічної ситуації у країні, сильні сторони та прорахунки в застосовуванні форм і методів аграрних перетворень з урахуванням отриманих у майбутньому наслідків, а також соціальні, економічні, політичні тощо аспекти ефективності підтримки сільськогосподарської галузі з використанням бюджетних методів і важелів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Регулюючі дії держави як суб'єкта економічних відносин щодо функціонування продовольчого (передусім сільськогосподарського) виробництва і продовольчого ринку мають досить давню історію. Проте за умов економічного лібералізму окремі факти такого втручання не мали системного характеру, будучи спрямованими на вирішення окремих поточних проблем продовольчого, ресурсного або фінансового забезпечення держави чи її окремих територій. Як уже відзначалося вище, реформи Вітте–Столипіна справили значний позитивний вплив на розвиток сільськогосподарського виробництва Російської імперії на початку ХХ ст. Отже, подальше детальне вивчення і критичне переосмислення застосовуваних у той час форм та методів реформування аграрної сфери вважаємо доцільним і актуальним. Ці уроки історії мають бути використані Україною: органи державної влади, формуючи сучасну продовольчу політику України, повинні застосовувати найбільш дієві з них і водночас ті, що відповідають сучасним викликам розвитку агросфери.

Мета статті. Вивчення досвіду реалізації найбільш успішних з погляду результативності і позитивного впливу на соціально-економічний розвиток країни реформ з метою його застосування при формуванні сучасної продовольчої політики держави.

Виклад основного матеріалу. У сучасній економічній літературі, присвяченій різним аспектам розвитку сільського господарства в Україні, у ході аналізу рівня розвитку галузі досить часто застосовуються зіставлення з аналогічними показниками 1913 року. Завдяки реформам Вітте–Столипіна на початку ХХ ст. сільськогосподарська галузь Російської імперії, у першу чергу, в українських губерніях, справді досягла помітних успіхів у своєму розвитку. Таким чином, вважаємо доцільним більш детальне дослідження системи державної підтримки цієї галузі (зокрема, її фінансових підвалин) у кінці ХІХ – на початку ХХ століття.

У кінці ХІХ ст. у сільському господарстві Російської імперії почали наростати кризові явища. Їх концентрованим виразом стали ряд неврожайних років і голод 1891 року. Він засвідчив низький рівень розвитку аграрної галузі, а отже, необхідність вливання значних обсягів капіталовкладень у сільське господарство. Натомість промисловий розвиток того часу спричинив протилежний напрям фінансових потоків: через митний протекціонізм і податки з аграрної сфери вилучалися грошові засоби, обсяг яких і без того був обмежений впливом світової аграрної кризи 1870–1890 рр.

Кінець ХІХ ст. відзначився загостренням перманентного конфлікту між Міністерством фінансів і Міністерством землеробства та державного майна щодо форм і масштабів державного впливу на сільське господарство.

У Міністерстві землеробства вважали, що держава має стати могутнім покровителем сільського господарства (передусім, малася на увазі організація державних меліоративних робіт на казенних і приватних землях і створення системи меліоративного кредиту), Мінфін же виступав за підтримку обробної промисловості. С.Ю. Вітте, який на той час був очільником Мінфіну, розуміючи економічне значення сільського господарства, у т. ч. і для промислового розвитку, виступав, однак, проти прямого державного втручання в галузь. Він вважав, що держава може сприяти розвитку аграрної сфери

не прямими капіталовкладеннями, а наданням доступних кредитів, будівництвом залізниць і підвищенням місткості внутрішнього продовольчого ринку. Отже, асигнування, що виділялися Міністерством фінансів на розвиток сільського господарства, здійснювалися в обмежених обсягах [5].

Щодо кредитного забезпечення аграрної сфери, то у кінці XIX ст. у Російській імперії існувала лише система установ державного і приватного іпотечного кредиту [11]. Кошти, які отримувались із цих установ під заставу землі, скоріше, відволікалися від сільського господарства, аніж укладалися в нього. Сільськогосподарський (короткостроковий і меліоративний) кредит перебував у зародковому стані і жодного суттєвого впливу на землеробство не чинив. Водночас, на межі XIX–XX ст., як правило, селянські доходи не покривали поточних витрат. Ті ж вільні фінансові ресурси, що знаходилися в розпорядженні селянських “верхів” аж до початку XX ст., вилучалися державою з виробництва через систему ошадкас.

Промислова криза початку XX ст. спонукала представників аграрних кіл зробити висновок про помилковість реалізації попередньої економічної політики уряду, спрямованої на пріоритетну підтримку розвитку промисловості, а не сільського господарства. Так, В.І. Гурко писав, що штучне нав’язування промисловості тільки відриває селян від землі і гальмується обмеженим платоспроможним попитом населення, тоді як сільськогосподарське виробництво може зростати майже безмежно й до того ж без будь-якого співвідношення з народними статками [3].

Однак С. Ю. Вігте, як і раніше, вважав малоефективними прямі капіталовкладення в сільське господарство і віддавав перевагу непрямому впливові на галузь, передусім, через стимулювання загального економічного розвитку країни (який пов’язувався, насамперед, із будівництвом залізниць) і організацію хлібної торгівлі. У питанні з хлібною торгівлею дворянство вимагало посилення державного втручання в цей процес із метою захисту інтересів виробників. Проте Міністерство фінансів відмовлялося взяти на себе відповідальність за саму хлібну торгівлю, вважаючи необхідним сприяти в цій сфері розвитку приватнокапіталістичних відносин (з метою пристосування до світового продовольчого ринку), і водночас залишаючи за собою право втручатися в цей процес у разі необхідності.

Одним із центральних питань економіки сільського господарства в Російській імперії, як і в Західній Європі, було питання дрібного кредиту. Система державного кредиту трималася на постійному притоці засобів в ошадні каси. Однак існувала проблема в забезпеченні позик, оскільки невідчужуваність наділів і пріоритет недоїмок за казенними і мирськими зборами робили позикові операції закладів дрібного кредиту негарантованими. Оскільки передбачався повільний перегляд майнових правовідносин селян (який би в результаті зробив можливим заставу наділів), відповідно процес збільшення кількості кредитних закладів на селі теж бачився повільним, і тому держава спочатку збиралася виділяти кошти на їх підтримку в дуже обмежених розмірах.

9 листопада 1906 р., за П. А. Столипіна, був виданий указ "Про доповнення деяких постанов діючого закону, що стосується селянського землеволодіння та землекористування", який фактично став фундаментом нової земельної реформи [1; 2]. Основним призначенням цього акта було пробудження в селянстві приватновласницьких інстинктів, поживлення господарської ініціативи і підприємливості, чим сподівалися підвищити рівень продуктивності сільського господарства, перевести його з екстенсивного на інтенсивний шлях розвитку [1; 8]. Важелями реформи стало землевпорядкування нових земельних власників, активізація діяльності Селянського банку, переселення малоземельних селян на нові землі в Сибіру і Середній Азії і багато заходів з видачі "виділенням" і "переселенням" дотацій і кредитів, пропагування агрокультури і агротехніки [9; 10].

Після революції 1905–1907 рр. першочерговою проблемою стало фінансове забезпечення столипінської реформи, яка створювала відсутні раніше умови продуктивного використання позикового капіталу в селянському господарстві. Завдання полягало в тому, щоб знайти джерела цього капіталу в умовах, коли казначейство саме потребувало позик на відновлення зруйнованого російсько-японською війною та революцією фінансового господарства, а платежі за позиками лягали важким тягарем на розрахунковий баланс і бюджет Російської імперії.

Кошторисні можливості Головного управління землевпорядкування і землеробства (ГУЗіЗ) у сфері кредитування селян були обмеженими. За 1907–1915 рр. із бюджету відомства селянам у губерніях Європейської Росії було видано позик усього на 32,9 млн р. і безповоротних допомог на 1,3 млн р. Із фонду земельних поліпшень ГУЗіЗ за період 1897–1913 рр. селянськими громадами було отримано 1,7 млн р. і певна частина з 3,6 млн р., виданих земствам як посередникам [3].

Тому основними напрямками діяльності ГУЗіЗ були визначені поземельний устрій і поліпшення умов землеволодіння та землекористування в наявних кордонах; сприяння введенню сільськогосподарських удосконалень, збільшення площі селянського землеволодіння; підтримка та розвиток підсобних промислів. У числі важелів реалізації нової аграрної політики згадувались також продаж і здача в оренду казенних земель, розширення діяльності Селянського банку.

Ріст селянської кредитної кооперації, що почався з 1907 р. (до 1 січня 1914 р. кількість установ дрібного кредиту в Російській імперії перевищило 13 тис., а чисельність членів у них – 10 млн), зробив для уряду малоактуальним подальший пошук організаційних форм короткострокового і меліоративного кредиту для селян, оскільки кооперація перебрала вирішення цієї проблеми на себе, виявляючи при цьому здатність самостійно залучати місцеві ресурси (як свідчить статистика, лише 16,5 % коштів сільських кредитних товариств були урядовими, решта – місцевими [2]).

Починаючи з 1909 р. знову актуалізується питання про сільськогосподарський кредит для помісного землеволодіння. Гарні врожаї та високі ціни на хліб сприяли помітному підвищенню кредитоспроможності поміщицьких господарств і збільшили їх попит на кредит, який і в гірші часи повною мірою не задовольнявся Державним банком. З огляду на це було вирішено створити Сільськогосподарський банк, який би під контролем держави займався експортною хлібною торгівлею, координував селянську кредитну кооперацію, надавав короткостроковий і меліоративний кредит для поміщиків тощо.

Під час обговорення проекту Сільськогосподарського банку ГУЗіЗ вкотре вимагало від уряду підтримувати, насамперед, сільське господарство, не зупиняючись навіть перед значними затратами коштів державного казначейства, вважаючи високу продуктивність і доходність саме цієї галузі міцною основою для успішного розвитку в майбутньому фабрично-заводської промисловості. Відомство вважало, що кредитуванню агросфери слід віддавати пріоритет навіть у разі, якщо притік засобів у галузь загрожуватиме збитками для інших видів господарської діяльності.

Проте Міністерства фінансів, торгівлі і промисловості виступили проти розчленування єдиної системи державного кредиту, що, на їх думку, загрожувало стабільності грошового обігу.

Протистояння між відомствами закінчилося в 1911 р. відмовою від створення на цьому етапі Сільськогосподарського банку і згодою на перетворення Селянського банку в Державний земельний банк, у коло операцій якого вводилися меліоративні позики поміщикам. Всі ж короткострокові позики покладалися на заклади дрібного кредиту, які повинні були володіти додатковими засобами для поширення своїх операцій не тільки на селян, а й на середньопомісних землевласників. Таким чином, передбачалася система всестанового іпотечного, меліоративного і короткострокового кредиту.

Можливості прямого фінансування сільського господарства за рахунок бюджету були обмеженими, оскільки основна маса бюджетних коштів витрачалася на підготовку до війни, утримання адміністративно-карального апарату і державного господарського механізму, а також на виплату відсотків за зовнішнім боргом. Кошторис ГУЗІЗ не міг покрити навіть потреб із землевпорядкування. Через бюджет держава забирала із сільського господарства у вигляді податків більше, ніж укладала в нього [3].

Наявність напівфеодальних елементів в економічному житті Російської імперії стала причиною низького рівня притоку капіталів у сільське господарство. Цим пояснюється поглиблення диспропорції між сільськогосподарським і промисловим виробництвом. За підрахунками С.М. Прокоповича, чистий приріст виробництва (без впливу зміни цін) становив за 1900–1913 рр. у промисловості 62,7 %, а в сільському господарстві – 33,8 %. В обох випадках цього приросту було досягнуто в період із 1907 до 1913 рр. Успіхи сільського господарства пояснюються значним розширенням посівних площ, серією врожайних років і проведенням аграрної реформи [15].

Успіхи реформи, особливо враховуючи її масштаби і темпи, на перший погляд вражають. Деякі дослідники схильні навіть бачити в ній чи не головну причину нових зрушень в аграрному секторі, досягнутих у передвоєнні десятиліття. Дійсно, у цей час у сільському господарстві Російської імперії відбувалися глибокі структурні зміни, що відображали загальну динаміку розвитку цієї важливої галузі економіки. Причому обумовлювалося це не тільки відносно високими темпами аграрних перетворень, але було пов'язано, насамперед, із загальною сприятливою кон'юктурою, особливо врожайними роками, ростом цін на сільськогосподарську продукцію, розширенням внутрішнього ринку у зв'язку зі спеціалізацією регіонів, збільшенням частки неземлеробського населення і швидким ростом харчової промисловості, скасуванням викупних платежів і т. ін., тобто те, що А.М. Анфімов вдало визначив як "попутні вітри реформи" [12].

За цей період помітних успіхів досягло сільське господарство. Посівні площі за 1900-1913 рр. зросли на 15 %, а врожайність піднялася в середньому на 10 %; середньорічні збори зернових збільшилися з 3,5 млрд до 5 млрд пудів, тобто на 40 %. З 5 млрд пудів 4,4 млрд було зібрано на селянських і 600 млн на поміщицьких полях. З селянського хліба близько половини припадало на частку заможних селян. Виробництво хліба на 1 душу населення за 1900–1913 рр. збільшилося з 450 до 550 кг. За обсягом виробництва зерна Російська імперія займала перше місце у світі і була основною країною-виробником хліба. На неї припадало 25,4 % світового збору пшениці, 52,8 % жита, 37,6 % ячменю, 26,6 % вівса [14].

У 1908–1913 рр. з середньорічного збору хліба на ринок йшло близько 1,5 млрд пудів, отже, товарність зернового виробництва становила близько 30 %. Основними постачальниками товарного хліба були Середнє Поволжя, Південний степовий, Південно-Східний і Передкавказький регіони. Вони постачали більшу частку реалізованого в країні хліба [7].

Помітні успіхи були досягнуті у тваринництві, в основному за рахунок розведення продуктивної худоби. Прибалтика, Білорусь і Україна були регіонами високорозвиненого свинарства. Чисельність найманих сільськогосподарських робітників зросла за вказані роки з 3,5 млн до 4,5 млн чоловік [6].

Свої кінцевої мети реформа не досягла через Першу світову війну та революцію 1917 року. Із початком війни посилювалося державне регулювання аграрної сфери, що диктувалося, насамперед, необхідністю централізованого розподілу продовольчих ресурсів. Пішли у хід такі інструменти держрегулювання, як фіксовані та граничні ціни, обмеження свободи торгівлі, державне замовлення на продтовари тощо.

Відхід від планово-адміністративних важелів управління економікою не заперечує доцільності вивчення накопиченого на попередніх етапах розвитку вітчизняної аграрної

сфери досвіду державного регулювання продовольчого комплексу та продовольчого ринку, у тому числі з використанням елементів бюджетного механізму. Критичне осмислення наслідків тих чи інших управлінських рішень, порівняння їх результатів з альтернативними варіантами вирішення певних проблем у вітчизняному та світовому досвіді організації бюджетної політики стосовно агросфери дозволить зробити перспективну аграрну політику в Україні більш ефективною, уникнути численних прорахунків на етапі її планування і реалізації, забезпечити механізми її адаптації до мінливої кон'юнктури зовнішнього і внутрішнього середовища [4].

Подібна до прийнятої С. Ю. Вітте позиція (щодо низької з позиції належної віддачі бюджетних ресурсів ефективності прямих капіталовкладень в аграрну сферу та пріоритетності непрямих методів її державного стимулювання), на нашу думку, є цілком слушною в умовах сучасної України, а, можливо, також і Білорусі. Тим більше, що Державний бюджет України не відзначається наявністю суттєвих обсягів «вакантних» фінансових ресурсів, а складна політична та економічна ситуація у країні та навколо неї обумовлює необхідність витрачання значних обсягів фінансових ресурсів на не надто продуктивні у контексті забезпечення зростання промислового та сільськогосподарського виробництва цілі.

Спільними у порівнянні з Російською імперією початку ХХ століття характеристиками зовнішнього і внутрішнього середовища агропродовольчого виробництва у сучасній Україні можна назвати низьку доходність (а іноді і відчутну збитковість) виробництва деяких видів сільськогосподарської сировини, періодичне нав'язування аграрній сфері ролі донора переробної сфери та торгівлі, наявність проблем із взаємовигідним збутом сільгосппродукції її безпосередніми виробниками (зокрема, особистими підсобними господарствами населення), низьку (у середньому) кредитоспроможність агровиробників, відсталість використовуваної агротехніки, слабкий ступінь переробки багатьох видів сільськогосподарської сировини [4]. Все це у поєднанні із вищезазначеним, на наш погляд, робить цілком коректним проведення певних паралелей між аграрною політикою Росії часів Вітте–Столипіна і певними її пріоритетними напрямками в Україні 2014 року (табл.).

Таблиця

Можливість використання досвіду аграрної політики Російської імперії часів Вітте–Столипіна при обґрунтуванні пріоритетних напрямків агропродовольчої політики України на 2015–2020 роки

Основні заходи аграрної політики Вітте–Столипіна (початок ХХ століття)	Перспективні пріоритети агропродовольчої політики України на 2015–2020 роки
1	2
Примат непрямого впливу на аграрну галузь через стимулювання загально-економічного розвитку країни	Примат непрямого впливу на агропродовольчу сферу через формування сприятливої правової бази та підвищення інвестиційної привабливості ведення бізнесу в Україні
Активне будівництво залізниць	Розвиток транспортної і виробничої інфраструктури
Підвищення місткості внутрішнього продовольчого ринку	Стимулювання зростання платоспроможного попиту населення і відповідне підвищення місткості внутрішнього продовольчого ринку
Забезпечення можливості доступу агровиробників до доступних джерел кредитних ресурсів, вирішення проблеми забезпечення позик	Забезпечення можливості доступу агровиробників до доступних джерел кредитних ресурсів, вирішення проблеми забезпечення позик, у т. ч. повноцінним запуском цивілізованого ринку сільськогосподарських угодь
Організація хлібної торгівлі	Налагодження системи збуту сільгосппродукції з урахуванням економічних інтересів сільськогосподарських виробників, у т. ч. особистих підсобних господарств населення

Закінчення табл.

1	2
Пожвавлення господарської і підприємницької ініціативи селянства	Стимулювання пожвавлення виробничої та комерційної ініціативи агровиробників у т. ч. завдяки демонополізації загальнодержавного і (особливо) локальних ринків продовольчої продукції
Насаджування передової агрокультури й агротехніки	Сприяння (у т. ч. через реалізацію відповідних держбюджетних програм) поліпшенню земель, розвитку племінної справи, консультаційна підтримка агровиробників
Підтримка і розвиток підсобних промислів	Стимулювання розвитку малого бізнесу у сфері попередньої обробки сільськогосподарської сировини та виробництва харчових продуктів

Висновки і пропозиції. Слід зазначити, що подібні підходи до побудови перспективної агрополітики країни передбачають максимальну опору на власні сили і наявний потенціал і не пов'язані з потребою здійснення масштабних бюджетних фінансових вливань в агропродовольчий комплекс, малоімовірних за наявного нині в Україні стану бюджетної забезпеченості. А отже, подібна політика може виявитись досить ефективною з погляду економічної та соціальної віддачі докладання управлінських зусиль та використання завжди обмежених обсягів бюджетних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Аврех А. Я. П. А. Столыпин и судьбы реформ в России / А. Я. Аврех. – М. : Политиздат, 1991. – 286 с.
2. Давыдов М. А. Столыпинская аграрная реформа: замысел и реализация [Электронный ресурс] / М. А. Давыдов. – Режим доступа : <http://polit.ru/article/2007/02/08/davydov/>.
3. Дякин В. С. Деньги для сельского хозяйства (выбор пути экономического развития России. 1892-1914 гг.) [Электронный ресурс] / В. С. Дякин. – Режим доступа : <http://cornholio.narod.ru/history5/dyakin.htm>.
4. Зеленська О. О. Державна фінансова підтримка аграрної сфери в Російській імперії в кінці XIX – на початку XX століття безпеки / О. О. Зеленська // Вісник Чернігівського державного технологічного ун-ту. Серія “Економічні науки”. – 2013. – № 2 (66). – С. 259–265.
5. Ильин С. В. Витте / С. В. Ильин. – Изд. 2-е, испр. – М. : Молодая гвардия, 2012. – 511 с. – (Жизнь замечательных людей).
6. Панченко П. П. Аграрна історія України : підручник / П. П. Панченко, В. А. Шмарук. – К. : Знання, КОО, 2000. – 342 с.
7. Петров Ю. А. Экономическое состояние России перед Первой мировой войной [Электронный ресурс] / Ю. А. Петров. – Режим доступа : <http://www.idc-europe.org/ru/-Экономическое-состояние-России-перед-Первой-мировой-войной>.
8. Пожигайло П. А. П. А. Столыпин глазами современников / П. А. Пожигайло. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – 367 с.
9. Пожигайло П. А. Петр Столыпин: объединить несоединимое / П. А. Пожигайло // Свой. – 2012. – № 5.
10. Сидельников С. М. Аграрная реформа Столыпина / С. М. Сидельников. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 335 с.
11. Трапезников С. П. Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос / С. П. Трапезников. – М. : Мысль, 1967. – Т. 1. – 567 с.
12. Тюкавкин В. Г. Великорусское крестьянство и столыпинская аграрная реформа / В. Г. Тюкавкин. – М. : Памятники исторической мысли, 2001. – 304 с.
13. Щербаков А. Ю. Петр Столыпин. Революция сверху / А. Ю. Щербаков. – М. : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2013. – 432 с.
14. Conroy M. Sch. Peter Arkad'evich Stolypin. – Boulder, 1976; Hagen M. Die Entfaltung politischen Oefentlichkeit in Russland, 1906-1914. – Wiesbaden, 1982.
15. Yaney G. The Urge to Mobilize Agrarian Reform in Russia, 1861-1930. – Urbana, 1982.

УДК 332.13

А. В. Ковалевська, канд. екон. наук

Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова, м. Харків, Україна

О. Г. Балог, старш. викладач

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна

О.А. Андренко, канд. екон. наук

Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова, м. Харків, Україна

ОЦІНКА РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО БАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

А. В. Ковалевская, канд. экон. наук

Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А.Н. Бекетова, г. Харьков, Украина

А. Г. Балог, ст. преподаватель

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, г. Одесса, Украина

Е.А. Андренко, канд. экон. наук

Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А.Н. Бекетова, г. Харьков, Украина

ОЦЕНКА УРОВНЯ И КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ КАК ПРЕДПОСЫЛКА ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ВИДЕНИЯ СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Alla Kovalevska, PhD in Economics

O. M. Beketov Kharkiv National University of Municipal Services, Kharkiv, Ukraine

Oleksandr Baloh, senior teacher

Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, Ukraine

Olena Andrenko, PhD in Economics

O. M. Beketov Kharkiv National University of Municipal Services, Kharkiv, Ukraine

EVALUATION OF LEVEL AND QUALITY OF LIFE AS A PREREQUISITE FOR THE FORMATION OF STRATEGIC VISION OF THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS

Доведено необхідність проведення оцінювання рівня та якості життя населення у кожному регіоні України, що обґрунтовує наявний економічний стан регіону, місце регіону серед інших. На основі результатів оцінювання обираються стратегічні пріоритети (які саме сфери життя потребують першочергового втручання), конкретизуються стратегічні цілі розвитку регіону, визначаються особисте ставлення мешканців до місця проживання і їхні очікування щодо змін, які мають відбутися.

Ключові слова: *регіон, стратегічне бачення, місія, стратегія, рівень та якість життя населення, рейтинг.*

Показана необхідність проведення оцінки рівня та якості життя населення в кожному регіоні, що обґрунтовує наявний економічний стан регіону, місце регіону серед інших. На основі результатів оцінки вибираються стратегічні пріоритети (які саме сфери життя потребують першочергового втручання), конкретизуються стратегічні цілі розвитку регіону, визначається особисте ставлення населення до місця проживання та їхні очікування потенціальних змін.

Ключевые слова: *регион, стратегическое видение, миссия, стратегия, уровень и качество жизни населения, рейтинг.*

Shows the need to assess the level and quality of life of the population in each region, which justifies the current economic situation in the region, the region's place among others. Based on the results of the evaluation are selected strategic priorities (which areas of life requires urgent intervention), are specified strategic development goals of the region is determined by the personal attitude of the population to the place of residence and their expectations of potential changes.

Key words: *region, strategic vision, mission, strategy, the level and quality of life, rating.*

Постановка проблеми. Одним із найбільш важливих та актуальних питань у теорії управління регіонами є проблематика стратегічного планування соціально-економічного стану регіональної системи, яке включає в себе визначення місії, конкретизацію системи стратегічних цілей та пріоритетів, їх ранжування та узгодження. Нині ще не сформована методологія визначення регіональних цілей, оскільки регіон досі не виступав суб'єктом формування цілей управління на певній території. В основному він виступав засобом реалізації державних цілей. Ми підтримуємо думку фахівців, які зауважують, що «стратегічне управління розвитком регіону повинно будуватися за кла-

сичним принципом: від стратегічного бачення та місії і цілей через стратегії до конкретних планів, які здійснюються через програми і проекти» [4].

Загальновідомо, що основною характеристикою стратегічного мислення є усвідомлення мети розвитку системи та способів її досягнення. Мета (цілі) є наслідком визначення та конкретизації економічних інтересів і має виражати можливості їх досягнення. Цілевстановлення – вихідний етап будь-якої дії. Саме формулювання мети, передбачення результату є орієнтиром для узгодження діяльності людей, які створили соціально-економічну систему певного типу. Для впровадження ефективної та дієвої системи стратегічного управління, що буде мати своєчасну та адекватну відповідну реакцію на зміни в зовнішньому і внутрішньому середовищі, необхідним стає стратегічний підхід в управлінні регіональними соціально-економічними системами, використання стратегічних моделей прийняття та реалізації управлінських рішень. Важливими елементами стратегічного управління є формування стратегічного бачення, визначення місії та цілей. Саме стратегічне цілепокладання вважають одним із основних інструментів інституційного забезпечення стійкого розвитку регіону і країни, а також суспільної рівноваги. Від чіткості, ясності, обґрунтованості сформованої системи цілей, від їх спрямованості на досягнення суспільного уявлення майбутнього регіону, від їхньої ранжованості всередині цієї системи, пріоритетності досягнення та коректування залежить ефективність і дієвість управління соціально-економічною регіональною системою.

З метою визначення наявної системи стратегічних цілей соціально-економічного розвитку регіонів авторами було опрацьовано 25 Стратегій розвитку регіонів України, які представлені на відповідних сайтах обласних державних адміністрацій. Результати щодо наявної системи цілей, сформульованих у Стратегіях, представлено в табл.

Таблиця

Аналіз системи цілей стратегій розвитку регіонів України

Область	Стратегічне бачення («+» прописано; «-» відсутнє)	Місія («+» прописана; «-» відсутня)	Кількість стратегічних пріоритетів, що уточнюють місію
1	2	3	4
Вінницька	-	+	3 напрями; 4 стратегічні цілі
Волинська	-	+	8 стратегічних напрямів
Дніпропетровська	+	-	3 стратегічні цілі
Донецька	-	-	6 стратегічних цілей
Житомирська	+	+	4 стратегічні завдання
Закарпатська	+	+	5 стратегічних цілей
Запорізька	-	-	3 пріоритети, що конкретизуються в 21 інвестиційному проєкті
Івано-Франківська	+	+	5 стратегічних цілей першого рівня
Кіровоградська	+	+	5 стратегічних пріоритетів
Луганська	+	+	7 стратегічних пріоритетів
Львівська	+	+	4 стратегічні цілі
Миколаївська	-	-	3 стратегічні завдання
Одеська	+	+	5 стратегічних пріоритетів
Полтавська	-	-	4 стратегічні цілі
Рівненська	-	-	7 стратегічних пріоритетів
Сумська	+	+	5 стратегічних цілей
Тернопільська	+	+	3 стратегічні завдання
Харківська	-	-	3 стратегічні цілі
Херсонська	+	+	4 стратегічні завдання
Хмельницька	+	-	4 стратегічні цілі

Закінчення табл.

1	2	3	4
Черкаська	+	-	5 стратегічних пріоритетів
Чернівецька	-	+	7 стратегічних напрямів; 3 стратегічні цілі
Чернігівська	-	-	7 стратегічних напрямів; 3 стратегічні цілі

Джерело: складено авторами.

Проведене дослідження показало, що недостатньо уваги приділено питанням формування майбутнього бачення регіонів та їх місії. Основна увага розробників Стратегій зосереджена на визначенні пріоритетів та тактичних і операційних цілей і завдань, які спрямовані на їхнє досягнення.

Лише 11 Стратегій (52,2 %) містять стратегічне бачення майбутнього стану певного регіону. Чітка місія сформульована в 8 Стратегіях регіонального розвитку (33 % від загальної кількості проаналізованих Стратегій), у 7 Стратегіях (29 %) визначено головну мету соціально-економічного розвитку певної області, яку можна віднести і до місії, і до найвищої стратегічної мети регіону (області). Водночас, у 12 Стратегіях (42 % із дослідженої кількості) взагалі відсутнє стратегічне бачення і визначення місії. Кількість стратегічних завдань та пріоритетів, що визначені у стратегіях соціально-економічного розвитку регіонів, також суттєво різняться. Вони також не є конкретними і вимірюваними.

Важливо відзначити, що лише у трьох регіонах було залучено представників територіальної громади до процесу формування стратегічного бачення і вибору місії. Так, у Закарпатській області формовано стратегічне бачення у процесі систематичної співпраці з громадськістю через проведення семінарів, соціологічних опитувань, формування зворотного зв'язку з громадськістю через засоби масової інформації та анкетування. Схожий підхід було використано у процесі розроблення стратегії Хмельницької області – відбувалися семінари та дискусії активної групи розробників цього документа. Було залучено понад 120 активних людей Хмельницької області з різних секторів суспільства, органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, наукові установи та громадські організації. У процесі підготовки Стратегії розвитку Львівської області здійснена спроба залучити різних гравців (суб'єктів): а) політики формували стратегічне бачення регіону, на них було покладено завдання забезпечити консенсус між інтересами зацікавлених сторін на регіональному рівні та визначення засобів і каналів соціальної мобілізації для вироблення стратегії; б) зовнішні консультанти були залучені до процесу формування стратегічних цілей; в) сформована група експертів уточнювала визначені цілі в певних секторах соціального, економічного, екологічного життя.

Наведені дані свідчать, що недостатньо уваги розробники Стратегії регіонального розвитку приділили формуванню ідеологічної бази, яка об'єднує всіх учасників та суб'єктів регіональної системи. Нові підходи мають полягати у формуванні інтегральної мети розвитку, бачення майбутнього регіону принаймні на 5-10 років наперед, встановленні синтетичних завдань розвитку, які спроможні стати підґрунтям для скоординованих дій місцевої влади та бізнесу регіону на основі спільної зацікавленості в досягненні бажаного майбутнього.

Майже всі регіональні стратегії виходять з основної макроекономічної мети – забезпечення добробуту населення, високого рівня та якості життя мешканців країни і регіону. Безумовно, така мета пов'язана з обраним стратегічним курсом України, який спрямований на побудову високорозвиненої, демократичної держави, яка буде інтегрована як рівноправний партнер у європейський економічний простір, в якій основним пріоритетом стануть соціальні цілі та загальні найвищі людські цінності. Реалізація такої мети можлива лише тоді, коли визначено наявний рівень та якість життя, сформульовано ос-

новні кількісні зміни на майбутній період, визначено строки досягнення цих змін та обґрунтовано перелік конкретних пріоритетних дій і заходів. Таким чином, стратегічна мета зростання рівня та якості життя населення як кожного регіону, так і країни в цілому потребує аналізу й оцінювання наявного стану. Авторський підхід полягає у наступному. Формування стратегічного бачення, визначення місії та системи стратегічних цілей розвитку регіону вимагає проведення оцінювання рівня та якості життя населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз фахової літератури доводить, що нині немає єдиної думки щодо визначення понять «рівень життя» та «якість життя». Так, на думку окремих фахівців, рівень життя є складною та системною соціально-економічною категорією, яка відображає сукупність відносин та умов, що визначають життєдіяльність та розвиток людей [1]. «Рівень життя населення – це узагальнене синтетичне поняття, яке характеризується багатоаспектною компонентною структурою» [10]. «Рівень життя – це грошова оцінка ресурсів, спрямованих на споживання та творчу діяльність особистості, соціальних груп та суспільства в цілому» [11]. Сміслові наповнення такого поняття формує інформація про доходи, споживання, зайнятість, умови праці, стан здоров'я, тривалість життя, освіти, культурний розвиток, соціальні права та гарантії тощо [10]. Рівень життя є більш вузьким поняттям у порівнянні до якості життя. Він визначається умовами існування людини у сфері споживання та вимірюється через соціально-економічні показники загального добробуту людей. Ці показники включають доходи, споживання, житлові умови, послуги освіти, охорони здоров'я тощо.

У свою чергу, поняття якості життя характеризує ступінь відповідності умов і рівня життя науково обґрунтованим нормативам або визначеним стандартам [1]. Під якістю життя розуміють також задоволеність населення життям з погляду широкого набору потреб та інтересів [3]. Якість життя – це розвиненість особистості, а також соціальної групи та суспільства загалом та реалізація їх здібностей, які обумовлені задоволенням всього комплексу їх потреб та інтересів [11]. Якість життя являє собою більш широке коло умов життєдіяльності людини та включає в себе рівень життя, а також такі складові, що відносяться до екологічної сфери, соціального добробуту, політичного клімату, психологічного комфорту. Якість життя може бути визначена як сформована у масовій свідомості оцінка сукупності характеристик умов життя населення [2, с. 6]. Для виміру якості життя недостатньо статистичних показників.

Доходимо висновку, що поняття «якість життя» доцільно визначати виходячи з оцінки рівня задоволення кожною особистістю власних численних потреб. У такому випадку простежується наявність стратегічного аспекту, бо необхідно співвіднести наявний стан з певним ідеалом. Зменшення розриву між певними станами (стратегічної прогаліни) свідчить про наявний соціально-економічний розвиток, про зростання рівня задоволеності всіх або більшості потреб особистості.

Численні фахівці розробляють власні та певні уніфіковані методики оцінювання наявного рівня та якості життя населення [3; 5; 6]. З вузького погляду оцінка рівня та якості життя свідчать, наскільки успішно держава розподіляє обмежені ресурси. У межах більш широкого розуміння ці оцінки мають відображати ступінь ефективності політики держави з управління та розвитку суспільства загалом. У той же час, не лише держава має відповідати за досягнутий рівень та якість життя населення. Авторські дослідження доводять, що у сучасних умовах регіоналізації та глобалізації все більше прав набувають інші суб'єкти регулювання соціально-економічного розвитку регіону – місцеві органи влади, окремі групи та об'єднання мешканців, підприємців, науковців, спеціальні інститути на кшталт агенцій регіонального розвитку тощо. Визначені суб'єкти мають усвідомлювати власну відповідальність, посилювати участь та активність у різних регі-

ональних процесах, розпочинаючи із формування стратегічного бачення власного регіону і закінчуючи процесом реалізації планів та досягнення конкретних показників.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розроблення та використання методики вимірювання рівня та якості життя є важливим етапом у процесі стратегічного управління соціально-економічним розвитком певної системи (країни, регіонів, міст тощо). Це пояснюється наявністю відповідних компонентів та показників, які роблять можливим визначення напрямів соціально-економічного розвитку та контролю їх виконання.

Відзначимо, що оцінка рівня та якості життя населення регіонів України може слугувати, у свою чергу, оцінним показником чи індикатором ефективності діяльності численних суб'єктів регіонального управління – центральних органів влади та органів влади на місцях. «Водночас у галузі державного управління якістю життя відсутні програмні документи, які б регламентували процес оцінки цієї складної економічної категорії, визначення та реалізація шляхів покращення життя населення» [12].

Мета статті полягає у дослідженні основних методичних підходів щодо проведення оцінювання рівня та якості життя населення регіонів, обґрунтування шляхів використання результатів оцінювання у процесі формування стратегічного бачення регіону.

Виклад основного матеріалу. Численні фахівці розробляють власні та певні уніфіковані методики оцінювання рівня та якості життя населення (рис. 1) [3; 5; 6; 10].

Рис. 1. Класифікація методик оцінювання рівня та якості життя населення

Частіше за все науковці виокремлюють два основні підходи до оцінювання якості життя – об'єктивний та суб'єктивний. Об'єктивний, або «скандинавський» підхід заснований на використанні різноманітної статистичної інформації і є простішим у застосуванні. Підсумковий рейтинг формується на основі статистичної обробки широкого набору окремих показників, які відображують у певному ступені рівень економічного та соціального розвитку суспільства. Суб'єктивний підхід (або американський) ґрунтується на соціологічних опитуваннях. Суб'єктивна оцінка передбачає визначення кожною особою рівня своєї власної задоволеності життям, що надає найбільш достовірну картину.

Оцінювання рівня та якості життя населення у розрізі окремих регіонів є важливою складовою регіональної політики, що здійснюється як на державному, так і на регіональному рівнях. Така оцінка дає можливість, з одного боку, визначити обсяги та напрями державної підтримки регіонів, а з іншого – підвищити ефективність заходів, які спрямовані на зменшення відмінностей їх соціально-економічного розвитку.

Найбільш відомим та поширеним підходом до оцінки та аналізу якості життя є розрахунок комплексного показника – індекс людського розвитку (ІЛР), який запропонований у 1961 р. ООН та включає в себе характеристику рівня добробуту, що оцінюється за реальним ВВП на душу населення, характеристикою стану здоров'я через показник тривалості життя, характеристикою рівня освіти через рівень грамотності, частки молоді, що отримує освіту у всіх видах навчальних закладів. Таке оцінювання проводиться

за регіонами України з метою визначення найбільш комфортних адміністративно-територіальних одиниць для проживання населення. Водночас, індекс людського розвитку не може служити єдиним показником, що відбиває рівень якості життя у країні або регіоні, оскільки не враховує багато параметрів, які характеризують умови життєдіяльності [9].

Слід відзначити позицію фахівців служби Держстату України щодо використання індексу людського розвитку за методикою ПРООН. «Аналіз концепції та методів обчислення індексів розвитку людського потенціалу дозволяє зробити висновок щодо їх неповноти з точки зору можливості прийняття коректних рішень у галузі вдосконалення державної соціально-економічної політики (особливо на регіональному рівні). Також вимірювання регіональних відмінностей рівня людського розвитку в межах окремої країни за методикою ПРООН пов'язане з низкою методологічних та інформаційних проблем, зумовлених, головним чином, особливостями національної статистики. Всі вищенаведені аргументи та недоцільність механічного застосування методики ПРООН викликало необхідність створення українськими фахівцями власної методики оцінки рівня регіонального людського розвитку» [8].

Науковці зауважують, що показник ІЛР у більшому ступені відбиває результати та тенденції економічного зростання/регресу. Однак вже доведеним є той факт, що зовсім не завжди (а частіше і навпаки) економічне зростання супроводжується позитивними соціальними наслідками, тобто зростанням рівня освіченості населення, доступності послуг з охорони здоров'я, спорту чи культури, збільшенням витрат населення на товари другої необхідності чи предмети розкоші, зменшенням ризику безробіття тощо. Отже, доцільним є використання додаткових показників, що відбивають демографічні, соціальні, екологічні характеристики життя населення. Саме такі міркування лежать в основі розробки методології оцінювання комплексного показника якості життя.

До 2012 р. Державною службою статистики України використовувалася методологія оцінювання комплексного показника ІЛР за власним розробленим та затвердженим підходом. Комплексний показник розраховувався як узагальнюючий за 9 індексами, що відображують окремі аспекти людського розвитку, а саме: демографічний розвиток; розвиток ринку праці, матеріальний добробут, умови проживання населення, рівень освіти, стан та охорона здоров'я, соціальне середовище, екологічна ситуація та фінансування людського розвитку [7]. У свою чергу, всі індикатори розраховувалися на основі використання 94 первинних складових.

Починаючи з 2012 р. методологія Державної служби статистики України була змінена [12], що пояснюється значними змінами у соціально-економічній ситуації, в інформаційно-статистичному забезпеченні досліджень, появою нових аналітичних потреб. Відповідно, розрахунок регіонального індексу людського розвитку відбувається на основі 33 первинних складових, що об'єднанні у 6 індексів: відтворення населення, соціальне становище, комфортне життя, добробут, гідна праця, освіта.

Авторами було проведено порівняння визначених рейтингів регіонів України за трьома методиками: 1) методика розрахунку індексу людського розвитку ПРООН; 2) методика розрахунку індексу Держстату України, що використовувалася до 2012 р.; 3) методика розрахунку індексу Держстату України, що використовується, розпочинаючи із 2012 р. Ми визначили рейтинг кожного регіону на 2005 р. та на 2010 р. за трьома означеними методиками.

Отримані висновки наступні. Місця (рейтинг) регіонів України за різними методиками суттєво різняться. Якщо аналізувати рівень людського розвитку за методикою ПРООН, то можна засвідчити, що жоден із 25 регіонів України ні в 2005 р., ні в 2010 р. не має комплексного розрахункового показника ІЛР $> 0,5$. Отже, за цією методикою всі

регіони України мають бути віднесені до регіонів з низьким рівнем людського розвитку, з низьким рівнем та якістю життя населення. Також доцільно визнати, що змінюються показники (місце або рейтинг) регіонів у періодах, які аналізуються. Незмінним на 2010 р. у порівнянні з 2005 р. залишається 1-е місце Київської області та 2-е місце Одеської області; не змінюються місця АРК, Донецької, Житомирської, Запорізької областей. Водночас, маємо констатувати суттєве послаблення ситуації з якості життя у Вінницькій, Закарпатській, Чернігівській областях (у цих регіонах високі місця змінилися на низькі останні та передостанні). Та, навпаки, покращення ситуації в Івано-Франківській, Львівській та Херсонській областях. Безумовно, використання методики розрахунку комплексного індексу запропонованою ПРООН має власні переваги та певні недоліки. З одного боку, вона є уніфікованою до будь-якої системи формування та збору статистичної інформації, а з іншого боку, використання лише трьох показників робить її менш об'єктивною і комплексною.

Щодо рейтингу регіонів України, що визначений за відповідними методиками Держстату, то також наявні розбіжності. Станом на 2005 р. збігаються місця (що розраховані за різними підходами) Запорізької, Київської, Миколаївської та Одеської областей. При цьому доцільно відзначити, що за методикою Держстату від 2001 р. (яка використовувалася до 2012 р.) на першому місці серед всіх регіонів України за якістю життя Харківська область, а за методикою від 2012 р. – Закарпатська. І це, у першу чергу, пов'язано з кількістю показників, що були включені до розрахунків та з призначеними ваговими коефіцієнтами. Станом на 2010 р. (за обома підходами) однозначне лідерство отримала Харківська область, яка посіла цю позицію завдяки високому рейтингу розвитку ринку праці, рівня освіти, соціального середовища. Наприклад, за методикою Держстату від 2001 р. Одеська область у 2005 р. відносилася до основної групи із середнім рівнем розвитку, займала 12-е місце; на 2010 р. ситуація погіршується – область займає 19-е місце, тобто погіршила свої позиції на 7 пунктів. У свою чергу, за методикою Держстату від 2012 р. висновки протилежні: з 2010 р. Одеська область залишається у групі регіонів із середнім рівнем розвитку (середньою якістю життя), але її позиції тяжіють до покращення.

Проведемо аналіз зміни місця регіонів України за декілька років на основі використання однієї методики – методики оцінювання рівня та якості життя населення Державної служби статистики від 2012 р. На рис. 2 наведено динаміку рейтингу регіонів України за розрахованим інтегральним показником ІЛР за 2010–2012 рр.

За даними рис. 2 можна констатувати, що відбувається суттєве коливання місць різних регіонів за три роки, що аналізуються, за винятком трьох областей. Так, на останньому 25-му місці за комплексним показником ІЛР протягом трьох років залишається Житомирська область, на 24-му місці – Кіровоградська, а на 1-му місці – Харківська.

Отриманий рейтинг регіонів дозволяє провести їх групування за динамікою та темпами зміни індексу людського розвитку. Аналіз отриманих даних проведено виходячи із таких передумов: по-перше, всі регіони розділено на 3 групи (лідери, аутсайдери, основна група); по-друге, проаналізовано динаміку зміни рейтингу за три роки і розділено регіони на 5 груп: стабільні регіони (коливання рейтингів у середньому не перевищує 1); регіони, що тяжіють до стабільності (коливання рейтингів становлять у середньому від 1 до 4); регіони, рейтинги яких істотно поліпшились (не менше ніж на 4); регіони, рейтинги яких істотно погіршились (не менше ніж на 4); регіони, рейтинги яких істотно змінювалися в різних напрямках; по-третє, побудовано класифікаційну матрицю за визначеними ознаками (рис. 3).

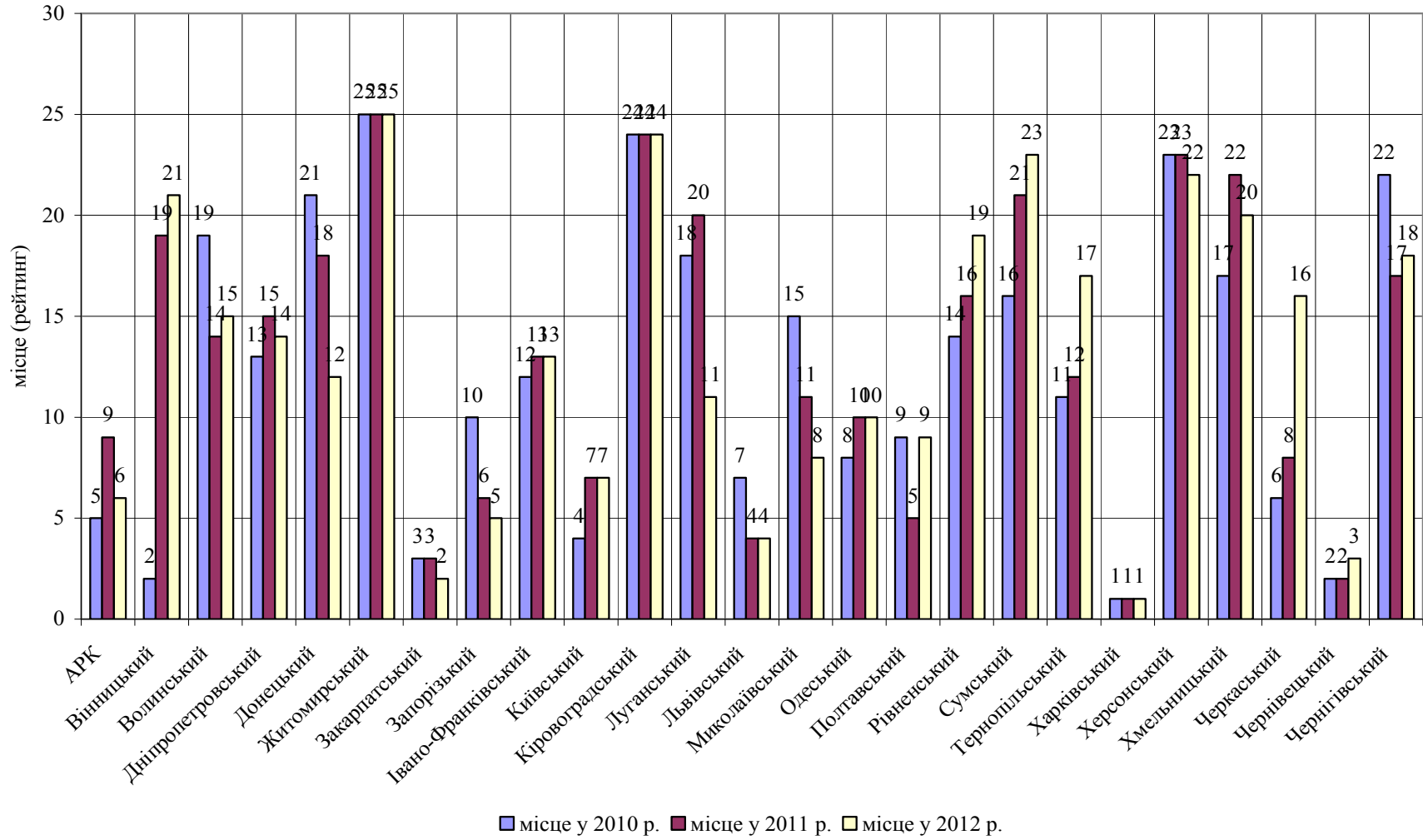

Рис. 2. Динаміка рейтингу регіонів України за розрахованим інтегральним показником ІЛР за методикою Держстату від 2012 р. за 2010–2012 рр.

Джерело: розраховано авторами за [8].

	Стабільні області	Області, що тяжіють до стабільності	Області, рейтинги яких істотно погіршилися	Області, рейтинги яких істотно погіршилися	Області та АРК, рейтинги яких істотно змінювалися у різних напрямках
Регіони-лідери	Харківська, Чернівецька, Закарпатська	Львівська	–	–	–
Регіони основної групи	Івано-Франківська	Київська, Дніпропетровська, Одеська	Донецька, Запорізька, Миколаївська	Вінницька, Рівненська, Тернопільська, Черкаська	АРК, Волинська, Луганська, Полтавська, Хмельницька, Чернігівська
Регіони-аутсайтери	Житомирська, Кіровоградська, Херсонська	–	–	Сумська	–

Рис. 3. Аналіз зміни рівня та якості життя населення регіонів України за розрахунком індексом людського розвитку

Джерело: розроблено авторами.

Таким чином, розрахунок комплексних показників людського розвитку за регіонами дозволяє визначити проблеми та пріоритетні напрямки розвитку для кожного регіону. Найбільш привабливим вбачається використання інтегральних методик оцінювання рівня і якості життя населення за регіонами, які об'єднують статистичні показники з індикаторами. Важливим є використання соціологічних обстежень, які саме і відбивають характеристики якості життя.

Дуже важливо дотримуватись певних етапів у процесі розроблення стратегії соціально-економічного розвитку регіону, а саме розпочинати зі стратегічного аналізу внутрішнього і зовнішнього середовища регіональної системи та з процесу формування стратегічного бачення та місії. Вбачається доцільним скористатися суб'єктивними методиками задля вирішення вказаної задачі. Анкетування, опитування та спостереження дозволять визначити наявне ставлення мешканців та їх певні очікування на майбутнє регіону. Наявне ставлення конкретизує та доповнить статистичні показники щодо оцінки якості життя населення у конкретному регіоні. Очікування на майбутнє є виразом усвідомлених потреб і економічних інтересів, які повинні бути враховані під час цілепокладання.

Висновки і пропозиції. Ми наголошуємо, що під час формування та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку регіонів не можна орієнтуватися лише на досягнення стабільного економічного зростання. Така мета є відображенням лише рівня життя населення, що може бути виміряна за допомогою системи статистичних показників. Вимірювання якості життя населення регіонів потребує більш широкого набору інструментів з визначення особистісного ставлення людей до місця проживання. Визначення як найбільшої стратегічної мети підвищення рівня і якості життя населення потребує уточнення та наукового обґрунтування. Основним напрямком подальших розробок авторів доцільно визначити розробку методичного підходу до формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку регіону, який буде враховувати місце регіону в соціально-економічній системі країни, його потенціал та суб'єктивне ставлення суб'єктів регулювання до сучасного та майбутнього регіональної системи.

Список використаних джерел

1. *Беляева Л. А.* Уровень и качество жизни. Проблемы измерения и интерпретации / Л. А. Беляева // Социологические исследования. – 2009. – № 1. – С. 33–42.
2. *Дробышева В. В.* Интегральная оценка качества жизни населения региона : монография / В. В. Дробышева, Б. И. Герасимов ; под науч. ред. д-ра экон. наук, проф. Б. И. Герасимова. – Тамбов : Из-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2004. – 108 с.
3. *Кизим Н. А.* Качество жизни населения и конкурентоспособность Украины и стран ЕС / Н. А. Кизим, В. М. Горбатов. – Х. : ВД «ИНЖЕК», 2005. – 164 с.
4. *Матвійшин С. Г.* Конкурентоспроможність як мета стратегічного управління розвитком регіону [Електронний ресурс] / С. Г. Матвійшин // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип. 3 (30). – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Trpu/2010_3/doc/2/01.pdf.
5. *Надтока Т. Б.* Оцінка рівня та якості життя населення [Електронний ресурс] / Т. Б. Надтока, М. О. Менжунова. – Режим доступу : <http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/12913/1/Nadtoka.pdf>.
6. *Олфер В.* Оцінка регіональних відмінностей рівня життя населення в Україні / В. Олфер, В. Вітер // Економіст. – 2009. – № 4. – С. 26–31.
7. *Регіональний людський розвиток : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України.* – К., 2011. – 44 с.
8. *Регіональний людський розвиток : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України.* – К., 2013. – 61 с.
9. *Рибак Г. І.* Методологічні проблеми виміру рівня якості життя населення в регіоні / Г. І. Рибак // Комунальне господарство міст: науково-технічний збірник. – 2011. – № 100. – С. 321–329.
10. *Садова У.* Факторний аналіз рівня життя населення в регіоні з пониженою місткістю ринку праці / У. Садова, Л. Семів // Регіональна економіка. – 2005. – № 2. – С. 92–102.
11. *Социальная политика / А. Н. Аверин, А. М. Бабич, И. Н. Веселкова [и др.] ; под ред. Н. А. Волгина, В. И. Кушлина.* – М. : Изд-во РАГС, 2010. – 560 с.
12. *Цап С. Д.* Теоретико-методологічні аспекти оцінки якості життя населення на регіональному рівні / С. Д. Цап // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. зб. / за ред. І. Г. Ткачук. – 2012. – Вип. 8, т. 1. – С. 308–314.

УДК 330.322+349.422.2

О.В. Манжура, канд. екон. наук

Полтавський кооперативний технікум, м. Полтава, Україна

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОЇ КООПЕРАЦІЇ

А.В. Манжура, канд. экон. наук

Полтавский кооперативный техникум, г. Полтава, Украина

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНВЕСТИЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ АГРАРНОЙ КООПЕРАЦИИ

Oleksandr Manzhura, PhD in Economics

Poltava Cooperative College, Poltava, Ukraine

CURRENT PROBLEMS OF AGRICULTURAL COOPERATION INVESTMENT SUPPORT

Систематизовано основні форми здійснення інвестиційної діяльності в аграрній кооперації у вигляді державної підтримки і самофінансування. Формами державної підтримки є: здешевлення кредитів за рахунок бюджетних коштів, фінансування частини вартості сільськогосподарської техніки, придбаної кооперативом, передача обладнання аграріям на умовах фінансового лізингу. Виявлено основні проблеми інвестиційної діяльності в аграрній кооперації: високі ставки і ризики кредитування, нерозвиненість аграрної іпотеки і позазаставних способів забезпечення; відсутність мережі кооперативних банків. Отримані результати спрямовані на формування інтегрованих сільськогосподарських кооперативів, які включають постачальників матеріально-технічних засобів, переробні підприємства і кредитні кооперативи.

Ключові слова: аграрна кооперація, інвестиційне забезпечення, державна підтримка.

Систематизированы основные формы осуществления инвестиционной деятельности в аграрной кооперации в виде государственной поддержки и самофинансирования. Формами государственной поддержки являются: удешевление кредитов за счет бюджетных средств, финансирование части стоимости сельскохозяйственной техники, приобретенной кооперативом, передача оборудования аграриям на условиях финансового лизинга. Выявлены основные проблемы инвестиционной деятельности в аграрной кооперации: высокие ставки и риски кредитования, неразвитость аграрной ипотеки и внезаставных способов обеспечения; отсутствие сети кооперативных банков. Полученные результаты направлены на формирование интегрированных сельскохозяйственных кооперативов, которые включают поставщиков материально-технических средств, перерабатывающие предприятия и кредитные кооперативы.

Ключевые слова: аграрная кооперация, инвестиционное обеспечение, государственная поддержка.

The basic forms of investment activities in the agricultural cooperatives in the form of state support and self-financing are systematized. Forms of support are: cheaper loans from the budget, the financing of the value of agricultural products purchased by cooperative, transmission of equipment to farmers under a financial lease. The basic problems of investment in agricultural cooperatives are revealed: high rates and credit risks, poor agricultural mortgages and ways to ensure out mortgage; lack of a network of cooperative banks. The results obtained are aimed at creating integrated agricultural cooperatives, which include suppliers of material and technical facilities, processing plants and credit cooperatives.

Key words: agricultural cooperatives, investment support, state support.

Постановка проблеми. Брак інвестиційних ресурсів є чинником, який стримує розвиток багатьох сфер економічної діяльності. На відміну від інших галузей національної економіки, аграрний сектор, як основа агропромислового комплексу, має певні специфічні особливості, основними з яких є сезонність виробництва, рухливість робочих місць, залежність ефективності діяльності від природно-кліматичних умов тощо. Все це обумовлює особливий характер відтворення основних засобів і фінансування інвестиційної діяльності агропідприємств. Сільське господарство відстає від інших галузей національної економіки за рівнем фондоозброєності праці, характеризується високим моральним і фізичним зносом засобів виробництва, що викликає потребу у значних довгострокових вкладеннях і відповідному кредитно-інвестиційному забезпеченні. Одне із рішень щодо забезпечення агропідприємств матеріально-технічними засобами, у т. ч. сільськогосподарською технікою, формування інвестицій для сільськогосподарських підприємств може дати кооперація та створення холдингових компаній серед господарюючих суб'єктів АПК [1, с. 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальненню проблем розвитку інвестиційної діяльності присвячені праці багатьох учених. У статті Т.В. Голобородько узагаль-

нено основні напрями державного регулювання аграрного сектору економіки; визначено та згруповано основні методи регулювання інвестиційних процесів у Китаї; розглянуто джерела інвестицій у сільськогосподарському виробництві цієї країни [2, с. 79]. Зарубіжний досвід свідчить, що у високорозвинутих країнах пропонується широкий вибір джерел кредитування залежно від кредитоспроможності позичальника – сільськогосподарського підприємства [3, с. 7]. Основними кредиторами аграрного сектору виступають кооперативні банки, кредитні кооперативи та спілки, державні іпотечні банки, державні сільськогосподарські банки, ощадні каси, лізингові компанії, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи.

К.В. Москалюком досліджено основні аспекти державного регулювання та стимулювання інноваційної діяльності в аграрній сфері, запропоновано шляхи, які зумовлюють розвиток інноваційних процесів у сільському господарстві [4, с. 45]. Стаття О.О. Євсєєвої присвячена розробленню сценаріїв розвитку аграрного сектору економіки України і виявленню пріоритетів його стратегії [5, с. 155]. В.І. Федорак розробив методичні підходи до планування інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств агро-техсервісу з господарською, комплексною, комбінованою, фірмово-заводською формами організації обслуговування залежно від показників, що впливають на інвестиційну привабливість [6, с. 8]. М.П. Бутко визначив вплив інтегрованих агроформувань на технічне оновлення виробництва [7, с. 8–12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Утім проблеми інвестиційного забезпечення аграрної кооперації порушуються не так активно. Потребують детального аналізу вдосконалення форми здійснення інвестиційної діяльності в аграрній кооперації, механізми державної підтримки та джерела її фінансування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є оцінювання стану державної підтримки сільського господарства, джерел фінансування інвестиційної діяльності в аграрній кооперації, а також визначення перспективних форм її здійснення.

Виклад основного матеріалу. Протягом 2010–2012 рр. обсяг інвестицій у сільське господарство збільшився з 11,3 до 19,1 млрд грн на рік, а у 2013 р. скоротився до 18,6 млрд грн (рис.).

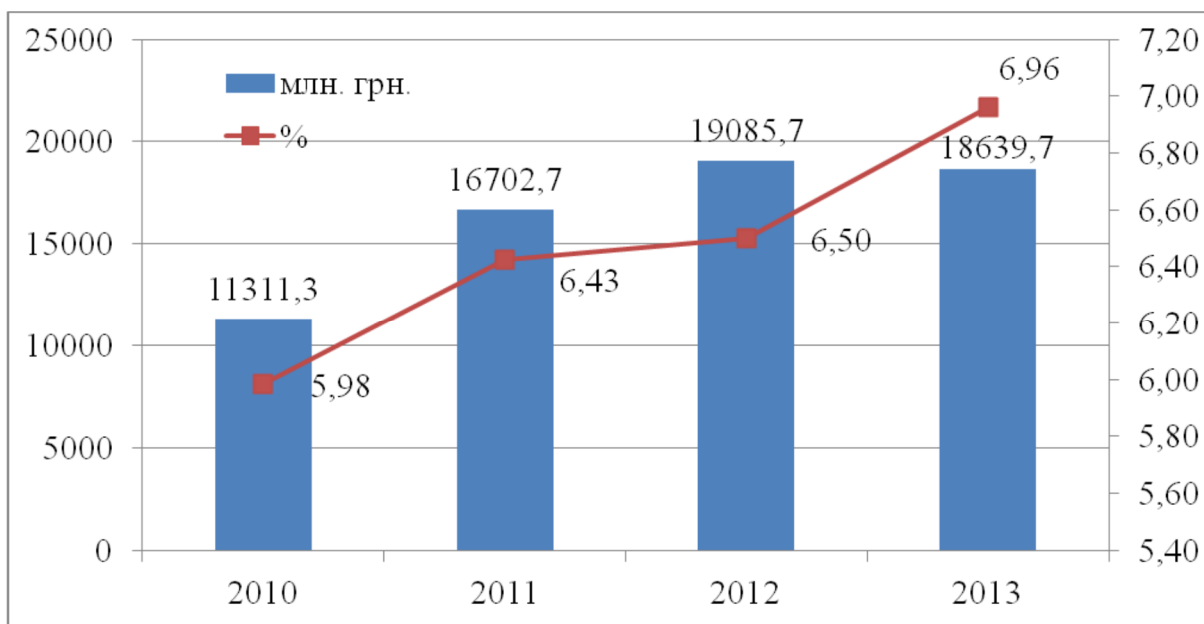

Рис. Динаміка капітальних інвестицій у сільське господарство та їх питомих ваг у загальній сумі інвестицій

Джерело: побудовано автором за даними [9].

Причому частка інвестицій цієї галузі у загальних інвестиціях по економіці зросла із 5,98 % до 6,96 %. Однак усередині галузі ситуація не є однорідною. Великі вертикально інтегровані холдинги мають кращі умови доступу до кредитно-інвестиційних ресурсів порівняно з аграрними кооперативами.

Держава здійснює підтримку розвитку аграрної сфери за рахунок здешевлення кредитів за рахунок бюджетних коштів, передачі обладнання аграріям на умовах фінансового лізингу. У Законі України «Про Державний бюджет на 2014 рік» передбачено збільшення статутного капіталу НАК «Украгролізинг» для закупівлі технічних засобів для агропромислового комплексу з подальшою передачею їх на умовах фінансового лізингу агропідприємствам у сумі 52,0 млн грн [8]. У минулі роки держава фінансувала придбання сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування вітчизняного виробництва в розмірі 90 % вартості техніки без урахування сум ПДВ за умови попередньої оплати кооперативом постачальнику техніки 10 % її вартості. Але обсяги такої допомоги були незначними.

Також добре зарекомендував себе на практиці механізм фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів протягом 2007–2012 рр., коли за цією державною програмою виділялося щорічно з Державного бюджету 400–600 млн грн, за винятком 2008 р., коли обсяги фінансування становили 1,3 млрд грн.

Кредитування сільськогосподарських товаровиробників має свою специфіку, яка визначається особливостями відтворювального процесу в галузі і полягає в тісному зв'язку процесу відтворення в сільському господарстві з природними умовами. Сезонність виробництва обумовлює підвищений попит агропідприємств на кредити у весняний період, застава за кредитами, у т. ч. земля, носить специфічний характер, відсутність земельного ринку не дозволяє об'єктивно визначити її ціну, підвищений рівень ризику вгалузі потребує застосування адекватного рівня страхового захисту.

Державний механізм здешевлення кредитів агропідприємствам полягав у частковій компенсації відсоткової ставки за залученими підприємствами агропромислового комплексу в банках коротко-, середньо- та довгостроковими кредитами, а також короткостроковими кредитами, залученими у кредитних спілках. Компенсація надавалася на конкурсній основі підприємствам агропромислового комплексу, які залучили кредити, за умови, що сума відсотків за користування кредитом та за додатково укладеними договорами, предметом яких є надання банками послуг (розрахункове обслуговування кредиту, розгляд кредитного проекту, управління кредитом, консультаційні послуги), а також за кредитами, залученими у кредитних спілках, не перевищує у національній валюті 18 % річних для короткострокових та 17 % – для середньо- та довгострокових кредитів, а в іноземній валюті – не більше як 12 % річних для короткострокових та 11 % – для середньо- та довгострокових кредитів.

Порядком використання коштів на здійснення фінансової підтримки передбачений конкурсний підхід допуску сільськогосподарських підприємств до пільгового кредитування. Але оскільки умови конкурсу не були чітко прописані, більшість оціночних показників не мала прямого відношення до кредитування, що не сприяло об'єктивному визначенню переможців.

Компенсація не надавалася позичальникам, яких визнано банкрутами, стосовно яких порушено справу про банкрутство, що перебувають на стадії ліквідації або мають прострочену більш як за півроку заборгованість перед державним і місцевими бюджетами та Пенсійним фондом України.

Позичальники для отримання компенсації відсоткової ставки за короткостроковими кредитами подавали до конкурсних комісій заявки за встановленою Міністерством аг-

рарної політики України формою і такі документи: довідку або витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців; копію кредитного договору, посвідчену відповідним банком (кредитною спілкою), та копії додатково укладених договорів між позичальником та банком; виписку банку (кредитної спілки) про отримання позичальником кредиту; графік погашення кредиту та сплати відсотків за ним, посвідчений банком або кредитною спілкою; фінансову звітність за останній рік; довідку, видану органом державної податкової служби та Пенсійного фонду України, про відсутність (наявність) заборгованості за податковими зобов'язаннями та платежами до Пенсійного фонду України; довідку про банківські реквізити позичальника; письмове зобов'язання позичальника повернути у місячний строк до бюджету одержані бюджетні кошти у разі встановлення контролюючими органами факту їх незаконного одержання та/або нецільового використання (у разі неповернення коштів у зазначений строк нараховувалася пеня у розмірі 120 відсотків річних облікової ставки Національного банку України за кожний день прострочення). При цьому в разі виявлення зазначених фактів припинялося надання позичальнику будь-якої державної підтримки протягом поточного та трьох наступних бюджетних періодів.

Компенсації отримували банки-кредитори від Державного казначейства України за приписами Міністерства аграрної політики України. Така адресність використовувалася для того, щоб запобігти штучному здороженню кредитів. Але вона виявляється не зовсім раціональною, оскільки, видаючи кредит, банк не впевнений, що позичальник виграє конкурс і отримує часткову компенсацію нарахованих процентів. Логічним виглядало б здійснення такої компенсації безпосередньо сільськогосподарським підприємствам для того, щоб відносини між банком і позичальником будувалися на ринкових принципах. Основною умовою одержання кредиту суб'єктом господарювання має бути один критерій – можливість своєчасного його погашення. Тому для банків не матимуть суттєвого значення результати конкурсів, їх більше цікавитимуть гарантії повернення виданих кредитів. Підходи до оцінювання кредитоспроможності сільськогосподарських виробничих та обслуговуючих кооперативів мають певні особливості, які дозволяють визначити цільову функцію оцінки кредитоспроможності, за якою приймається рішення [10, с. 7].

Умовами механізму здешевлення кредитів було вказано граничну процентну ставку, яка дозволяла отримати компенсацію. Доцільно було б зафіксувати абсолютний розмір процентної ставки, яка відшкодовується за державні кошти, з метою розширення кола банків, які беруть участь у кредитуванні сільгоспвиробників.

У контексті активізації інвестиційної діяльності підприємств заслуговує на увагу механізм функціонування кооперативу на основі інтеграції підприємств. Основне завдання полягає в залученні до участі у ньому структур матеріально-технічного постачання, формування їх зацікавленості в результатах діяльності. Створення такої організаційної структури матиме свій економічний інтерес не лише для сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм, а й для постачальників матеріально-технічних засобів. Кожен учасник цього кооперативу має право і можливість брати участь в інших подібних кооперативах. Власниками кооперативу є фермерські господарства, приватно-орендні підприємства, господарські товариства та інші сільськогосподарські підприємства різних форм власності, головним завданням яких є вирощування та реалізація сільськогосподарської продукції.

У кооператив входять також технічні центри, дилерські підприємства та інші формування, які є постачальниками палива, запасних частин, мінеральних та органічних добрив, засобів захисту рослин і тварин тощо. Учасники цього кооперативу мають можливість спільно використовувати матеріально-технічні засоби, у т. ч. машини й обладнання.

За умов недостатніх фінансових ресурсів для забезпечення повноцінного процесу цього виробництва запропоновано модель створення спілки селян-землевласників і сільського кредитного кооперативу, а також форми міжгосподарського використання технічних засобів [11, с. 7]. Стимулювання розвитку та інвестиційного забезпечення сільськогосподарських кооперативів потребує удосконалення міжгалузевих відносин і залучення до їх складу підприємств, що здійснюють оптову торгівлю обладнанням.

Одним із напрямів активізації інвестиційної діяльності підприємств є побудова трирівневої кооперативної кредитної системи в Україні: розширення діяльності кредитних спілок, створення центрального та місцевих кооперативних банків, інших елементів системи, які вирішуватимуть цілий спектр проблем, зокрема систему гарантування та страхування вкладів, систему підтримки фінансової стабільності кредитних спілок, бюро кредитних історій, центри інформаційних технологій, сервісну інфраструктуру тощо [12, с. 11].

Особливістю пропонованої моделі є еволюційний характер становлення кредитної системи, що дає змогу використати нерозкритий потенціал мережі функціонуючих кредитних спілок одночасно зі створенням принципово нових кредитних інституцій на кооперативних засадах – кредитних кооперативів та кооперативних банків, які стануть основою для розвитку кредитної кооперації в Україні [13, с. 10].

Висновки і пропозиції.

1. Основними формами здійснення інвестиційної діяльності в аграрній кооперації є державна підтримка і самофінансування. Формами державної підтримки є: здешевлення кредитів за рахунок бюджетних коштів, фінансування частини вартості сільськогосподарської техніки, придбаної кооперативом, передача обладнання аграріям на умовах фінансового лізингу. На жаль, протягом поточного бюджетного року реалізується лише остання форма.

2. Основними проблемами інвестиційної діяльності в аграрній кооперації є: достатньо високі ставки і ризики кредитування, нерозвиненість аграрної іпотеки і позазаставних способів забезпечення; відсутність мережі кооперативних банків тощо.

3. Перспективною формою здійснення інвестиційної діяльності є формування інтегрованих сільськогосподарських кооперативів, які включають постачальників матеріально-технічних засобів, у т. ч. сільськогосподарської техніки, а також переробні підприємства і кредитні кооперативи.

Список використаних джерел

1. Остапенко Т. М. Формування матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 / Т. М. Остапенко ; Луган. нац. аграр. ун-т. – Луганськ, 2008. – 19 с.

2. Голобородько Т. В. Позитивний досвід Китаю в управлінні інвестиційними процесами в аграрному секторі економіки / Т. В. Голобородько // Бізнес-інформ. – 2013. – № 4. – С. 77–81.

3. Пиріг Г. І. Удосконалення кредитних відносин в сільському господарстві : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.07.02 / Г. І. Пиріг. – Тернопіль, 2004. – 20 с.

4. Москалюк К. В. Державне регулювання інноваційної діяльності аграрної сфери України / К. В. Москалюк // Бізнес-інформ. – 2013. – № 4. – С. 44–47.

5. Євсєєва О. О. Інноваційний розвиток аграрного сектора України в умовах глобалізації / О. О. Євсєєва // Бізнес-інформ. – 2013. – № 3. – С. 151–157.

6. Федорак В. І. Інвестиційне забезпечення технічного оновлення сільського господарства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 / В. І. Федорак ; Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки" УААН. – К., 2008. – 20 с.

7. Бутко М. П. Інтегровані агроформування та їх вплив на технічне оновлення виробництва / М. П. Бутко, В. С. Родін // Агросвіт. – 2010. – № 19. – С. 8–12.

8. Про Державний бюджет України на 2014 рік [Електронний ресурс] : Закон України від 16.01.2014 р. № 719-VII. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/719-18>.

9. *Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності (2014)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

10. *Кудінов А. С.* Кредитне обслуговування сільськогосподарських кооперативів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 / А. С. Кудінов ; Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки" УААН. – К., 2007. – 20 с.

11. *Старицька О. П.* Ресурсозбереження в системі економічного механізму підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.07.02 / О. П. Старицька ; Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки" УААН. – К., 2006. – 20 с.

12. *Гудзь О. Є.* Забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія, практика : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.04 / О.Є. Гудзь ; Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки" УААН. – К., 2007. – 36 с.

13. *Білий М. М.* Фінансове забезпечення формування та функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 / М. М. Білий ; Терноп. нац. екон. ун-т. – Тернопіль, 2010. – 21 с.

УДК: 657.4:631.16

І.В. Мельниченко, канд. екон. наук

А.О. Даруга, студентка

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна

АМОРТИЗАЦІЙНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА

И.В. Мельниченко, канд. экон. наук

А.А. Даруга, студентка

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев, Украина

АМОРТИЗАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Iona Melnychenko, PhD in Economics

Alina Daruha, student

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

DEPRECIATION POLICY IN THE CONTEXT OF ECONOMIC SECURITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISE

Досліджено теоретичні питання сутності облікової категорії «амортизація». Узагальнено підходи до визначення сутності амортизації. Визначено основні проблемні питання амортизації біологічних активів сільськогосподарських підприємств. Доведено необхідність розгляду цієї категорії як фінансового джерела капітальних інвестицій у забезпеченні економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: знос, амортизація, капітальні інвестиції, економічна безпека підприємства, біологічні активи.

Исследовано теоретические вопросы сущности учетной категории «амортизация». Обобщенно подходы к определению сущности амортизации. Определены основные проблемные вопросы амортизации биологических активов сельскохозяйственных предприятий. Доказана необходимость рассмотрения этой категории как финансового источника капитальных инвестиций в обеспечении экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: износ, амортизация, капитальные инвестиции, экономическая безопасность предприятия, биологические активы.

Investigational theoretical questions of essence of registration category «depreciation». Generalized going near determination of essence of depreciation. Certainly basic problem questions of depreciation of biological assets of agricultural enterprises. The necessity of consideration of this category is well-proven as a financial source of capital investments in providing of economic security of enterprise.

Key words: wear, depreciation, capital investments, economic safety of enterprise, biological assets.

Постановка проблеми. Виробнича діяльність кожного підприємства передбачає наявність основних засобів. У сільському господарстві частина основних засобів є живими організмами, що живуть, розвиваються згідно з біологічними законами, й у процесі свого життя дають сільськогосподарську продукцію. Такими засобами є довгострокові біологічні активи. У процесі використання вони поступово втрачають свою здатність до біологічних перетворень, росту та розвитку й можливість давати якісну продукцію, тобто вони зношуються. В результаті такого зношення підприємство втрачає потужність свого виробництва. З метою підсилення останнього підприємству потрібно постійно спрямовувати капітальні вкладення (інвестиції) на підвищення продуктивності, поліпшення стану та відтворення складу таких активів.

Облік зносу у вартісній оцінці дозволяє визначити потребу коштів на придбання основних засобів, поліпшення їх складу та якісних властивостей. Відповідно, амортизація як елемент методу бухгалтерського обліку та джерело капітальних інвестицій є важливим інструментом посилення економічної безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських учених, які досліджували питання амортизації в різні часи, слід відзначити В. Андрійчука, О. Бородкіна, О. Болховіну, Ф. Бутинця, М. Василюка, Н. Виговську, С. Голова, Г. Кірейцева, Е. Ковальову, Я. Крупку, Є. Мних, П. Орлова, В. Орлову, Ю. Осадчого, М. Пушкаря, П. Саблука, О. Соколову, Ю. Стадніка, А. Фукса, П. Хомина, М. Чумаченка та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи результати попередніх досліджень, слід наголосити на актуальності розгляду питань амортизації довгострокових біологічних активів як джерела капітальних інвестицій у контексті економічної безпеки підприємства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сутності категорії «амортизація», значення амортизаційної політики у питаннях посилення економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. Біологічні активи, як і інші необоротні активи підприємства, що використовуються у процесі виробництва, змінюють свої якісні характеристики, тобто зношуються.

В економічній теорії знос розглядається як поступова втрата основними засобами своїх властивостей чи характеристик внаслідок певних обставин. До обставин зносу довгострокових біологічних активів можна віднести, зокрема, тривалу експлуатацію активу, вплив природно-кліматичних умов та біологічні перетворення рослини й тварини, що призводять до їх старіння.

З метою дослідження значення амортизації довгострокових біологічних активів у посиленні економічної безпеки підприємства розглянуто сутність амортизації як облікової категорії. Критичний аналіз економічної суті амортизації показав існування двох протилежних підходів до визначення її сутності.

За першого підходу «амортизація» розглядається як джерело капітальних інвестицій у відтворення основних засобів. Зокрема, В.Ф. Палій трактує амортизацію як «... спосіб повернення капіталу, затраченого власниками на створення чи придбання об'єктів, що амортизуються» [5]. С.К. Коркін характеризує економічну категорію амортизації як грошову форму руху вартості засобів праці [5]. Е.С. Хедриксон, М.Ф. ван Бреда вважають, що амортизація – це резерв на споживання активів з граничним часом використання [5].

Академік М. Чумаченко вважає, що амортизаційні відрахування мають двоїсту функцію: вони являють собою розрахункові витрати в собівартості продукції, а їх сума у виручці від реалізації продукції – джерело фінансування інвестицій підприємства.

У статті „Теоретичний аспект аналізу амортизації як основи формування амортизаційної політики” В.Й. Бакай дає таке визначення амортизації: „амортизація – це складний економічний механізм, що кількісно відображає втрату знаряддями праці вартості основних засобів, які амортизуються, протягом строку їх корисного використання (експлуатації), і поступове перенесення на новостворений продукт з наступним нагромадженням коштів для відтворення (придбання) основних засобів” [1].

«Амортизація (пізньолат. *amortisation* – погашення, сплата боргів) – процес поступового перенесення вартості основних фондів на продукт, що виготовляється з їх допомогою. Для заміщення зношеної частини основних засобів виробництва підприємства роблять амортизаційні відрахування, тобто відрахування певних грошових сум відповідно до розмірів фізичного і морального зносу засобів виробництва. Амортизаційні відрахування використовуються для повного відтворення зношених основних фондів, а також для їх часткового відшкодування» [9].

Ю.І. Стадницький зазначав, що амортизація – це витрати, необхідні для компенсації зношених засобів праці, тобто капітальні вкладення у нові основні фонди [8].

У своїй праці Н. О. Дугієнко зазначає, що амортизаційні відрахування посідають головне місце серед джерел самофінансування тому, що завдяки синхронності між кругооборотом основного капіталу і формуванням амортизаційного фонду, меншій їх схильності до кон'юнктурних коливань, пов'язаних з результатами господарської діяльності, вони більшою мірою, ніж прибуток можуть бути фінансовою базою самостійності підприємств у відтворенні основного капіталу [2].

За іншого підходу термін «амортизація» розглядається як економічна категорія, що відображає процес поступового перенесення вартості основних засобів у міру їх зношення на виготовлену продукцію.

Зокрема, в Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» визначено, що амортизація – це систематичний розподіл вартості, яка амортизується, необоротних активів протягом строку їх корисного використання (експлуатації) [6]. Відповідно до Податкового кодексу України амортизація – систематичний розподіл вартості основних засобів, інших необоротних та нематеріальних активів, що амортизуються, протягом строку їх корисного використання (експлуатації) [6].

Відповідно до МСБО № 16 амортизація – це систематичний розподіл суми активу, що амортизується, протягом строку його корисної експлуатації. Ю. Грінвальд та А. Локшин називають амортизацію прийомом рахівництва, який дає можливість визначити вартість інвентарю у будь-який момент часу [5].

За такого підходу до визначення категорії «амортизація» змінюється її сутність. Амортизація як економічна категорія втрачає своє значення як основне джерело капітальних інвестицій у відтворення основних засобів і стає лише інструментом перенесення вартості основних засобів на створений ними у процесі виробництва продукт.

Враховуючи вищенаведене, розглядаючи сутність поняття «амортизація», доцільно звернути увагу на думку професора Г.Г. Кірейцева, який зазначив, що «амортизація як економічна категорія характеризує різні аспекти реальних економічних відносин, пов'язаних із відтворенням і використанням основних засобів праці. Так, на стадії формування основних засобів кошти амортизаційного фонду є важливим реальним інвестиційним джерелом. На стадії виробництва у ході використання основних засобів частина їх вартості, що відповідає зносу, формує відображуваний прийомами обліку амортизаційний фонд як потенційне фінансове джерело інвестицій» [3, с. 24].

У сучасних умовах господарювання, при тенденції до швидкого морального зносу основних засобів можливо і є доцільним застосування в бухгалтерському обліку таких інструментів, які б дали можливість прискореного списання вартості морально застарілих основних засобів. Але поряд з цим виникає необхідність у нових капітальних вкладеннях для відтворення таких основних засобів, зокрема за рахунок власних коштів підприємства.

Слід зауважити також, що до довгострокових біологічних активів у сільському господарстві відносять виноградники, сади, ягідники – у рослинництві та основне стадо продуктивних тварин – у тваринництві. Строк корисного використання таких активів сягає від 2 років (у тваринництві) та 50 років (у рослинництві), які складно віднести до категорії морально застарілих активів.

Капітальні витрати на оновлення та відтворення таких активів є значними. Тому виникає потреба у поступовому безперервному нагромадженні власних фінансових активів для здійснення в майбутньому таких витрат. Відповідно, правильно сформована амортизаційна політика є важливим інструментом у посиленні фінансової та в подальшому економічної безпеки підприємства.

Методичними рекомендаціями з бухгалтерського обліку біологічних активів передбачено нарахування амортизації «тільки на довгострокові біологічні активи, справедливої вартості яких визначити неможливо» [4]. Довгострокові біологічні активи, що оцінені за справедливою вартістю, не амортизують [4].

У результаті застосування такого підходу до амортизації довгострокових біологічних активів виникають проблемні моменти:

- по-перше, у витратах на виробництво не відображається частина вартості довгострокового біологічного активу (сума зносу), за допомогою якого здійснюється виробництво сільськогосподарської продукції й, відповідно, методами бухгалтерського обліку

занижується фіксована сума фактичних витрат, понесених на виробництво, що накопичуються по дебету рахунку 23 «Виробництво» у вигляді амортизаційних відрахувань;

- по-друге, враховуючи те, що при виробництві сільськогосподарської продукції довгострокові біологічні активи втрачають здатність до біологічних перетворень, тобто зношуються, не відображення частини такого зносу у складі витрат виробництва призводить до формування обліковою системою підприємства не об'єктивної інформації щодо величини таких витрат;

- по-третє, як наслідок другого, підприємство втрачає одне із головних внутрішніх джерел капітальних інвестицій в оновлення, омолодження та відтворення довгострокових біологічних активів.

Амортизація як елемент методу бухгалтерського обліку в практичній діяльності підприємств стає лише інструментом регулювання вартості основних засобів на певний момент часу. Поряд з цим втрачається механізм накопичення власних фінансових ресурсів для оновлення та відтворення довгострокових біологічних активів.

О. Соколова, узагальнюючи стан амортизаційної політики держави, стверджує, що недоліком сучасної амортизаційної політики в Україні є відсутність державного контролю за використанням коштів амортизаційного фонду за своїм економічним призначенням. Статистика не наводить дані стосовно використання коштів амортизаційного фонду підприємствами України. Але високий рівень зношення основних засобів, який досяг критичного рівня і за яким стоїть технічна деградація країни, дає змогу стверджувати, що підприємства використовують кошти амортизаційного фонду не на оновлення основного капіталу, а на споживання та здійснення фінансових операцій [7].

Проте амортизаційна політика у промислово розвинутих країнах використовується як інструмент регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання, прискорення оновлення основного капіталу, модернізації економіки [7].

Відповідно, амортизація в сучасному розумінні її сутності стає втраченим інструментом посилення економічної безпеки підприємства.

Враховуючи вищенаведене, амортизаційна політика сільськогосподарського підприємства має бути спрямована на постійне відтворення довгострокових біологічних активів та поліпшення їх здатності до біологічних перетворень за рахунок амортизаційних відрахувань як внутрішнього джерела капітальних інвестицій.

Висновки і пропозиції. Узагальнення результатів дослідження питань амортизації довгострокових біологічних активів у контексті посилення економічної безпеки підприємства дають підстави зробити такі висновки.

Аналіз амортизаційної політики України дав змогу виявити її основні недоліки:

1) амортизація розглядається як обліковий прийом регулювання вартості основних засобів підприємства та величини прибутку;

2) внаслідок відсутності чіткої амортизаційної політики держави амортизаційні кошти, як внутрішнє джерело інвестицій підприємства, використовуються не за прямим призначенням, що знижує економічну безпеку останнього.

Нинішні умови господарювання вимагають від сільськогосподарських підприємств швидкого пошуку джерел капітальних інвестицій, спрямованих на поліпшення складу та стану основних засобів, у тому числі й довгострокових біологічних активів.

Враховуючи вищенаведене, амортизацію слід розглядати як джерело відтворення довгострокових біологічних активів, що формується за рахунок власних коштів.

Основна увага має бути приділена науково обґрунтованому вибору амортизаційної політики з метою розширення власних джерел одержання інвестиційних коштів та нарощення економічної безпеки підприємства.

З метою уникнення негативних наслідків ролі амортизації у діяльності підприємств необхідно, передусім, створити дієвий механізм формування амортизаційного фонду підприємства та його цільового використання з врахуванням нинішніх вимог господарювання на законодавчому рівні.

Реалізація запропонованих заходів сприятиме нарощенню власних джерел капітальних інвестицій в оновлення та відтворення довгострокових біологічних активів та посиленню економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

Список використаних джерел

1. *Бакай В. Й.* Теоретичний аспект аналізу амортизації як основи формування амортизаційної політики / В. Й. Бакай // Бухгалтерський облік, аналіз і аудит. Економічні науки. – 2003. – № 2. – С. 139–141.
2. *Дугієнко Н. О.* Амортизаційна політика як напрямок державного регулювання інвестиційної діяльності / Н. О. Дугієнко // Вісник Запорізького національного університету. – 2008. – № 1(3). – С. 45–51.
3. *Кірейцев Г. Г.* Формування нової системи амортизації в Україні / Г. Г. Кірейцев // Облік і фінанси АПК. – 2004. – № 1. – С. 23–30.
4. *Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів від 29.12.06 р.* № 1315 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.
5. *Парнюк В. О.* Про підвищення ролі амортизації як джерела інвестицій і регулятора попиту та пропозиції основних засобів / В. О. Парнюк // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 5. – С. 166–172.
6. *Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dtkk.com.ua/>.
7. *Соколова О.* Амортизаційна політика в системі антикризового регулювання економіки / О. Соколова // Вісник Національної академії державного управління. – 2012. – № 1. – С. 187–195.
8. *Стадницький Ю. І.* Амортизація – наслідок знецінення основних засобів / Ю. І. Стадницький // Фінансовий простір. – 2012. – № 2 (6). – С. 27–32.
9. *Українська радянська енциклопедія* : у 12 т. / за ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – К. : Голов. редакція УРЕ, 1974-1985.

УДК 005.334.4:338.486.2

І.Р. Удуд, канд. екон. наук

Львівський інститут економіки і туризму, м. Львів, Україна

РИЗИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ БАНКРУТСТВУ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

И.Р. Удуд, канд. экон. наук

Львовский институт экономики и туризма, г. Львов, Украина

РИСКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПУТИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ БАНКРОТСТВА ТУРИСТИЧЕСКИХ КОМПАНИЙ

Ivanna Udud, PhD in Economics

Lviv State Institute of Economy and Tourism, Lviv, Ukraine

RISKS IN BUSINESS AND WAYS TO PREVENT BANKRUPTCY OF TOURISM ENTERPRISES

Досліджено основні причини виникнення ризиків у туристичних компаніях та шляхи їх подолання.

Ключові слова: ризики, банкрутство, туристичні підприємства.

Исследованы основные причины возникновения рисков в туристических компаниях и пути их преодоления.

Ключевые слова: риски, банкротство, туристические предприятия.

The main causes of the risks of travel companies and how to overcome them.

Key words: risk, bankruptcy, tourist enterprises.

Постановка проблеми. Будь-яке туристичне підприємство відчуває економічні ризики, пов'язані з його виробничою, комерційною, посередницькою та іншою діяльністю, а підприємець відповідає за наслідки управлінських рішень, які приймаються. Фактор ризику змушує підприємця економити фінансові та матеріальні ресурси, розраховувати ефективність нових проектів, комерційних угод.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Необхідно відзначити, що в економічній літературі існує чимало робіт, присвячених теоретичним й практичним питанням визначення ризиків. Різними аспектами цієї проблеми займалися відомі зарубіжні і вітчизняні вчені: Ф. Найт, А.П. Альгін, І.Р. Бузько, М.П. Бутко, В.В. Вітлінський, Н.М. Внукова, В.М. Гранатуров, М.С. Грінберг, В.П. Ільчук, Т.С. Клебанова, М.С. Клапків, В.С. Асаулко, А.О. Овчаров, О.О. Охріменко, М.В. Тяжова, А.Т. Яковенко, Г.В. Козаченко, О.М. Ляшенко, С.М. Шкарлет.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Багато науковців досліджувало ризики у туристичних підприємствах та управління ними, але конкретних шляхів вирішення запобігання банкрутства ніхто не пропонував.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження ризиків, які бувають на туристичних підприємствах і вирішення шляхів запобігання банкрутству на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Термін "ризик" походить від давньоримського "risco", яке спочатку означало рифи і пов'язану з ними небезпеку корабельної аварії. Ризики можуть бути пов'язані з конкретною особою, майном або зі змінами в оточенні й умовах функціонування певного об'єкта.

Події, про які йдеться, можуть викликатися факторами, які не підкоряються людині (природні катастрофи, смерть унаслідок хвороби тощо). Вони також можуть провокуватися третіми особами (пожежі, пограбування) або ініціюватися самими постраждалими (наприклад, управління власною фірмою).

Якщо такі події настають, то це призводить до втрати майна, зменшення його вартості або змушує нести додаткові фінансові витрати. Такі наслідки подій називаються збитками. Якщо ці наслідки можна оцінити у вартісному вигляді, то йдеться про матеріальні збитки.

Матеріалізація ризику в господарській діяльності підприємства спричинює відхилення від намічених планів, зокрема у вигляді незапланованих витрат, збитків або зменшення запланованих доходів. У зв'язку з цим економічний або господарський ризик відіграє дуже важливу роль у діяльності туристичного підприємства. Він зумовлює завдання збитків господарству підприємства, коливання кон'юнктури, змін на ринку збуту і зміну поведінки клієнтів.

Фактор ризику особливо посилюється в умовах нестабільного стану економіки, який супроводжується інфляційними процесами, дорогими кредитами тощо.

Ризик у туристичній діяльності – це ймовірність того, що підприємство зазнає збитків або витрат, якщо прийняте управлінське рішення не здійсниться, а також якщо під час прийняття цих рішень були допущені прорахунки чи помилки. Ризик закладено в самій сутності підприємницької діяльності, оскільки підприємець самостійно розпоряджається засобами виробництва, вибирає сферу діяльності, але не завжди діє правильно. В ринкових умовах підприємець постійно конкурує з іншими підприємцями і немає гарантії, що він вийде переможцем.

Підприємницький ризик – це ризик, який виникає в будь-яких видах підприємницької діяльності підприємця. В абсолютному значенні ризик може бути представлений матеріально-речовими або вартісними показниками. У відносному вигляді ризик може бути визначений як співвідношення суми можливих витрат до вартості основних і оборотних фондів.

У туризмі до витрат належать незаплановані матеріальні витрати, прямі грошові витрати в результаті перевитрат грошей, незапланованих виплат, інфляції, зміни валютних курсів, розкрадання, витрати робочого часу в результаті непередбачених обставин тощо.

Підприємницький ризик можна поділити на виробничий, фінансовий, інвестиційний і страховий.

Виробничий ризик пов'язаний безпосередньо з господарською діяльністю підприємства і визначається як ймовірність невиконання підприємством своїх зобов'язань за контрактом або угодою із замовником. Він виражається ризиком у реалізації товарів і послуг, помилок у ціновій політиці, ризиком банкрутства.

У туристичній діяльності можна виділити такі виробничі ризики:

- ризик повного припинення діяльності з якогось напрямку через неможливості поїздок туристів унаслідок форс-мажорних обставин (військові дії, стихійні лиха, епідемії тощо);
- ризик неотримання або несвоєчасного отримання грошових коштів за реалізовані туристичні продукти і послуги;
- ризик відмови клієнта від туристичної поїздки;
- ризик відмови укладених угод про надання позик, інвестицій або кредитів;
- ціновий ризик, пов'язаний із визначенням ціни на туристичну продукцію й послуги. Він особливо зростає в умовах швидкої інфляції;
- ризик банкрутства як ділових партнерів, так і самого туристичного підприємства.

Фінансовий ризик – це ймовірність отримання збитків у результаті проведення відповідних операцій у фінансово-кредитній і біржовій сферах, здійснення операцій із цінними паперами. До фінансових ризиків відносять кредитний ризик, процентний (відсотковий) ризик, валютний ризик, ризик втраченої фінансової вигоди.

Кредитний ризик пов'язаний із несплатою позичальником основного боргу і відсотків, нарахованих за кредит.

Відсотковий ризик – це загроза витрат комерційними банками, кредитними установами, інвестиційними фондами через те, що в результаті підвищення процентних ставок, виплачуваних ними по залучених коштах, вони починають перевищувати ставки за наданими кредитами.

Валютні ризики відображають загрозу валютних витрат, пов'язаних зі зміною курсу однієї іноземної валюти стосовно іншої, в тому числі національної валюти, при здійсненні зовнішньоекономічних, кредитних та інших валютних операцій. Для туристичних підприємств цей ризик завжди має суттєве значення.

Ризик утраченої фінансової вигоди визначається ймовірністю фінансового збитку, який може виникнути в результаті нездійснення якого-небудь заходу або припинення діяльності туристичного підприємства.

Інвестиційні ризики.

Нові туристичні проекти мають три види ризиків:

- ризик, пов'язаний із технічними нововведеннями;
- ризик, пов'язаний з економічною або організаційною сторонами виробництва;
- ризик, що визначається "молодістю" підприємства.

Абсолютний ризик оцінюється у грошових одиницях (гривнях, доларах, євро тощо), а відносний ризик – у частках одиниці або відсотках. Наприклад, ризик у підприємстві можна вимірювати абсолютною величиною – сумою збитків і витрат, а відносною – ступенем ризику, тобто ймовірності нездійснення запланованого заходу або недодержання запланованого рівня прибутку, доходу, ціни.

Підприємницький ризик формується під впливом об'єктивних (екзогенних) і суб'єктивних (ендогенних) факторів.

До найбільш важливих екзогенних факторів у туризмі належать політичні чинники, інфляція, зміна податкових ставок і митних зборів, зміна вартості оренди тощо. Ендогенні фактори пов'язані з помилками й упущеннями керівництва і персоналу, загальним ставленням керівництва до ризику. Виділяють такі зони підприємницького ризику:

- зону допустимого ризику, в якій підприємець відшкодовує витрати й отримує середній прибуток;
- зону критичного ризику, в якій підприємець відшкодовує тільки витрати виробництва;
- зону катастрофічного ризику, в якій підприємець не тільки не відшкодовує витрати, але і знаходиться у стані банкрутства.

Для уникнення або зменшення ризику його необхідно оцінити. Для цього використовуються статистичні, експертні та розрахунково-аналітичні методи. Статистичний метод включає в себе комплексний аналіз системи показників туристичної фірми за визначений проміжок часу, їх зіставлення і розрахунок ризику. Експертний метод передбачає використання зовнішніх експертів для аналізу стану справ фірми і розрахунку ризику, а розрахунково-аналітичний – аналіз показників фірми на основі науково обґрунтованих концепцій.

Управління ризиком – це практична діяльність із пом'якшення впливу негативних наслідків ризиків на керовану систему, яка передбачає розроблення різних заходів, що сприяють усуненню можливих негативних наслідків ризику. До таких заходів відносять розроблення процедур попереджувального характеру, які включають у себе конкретні рекомендації для осіб, що приймають і реалізують ризикові рішення, розроблення інструкцій із реалізації обраної ризикової альтернативи тощо.

Основні способи зменшення ризику зводяться до такого:

- страхування ризиків (стихійні лиха, автомобільні катастрофи, ризик невиконання зобов'язань партнерами і т. ін.);
- створення спеціального резервного фонду для самострахування за рахунок частини оборотних коштів;
- передача частини ризику іншим особам і організаціям через страхування бізнесу і працівників;

- захист службової або комерційної таємниці через запобігання крадіжкам інформації і розголосу комерційної таємниці.

Страховий ризик. Передумовою виникнення страхування є ризик. Страховий ризик – це певна подія, на випадок якої проводиться страхування та яка має ознаки ймовірності та випадковості настання. Зміст ризику і ступінь його вірогідності визначають межі страхового захисту. За своїм змістом ризик є подією з негативними, особливо невігідними економічними наслідками. Вони можуть виникнути в майбутньому в будь-який момент, у невідомих масштабах. У страхуванні ризику визначаються кількома основними поняттями. Насамперед, ризик – це конкретне явище або сукупність явищ, із виникненням яких відбуваються виплати з утвореного страхового фонду.

Ризик означає невпевненість у можливому результаті. Ми зустрічаємося з ризиком щоденно. Для всіх видів ризиків характерний фактор невизначеності. При усвідомленні ситуації ризику виникають рішення, спрямовані на ліквідацію або максимальне обмеження ситуації ризику. Особливе значення ці питання мають у вирішенні економічних проблем. Туристична діяльність часто пов'язується з можливістю негативних наслідків і несприятливих ситуацій.

Розрізняють такі види ризиків:

- страхові;
- нестрахові.

Страхові ризики – це ризики, які можна застрахувати, нестрахові ризики – ризики, які неможливо застрахувати.

Найбільш численну групу становлять страхові ризики. Щоб встановити, чи є цей ризик страховим, необхідно застосовувати певні критерії.

По-перше, ризик, що включається в розмір відповідальності страхової компанії, має бути з ймовірним характером високого рівня настання.

По-друге, ризик має бути випадковим. Це означає, що об'єкту, який підлягає страхуванню, не загрожує небезпека. При цьому обом сторонам договору страхування конкретний момент настання страхового випадку й можливий обсяг збитку, як і його наслідки, наперед не відомий.

По-третє, випадковість прояву певного ризику доцільно співвідносити з масою однорідних об'єктів. Із цією метою організовується статистичне спостереження, аналіз даних якого дозволяє встановити відповідну прогностичну страхову премію. Крім того, статистична інформація уможливорює висновок про закономірність прояву ризику стосовно сукупності однорідних об'єктів.

По-четверте, настання страхового випадку, яке виражається в реалізації ризику, не повинно залежати від волевиявлення страховика або інших зацікавлених осіб. Недоцільно приймати на страхування спекулятивні ризики.

По-п'яте, момент настання страхового випадку не можна визначити ні за часом, ні у просторі.

По-шесте, страхова подія не може мати розмірів катастрофічного лиха, тобто охоплювати масу в межах величезної сукупності, спричиняючи масові збитки.

По-сьоме, шкідливі наслідки реалізації ризику необхідно виміряти й оцінити. Сукупність страхових ризиків складає обсяг страхової відповідальності за договором страхування, який виражається за допомогою страхової суми договору. Ціна ризику у вартісному вираженні оцінюється тарифною ставкою, яка розраховується на 100 грошових одиниць страхової суми або у відсотках до її абсолютної величини. Страхова компанія має постійно стежити за зміною ризику в тих чи інших туристичних підприємствах, вести відповідний статистичний облік, аналізувати й обробляти інформацію. Опираючись на одержані результати про можливу динаміку ризиків, страховик проводить його оці-

нювання. Воно полягає в аналізі всіх ризикових обставин, що характеризують показники ризику. Страховий захист господарської діяльності туристичних підприємств практично охоплює три великі групи подій:

1. Страхування від вогню та інших видів стихійних лих:

- споруд і обладнання;
- оборотних коштів;
- майна третіх осіб;
- готівкових і цінних паперів;
- особистого майна працівників, за винятком наявних цінних паперів та ювелірних виробів;
- витрат на обладнання приміщень.

2. Страхування від наслідків злочинної діяльності:

- викрадення обладнання, товарів, майна третіх осіб, готівки, акцизних знаків, облігацій, векселів, чеків, ювелірних виробів і злитків дорогоцінних металів;
- терористичних актів, здійснюваних із метою утворення хаосу, залякування;
- актів вандалізму.

3. Страхування від техногенних збитків:

- електричні розряди;
- аварії водопроводу або опалювальної мережі;
- розлив стоків;
- зіткнення "чужого" автомобіля з об'єктом, який знаходиться у власності фірми;
- биття скла (вікон, прилавків, вітрин і рекламних табло, дзеркал тощо).

Розвинуті страхові ринки, такі як у США або країнах Західної Європи, мають спеціалізовані сектори страхування туризму. Крім цього, на цих ринках неспеціалізовані страхові компанії здійснюють діяльність типу "all risk" зі страхування від усіх видів ризику. Ціни страхових послуг формуються залежно від ризику, ринкової кон'юнктури, а також від конкуренції між учасниками ринку.

На відміну від суспільної або державної підтримки, сутність страхування полягає в тому, що необхідні для нього кошти виділяються самими застрахованими суб'єктами. У результаті укладення договору страхування туристична фірма отримує страховий захист у формі послуги, пропорційної фінансовим витратам на внески. Можна виділити такі переваги, які отримує туристична фірма завдяки страхуванню:

- перекладання на страховика визначених видів ризику (функція передачі ризику внаслідок страхових внесків). Туристична фірма отримує можливість оцінити величину цих видів ризику і включити їх у ціну туристичного продукту у формі страхових внесків. Значення страхування полягає передусім у зменшенні або в повному виключенні необхідності накопичувати кошти для компенсації ймовірних збитків, а також появи відчуття небезпеки;

- у разі виникнення страхового випадку економічні наслідки втрати всього майна або його частини компенсуються грошовими коштами, а застрахований суб'єкт повертається в стан, в якому він був до завдання збитків (функція компенсації збитків);

- страховий захист більш дешевий, ніж формування власних фінансових резервів і безперервна підтримка їх на рівні, необхідному для покриття ймовірних збитків. Крім цього, накопичення резервів для досягнення обговорених цілей не дає жодних податкових привілеїв або пільг. Водночас страхові внески включаються в собівартість і зменшують податкову базу або іншим чином зменшують податки;

- страхування підвищує шанси на отримання туристичною фірмою кредитів, оскільки зростає її надійність з погляду банку внаслідок того, що частина можливих видів ризику переноситься на третю сторону. Крім цього, страхування відіграє роль забезпе-

чення кредиту у формі гарантії його повернення. Страхування від пожежі має важливе значення при отриманні піротехнічного кредиту, автотранспортне страхування – при фінансуванні купівлі автомобіля або при отриманні його в лізинг;

- у результаті укладення договору страхування прямим і матеріальним способом оформляються юридичні відносини з третіми особами (функція нейтралізації). Завдяки страхуванню громадянської відповідальності обов'язки здійснювати страхову виплату переходять від туристичної фірми до страхувальника. Виконання претензій з боку самої туристичної фірми на відшкодування збитків і виконання інших зобов'язань однозначно лягають на страхувальника, що попереджає можливі конфлікти багатосторонніх інтересів. Аналогічно реалізуються й різні форми страхування клієнтів, наприклад, паркінгові, багажу, від нещасних випадків, медичні тощо;

- у разі смерті співвласника туристичної фірми страхувальник надає кошти спадкоємцям для покриття можливих різноманітних заборгованостей і цим самим виключає подрібнення базового капіталу;

- страхування позитивно впливає на обмеження видів ризику, завдяки чому увага концентрується не на охоплених ним загрозах.

Висновки і пропозиції. Управління ризиком у діяльності туристичного підприємства повинно сприяти досягненню основних цілей на шляху елімінації загроз та пошуку вирішення поставленої проблеми. Оцінка ризику становить інформаційний ґрунт для вибору адекватних методів управління ним. Контроль за рівнем ризику дозволяє обмежувати можливі втрати і примножувати потенційні переваги, які є наслідком реалізації ризику.

Управління ризиком означає не лише знати, що він є, але й дозволяє ідентифікувати його, а також дати йому кількісну та якісну оцінку. А от які саме методи управління ризиками застосовувати у своїй практиці, туристична фірма повинна обирати сама. Це положення є однією з найважливіших умов забезпечення ефективної діяльності фірми в індустрії туризму. Використання широкої гами методів і прийомів управління ризиками дає змогу розробити адекватні стратегії реагування та сприяє більш ефективному використанню засобів та покращенню конкурентної позиції туристичного підприємства.

Список використаних джерел

1. *Алейникова Г. М.* Организация и управление турбизнесом / Г. М. Алейникова. – Донецк : ДЦТБ, 2002. – 117 с.
2. *Бутко М. П.* Вплив регіонального менеджменту на рівень реалізації туристичного потенціалу / М. П. Бутко, Л. О. Самко // Інноваційна економіка. – 2012. – № 4.
3. *Дурович А. П.* Маркетинг в туризме : учеб. пособие / А. П. Дурович. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Новое знание, 2001. – 496 с.
4. *Ротар А. В.* Економічна доповідь: Діяльність підприємств сфери послуг у 2003 році / А. В. Ротар, Д. І. Поліщук // Поточний архів Чернівецького обласного управління статистики. – 2004. – 19 квіт. (№ 5-2/1). – 9 с.
5. *Михайличенко Г.* Удосконалення технології створення туристичного продукту / Г. Михайличенко // Вісник КДТЕУ. – 2000. – № 2. – С. 41–50.

УДК 332.1:338.48

Ю.В. Шабардіна, канд. екон. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Ю.В. Шабардіна, канд. экон. наук

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ РЕКРЕАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА

Yuliia Shabardina, PhD in Economics

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM DEVELOPMENT REGIONAL RECREATION POTENTIAL

Обґрунтовано, що наявність дієвого інституційного середовища в масштабах держави, саме на регіональному рівні дозволяє одержати синергійний ефект та зайняти високі позиції у наданні масштабних і якісних рекреаційних послуг. Запропоновано сутнісні характеристики організаційно-економічного механізму розвитку рекреаційного потенціалу регіону через створення і функціонування інноваційно-інвестиційного центру регіонального розвитку.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, рекреаційний потенціал, регіон, стратегія розвитку, сукупний регіональний ефект, методи, принципи, інструменти, важелі, інноваційно-інвестиційний центр рекреаційного розвитку.

Обосновано, что наличие действенной институциональной среды в масштабах государства, именно на региональном уровне позволяет получить синергитический эффект и занять высокие позиции в предоставлении масштабных и качественных рекреационных услуг. Предложено сущностные характеристики организационно-экономического механизма развития рекреационного потенциала региона путем создания и функционирования инновационно-инвестиционного центра регионального развития.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм, рекреационный потенциал, регион, стратегия развития, совокупный региональный эффект, методы, принципы, инструменты, рычаги, инновационно-инвестиционный центр рекреационного развития.

We justify that the existence of an effective institutional environment across the state, at the regional level provides a synergistic effect and a top position in the provision of large-scale and high-quality recreational services. Invited to the essential characteristics of the organizational-economic mechanism of development of the recreational potential of the region through the creation and functioning of innovation and investment center for regional development.

Key words: organizational and economic mechanism, recreational potential, region, development strategy, the cumulative effect of regional, methods, principles, tools, leverage innovation and investment center and recreational development.

Постановка проблеми. Аналіз та оцінка формування і використання наявного рекреаційного потенціалу регіонів України засвідчують існування значних міжрегіональних диспропорцій. Потреба пошуку нових форм реалізації рекреаційного потенціалу, низький рівень інноваційного забезпечення регіону та проблеми в залученні інвестиційних ресурсів у галузь обумовлюють необхідність вдосконалення діючого організаційно-економічного механізму функціонування рекреаційного потенціалу на регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи визначення сутності економічного механізму закладені у роботах Ш. Піста, Г. Шеклі [7, с. 614], які ототожнювали останній з “економічним режимом” чи “економічною теорією” тощо.

У праці А. Кульмана [10] економічний механізм розглядається як взаємозв'язок між виробництвом, споживанням та обміном.

Погоджуючись з авторами [2; 8], при всій різноманітності видів механізмів впливу на об'єкт управління, що описані в економічній літературі, при побудові моделі ефективного управління рекреаційним потенціалом регіону доцільно використовувати дефініцію «організаційно-економічний механізм».

Економічна наука основою організаційно-економічного механізму в умовах ринку вважає діалектичну єдність державного регулювання та ринкової саморегуляції.

Отже, традиційно, елементами цього механізму виступають методи, форми, інструменти, важелі державного регулювання та ринкової саморегуляції.

Існує думка, що організаційно-економічний механізм слід розглядати в сукупності всіх його складових, з урахуванням кінцевого результату та циклічного характеру всіх соціально-економічних процесів [14].

Формуванню і вдосконаленню організаційно-економічного механізму розвитку рекреаційного потенціалу присвячені праці І.В. Бережної, П.В. Гудзя, Ю.П. Гуменюка, І.В. Давиденко, Н.Б. Кирич, О.С. Молнара, А.Г. Охріменко, Л.М. Томаневич, Г.М. Шевченко, В.В. Шмагіної [1, 4–6, 9, 11–15] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Перехід до сталого розвитку регіонів залежить від нових підходів держави до гармонізації соціальної, економічної та екологічної діяльності, посилення впливу на ці процеси інститутів громадянського суспільства. Особливого значення в цьому контексті набуває рекреаційна сфера як така, що інтегрує в собі просторовий потенціал природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних ресурсів, від ефективного використання яких залежить інноваційно-інвестиційний розвиток виробництва, інфраструктурне облаштування території, поліпшення умов проживання, оздоровлення і відпочинку населення, збереження і збагачення біологічного розмаїття та культурної спадщини. Перспективи розвитку рекреаційної сфери України лежать у площині прихованих можливостей регіонів ефективно використовувати цей наявний потенціал. Проте відсутність дієвого механізму розвитку рекреаційного потенціалу не дозволяє задіяти його у складі продуктивних сил регіонів.

Мета статті. Враховуючи вищесказане основним завданням цієї статті є побудова моделі організаційно-економічного механізму розвитку рекреаційного потенціалу, що пов'язано з підвищенням конкурентоспроможності регіональних господарських систем.

Виклад основного матеріалу. Вивчення й аналіз праць, присвячених дослідженню сутності і складових категорій «організаційно-економічний механізм», дозволяє трактувати його як сукупність методів, принципів, інструментів і важелів, реалізація яких дозволить підвищити рівень використання рекреаційного потенціалу і тим самим сприятиме стабілізації соціально-економічного й екологічного станів регіону.

Досвід показує, що за наявності дієвого інституційного середовища в масштабах держави саме на регіональному рівні можна одержати синергійний ефект та високі позиції у наданні масштабних і якісних рекреаційних послуг. Виходячи з цього запропонований організаційно-економічний механізм повинен ґрунтуватись на створенні регіональної інституції, яка б сконцентрувала зусилля всіх суб'єктів рекреаційної діяльності задля досягнення оптимального рівня використання рекреаційного потенціалу на рівні регіону (рис. 1).

Формування і функціонування організаційно-економічного механізму розвитку рекреаційного потенціалу регіону повинно ґрунтуватись на принципах, що визначають ефективність реалізації рекреаційних можливостей на конкретній території (рис. 2).

Принцип системності – вивчення рекреаційного потенціалу як системи, що складається з певних структурних елементів, які взаємопов'язані й узгоджені між собою, а їх розвиток орієнтований на підвищення рівня всієї системи.

Принцип евристичності – ґрунтується на творчому підході, інструментами якого є інтуїція, аналогії, досвід, винахідливість, у забезпеченні умов для створення рекреаційних продуктів, що не мають аналогів і можуть задовольняти специфічні рекреаційні потреби.

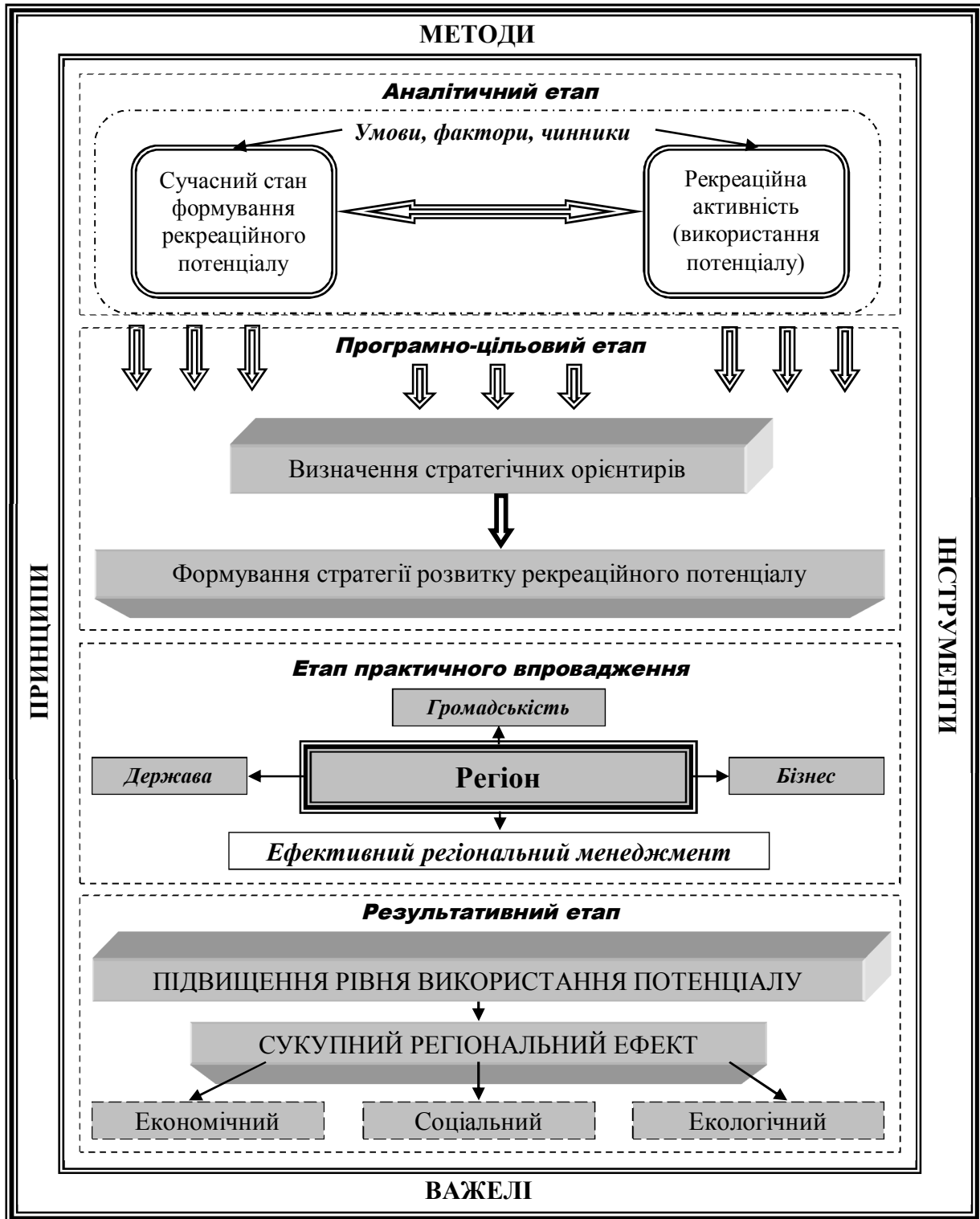

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм розвитку рекреаційного потенціалу регіону
 Джерело: розроблено автором.

Принцип адаптивності передбачає виконання системи заходів, спрямованих на швидке реагування рекреаційної пропозиції на зміни в навколишньому середовищі з метою досягнення відповідності рекреаційному попиту. Оцінювання рекреаційного потенціалу регіону та його складових повинно ґрунтуватися на врахуванні їх можливих змін під дією різних чинників.

Рис. 2. Базові принципи, що визначають ефективність реалізації рекреаційних можливостей регіону
Джерело: [3].

Принцип науковості – функціонування рекреаційного потенціалу повинно здійснюватися у взаємозв'язку з останніми тенденціями в науці. Передбачає використання науково обґрунтованих методів оцінювання, аналізу сучасного стану та прогнозування розвитку рекреаційного потенціалу, впровадження інноваційних технологій для підвищення ефективності і раціональності його використання.

Принцип стійкості – використання рекреаційного потенціалу регіону повинно забезпечувати збереження його складових у стані можливого відтворення і розвитку, що забезпечується використанням обґрунтованих допустимих норм навантажень на рекреаційні об'єкти.

Принцип збалансованості полягає у постійній підтримці необхідної пропорційності між розвитком складових потенціалу, що забезпечує максимальну ефективність від використання потенціалу для всіх суб'єктів рекреаційної діяльності та найвищу його вартість.

Принцип перспективності, виміром чого виступає рекреаційний потенціал і сприятливі можливості його реалізації і розвитку в майбутньому з метою досягнення стратегічних цілей.

Принцип плановірності – проведення виваженої, заснованої на ґрунтовному плануванні, прогнозуванні, політики щодо організації, функціонування і розвитку рекреаційної діяльності в регіоні, яка враховує інтереси суспільства, держави та бізнесових структур.

Принцип пріоритетності зводиться до вирішення найбільш нагальних проблем розвитку рекреаційного потенціалу регіонів відповідно до стратегічних і програмних документів, прийнятих на державному і регіональному рівнях, а також вимогами сьогодення.

Принцип ресурсного забезпечення розкриває сутнісні характеристики рекреаційного потенціалу. Крім того, процес управління розвитком рекреаційного потенціалу повинен бути забезпечений необхідними трудовими, фінансовими, інформаційними та іншими ресурсами.

Принцип ринкової рівноваги – на вартість рекреаційного потенціалу регіону великий вплив справляє співвідношення між попитом і пропозицією на ринку рекреаційних послуг. Коли вони збалансовані, рекреаційний потенціал регіону використовується найповніше і найефективніше. Незбалансованість ринку призводить до недоотримання ефекту від використання потенціалу або до його зменшення через виснаження рекреаційних ресурсів.

Принцип комплексності при формування сукупного рекреаційного потенціалу досягається завдяки розширенню меж щодо його структуризації і врахуванню нетипових ресурсів, залучення яких у рекреаційний процес розкриває можливості більш повної й об'єктивної оцінки рекреаційного потенціалу в регіональному розрізі.

Принцип корисності – певний рекреаційний продукт має корисність для окремого рекреанта тільки тоді, коли він може задовольнити конкретні рекреаційні потреби в конкретний проміжок часу.

Принцип соціальної орієнтованості – у центрі функціонування рекреаційного потенціалу повинна бути людини з її потребами й інтересами. Реалізація рекреаційного потенціалу покликана сприяти відновленню фізичних, духовних, психологічних, емоційних та інших сил людини. Водночас, рівень розвитку рекреаційної галузі регіону визначається матеріальним добробутом населення, соціальною захищеністю, рівнем освіти та іншими характеристиками суспільного розвитку.

Принцип гармонізації з природою – об'єкти природи, що визначають можливості функціонування рекреаційного потенціалу, є, переважно, вичерпними. Тому процес використання рекреаційного потенціалу регіону повинен сприяти збереженню, відновленню і збагаченню природно-ресурсного потенціалу, який у свою чергу спрямовується на відновлення сил людини.

Принцип ефективності виражається у співвідношенні результату і витрат, здійснених для його досягнення. Зважаючи на багатоаспектність рекреаційної галузі для досягнення сукупного регіонального ефекту, економічна ефективність функціонування рекреаційного потенціалу визначається через фінансові результати рекреаторів, зростання продуктивності праці, податкові та інші платежі до бюджету і небюджетних фондів у межах регіону і держави загалом; про досягнення соціальної ефективності від використання рекреаційного потенціалу свідчать: зменшення кількості і тривалості лікарняних, тривалість життя, підвищення працездатності, духовне збагачення; екологічна ефективність проявляється у запобіганні руйнації екосистем і забезпеченні екологічної безпеки довкілля.

Принцип раціональності ґрунтується на виборі найкращого варіанта задіяння природних та інших рекреаційних ресурсів у господарській діяльності з позицій забезпечення макрорегіональної конкурентоспроможності та екологічної безпеки регіонів.

Принцип сталості – розвиток рекреаційної діяльності повинен підпорядковуватися досягненню основних вимог сталого розвитку регіонів.

Принцип синергії – взаємодія окремих складових рекреаційного потенціалу сприяє досягненню більшої ефективності рекреаційної сфери порівняно з внеском кожного окремого компонента у вигляді їх простої суми. Поєднання всіх складових рекреаційного потенціалу дають можливість створити економічно обґрунтований (оптимальний) розмір рекреаційного потенціалу та отримати від його використання максимальний ефект відповідно до ринкової кон'юнктури в цьому регіоні.

Принцип субсидіарності розвитку рекреаційного потенціалу наділяє місцеві органи влади досить широким колом повноважень порівняно з вищими ланками управління,

оскільки вирішення основних завдань розвитку рекреаційного потенціалу повинно концентруватися на регіональному рівні, а не за схемою зверху – вниз.

Принцип динамічності – кожен структурний елемент рекреаційного потенціалу не є сталою величиною, а розвивається в динаміці під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів і тим самим впливає на його сукупний розмір у часовому вимірі.

В основі запропонованого організаційно-економічного механізму закладені наступні методи впливу на рекреаційну діяльність, які поділяються на економічні, інституційні та адміністративні (рис. 3).

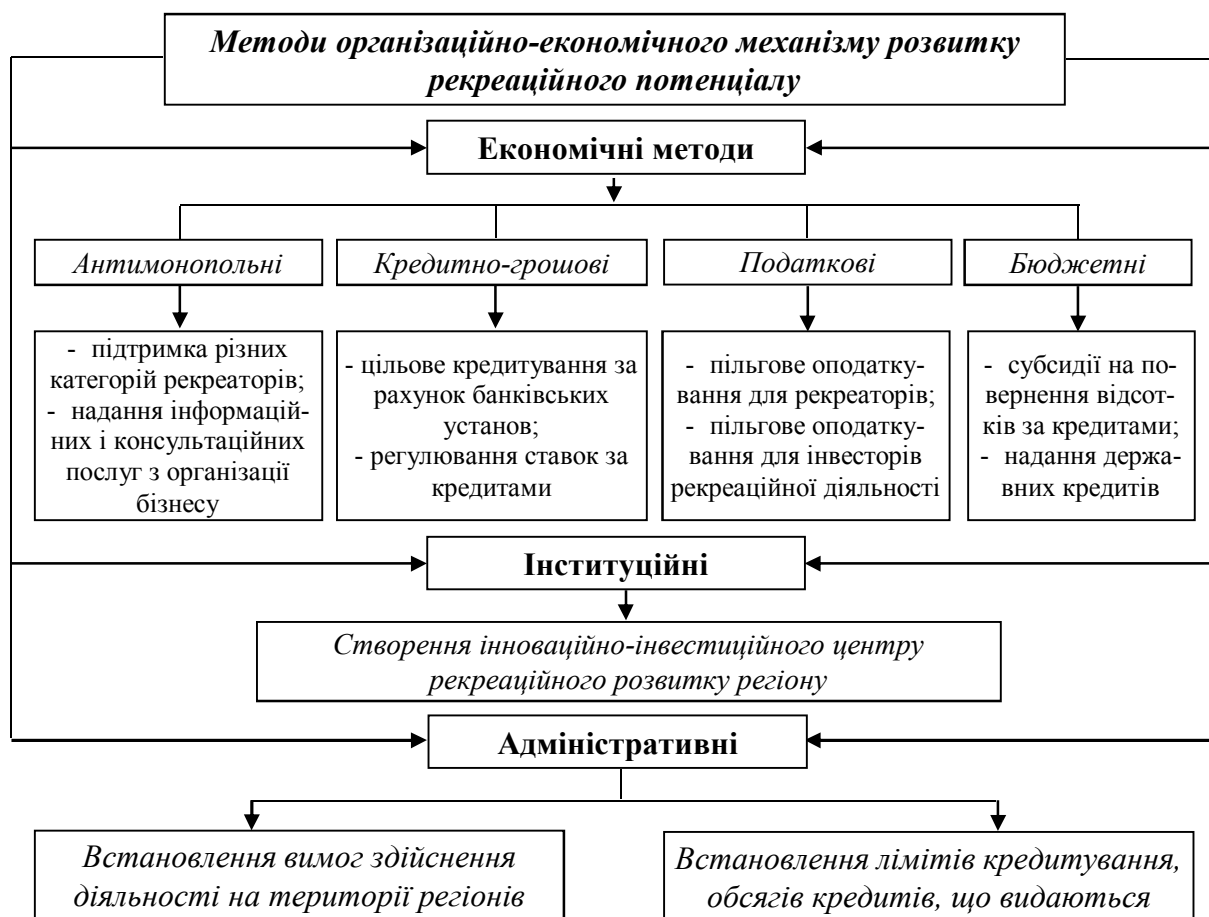

Рис. 3. Структура основних методів організаційно-економічного механізму розвитку рекреаційного потенціалу

Інструментарій, на якому ґрунтується запропонований організаційно-економічний механізм розвитку рекреаційного потенціалу регіональної системи, повинен включати як стабілізаційні чинники, що забезпечують єдиний підхід до здійснення рекреаційної діяльності на всій території України, зокрема, що стосується правил безпеки перевезень туристів, стандартів екологічної безпеки при наданні рекреаційних послуг, основ рекреаційного права, так і регулюючі, що окреслюють перспективи розвитку за рахунок фінансування пріоритетних напрямів розвитку рекреаційної сфери, в яких зацікавлена держава в цілому, ліцензування та сертифікації, розроблення та реалізації програмних та прогнозних документів щодо визначення перспективних напрямів розвитку рекреаційної сфери тощо.

Запропоновані і розглянуті методи організаційно-економічного механізму можуть бути реалізовані через основні важелі, сутність яких полягає у визначенні основних економічних показників, які є орієнтирами при здійсненні рекреаційної діяльності. Наприклад, для господарюючого суб'єкта рекреації такими аргументами можуть стати рівень прибутку, порядок набуття прав власності, доступність ресурсів, відсоткові ста-

вки з кредитування, інвестиційний режим; для споживача рекреаційних послуг – орієнтиром є ціна, рівень та якість таких послуг тощо.

Вивчення закордонного досвіду реалізації сучасної моделі регіональної політики дозволяє стверджувати, що ефективність зазначених посередницьких організацій обумовлена їх незалежністю від політичних впливів та адміністративної ієрархії, як це притаманно місцевим органам влади, а використання підприємницького підходу дозволяє отримувати прибуток від діяльності на території регіону. Крім того, такі структури можуть отримувати фінансування для здійснення діяльності з різних джерел, а співробітництво з подібними інституціями сусідніх держав сприяє збалансованому просторовому розвитку прикордонних територій сусідніх країн.

З метою підвищення конкурентоспроможності регіональних господарських систем у сфері рекреації доцільним є створення центру розвитку рекреаційного потенціалу, функціонування якого здійснюватиметься на партнерських засадах між органами місцевого самоврядування, представниками бізнесу, науковими й освітніми закладами і громадськістю. Виступаючи координаційним центром він забезпечує балансування інтересів основних суб'єктів рекреаційної діяльності (рис. 4).

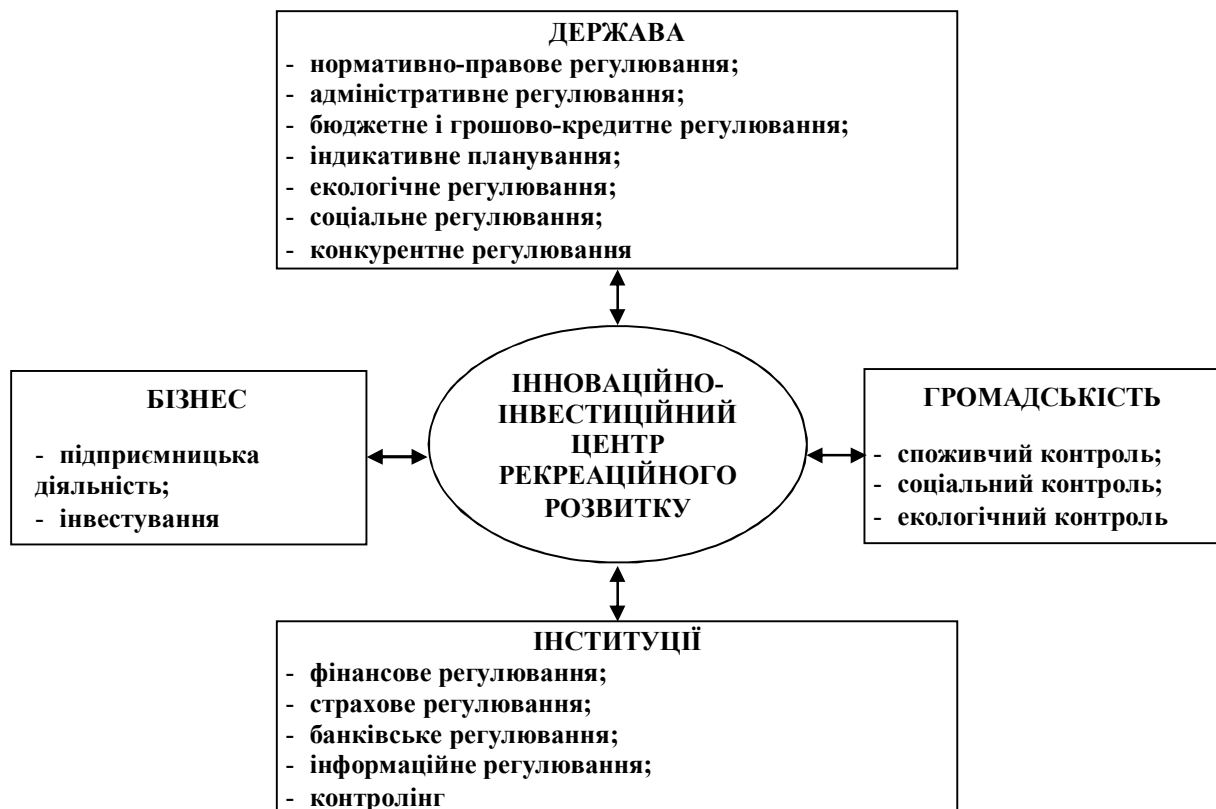

Рис. 4. Взаємодія основних суб'єктів рекреаційної діяльності

Джерело: складено автором.

Серед основних функцій інноваційно-інвестиційного центру:

- розроблення проектів;
- методичний супровід;
- моніторинг соціально-економічного розвитку і збір, обробка й аналіз даних, отриманих оціночних параметрів реалізації стратегії;
- порівняння їх з плановою траєкторією;
- моніторинг процесу реалізації державних, регіональних, міжрегіональних програм у межах Стратегії;
- моніторинг громадської думки з реалізації Стратегії;

- середньостроковий і довгостроковий прогноз параметрів реалізації Стратегії;
- розроблення пропозицій з усунення негативних явищ і відхилень від намічених цілей;
- розроблення інноваційних проектів;
- пошук альтернативних шляхів інвестування.

Висновки та пропозиції. Таким чином, забезпечуючи розвиток рекреаційної сфери регіону, реалізація організаційно-економічного механізму здатна прискорити загальний регіональний розвиток, що відповідає основним принципам сталого розвитку території.

Список використаних джерел

1. *Бережна І. В.* Національні пріоритети та регіональні детермінанти соціально-економічного зростання (на матеріалах АР Крим) [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.10.01 / І. В. Бережна ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2005. – 40 с.
2. *Брюховецька Н. Ю.* Економічний механізм підприємства в ринковій економіці: методологія і практика / Н. Ю. Брюховецька. – Донецьк : ІЕП НАН України, 1999. – 262 с.
3. *Бутко М. П.* Методичні аспекти оцінки рекреаційного потенціалу регіону / М. П. Бутко, Ю. В. Шабардіна // *Агросвіт*. – 2011. – № 1. – С. 10–17.
4. *Гудзь П. В.* Механізм розвитку курортно-рекреаційних територій у сучасних умовах : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.10.01 / П. В. Гудзь ; НАН України. Ін-т екон.-правов. дослідж. – Донецьк, 2003. – 36 с.
5. *Гуменюк Ю. П.* Організаційно-економічні механізми стимулювання розвитку рекреаційно-туристичного комплексу (на прикладі Тернопільської області) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.10.01 / Ю. П. Гуменюк ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2005. – 22 с.
6. *Давиденко І. В.* Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку рекреаційної системи регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.02.03 / І. В. Давиденко ; Одес. держ. екон. ун-т. – Одеса, 2006. – 19 с.
7. *Економічна енциклопедія* : в 3 т. / [уклад. Б. Д. Гаврилишин, С. В. Мочерний та ін.]. – К. : Академія, 2001. – Т. 1. – 864 с.
8. *Іванова Н. В.* Концептуальні основи формування організаційно-економічного механізму розвитку транспортного потенціалу регіону / Н. В. Іванова // *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. – 2010. – № 44. – С. 152–159.
9. *Кирич Н. Б.* Вдосконалення економічних механізмів організації безпечної життєдіяльності населення і відтворення здоров'я людей рекреаційними засобами (на прикладі Тернопільської області) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.09.01 / Н. Б. Кирич ; Технол. ун-т Поділля. – Хмельницький, 1998. – 16 с.
10. *Кульман А.* Экономические механизмы / А. Кульман. – М. : Прогресс-Универс, 1993. – 192 с.
11. *Молнар О. С.* Управління розвитком туристично-рекреаційного комплексу регіону (на прикладі Закарпатської області) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.02.03 / О. С. Молнар ; Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2006. – 20 с.
12. *Охріменко А. Г.* Удосконалення територіальної організації рекреаційного комплексу Подільського регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.10.01 / А. Г. Охріменко ; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2001. – 18 с.
13. *Томаневич Л. М.* Організаційно-економічний механізм управління туристично-рекреаційними комплексами в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.02.03 / Л. М. Томаневич ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2006. – 21 с.
14. *Шевченко Г. М.* Організаційно-економічний механізм формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.06 / Г. М. Шевченко ; Сум. держ. ун-т. – Суми, 2008. – 21 с.
15. *Шмагіна В. В.* Механізми мобілізації природно-ресурсного потенціалу розвитку рекреації та туризму (на прикладі Українського Причорномор'я) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.08.01 / В. В. Шмагіна ; НАН України. Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – Одеса, 2001. – 21 с.

УДК 005.21:[338.43:332.122]

Ю.В. Танасійчук, викладач

Херсонський економічно-правовий інститут, м. Херсон, Україна

МЕХАНІЗМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРАРНОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ

Ю.В. Танасійчук, преподаватель

Херсонский экономико-правовой институт, г. Херсон, Украина

МЕХАНИЗМЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ АГРАРНОЙ СФЕРЫ РЕГИОНА

Yuliia Tanasiychuk, teacher

Kherson economical and legal institute, Kherson, Ukraine

MECHANISMS OF STRATEGIC MANAGEMENT OF THE AGRICULTURAL AREA OF THE REGION

Висвітлено механізми стратегічного управління розвитком аграрної сфери регіону і характеристики негативних чинників, які стали причиною деградації виробничого потенціалу, низького рівня ефективності системи управління і, як результат, низької конкурентоспроможності вітчизняного АПК. Проаналізовано багато серйозних проблем в аграрному секторі, які пов'язані з недостатнім технічним та технологічним рівнем виробництва, формуванням та використанням кадрового потенціалу села. Проведено дослідження проблеми підвищення рентабельності виробництва зерна в умовах конкретного регіону, розроблено та досліджено в різних сценарних умовах моделі державної підтримки галузі та обгрунтовано рекомендації щодо підвищення ефективності механізмів регулювання та управління виробництвом. Запропоновано власне бачення автора дефініції «державне регулювання агропромислового виробництва» та його вплив на економічні процеси сучасного аграрного ринку.

Ключові слова: диспаритет цін, дохідність, нормативний рівень рентабельності, стратегічне управління.

Рассмотрены механизмы стратегического управления развитием аграрной сферы региона и характеристики отрицательных факторов, которые стали причиной деградации производственного потенциала, низкого уровня эффективности системы управления и, как результат, низкой конкурентоспособности отечественного АПК. Проанализирован целый ряд серьезных проблем в аграрном секторе, которые связаны с недостаточным техническим и технологическим уровнем производства, формированием и использованием кадрового потенциала села. Проведено исследование проблемы повышения рентабельности производства зерна в условиях конкретного региона, разработано и исследовано в различных сценарных условиях модели государственной поддержки отрасли и обоснованы рекомендации по повышению эффективности механизмов регулирования и управления производством. Рекомендовано собственное авторское видение дефиниции «государственное регулирование агропромышленного производства» и его влияние на экономические процессы современного аграрного рынка.

Ключевые слова: диспаритет цен, доходность, нормативный уровень рентабельности, стратегическое управление.

The article is devoted to the mechanisms of strategic management of development of agricultural areas in the region. The author pays attention to the characteristics of the negative factors that have led to the degradation of productive capacity, low efficiency of management, and as a result, low competitiveness of agriculture. The article analyzes a number of serious problems in the agricultural sector, which are related to the lack of technical and technological level of production, the formation and use of human resources of the village. The author studied the problem of increasing the profitability of grain production in a specific region developed and studied in various models under government support and justify recommendations for improving the effectiveness of the mechanisms of regulation and management. In the article the author's own vision of the definition of "state regulation of agroindustrial production" and its impact on economic processes of modern agricultural market.

Key words: disparity in prices, profitability, normative levels of profitability, strategic management.

Постановка проблеми. Аграрна сфера є складовою частиною економіки, у якій виробляється життєво важлива для суспільства продукція й зосереджений значний економічний потенціал. Розвиток аграрної сфери вирішальною мірою визначає стан та потенціал усієї національної економіки, рівень продовольчої безпеки держави й соціально-економічну ситуацію в суспільстві.

У міру посилення самостійності регіонів формується регіональна сфера інтересів і відповідальності. Отже, в умовах фактичної регіоналізації управління аграрною сферою основна вага у створенні системи продовольчого забезпечення країни лягає саме на регіони, що несуть безпосередню відповідальність перед населенням за його достатнє забезпечення якісним продовольством.

Вихід з кризи в аграрній сфері сьогодні пов'язується з удосконалюванням методів регулювання економіки на регіональному рівні, відновленням і підтримкою умов не тільки простого, але й розширеного відтворення, розвитком ринкових інститутів й інфраструктури аграрних ринків, соціальної інфраструктури села й аграрного виробництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам розвитку аграрної сфери на галузевому та регіональному рівнях присвятили свої наукові роботи відомі вчені-економісти, такі як: В.Я. Амбросов, В.Г. Андрійчук, В.І. Бойко, П.І. Гайдуцький, В.П. Галушко, І.Ю. Гришова, А.С. Даниленко, В.К. Збарський, В.В. Зіновчук, М.В. Зубець, І.Г. Кириленко, О.В. Крисальний, М.М. Кропивко, В.В. Кужель, В.В. Липчук, М.Й. Малік, П.М. Макаренко, Л.Ю. Мельник, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, В.В. Юрчишин та інші відомі автори [1–10].

Утім, проблеми, що виникають в аграрній сфері і потребують вирішення на регіональному рівні, суперечливі й достатньою мірою не вивчені, а перспективні напрямки вдосконалювання розвитку регіональної агросфери мають потребу в систематизації й становлять особливий інтерес для економічної науки. Назріла необхідність комплексного підходу до вирішення проблем розвитку аграрного виробництва, зачіпаючи при цьому не тільки тактичні, але й стратегічні проблеми розвитку, його територіального розміщення, створення цивілізованих умов проживання сільського населення. Все це і зумовлює актуальність теми, постановку мети і перелік вирішуваних проблем.

Мета дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних положень та розроблення практичних рекомендацій з формування стратегії і механізмів управління розвитком аграрної сфери регіону.

Виклад основного матеріалу. Необхідність забезпечення продовольчої безпеки країни, задоволення потреб населення у продуктах харчування і росту соціально-економічної ефективності сільського господарства висувують на перший план завдання підвищення конкурентоспроможності вітчизняного агропромислового комплексу. Без високоефективного і конкурентоспроможного агропромислового виробництва неможливе вирішення багатьох першочергових і стратегічних завдань з розвитку соціально орієнтованої економіки країни і формування цивілізованого агропродовольчого ринку. В силу дії негативних чинників, які стали причиною деградації виробничого потенціалу, низького рівня ефективності системи управління, відтоку з села кваліфікованих кадрів, вітчизняне агропромислове виробництво залишається на низькому конкурентному рівні. Вирішуючи проблеми підвищення конкурентоспроможності вітчизняного АПК, слід враховувати його багаторівневий характер. Регіон займає середнє положення в ієрархії економічних систем, що дозволяє при забезпеченні конкурентоспроможності регіонального АПК, з одного боку, створити умови для формування конкурентних переваг господарюючих суб'єктів на його території, а з іншого боку, дати можливість для розвитку не тільки регіональної, а й міжнародної конкуренції.

Аналіз відтворювальних процесів в АПК України показує наявність певних серйозних проблем у його аграрному секторі. Це стосується родючості ґрунтів, технічного та технологічного рівня виробництва, формування та використання кадрового потенціалу трудівників села. У період ринкової трансформації економіки України не забезпечено сталий розвиток цього сектору економіки, не створені умови стабілізації і розвитку сільськогосподарського виробництва, знизилася його частка у ВВП України, парк тракторів і сільськогосподарських машин недостатній для проведення основних сільськогосподарських робіт і характеризується високим (понад 70 %) зносом [4].

Вихід із кризи в сільському господарстві України багато вчених пов'язують з удосконаленням методів державного регулювання економіки, відновленням і підтримкою умов не тільки простого, а й розширеного відтворення, розвитком ринкових інститутів

та інфраструктури сільськогосподарських ринків, соціальної інфраструктури села і сільського виробництва.

Назріла необхідність комплексного підходу до аналізу проблем українського сільськогосподарського виробництва, зачіпаючи при цьому не тільки тактичні, а й стратегічні проблеми розвитку, його територіального розміщення, створення цивілізованих умов проживання сільського населення.

Розглянуте коло проблем стосується всіх галузей аграрного сектора АПК, але особливо воно актуальне для зернової галузі, яка в агропромислових регіонах України, в тому числі і Причорноморському регіоні, є структурно твореною. У цьому зв'язку теоретичне дослідження проблеми підвищення рентабельності виробництва зерна в умовах конкретного регіону, розроблення та дослідження в різних сценарних умовах моделей державної підтримки галузі та обґрунтування рекомендацій щодо підвищення ефективності механізмів регулювання та управління сільськогосподарським виробництвом є актуальними і значущими для АПК України [3].

Однією з головних проблем сільськогосподарського виробництва є проблема диспаритету цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, на яку багаторазово вказували багато економістів-аграрників. Нині проблема розглядається на державному рівні. Держава не може безпосередньо усунути невідповідність цін на промислову (сільгосптехніка, ПММ та ін.) сільськогосподарську (зерно, молоко, м'ясо та ін.) продукцію. Ці ціни встановлюються ринком. Вона може внести пропозицію щодо компенсації витрат, які несуть сільськогосподарські підприємства, рівень якої буде адекватний динаміці ринкових умов. В умовах ринкової економіки основні джерела відтворювального процесу підприємства – внутрішні, насамперед власні, кошти і прибуток. Однак у ході ринкових реформ рентабельність багатьох підприємств АПК стала проблематичною [2; 1; 5].

Проблема реформованого АПК і сільськогосподарського виробництва є більш глибокою. Вона носить системний характер.

При системному дослідженні використовуються категорії «дохідність» і «нормативний рівень рентабельності». Створивши умови, за яких сільськогосподарські підприємства зможуть вести господарську та в цілому економічну діяльність на достатньому рівні рентабельності, держава усуне проблему диспаритету цін на об'єктивній основі.

За роки перебудови фінансовий стан сільгоспвиробників помітно погіршився. Це виразилося як у падінні рентабельності виробництва, так і у збільшенні кредиторської заборгованості виробників. Рентабельність виробництва загалом по галузі становить 0,2 % проти 9,2 % у 2001 р. [5].

Фактичні дані підтверджують, що ринок зерна «непрозорий», сільгосптоваровиробники при плануванні та організації виробництва не користуються прогнозною інформацією про ринкової ситуації. Технологічні процеси обробітку зернових культур виконуються з порушенням наукових агротехнічних рекомендацій фахівців. При виборі набору культур виробники орієнтуються лише на наявний найпростіший набір знарядь і агрегатів.

Посилення експортних позицій України може розглядатися як резерв підвищення прибутковості виробництва зерна. Експорт створює додаткові канали збуту зерна, дозволяє уникати дестабілізації ситуації на внутрішньому ринку, знизити ризики надвиробництва і поряд з інтервенціями і розвитком біржової торгівлі сприятиме стабілізації цін на зерно на внутрішньому ринку.

Стратегічне управління розвитком аграрної сфери повинно розглядатися з позиції цілісної багаторівневої системи економічних відносин, спрямованої на координацію ринкового механізму агросфери і державну підтримку аграрних товаровиробників, що

сприяє стабілізації й розвитку агровиробництва та забезпечує продовольчу безпеку України та її регіонів.

Поряд з вищевказаними механізмами повинні реалізовуватися заходи щодо загального вдосконалення інститутів (правил і механізмів) державного регулювання АПК і сільського розвитку, включаючи удосконалення механізму регулювання земельних відносин; розвиток системи кредитування АПК; вдосконалення інститутів, що сприяють сталому розвитку сільської місцевості [3; 7].

Держава ставить за мету розвиток сільськогосподарського виробництва, компенсує за певними факторами всім товаровиробникам, а за деякими адресно витрати на підтримку рівноважного стану факторів виробництва. В такому випадку йдеться не про збільшення рівня державної підтримки, а про те, що вона повинна бути визнаною формою участі держави в АПК і відповідним чином (законодавчо та інфраструктурно) організованою [4].

Шляхи формування зазначених елементів моделі регульованого ринку дають можливість поетапного переходу сільського господарства на модель ринкових відносин. Економічні інструменти державного регулювання аграрної сфери представлені на рис.

Рис. Економічні інструменти державного регулювання аграрної сфери

Джерело: розроблено автором.

Досвід державного регулювання зернового виробництва в найбільших країнах-учасниках міжнародного ринку зерна і в Україні показав, що держави західних країн здійснюють великі фінансові операції з метою підтримки національних сільськогосподарських виробництв і використовують для цього розвинену систему ринкових інститутів і механізмів [4].

Однак відмінною особливістю механізмів державного регулювання ринків сільськогосподарської продукції та сільськогосподарського виробництва є передача цих функцій великим приватним компаніям на принципах приватно-державного партнерства. Якщо слідувати цьому досвіду, то в умовах АПК України належить розробити і здійснити такі структурні перетворення: по-перше, розробити нову аграрну політику, спрямовану на створення умов забезпечення можливостей рентабельного виробництва сільськогосподарської продукції; по-друге, відповідну законодавчу базу реалізації аграрної

політики та її коригування на всіх фазах життєвого циклу; по-третє, необхідні елементи ринкової інфраструктури в цій сфері економіки; по-четверте, заснувати систему державних корпорацій і залучити приватні компанії для виконання цих державних функцій.

Вирішення завдання удосконалення системи державного регулювання АПК являє собою складний і багатоаспектний процес, що охоплює різні сторони економічної, господарської та соціальної сфер його функціонування та розвитку. Тут важливо чітко уявлення місця і ролі держави і ринку у створенні ефективно діючого виробництва, виходячи з його особливостей і специфіки дії закономірностей ринкової економіки, як основи успішного розвитку на ближню і дальню перспективу. Цьому відповідає наукове забезпечення проведених перетворень державного регулювання АПК [1]. Від розробки відповідних теоретичних і методичних положень багато в чому залежить вибір правильної аграрної політики та ефективність державного впливу на прогресивні зміни в комплексі в конкретних умовах країни (регіону) і на цьому етапі розвитку економіки. З цього погляду значна увага приділяється економічному змісту державного регулювання агропромислового виробництва, що враховує відмітні особливості сільського господарства стосовно промислових видів виробництва. Слід у повному обсязі враховувати все різноманіття факторів, що впливають на агросектор регіону. Крім притаманних йому традиційних специфічних рис (земля, як засіб виробництва, тісний зв'язок економічних із природними процесами, пересувний характер технічної озброєності і тощо), у роботі виділяються додаткові особливості, до яких відносяться: нестійкість доходів сільського населення; низький ступінь монополізації; слабка привабливість сільськогосподарської праці, слабкий розвиток соціальної та виробничої інфраструктури; низька прибутковість інвестицій та ін. [6; 3; 2].

З урахуванням важливості наукового забезпечення вирішення цієї проблеми, пропонується уточнення поняття «державне регулювання агропромислового виробництва». Під державним регулюванням агропромислового виробництва нами розуміється цілісна багаторівнева система економічних відносин, що включає багатеlementну підсистему координації ринкового механізму АПК і підсистему державної підтримки сільгосптоваровиробників, за допомогою яких здійснюється вплив органів державної влади та держуправління різних рівнів на всі ланки агропромислового комплексу з метою стабілізації та подальшого розвитку агровиробництва, а також забезпечення продовольчої безпеки України [2; 4].

Найбільший розвиток у системі координації ринкового механізму в АПК отримали такі елементи, як закупівельні інтервенції, а серед методів прямого впливу – формування правового механізму ринку. Серед методів непрямого впливу на економіку сільського господарства виділяється пільгове кредитування у вигляді компенсації частини процентної ставки по кредиту. Виходячи зі специфіки АПК України, відзначається пряма бюджетна підтримка сільгосптоваровиробників (субсидування програм з розвитку тваринництва і рослинництва, технічне оснащення і переозброєння сільгоспвиробництва, поліпшення землеустрою та землекористування та інших напрямів).

Однчасне співіснування державного та ринкового впливу на економічні процеси висуває проблему раціонального поєднання зазначених методів регулювання економіки АПК. Основою її вирішення є розуміння відносин держави і ринку в сучасній ринковій економіці як складного процесу, що протікає відповідно до закономірностей самоорганізації, характерних для будь-яких складних систем. Методично потрібен пошук зв'язку між часткою державних витрат на розвиток АПК як показника активності держави й економічним зростанням як показника ефективності використання ресурсів в економіці АПК за сучасних умов регулювання економічних процесів. У цьому аспекті розглядається вплив державних витрат на зростання економіки взагалі, критерієм якого є зростання ВВП.

Особливе місце у визначенні впливу держави на ефективність розвитку економіки займають галузеві дослідження. Практично всі нові реформатори, які стояли при владі з 1992 р. по 2002 р., вважали сільське господарство «чорною дірою», де безслідно пропадали всі ресурси. Однак ретроспективний аналіз розвитку сільського господарства у високорозвинених країнах свідчить, що держава надавала і надає всіляку підтримку селу. При цьому рівень дотацій за окремими видами продукції доходить до 80–85 %, а економічна ефективність АПК досить висока. Так, середній рівень окупності витрат АПК за 2001–2003 рр. у країнах ЄС становив 18,9 %, Японії – 29,4 %, США – 21,8 %. Сільське господарство є рентабельним і в інших країнах (Португалія, Іспанія, Туреччина, Фінляндія, Швеція) [10].

Суперечливий вплив різних складових державних витрат на економічне зростання і розвиток вимагає виділення верхніх і нижніх меж їх частки у ВВП. У таких межах рівень державного навантаження на економіку стає найважливішою умовою внутрішньої економічної політики. Тим самим складний механізм взаємодії держави та економіки вимагає «нелінійного» підходу до оцінки впливу державних витрат на економічну динаміку.

Висновки. Розуміння незмінності ролі держави як носія економічних функцій і гаранта дотримання ринкових принципів господарювання висуває проблему оцінки ефективності державного регулювання з урахуванням фактора часу. Вона повинна відображати, з одного боку, діяльність держави як регулятора соціально-економічних процесів та органу, що впливає на умови функціонування ринкових суб'єктів. З іншого боку, вона виступає як найбільший власник і суб'єкт ринку. З цієї позиції ефективність державного регулювання можна оцінити за такими основними критеріями:

- порівняння прогнозованих показників з фактично досягнутими;
- міжнародні порівняння, що дозволяють визначити, чи вплинуло регулювання на досягнення більш високих темпів економічного розвитку, зростання добробуту населення, раціонального використання ресурсів у порівнянні з національними економіками з меншим або більш високим рівнем регулювання;
- співвіднесення фактичних і порогових показників економічної безпеки, що характеризують розширене відтворення та ін.

У сукупності вони відображають якісну сторону державного впливу, яка визначає успіх або неуспіх економічної політики держави. Разом з тим висування таких критеріїв не вичерпує і не вирішує проблеми вимірювання ефективності державного регулювання, що вимагає продовження пошуку в цьому напрямку.

Список використаних джерел

1. Гришова І. Ю. Стратегическое развитие предприятий агропродовольственной сферы в контексте социальной ответственности бизнеса / І. Ю. Гришова, В. В. Сафонов // Стратегическое планирование развития городов и регионов. Памяти первого ректора ТГУ С. Ф. Жилкина : IV Международная научно-практическая конференция (Тольятти, 30 июня 2014 года) : сборник научных трудов : в 2 ч. / отв. ред. Ю. А. Анисимова. – Тольятти : Изд-во ТГУ, 2014. – Ч. 1. – С. 27–32.
2. Гришова І. Ю. Вплив інституціональної структури на розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств [Електронний ресурс] / І. Ю. Гришова, В. О. Непочатенко // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 2. – С. 47–51. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html>.
3. Гришова І. Ю. Державна підтримка регіональних програм інноваційного розвитку [Електронний ресурс] / І. Ю. Гришова, В. А. Замлинський, В. В. Кужель // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 2. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html>.
4. Крюкова І. О. Організаційно-економічний механізм розвитку аграрних формувань / І. О. Крюкова // Стан та передумови стійкого розвитку аграрного сектору в умовах трансфор-

маційних процесів у світовій економіці : колективна монографія / під ред. Ю. О. Нестерчук. – Умань : Візаві, 2013. – Ч. 1. – С. 212–226.

5. *Крюкова І. О.* Стратегічні імперативи розвитку агропродовольчого ринку України / І. О. Крюкова, О. В. Назаренко // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 4(14). – С. 36–42.

6. *Кужель В. В.* Імунізація економіки агропродовольчої сфери в контексті реалізації принципів соціальної відповідальності бізнесу / В. В. Кужель // Економічний форум. – 2014. – № 3. – С. 17–22.

7. *Кужель В. В.* Теоретичні засади модернізації аграрної економіки / В. В. Кужель, Я. В. Солтик // Вектор науки ТГУ. Серія: Економіка и управление. – 2012. – № 4. – С. 83–87.

8. *Шабатура Т. С.* Інтеграція ресурсного та вартісного підходів в процес формування економічного потенціалу підприємствам / Т. С. Шабатура // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія "Економіка і менеджмент". – 2014. – Вип. 3. – С. 183–187.

9 *Шабатура Т. С.* Особливості реалізації економічного потенціалу харчових підприємств в контексті продовольчої безпеки / Т. С. Шабатура, В. В. Кужель // Вектор науки Тольяттинського державного університету. – 2014. – № 2 (17). – С. 55–58.

10. *Chernyavskaya, T. A.* Negative factors that impede the development of transport in Ukraine / Т. А. Chernyavskaya // Економічний вісник Донбасу. Economical herald of Donbas quaterly. – 2010. – № 4 (22). – С. 185–187.

УДК 331.108.26

Н.В. Філіппова, аспірант

Київський національний університет будівництва і архітектури, м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛУ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Н.В. Филиппова, аспирант

Киевский национальный университет строительства и архитектуры, г. Киев, Украина

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПЕРСОНАЛА СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Nadiia Filippova, PhD student

Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine

FEATURES OF USING BUILDING ENTERPRISES STAFF IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF INNOVATIVE ECONOMIC DEVELOPMENT

На основі аналізу наукових джерел і статистичних даних визначено особливості використання персоналу будівельних підприємств з урахуванням специфіки галузі в умовах інноваційного розвитку економіки, запропоновані основні напрями підвищення ефективності використання персоналу. Сучасний стан інноваційного розвитку та недостатній рівень ефективності використання персоналу засвідчує необхідність більш активного пошуку шляхів розширеного відтворення трудового потенціалу з врахуванням особливостей його виникнення в будівництві. Визначено проблеми відтворення кадрового потенціалу будівельної галузі. Розглянуто особливості організації роботи на будівельному підприємстві та їх вплив на ефективність використання персоналу.

Ключові слова: персонал, будівельні підприємства, інноваційний розвиток, використання персоналу, інновації, будівельне підприємство.

На основе анализа научных источников и статистических данных определены особенности использования персонала строительных предприятий с учетом специфики отрасли в условиях инновационного развития экономики, предложены основные направления повышения эффективности использования персонала. Современное состояние инновационного развития и недостаточный уровень эффективности использования персонала свидетельствует о необходимости более активного поиска путей расширенного воспроизводства трудового потенциала с учетом особенностей его возникновения в строительстве. Определены проблемы воспроизводства кадрового потенциала строительной отрасли. Рассмотрены особенности организации работы на строительном предприятии и их влияние на эффективность использования персонала.

Ключевые слова: персонал, строительные предприятия, инновационное развитие, использование персонала, инновации, строительное предприятие.

The article, based on a review of scientific and statistical data sources are defined using personnel especially construction companies with industry-specific in terms of innovative development of the economy, the basic directions of efficiency of the staff. Current state of development of innovative and effective use of inadequate staff demonstrates the need for a more active search for ways to enhance the reproduction of labor potential, taking into account the peculiarities of its occurrence in construction. Identified problems of reproduction human resource capacity of the construction industry. The features of the organization of work on the construction of enterprises and their impact on the efficiency of the staff.

Key words: staff, building enterprises, innovative development, the use of staff, innovation, construction company.

Постановка проблеми. Головною ознакою сучасної економіки є перехід на нову – інноваційну фазу розвитку. У першу чергу такий перехід обумовлений перенасиченістю ринку різноманітними товарами і послугами, знайти своє місце на ньому можна, лише використовуючи інноваційну стратегію розвитку. Зокрема, нові технології та технологічні послуги, які б забезпечували зміцнення його позицій на ринку. Інноваційний фактор – основоположна ланка на сучасному етапі соціально-економічного розвитку. Більше того, сьогодні характерне зростання ролі інновацій як необхідної компоненти для досягнення й утримання високого рівня конкурентоспроможності продукції будівельних підприємств. Тобто на сучасному етапі інновації – це невід’ємна частина господарської діяльності будівельної організації. При цьому ефективно використання персоналу будівельними організаціями України в умовах інноваційного розвитку стає однією з ключових умов їх успішної роботи. Саме персонал – головна рушійна сила підприємства, яка має виступати як людський капітал і є одночасно з’єднуючою ланкою між технічними та економічними факторами виробничого процесу.

Ще кілька років тому конкурентна боротьба між підприємствами галузі обмежувалася лише розвитком технологій, удосконаленням маркетингу, організаційних структур. Сьогодні ж, в умовах інноваційного розвитку економіки, вся увага зосереджена на ефективному використанні головного ресурсу будівельної організації – її персоналу.

Якість кадрового забезпечення будівельного підприємства – ключовий момент для ухвалення рішення про те, щоб саме в цю організацію пішли інвестиції, укладались партнерські угоди і підписувались договори на виконання тих чи інших видів робіт. Саме кваліфікація, досвід персоналу, соціально-психологічний клімат у колективі, винахідливість окремих співробітників визначають якість виконаних робіт, ефективність реалізації управлінських рішень, а отже, і кінцевий результат діяльності підприємства [1, с. 166].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підвищення ефективності використання персоналу не є новим і завжди привертало до себе значну увагу фахівців у цій галузі.

Так, особливої уваги заслуговують роботи таких авторів, як Н.Л. Гавкалова, Н.І. Баранівська, Р.Є. Булат, М.В. Симонова, В.О. Чернякова, В.Г. Буряк, М.М. Тимошенко, Р.М. Федоряк, Н.І. Васіленькі та ін.

Однак, незважаючи на суттєвий науковий доробок, все ще залишається чимало невирішених проблем щодо підвищення ефективності використання персоналу в умовах інноваційного розвитку.

Мета дослідження. Головною метою цієї роботи є висвітлення особливостей використання персоналу підприємств будівельної галузі України та подальше розроблення механізму підвищення ефективності в умовах становлення інноваційної моделі розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку економічних систем виникає гостра необхідність досягнення стабільних темпів розвитку підприємств будівельної галузі. Поступове вичерпання запасів ресурсів традиційного характеру, а також зростання цін на них, жорстка конкурентна боротьба між підприємствами галузі при постійному зростанні проміжних і кінцевих потреб сучасних споживачів унеможливує стабільний економічний розвиток підприємств будівельної галузі за рахунок використання переважно екстенсивних факторів. Тільки те будівельне підприємство, яке здатне до прискореного оновлення основних засобів, продукції, технології, якісного використання персоналу, до ефективного підвищення швидкості дифузії новітніх досягнень техніки і науки може досягти сьогодні перспективної конкурентоспроможності.

Реалії розвитку вітчизняних будівельних підприємств свідчать переважно про низький рівень їх інноваційно-інвестиційної активності. Зростання інвестицій, характерне для вітчизняних підприємств, не впливає на збільшення інновацій. За даними Державної служби статистики, лише 12 % від загального обсягу інвестицій, спрямованих у будівництво, використовується на впровадження інновацій [2]. У розвинених країнах світу інноваційне інвестування перевищує 50 %. Економічне зростання будівельних підприємств України відбувається переважно на екстенсивній основі, що свідчить про їх відставання від світових тенденцій. Але незважаючи на це, інноваційний потенціал підприємств будівельної галузі є досить високим. Серед факторів підвищення інноваційного потенціалу будівельних підприємств слід визначити: наявність необхідного наукового потенціалу, оперативність у впровадженні наукових ідей, можливість вчасно одержувати потрібну інформацію, забезпечення можливості професійної самореалізації працюючих [3, с. 9].

Українській економіці, як і економіці будь-якої іншої країни, притаманні свої характерні риси. Так, у країні простежуються ознаки доіндустріальної, індустріальної та постіндустріальної економік. У реаліях ми маємо можливість спостерігати за тим, як відбувається переосмислення цінностей і соціальних орієнтирів. Цей процес супроводжується

плавним переходом від індустріального типу економіки до постіндустріального, простежується чітка спрямованість на інноваційно-інформаційне наповнення змісту людської праці. Пріоритет одержує не фізична праця з матеріальними ресурсами, а людина, що володіє певними знаннями та інформацією. Подібна активізація інноваційної складової у процесі використання персоналу будівельних організацій дозволить забезпечити успішну реалізацію розвитку не лише галузі, а й економіки країни загалом. Це означає, що нині працівнику з певними знаннями і здатністю швидко обробляти отриману інформацію відводиться вирішальна роль в інноваційному розвитку економіки.

У процесі становлення інноваційного розвитку будівельних підприємств мають місце проблеми відтворення людських ресурсів, які пов'язані з нераціональним використанням кадрового потенціалу галузі. Так, проблему формування кваліфікованого персоналу підприємствам доводиться вирішувати за рахунок залучення до вирішення важливих стратегічних завдань фахівців пенсійного віку, оскільки молоді співробітники не мають достатнього досвіду в цій сфері. При цьому, втрачаючи співробітників, які йдуть на пенсію та мають високу кваліфікацію, будівельні підприємства не мають можливості підготувати вчасно гідну заміну. Такий стан справ значним чином відбивається на якості будівельних і монтажних робіт. Характерно, що тільки 27,8 % всіх найманих працівників будівельної галузі – це люди у віці від 15 до 34 років. При цьому кількість працівників, які мають вищу освіту, досягає позначки 16 % від загальної кількості всіх працюючих у галузі [4, с. 43].

У процесі вирішення наявних проблем підвищення ефективності використання персоналу перед будівельними організаціями виникає і питання утримання найбільш кваліфікованих фахівців. При цьому, як показує практика, їх керівники також ніколи не навчалися управляти наявним персоналом, а отримали лише спеціальну освіту з ухилом на галузеву специфіку. Така ситуація негативно позначається не тільки на ефективності використання персоналу, а й на діяльності підприємства в цілому. Як правило, після ретельного аналізу стану використання персоналу, більшість керівників будівельних підприємств України воліють йти західним шляхом розвитку, а не створювати спеціальну службу з управління персоналом. У результаті цього методи використання персоналу, застосовувані на іноземних підприємствах, не завжди підходять вітчизняним компаніям. Тому шлях підвищення ефективності використання персоналу виявляється дуже довгим, при цьому розуміння суті проблеми дозріває після безлічі проб і помилок [5, с. 106].

З метою визначення ефективності використання трудового потенціалу в будівництві не втратив своєї актуальності рівень продуктивності праці. Він розраховується як співвідношення обсягів реалізації продукції галузі до середньооблікової чисельності працівників. Згідно з даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України продуктивність праці персоналу вітчизняних будівельних організацій не перевищує 25 % від аналогічного показника їх зарубіжних колег (Польщі, Бразилії) [6]. Однією з причин цього явища є малоефективний HR-менеджмент.

Будівельної галузі України властиві свої особливості, які впливають на ефективність використання персоналу (табл. 1).

В останні десять років спостерігається тенденція різкого зниження якості будівельних робіт, залучення до їх виконання некваліфікованих фахівців, а також зниження якості підготовки таких працівників [4, с. 41].

Досить часто формування структури будівельного підприємства відбувається стихійно, потреба в чисельності фахівців для виконання тих чи інших робіт, не обґрунтована відповідними нормативами, недостатньо впроваджується система оперативного нормування праці співробітників, які одержують погодинну оплату. Природно, що такий стан речей робить негативний вплив на рівень продуктивності праці всього підпри-

ємства. Правильним є, коли структуру персоналу будівельної організації формує спеціалізація робіт [7, с. 112].

Таблиця 1

Вплив галузевих особливостей організації праці на використання персоналу підприємствами будівельного комплексу України

Особливості організації роботи на будівельному підприємстві	Особливості ефективності використання персоналу
Більшість створюваних об'єктів будівництва унікальні	Проведення оцінювання ефективності прийнятих у процесі будівництва рішень ускладнюється технічними параметрами об'єкта, а також терміном реалізації будівельного проекту
Роботи проводяться в умовах постійної зміни метеорологічних умов (на відкритій місцевості), на території діючих підприємств, не доступних для транспорту місцях, поблизу ліній електропередач тощо	Позначається на організації трудового процесу, оцінці результатів праці, а також відбивається на вимогах до кваліфікації персоналу
Будівельні проекти складаються часто з великої кількості етапів робіт	Різноманітність виконуваних видів робіт веде до залучення значної кількості різнофахових людей до роботи
Тривалий життєвий цикл створеної продукції (більше ста років) у сукупності з необхідністю забезпечення безпечного процесу експлуатації цього об'єкта протягом усього часу використання	Об'єктивно призводить до територіальної роз'єднаності, що впливає на контроль реалізації управлінських рішень
Проведення робіт одночасно на декількох об'єктах	Виникають труднощі при забезпеченні централізації оцінки діяльності співробітників підприємства
Термін зведення об'єкта може перевищувати 1 рік	У зв'язку з цим у процесі будівництва бере участь велика кількість фахівців, що веде до складнощів у процесі ведення документообігу. У результаті працівники, які брали участь на початку робіт, до завершення будівництва можуть бути вже звільнені, а це веде до труднощів розподілу відповідальності за виконання тих чи інших етапів зведення об'єкта

Джерело: [4; 8].

В Україні діяльність будь-якої будівельної організації ліцензується. До умов отримання ліцензії також включаються і вимоги до укомплектованості будівельного підприємства співробітниками, які мають відповідну кваліфікацію. Так, працівники підприємства повинні мати необхідну освіту. Кваліфікаційний склад співробітників має відповідати організаційній структурі підприємства. При цьому керівник, його заступник, головний інженер повинні мати повну базову вищу освіту, стаж роботи, приділяти увагу своєчасному проходженню спеціального навчання [9, с. 294].

Характеристики кваліфікаційних груп персоналу будівельного підприємства представлені в табл. 2 [4, с. 41].

Таблиця 2

Характеристики кваліфікаційних груп персоналу будівельного підприємства

Кваліфікаційна група	Загальна характеристика групи
1	2
Спеціалісти вищої кваліфікації	Вища спеціальна освіта та значний практичний досвід роботи за фахом (понад 5 років)
Спеціалісти середньої кваліфікації	Вища або середня спеціальна освіта та деякий практичний досвід роботи

Закінчення табл. 2

1	2
Спеціалісти-практики	Відсутність спеціальної освіти, але значний практичний досвід роботи
Висококваліфіковані робітники	Середня спеціальна освіта (2-3 роки), великий практичний досвід роботи на найбільш складних ділянках
Кваліфіковані робітники	Середня спеціальна освіта (1-2 роки), чималий досвід роботи
Малокваліфіковані робітники	Спеціальна підготовка (3 місяці – рік), незначний досвід роботи
Некваліфіковані робітники	Відсутність спеціальної підготовки та досвіду практичної роботи

Джерело: [4].

Висновки і пропозиції. Якщо виходити з параметра кількості залучених у виробничий процес людей, то будівельна галузь в Україні сьогодні – це одна з наймасштабніших і змістовних сфер економічної діяльності, яка має вагомий вплив на стан національної економіки загалом.

Стан інноваційної діяльності будівельних організацій країни більшість експертів визначають як кризовий. Це означає, що інноваційна діяльність таких підприємств не відповідає сучасному рівню розвитку. Особливо це простежується в порівнянні з аналогічними даними зарубіжних будівельних підприємств, що функціонують на території держав, пріоритетним напрямком яких є інноваційний розвиток економіки країни. У цьому випадку ефективне використання персоналу – один з небагатьох найбільш важливих варіантів поліпшити ситуацію, що склалася в галузі.

Створення системи ефективного використання персоналу в умовах становлення інноваційного розвитку має відбуватися з урахуванням особливостей як ендогенних факторів, так і загальносвітових тенденцій використання персоналу. Така організація вирішення проблеми дозволяє сформулювати головну мету створення ефективного механізму використання персоналу: забезпечення будівельної організації необхідним висококваліфікованим кадровим складом, його якісне використання, соціальний та професійний розвиток.

В умовах інноваційного розвитку підприємства будівельного комплексу України з метою підвищення ефективності використання персоналу рекомендується реалізовувати заходи, які дозволять досягти необхідних результатів. Серед них слід відзначити:

- підбір персоналу з поєднанням поточних і перспективних цілей підприємств;
- постійне підвищення кваліфікації співробітників, зайнятих на особливо складних роботах;
- забезпечення зростання мотивації і стимулювання співробітників підприємства;
- організація робочих процесів шляхом уникнення простоїв у процесі трудової діяльності (раціональна організація робочого часу);
- створення комфортного психологічного мікроклімату на робочому місці.

Перед будівельними організаціями України ставиться завдання працювати принципово по-новому, адаптуючи всі сторони виробничої та фінансової діяльності до стрімко мінливих умов сучасного ринку, в яких вирішальну роль відіграє ефективне використання головної рушійної сили підприємства – персоналу.

Список використаних джерел

1. Гринчук С. А. Теоретико-методологічні принципи та особливості формування культури персоналу організації / С. А. Гринчук // Вісник східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2009. – № 10, ч. 2. – С. 166–171.
2. Статистичні дані України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

3. *Беззубко Л. В.* Інноваційний потенціал будівництва / Л. В. Беззубко // Будівництво України. – 2008. – № 7. – С. 8–11.
4. *Беззубко Л. В.* Кадровий потенціал будівництва / Л. В. Беззубко // Будівництво України. – 2010. – № 3. – С. 40–43.
5. *Феклістов І. І.* Кадрове ресурсне забезпечення інноваційного розвитку будівельних організацій / І. І. Феклістов // Економічне відродження України. – 2011. – Т. 28, № 2. – С. 104–111.
6. *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.
7. *Булат Р. Е.* Теория и практика формирования готовности работников строительных организаций к профессиональной деятельности: поиск, привлечение, оценка, подбор, найм, адаптация, обучение, аттестация, увольнение персонала, документирование кадровой работы / Р. Е. Булат, М. А. Мосин. – СПб. : Стройиздат, 2008. – 212 с.
8. *Шевченко В. С.* Діагностування передумов та факторів розвитку будівельної галузі України / В. С. Шевченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 2. – С. 59–64.
9. *Карібова І. Ш.* Підвищення кваліфікації будівельників як один з головних важелів зростання продуктивності праці і якості будівельної продукції / І. Ш. Карібова // Регіональні проблеми перетворення економіки. – 2011. – № 2. – С. 293–299.

УДК 659.127.6

В.Л. Пазюк, здобувач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

МЕХАНІЗМ СТВОРЕННЯ ВИННОГО БРЕНДА

В.Л. Пазюк, соискатель

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

МЕХАНИЗМ СОЗДАНИЯ ВИННОГО БРЕНДА

Viktoriia Paziuk, candidate

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

THE MECHANISM OF CREATION OF A WINE BRAND

Розроблено та проаналізовано механізм створення винного бренду, описано його значення та вплив на просування винної продукції. Встановлено фактори, що впливають на формування бренду винної продукції.

Ключові слова: бренд, винна продукція, цінність, ідея, дослідження, споживач, конкуренція.

Разработан и проанализирован механизм создания винного бренда, описано его значение и влияние на продвижение винной продукции. Установлены факторы, влияющие на формирование бренда винной продукции.

Ключевые слова: бренд, винная продукция, ценность, идея, исследования, потребитель, конкуренция.

In this article is developed and analyzed the mechanism of creating wine brand, described its significance and impact on the promotion of wine production. The factors influencing the formation of a brand of wine production.

Key words: brand, wine production, value, idea, research, consumer, competition.

Постановка проблеми. Багато наукових досліджень і публікацій присвячені ролі та значенню створення бренду. Аналіз результатів досліджень, світового та вітчизняного досвіду показав, що бренд не розрахований на миттєвий результат та може існувати тільки за умов стабільної ситуації на ринку. Але нині, коли загальна політична та економічна нестабільність у країні не додає виробникам впевненості у завтрашньому дні, механізм створення бренду має відповідати реаліям, що існують, особливостям продукту та найсучаснішим вимогам споживачів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні механізм створення винного бренду недостатньо висвітлюється в наукових працях вітчизняних учених, кількість досліджень є досить обмеженою. Зрозуміло, що механізм створення винного бренду вимагає більше аналізу, дослідження специфіки продукту та особливості його реалізації. Разом з тим потребують поглибленого аналізу тенденції створення винного бренду в Україні за умов нестабільної політичної та економічної ситуації.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є формування ефективного механізму створення бренду.

Виклад основного матеріалу. На процес економічного розвитку України впливає світова глобалізація, відповідно, проблема конкурентоспроможності як національної економіки загалом, так і конкурентоспроможності окремих виробників набуває особливого значення. Розроблення механізму створення винного бренду повинно враховувати процеси глобалізації, що визначають розвиток міжнародної економіки на фоні загострення конкуренції на світовому та вітчизняному ринках, що впливає на виробництво та збут. Отже, на сучасному ринку відбувається боротьба брендів за місце у свідомості споживачів. Сьогодні для України є актуальним питання адаптації світового досвіду, набутого у процесі створення і розвитку бренду, до реалій вітчизняної економіки.

Не можливо не погодитись з тим, що споживач найчастіше купує асоціації, імідж та інші нематеріальні цінності. Отже, бренд, у тому числі і винний, є значущим інструментом, що додає цінності, створює репутацію та впливає на вибір споживача на користь цього продукту. Таким чином, винний бренд стає активом виробника, який збільшує його прибуток, а споживачу гарантує якість продукції.

В умовах жорсткої конкурентної боротьби розроблення механізму створення бренду має стати найактуальнішим питанням діяльності підприємства, оскільки потужний бренд значно прискорює процес вибору споживачем товару.

Виділяють три ступені прихильності споживачів до бренда [6]:

- поінформованість та впізнання: споживачам відомий цей товар та, скоріше за все, вони приймуть рішення про купівлю, оскільки мають достатню інформацію про товар;
- віддання переваги: серед великої кількості товарів-аналогів споживач віддає перевагу саме товару-бренду;
- лояльність або стійка пристрасть до бренда: споживач не погоджується на заміну товару та у випадку його відсутності займається активним його пошуком.

Усвідомлення виробником винної продукції того, що створення бренда ґрунтується на визначенні тенденції розвитку цього ринку, розуміння потреб споживачів, знання можливостей конкурентів, цільової аудиторії, дозволить розробити дієвий механізм створення винного бренда.

Споживачі оцінюють та купують вино, керуючись багатьма критеріями, тому культура та традиції певної цільової аудиторії відіграють важливе значення при виборі винного бренда. На світовому ринку вино розглядається як приваблива альтернатива інвестування, що не можна сказати про ринок вина в Україні. За даними агентства Bloomberg, з початку року вино зросло в ціні майже на 6 %, в той час як золото подешевшало на 17 %, та очікується, що така тенденція найближчим часом збережеться. За оцінками британської виноторгової компанії Berry Bros & Rudd, протягом чверті століття вартість найкращих вин кожен рік зростає в середньому на 15 %. Винні інвестиції також привабливі тим, що вартість вина не залежить від котирування золота, нафти та інших подібних активів [2].

У сучасних умовах, підвищення конкурентоспроможності винної продукції, яка виробляється на вітчизняних підприємствах, впливає на економічний та соціальний стан у країні.

На формування цінності винного бренда впливають такі фактори (рис. 1):

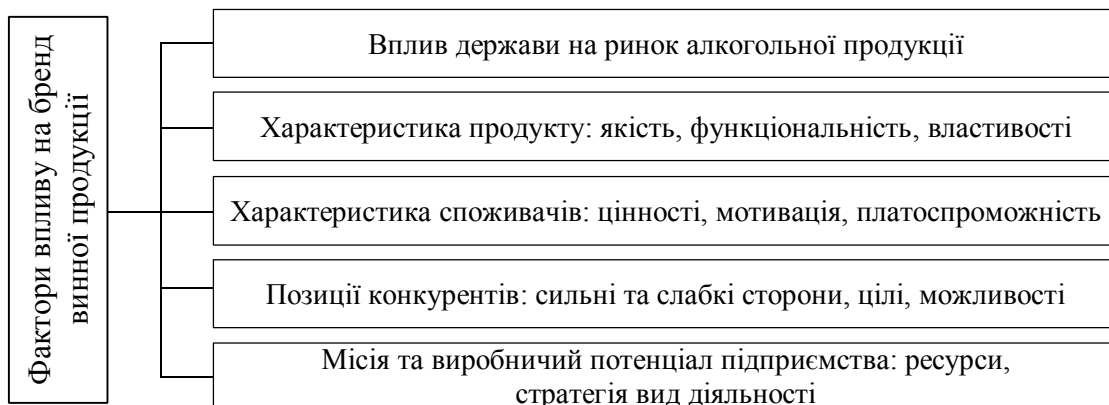

Рис. 1. Фактори впливу на формування бренда винної продукції

Оскільки жорстка конкуренція на світових та вітчизняних ринках заохочує виробників вживати заходи щодо збільшення попиту на власну продукцію, саме створення винного бренда є найбільш ефективним засобом залучення споживачів.

Ринок вина в Україні має певні особливості, що характеризуються наявністю високої конкуренції та жорстким державним регулюванням. Тому ретельно створений винний бренд є ефективним інструментом у конкурентній боротьбі. Дуже часто споживачі надають перевагу саме відомому винному бренду, не маючи уявлення про якісну базу певного аналогічного товару. Отже, винний бренд має підтверджувати високу якість продукції.

Виробник, який прийняв рішення про виведення на ринок нового винного бренду, повинен розробити відповідний механізм, за яким він буде ефективним у боротьбі з

конкурентами. Винний бренд необхідно постійно пристосовувати до конкретних потреб цільової аудиторії, створюючи дієву комунікацію.

В умовах сьогодення виробники змагаються за споживача, постійно вдосконалюючи способи та методи просування продукції, шукаючи нові напрямки стимулювання збуту та підвищення якості продукції.

Організаційно-економічний механізм створення винного бренду (рис. 2) розкриває послідовність процедур, які враховують специфіку продукції та особливості його реалізації. Отже, організаційно-економічний механізм створення винного бренду необхідно розглядати як форму взаємодії організаційно-економічних, інноваційно-технологічних, нормативно-правових складових, що поєднують принципи, методи, важелі, інструменти, умови та системи ресурсного забезпечення. Механізм створення винного бренду формується за допомогою обраних процедур управління, методів просування, комплексу програм лояльності та інших заходів і включає в себе різні види діяльності, налаштовані на визначення споживчих мотивів та задоволення потреб споживачів. Ідея створення ефективного винного бренду – це та обіцянка, яка повинна лежати в основі створення бренду, його рекламної компанії та розроблених способах для його просування. Дослідження та аналіз кон'юнктури ринку винної продукції включає в себе виявлення цільової аудиторії, її сегментацію, розроблення програм досліджень, проведення та моніторинг якісних досліджень, аналіз даних, створення та перевірка звітів. Дослідження та аналіз кон'юнктури ринку допоможуть створити порівняльну характеристику вже створених та наявних брендів, визначити тенденції ринку, проаналізувати інформацію з позиції споживачів. Розроблення ефективного механізму створення винного бренду дає можливість визначити, як приймаються рішення про купівлю, знайти необхідну інформацію, оцінити різні варіанти виходу на ринок, визначити реакцію споживачів, встановити фактори, що впливають на їхню поведінку. Процедура реалізації механізму створення винного бренду поєднує в собі організаційно-правове та фінансове забезпечення функціонування механізму, враховує фактори та специфіку створення технології винного бренду. Проте стимулюючі фактори реалізації винного бренду, що активізують ринок винної продукції, вирішують соціально-економічні проблеми підприємств галузі, прискорюють темпи економічного зростання виробників винної продукції, галузі і країни загалом, підвищують культуру та рівень відносин у суспільстві.

Складові механізму створення винного бренду ґрунтуються на принципах, методах, важелях, інструментах, умовах та системі ресурсного забезпечення. Процедура реалізації механізму створення винного бренду складається з організаційно-правового забезпечення функціонування механізму та фінансового забезпечення. Визначаючи умови функціонування механізму створення винного бренду, необхідно враховувати стимулюючі та стримуючі фактори зовнішнього і внутрішнього середовища, які, на наш погляд, мають найбільший вплив на винний бренд. Із таких факторів, як законодавче обмеження просування винної продукції, неоднозначне ставлення до ринку алкогольної продукції, дефіцит якісної винної продукції – складаються стримуючі фактори. Врахування факторів та специфіки створення винного бренду не дозволить припуститися помилок під час прийняття рішення про технологію створення винної продукції.

Ця інформація дозволить визначити розвиток винного бренду, порівняти позиціонування вже наявних винних брендів, описати цільову аудиторію, визначити їхні купівельні мотиви. Отриманні дані дадуть змогу створити та проаналізувати порівняльну характеристику між схожими винними брендами. Визначення стратегії створення винного бренду надає інформацію про цільову аудиторію бренду, як її зацікавити та яке враження від бренду має отримати споживач.

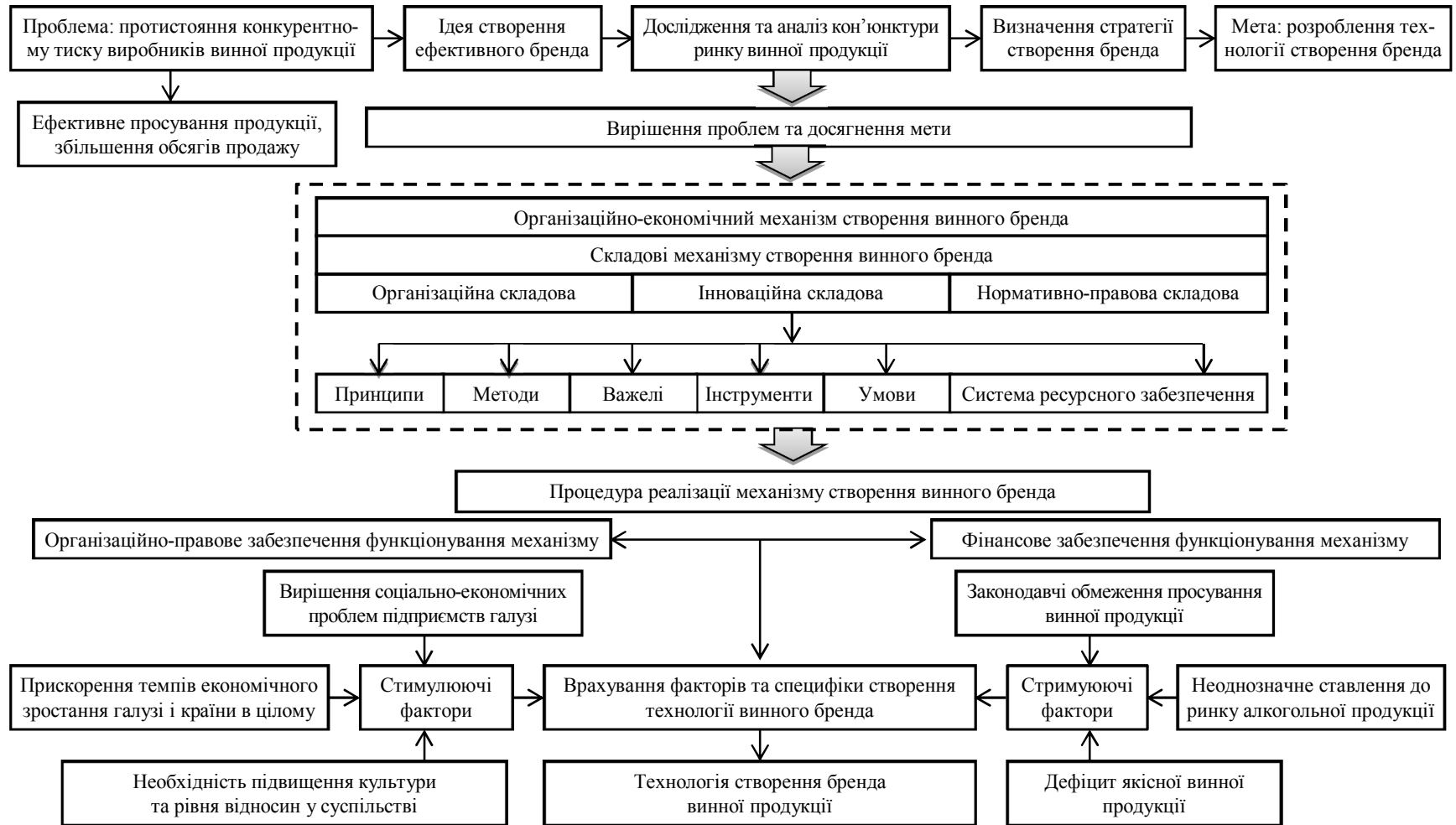

Рис. 2. Організаційно-економічний механізм створення винного бренду

На етапі визначення стратегії створення винного бренда розробляються та визначаються цілі винного бренда, створюється комунікативний та візуальний образ винного бренда. На підставі мети та обраного напрямку стратегічного розвитку формується результат, який повинен бути досягнутий. Створення винного бренда може здійснюватися за допомогою аналізу, планування, управління, контролю та іншими методами, що мають значний вплив на виробників, продавців та споживачів.

Тобто організаційно-економічний механізм створення винного бренда – це система заходів, які підвищують ефективність просування та збільшують обсяги продажу винної продукції. Вибір організаційно-економічного механізму, його концепція залежать від обраних підприємством цілей та напрямків стратегічного розвитку.

При формуванні організаційно-економічного механізму, а також його основних елементів необхідно здійснити такі кроки:

- визначити цілі, умови та чинники функціонування механізму управління;
- визначити завдання та принципи механізму управління;
- визначити суб'єкти механізму управління;
- сформулювати об'єкти управління;
- розробити методи, принципи, важелі, інструменти управління;
- визначити умови та систему ресурсного забезпечення;
- визначити результат і створити систему моніторингу результатів.

Тобто організаційно-економічний механізм створення винного бренда – це система організаційно-економічних заходів, які підвищують ефективність просування та збільшують обсяги продажу, що означає наявність взаємопов'язаних організаційно-адміністративних і економічних заходів. Вибір організаційно-економічного механізму, його концепція залежать від обраних підприємством цілей та напрямків стратегічного розвитку.

Найважливіше значення при формуванні та функціонуванні організаційно-економічного механізму набувають умови і чинники, які безпосередньо впливають на ефективність діяльності підприємства. Оскільки аналізовані чинники є підґрунтям у формуванні механізму створення винного бренда, їх виділення, вимір і облік дозволяють підвищити ефективність винного бренда.

Управління винним брендом передбачає формування в уявленні споживачів відданість, прихильність та довіру до нього, а це, у свою чергу, надає підприємству додатковий прибуток і дає можливість в умовах інтенсивної конкурентної боротьби на ринку отримати значну його частку. Більше того, однією з тенденцій на сучасному ринку вина є часткова відмова від маркетингу, орієнтованого на виробництво, та перехід до маркетингу, орієнтованого на споживача.

Висновки і пропозиції. В умовах жорсткої конкурентної боротьби розроблення механізму створення винного бренда є найактуальнішим питанням діяльності підприємства, оскільки потужний бренд значно прискорює процес вибору споживачем товару, а виробникам дозволяє збільшити прибуток. Застосування бренду певною мірою впливає на зовнішнє та внутрішнє середовище підприємства: конкурентів, споживачів та партнерів, формує імідж та репутацію підприємства.

Сучасні виробники повинні адаптуватися та пристосовуватися до умов сьогодення, щоб мати змогу незалежно від впливу зовнішнього середовища отримувати прибуток, мати коло лояльних та постійних споживачів. Механізм створення винного бренда має бути інноваційним, гнучким, що може постійно оновлюватися за допомогою оригінальних ідей, протистояти різким змінам на споживчому ринку, мати змогу переорієнтуватися та знайти необхідну цільову аудиторію. Розроблення механізму створення винного бренда надає очевидні переваги виробникам, дає можливість впливати на

економіку та цінову політику галузі. Аналізуючи досвід західних країн, можемо зробити висновок, що створення винного бренда є одним з найперспективніших механізмів для розвитку бізнесу.

Список використаних джерел

1. *Анатомия* рекламного образа / под общ. ред. А. В. Овруцкого. – СПб. : Питер, 2004. – 224 с.
2. *Великая* стройка бренда: этапы большого пути [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.adme.ru>.
3. *Кардаш В. Я.* Маркетингова товарна політика : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В. Я. Кардаш. – К. : КНЕУ, 2000. – 124 с.
4. *Котлер Ф.* Маркетинг от А до Я: 80 концепций, которые должен знать каждый менеджер : пер. с англ. / Ф. Котлер. – М. : Альпина Паблишерс, 2010. – 211 с.
5. *Котлер Ф.* Основы маркетинга. Краткий курс : пер. с англ. / Ф. Котлер. – М. : Вильямс, 2007. – 656 с.
6. *Новітній маркетинг* : навч. посіб. / Є. В. Савельєв, С. І. Чеботар, Д. А. Штефаніч, М. Г. Шевчик, В. О. Мартинюк. – К. : Знання, 2008. – 420 с. – (Сер. "Вища освіта ХХІ ст.").
7. *Примак Т. О.* Маркетинг : навч. посіб. / Т. О. Примак. – К. : МАУП, 2004. – 228 с.
8. *Роль рекламы* в создании сильных брендов / под ред. Джона Филипа Джоунса. – М. : Вильямс, 2005. – 496 с.
9. *Україномовний розділ* відкритої багатомовної мережевої енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/>.
10. *Шарков Ф. И.* Константы гудвилла: стиль, публицити, репутация, имидж и бренд фирмы : учебное пособие / Ф. И. Шарков. – М. : Дашков и К°, 2010. – 272 с.
11. *Шарков Ф. И.* Магия бренда: Бренддинг как маркетинговая коммуникация : учебное пособие / Ф. И. Шарков. – М. : Альфа-Пресс, 2006. – 268 с.
12. *Яненко М. Б.* Торговые марки в товарной политике фирмы / М. Б. Яненко. – СПб. : Питер, 2005. – 240 с.

УДК 332.142.2

В.П. Ільчук, д-р екон. наук

О.М. Руденко, д-р держ. упр.

І.В. Лисенко, канд. екон. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СТАЛИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

В.П. Ильчук, д-р экон. наук

О.М. Руденко, д-р госп. упр.

И.В. Лысенко, канд. экон. наук

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ КАК УСЛОВИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Valerii Ilchuk, Doctor of Economics

Olha Rudenko, Doctor of Public Administration

Iryna Lysenko, PhD in Economics

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGIONS AS CONDITION OF ECONOMIC SECURITY ASSURANCE OF UKRAINE

Розглянуто роль сталого розвитку регіонів у контексті економічної безпеки України. Запропоновано використання методу таксономії для діагностики та оцінювання сталого розвитку проблемних регіонів. Проаналізовано показники сталого розвитку регіонів та визначено рівень інтегрального показника сталого розвитку, проведено ранжування за цим показником. На основі розрахунків виділено найбільш проблемні регіони України. Наведені розрахунки можуть бути використані для подальших досліджень та розроблення заходів щодо підвищення економічної безпеки як регіонів, так і країни загалом.

Ключові слова: економічна безпека, сталий розвиток регіону, багатомірний аналіз, таксономічний метод, інтегральний показник, рейтинг регіонів, конкурентоспроможність, проблемний регіон.

Рассмотрена роль устойчивого развития регионов в контексте экономической безопасности Украины. Предложено использование метода таксономии для диагностики и оценки устойчивого развития проблемных регионов. Проанализированы показатели устойчивого развития регионов и определен уровень интегрального показателя устойчивого развития, проведено ранжирование по этому показателю. На основе расчетов выделены наиболее проблемные регионы Украины. Приведенные расчеты могут быть использованы для дальнейших исследований и разработки мероприятий по повышению экономической безопасности как регионов, так и страны в целом.

Ключевые слова: экономическая безопасность, устойчивое развитие региона, многомерный анализ, таксономический метод, интегральный показатель, рейтинг регионов, конкурентоспособность, проблемный регион.

The article examines the role of sustainable regional development in the context of the economic security of Ukraine. The use of the method of taxonomy for the diagnosis and evaluation of sustainable development of problematic regions was proposed. The indicators of sustainable regional development were analyzed and the level of the integral indicator of sustainable development was determined as well as ranking based on this indicator was performed. The most problematic regions of Ukraine were identified based on calculations. These calculations can be used for further research and development activities to improve the economic security of regions as well as the country as a whole.

Key words: economic security, sustainable development of the region, multidimensional analysis, taxonomic method, integral index, rating of the regions, competitiveness, problematic region.

Постановка проблеми. Необхідність комплексного розвитку регіонів, посилення їх ролі у підвищенні національної безпеки України і, насамперед, таких важливих її складових, як економічна, соціальна й екологічна безпека, особливо гостро виявляється у сучасних умовах. Без активної участі регіонів Україна не спроможна подолати глибоку кризу і забезпечити динамічний розвиток продуктивних сил на засадах соціально орієнтованої економіки.

Державне регулювання проблемних регіонів об'єднує як загальнодержавні важелі обґрунтованого територіально-диференційованого впливу на соціально-економічний розвиток регіонів, так і діяльність місцевих органів влади щодо застосування інструментів регулювання з метою забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону на засадах його соціально-економічного вирівнювання та зростання [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних і практичних питань економічної безпеки регіонів займалися такі провідні вчені: В.С. Пономаренко, Т.С. Клебанова, Н.Л. Чернова, Т.О. Стеценко, В.Г. Ткаченко, Н.А. Різник та ін. Питання міжрегіональних диспропорцій та соціально-економічного розвитку регіонів вивчали провідні зарубіжні та вітчизняні науковці, зокрема: І. Тюнен, А. Вебер, А. Гетнер, А. Льюїс, В. Крісталлер, У. Ізард, З. Герасимчук, В. Геєць, С. Дорогунцов, Ф. Заставний, М. Згуровський, Л. Чернюк, М. Фашевський, М. Щурик та ін.

Питання застосування методів багатовимірного аналізу висвітлені в роботах В. Плюти, З. Хельвіга, С. Айвазяна, В. Городного, З. Бажаєва та інших. Проте наявна методика розрахунку таксономічних показників не адаптована до проведення діагностики та аналізу розвитку проблемних регіонів, не окреслено коло діагностичних ознак і не проведено їх розподіл на стимулятори і дестимулятори.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на значний внесок провідних науковців у дослідження соціально-економічного розвитку проблемних регіонів, залишаються актуальними питання щодо діагностики та оцінки сталого розвитку проблемних регіонів сучасними методами дослідження в контексті підвищення економічної безпеки країни. Одним з таких є метод таксономії.

Виклад основного матеріалу. Стан економічної безпеки України загалом перебуває в тісній залежності із забезпеченням стійкого розвитку всіх її регіонів. Економічна безпека регіону – це сукупність поточного стану, умов, факторів, що характеризують стабільність і поступальність економічного розвитку регіону, який інтегрований в економіку країни як відносно самостійна структура. Це сукупність поточного стану, умов і факторів, що характеризують стабільність, стійкість і поступовість розвитку економіки регіону, її певну незалежність та інтеграцію з економікою країни [7, с. 79].

Слід зауважити, що деструктивні тенденції в розвитку регіонів потребують комплексного підходу до їх подолання, активізації трансформаційних процесів, спрямування їх на вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем з метою підвищення економічної безпеки як регіонів, так і країни загалом. Важливим і необхідним стає оптимальне поєднання всієї множини об'єктів природи, суспільства та забезпечення такої територіальної організації їх функціонування, за якої регіональні природно-суспільні системи мали б стабільну здатність до стійкого розвитку та відтворення [9].

Сталий розвиток регіону в контексті підвищення економічної безпеки можна досягти за рахунок докорінного технологічного оновлення виробництва через створення та впровадження нової техніки та прогресивних технологій, що забезпечують суттєве зростання продуктивності праці. У свою чергу, зростання продуктивності праці може бути забезпечено за рахунок придбання працівниками більшого досвіду і кваліфікації, підвищенням інтенсивності їхньої праці, впровадженням більш досконалих способів організації виробництва. Безсумнівно, якісна оцінка професійних знань та здібностей людини як продуктивної сили значною мірою залежить від виконання нею певних виробничих функцій, використання сучасної техніки та інноваційних технологій. У роботах О.М. Тищенка [8], визначено методичні підходи до оцінювання та діагностики конкурентоспроможності регіонів.

Для співставлення об'єктів, що характеризуються великою кількістю ознак, часто використовують таксономічні методи. Назва таксономічного методу походить від двох грецьких слів: *ταξινόμηση* – «класифікація» і *νόμος* – «закон», «наука». Тобто *таксономія* – це наука про принципи та способи класифікації й номенклатури складноорганізованих ієрархічних систем. Спочатку цей термін використовувався лише для визначення окремої науки в системі наук, класифікації рослин, тварин тощо. В наш час поняття та методи таксономії використовуються для упорядкування, систематизації різних об'єктів, у тому числі й економічних.

Одним з перших методів дослідження багатомірних об'єктів був таксономічний показник рівня розвитку, запропонований З. Хельвігом [11]. Це показник являє собою синтетичну величину, «рівнодіючу» усіх ознак, які характеризують елементи досліджуваної сукупності та за його допомогою дозволяє лінійно впорядкувати елементи цієї сукупності. При розрахунку інтегральних показників сталого розвитку регіонів за допомогою методу таксономії використано алгоритм, запропонований відомим польським ученим В. Плютою [7, с. 10–24]. Цей метод дозволяє визначити місце регіону відносно штучного показника – еталона, оптимальні значення якого сформовані з даних вибірки, що досліджується. Тобто для кожного регіону розраховується евклідова відстань стандартизованих значень досліджуваних показників від координат точки – еталона. В цьому випадку оптимальні значення еталона – це найменші значення показників сталого розвитку. Оскільки відстань є необмеженою величиною і не досить зручною для порівняння, то за допомогою нескладного математичного перетворення розрахованих показників відстані, отримують значення таксономічного показника, який набуває значення від 0 до 1. Значення таксономічного показника, які близькі до 0, свідчать про незадовільний стан регіону щодо оптимальних показників. І навпаки, якщо значення таксономічного показника близьке до 1, це свідчить про позитивну ситуацію в регіоні в порівнянні з іншими.

Відповідно до цього алгоритму сталий розвиток позначається набором показників, які характеризують ту чи іншу його компоненту. На основі цих показників формується матриця вихідних даних для багатомірного аналізу (табл. 1). Наступний етап передбачає стандартизацію показників, оскільки вони мають різну розмірність. Для стандартизації використовують формулу:

$$Z_{ij} = (x_{ij} - \bar{x}_j) / S_j, \quad (1)$$

де x_{ij} – значення j -го показника для i -ї компоненти;

$i = \overline{1, m}$ – кількість регіонів; $j = \overline{1, n}$ – кількість показників;

$\bar{x}_j = \frac{x_{1j} + x_{2j} + \dots + x_{mj}}{m} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m x_{ij}$ – середнє значення для j -го показника сталого роз-

витку регіону; $S_j = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)^2}$ – середньоквадратичне відхилення j -го показника сталого розвитку регіону.

Надамо пояснення щодо показників матриці вихідних даних для багатомірного аналізу сталого розвитку регіонів.

Показники економічної складової:

X_{11}^I – валовий регіональний продукт на одну особу;

X_{12}^I – обсяг реалізованої промислової продукції, (робіт, послуг) на одну особу;

X_{13}^I – інвестиції в основний капітал на одну особу;

X_{14}^I – прямі закордонні інвестиції в економіку регіону на одну особу;

X_{15}^I – загальні обсяги експорту товарів на одну особу.

Показники соціальної складової:

X_{11}^{II} – зайняте населення у віці 15–70 років;

X_{12}^{II} – наявний дохід у розрахунку на одну особу;

X_{13}^{II} – забезпеченість населення житлом (у середньому на одного жителя, m^2 загальної площі);

X_{14}^{II} – забезпеченість населення загальноосвітніми навчальними закладами;

X_{15}^{II} – забезпеченість населення лікарями.

Матриця вихідних даних для багатомірного аналізу сталого розвитку регіонів

Область	Показники сталого розвитку регіону														
	Економічні					Соціальні					Екологічні				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
АР Крим	X ^I ₁₁	X ^I ₁₂	X ^I ₁₃	X ^I ₁₄	X ^I ₁₅	X ^{II} ₁₁	X ^{II} ₁₂	X ^{II} ₁₃	X ^{II} ₁₄	X ^{II} ₁₅	X ^{III} ₁₁	X ^{III} ₁₂	X ^{III} ₁₃	X ^{III} ₁₄	X ^{III} ₁₅
Вінницька	X ^I ₂₁	X ^I ₂₂	X ^I ₂₃	X ^I ₂₄	X ^I ₂₅	X ^{II} ₂₁	X ^{II} ₂₂	X ^{II} ₂₃	X ^{II} ₂₄	X ^{II} ₂₅	X ^{III} ₂₁	X ^{III} ₂₂	X ^{III} ₂₃	X ^{III} ₂₄	X ^{III} ₂₅
Волинська	X ^I ₃₁	X ^I ₃₂	X ^I ₃₃	X ^I ₃₄	X ^I ₃₅	X ^{II} ₃₁	X ^{II} ₃₂	X ^{II} ₃₃	X ^{II} ₃₄	X ^{II} ₃₅	X ^{III} ₃₁	X ^{III} ₃₂	X ^{III} ₃₃	X ^{III} ₃₄	X ^{III} ₃₅
Дніпропетровська	X ^I ₄₁	X ^I ₄₂	X ^I ₄₃	X ^I ₄₄	X ^I ₄₅	X ^{II} ₄₁	X ^{II} ₄₂	X ^{II} ₄₃	X ^{II} ₄₄	X ^{II} ₄₅	X ^{III} ₄₁	X ^{III} ₄₂	X ^{III} ₄₃	X ^{III} ₄₄	X ^{III} ₄₅
Донецька	X ^I ₅₁	X ^I ₅₂	X ^I ₅₃	X ^I ₅₄	X ^I ₅₅	X ^{II} ₅₁	X ^{II} ₅₂	X ^{II} ₅₃	X ^{II} ₅₄	X ^{II} ₅₅	X ^{III} ₅₁	X ^{III} ₅₂	X ^{III} ₅₃	X ^{III} ₅₄	X ^{III} ₅₅
Житомирська	X ^I ₆₁	X ^I ₆₂	X ^I ₆₃	X ^I ₆₄	X ^I ₆₅	X ^{II} ₆₁	X ^{II} ₆₂	X ^{II} ₆₃	X ^{II} ₆₄	X ^{II} ₆₅	X ^{III} ₆₁	X ^{III} ₆₂	X ^{III} ₆₃	X ^{III} ₆₄	X ^{III} ₆₅
Закарпатська	X ^I ₇₁	X ^I ₇₂	X ^I ₇₃	X ^I ₇₄	X ^I ₇₅	X ^{II} ₇₁	X ^{II} ₇₂	X ^{II} ₇₃	X ^{II} ₇₄	X ^{II} ₇₅	X ^{III} ₇₁	X ^{III} ₇₂	X ^{III} ₇₃	X ^{III} ₇₄	X ^{III} ₇₅
Запорізька	X ^I ₈₁	X ^I ₈₂	X ^I ₈₃	X ^I ₈₄	X ^I ₈₅	X ^{II} ₈₁	X ^{II} ₈₂	X ^{II} ₈₃	X ^{II} ₈₄	X ^{II} ₈₅	X ^{III} ₈₁	X ^{III} ₈₂	X ^{III} ₈₃	X ^{III} ₈₄	X ^{III} ₈₅
Івано-Франківська	X ^I ₉₁	X ^I ₉₂	X ^I ₉₃	X ^I ₉₄	X ^I ₉₅	X ^{II} ₉₁	X ^{II} ₉₂	X ^{II} ₉₃	X ^{II} ₉₄	X ^{II} ₉₅	X ^{III} ₉₁	X ^{III} ₉₂	X ^{III} ₉₃	X ^{III} ₉₄	X ^{III} ₉₅
Київська	X ^I ₁₀₁	X ^I ₁₀₂	X ^I ₁₀₃	X ^I ₁₀₄	X ^I ₁₀₅	X ^{II} ₁₀₁	X ^{II} ₁₀₂	X ^{II} ₁₀₃	X ^{II} ₁₀₄	X ^{II} ₁₀₅	X ^{III} ₁₀₁	X ^{III} ₁₀₂	X ^{III} ₁₀₃	X ^{III} ₁₀₄	X ^{III} ₁₀₅
Кіровоградська	X ^I ₁₁₁	X ^I ₁₁₂	X ^I ₁₁₃	X ^I ₁₁₄	X ^I ₁₁₅	X ^{II} ₁₁₁	X ^{II} ₁₁₂	X ^{II} ₁₁₃	X ^{II} ₁₁₄	X ^{II} ₁₁₅	X ^{III} ₁₁₁	X ^{III} ₁₁₂	X ^{III} ₁₁₃	X ^{III} ₁₁₄	X ^{III} ₁₁₅
Луганська	X ^I ₁₂₁	X ^I ₁₂₂	X ^I ₁₂₃	X ^I ₁₂₄	X ^I ₁₂₅	X ^{II} ₁₂₁	X ^{II} ₁₂₂	X ^{II} ₁₂₃	X ^{II} ₁₂₄	X ^{II} ₁₂₅	X ^{III} ₁₂₁	X ^{III} ₁₂₂	X ^{III} ₁₂₃	X ^{III} ₁₂₄	X ^{III} ₁₂₅
Львівська	X ^I ₁₃₁	X ^I ₁₃₂	X ^I ₁₃₃	X ^I ₁₃₄	X ^I ₁₃₅	X ^{II} ₁₃₁	X ^{II} ₁₃₂	X ^{II} ₁₃₃	X ^{II} ₁₃₄	X ^{II} ₁₃₅	X ^{III} ₁₃₁	X ^{III} ₁₃₂	X ^{III} ₁₃₃	X ^{III} ₁₃₄	X ^{III} ₁₃₅
Миколаївська	X ^I ₁₄₁	X ^I ₁₄₂	X ^I ₁₄₃	X ^I ₁₄₄	X ^I ₁₄₅	X ^{II} ₁₄₁	X ^{II} ₁₄₂	X ^{II} ₁₄₃	X ^{II} ₁₄₄	X ^{II} ₁₄₅	X ^{III} ₁₄₁	X ^{III} ₁₄₂	X ^{III} ₁₄₃	X ^{III} ₁₄₄	X ^{III} ₁₄₅
Одеська	X ^I ₁₅₁	X ^I ₁₅₂	X ^I ₁₅₃	X ^I ₁₅₄	X ^I ₁₅₅	X ^{II} ₁₅₁	X ^{II} ₁₅₂	X ^{II} ₁₅₃	X ^{II} ₁₅₄	X ^{II} ₁₅₅	X ^{III} ₁₅₁	X ^{III} ₁₅₂	X ^{III} ₁₅₃	X ^{III} ₁₅₄	X ^{III} ₁₅₅
Полтавська	X ^I ₁₆₁	X ^I ₁₆₂	X ^I ₁₆₃	X ^I ₁₆₄	X ^I ₁₆₅	X ^{II} ₁₆₁	X ^{II} ₁₆₂	X ^{II} ₁₆₃	X ^{II} ₁₆₄	X ^{II} ₁₆₅	X ^{III} ₁₆₁	X ^{III} ₁₆₂	X ^{III} ₁₆₃	X ^{III} ₁₆₄	X ^{III} ₁₆₅
Рівненська	X ^I ₁₇₁	X ^I ₁₇₂	X ^I ₁₇₃	X ^I ₁₇₄	X ^I ₁₇₅	X ^{II} ₁₇₁	X ^{II} ₁₇₂	X ^{II} ₁₇₃	X ^{II} ₁₇₄	X ^{II} ₁₇₅	X ^{III} ₁₇₁	X ^{III} ₁₇₂	X ^{III} ₁₇₃	X ^{III} ₁₇₄	X ^{III} ₁₇₅
Сумська	X ^I ₁₈₁	X ^I ₁₈₂	X ^I ₁₈₃	X ^I ₁₈₄	X ^I ₁₈₅	X ^{II} ₁₈₁	X ^{II} ₁₈₂	X ^{II} ₁₈₃	X ^{II} ₁₈₄	X ^{II} ₁₈₅	X ^{III} ₁₈₁	X ^{III} ₁₈₂	X ^{III} ₁₈₃	X ^{III} ₁₈₄	X ^{III} ₁₈₅
Тернопільська	X ^I ₁₉₁	X ^I ₁₉₂	X ^I ₁₉₃	X ^I ₁₉₄	X ^I ₁₉₅	X ^{II} ₁₉₁	X ^{II} ₁₉₂	X ^{II} ₁₉₃	X ^{II} ₁₉₄	X ^{II} ₁₉₅	X ^{III} ₁₉₁	X ^{III} ₁₉₂	X ^{III} ₁₉₃	X ^{III} ₁₉₄	X ^{III} ₁₉₅
Харківська	X ^I ₂₀₁	X ^I ₂₀₂	X ^I ₂₀₃	X ^I ₂₀₄	X ^I ₂₀₅	X ^{II} ₂₀₁	X ^{II} ₂₀₂	X ^{II} ₂₀₃	X ^{II} ₂₀₄	X ^{II} ₂₀₅	X ^{III} ₂₀₁	X ^{III} ₂₀₂	X ^{III} ₂₀₃	X ^{III} ₂₀₄	X ^{III} ₂₀₅
Херсонська	X ^I ₂₁₁	X ^I ₂₁₂	X ^I ₂₁₃	X ^I ₂₁₄	X ^I ₂₁₅	X ^{II} ₂₁₁	X ^{II} ₂₁₂	X ^{II} ₂₁₃	X ^{II} ₂₁₄	X ^{II} ₂₁₅	X ^{III} ₂₁₁	X ^{III} ₂₁₂	X ^{III} ₂₁₃	X ^{III} ₂₁₄	X ^{III} ₂₁₅
Хмельницька	X ^I ₂₂₁	X ^I ₂₂₂	X ^I ₂₂₃	X ^I ₂₂₄	X ^I ₂₂₅	X ^{II} ₂₂₁	X ^{II} ₂₂₂	X ^{II} ₂₂₃	X ^{II} ₂₂₄	X ^{II} ₂₂₅	X ^{III} ₂₂₁	X ^{III} ₂₂₂	X ^{III} ₂₂₃	X ^{III} ₂₂₄	X ^{III} ₂₂₅
Черкаська	X ^I ₂₃₁	X ^I ₂₃₂	X ^I ₂₃₃	X ^I ₂₃₄	X ^I ₂₃₅	X ^{II} ₂₃₁	X ^{II} ₂₃₂	X ^{II} ₂₃₃	X ^{II} ₂₃₄	X ^{II} ₂₃₅	X ^{III} ₂₃₁	X ^{III} ₂₃₂	X ^{III} ₂₃₃	X ^{III} ₂₃₄	X ^{III} ₂₃₅
Чернівецька	X ^I ₂₄₁	X ^I ₂₄₂	X ^I ₂₄₃	X ^I ₂₄₄	X ^I ₂₄₅	X ^{II} ₂₄₁	X ^{II} ₂₄₂	X ^{II} ₂₄₃	X ^{II} ₂₄₄	X ^{II} ₂₄₅	X ^{III} ₂₄₁	X ^{III} ₂₄₂	X ^{III} ₂₄₃	X ^{III} ₂₄₄	X ^{III} ₂₄₅
Чернігівська	X ^I ₂₅₁	X ^I ₂₅₂	X ^I ₂₅₃	X ^I ₂₅₄	X ^I ₂₅₅	X ^{II} ₂₅₁	X ^{II} ₂₅₂	X ^{II} ₂₅₃	X ^{II} ₂₅₄	X ^{II} ₂₅₅	X ^{III} ₂₅₁	X ^{III} ₂₅₂	X ^{III} ₂₅₃	X ^{III} ₂₅₄	X ^{III} ₂₅₅
м. Київ	X ^I ₂₆₁	X ^I ₂₆₂	X ^I ₂₆₃	X ^I ₂₆₄	X ^I ₂₆₅	X ^{II} ₂₆₁	X ^{II} ₂₆₂	X ^{II} ₂₆₃	X ^{II} ₂₆₄	X ^{II} ₂₆₅	X ^{III} ₂₆₁	X ^{III} ₂₆₂	X ^{III} ₂₆₃	X ^{III} ₂₆₄	X ^{III} ₂₆₅
м. Севастополь	X ^I ₂₇₁	X ^I ₂₇₂	X ^I ₂₇₃	X ^I ₂₇₄	X ^I ₂₇₅	X ^{II} ₂₇₁	X ^{II} ₂₇₂	X ^{II} ₂₇₃	X ^{II} ₂₇₄	X ^{II} ₂₇₅	X ^{III} ₂₇₁	X ^{III} ₂₇₂	X ^{III} ₂₇₃	X ^{III} ₂₇₄	X ^{III} ₂₇₅

Показники екологічної складової:

X_{i1}^{III} – викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення;

X_{i2}^{III} – викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від автотранспорту;

X_{i3}^{III} – утворення відходів у розрахунку на одну особу;

X_{i4}^{III} – скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти у розрахунку на одну особу;

X_{i5}^{III} – наявність відходів у місцях видалення та на території підприємств у розрахунку на одну особу.

На основі даних Державної служби статистики [1], порівнюються регіони України за рівнем їх економічного, екологічного та соціального розвитку. Далі проводиться конструювання еталона сталого розвитку регіону P_0 . Еталоном є точка багатомірного простору (вектор), що утворена за таким правилом: серед показників-стимуляторів, які здійснюють позитивний вплив на сталий розвиток регіону, вибираються за максимальними значеннями:

$$P_0 (z_{01}, \dots, z_{0k}, \dots, z_{0n}), \quad (2)$$

де $z_{0k} = \max z_{ik}$.

Наступний етап передбачає оцінку сталого розвитку регіону у вигляді узагальненого показника, що являє собою синтетичну величину, або дорівнюючу всіх ознак. Це дозволяє лінійно упорядкувати елементи, що беруть участь в аналізі.

Кількісна оцінка визначається таким чином. Спочатку розраховується відстань між точками, які характеризують досліджувані елементи, та еталонною точкою P_0 :

$$C_{i0} = \left(\sum_{k=1}^n (z_{ik} - z_{0k})^2 \right)^{1/2}. \quad (3)$$

Далі визначається середня величина відстані між точками за формулою:

$$\bar{C}_0 = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m C_{i0}. \quad (4)$$

Потім розраховується середньоквадратичне відхилення S_0 :

$$S_0 = \left(\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (C_{i0} - \bar{C}_0)^2 \right)^{1/2}. \quad (5)$$

Величина C_0 розраховується за формулою:

$$C_0 = \bar{C}_0 + 2S_0. \quad (6)$$

На останньому етапі відбувається розрахунок інтегрального показника сталого розвитку регіону за формулою:

$$d_{int} = 1 - \frac{C_{i0}}{C_0}. \quad (7)$$

Далі визначаємо загальне значення інтегрального показника сталого розвитку $d_{int. заг.}$:

$$d_{int. заг.} = d_{int. екон. i} \cdot \alpha_{екон.} + d_{int. соц. i} \cdot \alpha_{соц.} + d_{int. екол. i} \cdot \alpha_{екол.}, \quad (8)$$

де $d_{int. екон. i}$ – інтегральний показник економічного розвитку регіону;

$d_{int. соц. i}$ – інтегральний показник соціального розвитку регіону;

$d_{int. екол. i}$ – інтегральний показник екологічного розвитку регіону;

$\alpha_{екон.}$ – ваговий коефіцієнт економічного розвитку регіону;

$\alpha_{соц.}$ – ваговий коефіцієнт соціального розвитку регіону;

$\alpha_{екол.}$ – ваговий коефіцієнт екологічного розвитку регіону.

При встановленні причинно-наслідкових залежностей між об'єктами предметної області, експертам у багатьох випадках складно виразити їх чисельно. Тобто важко встановити кількісно ступінь впливу тієї або іншої причини (об'єкта) на конкретний наслідок. Це завдання полягає в тому, що експерт встановлює переваги об'єктів при порівнянні всіх можливих пар. Тобто експерт, розглядаючи всі можливі пари об'єктів, у кожній з них встановлює ту причину, що на його думку дуже впливає на наслідок.

Для визначення коефіцієнтів значимості α_i використаємо метод попарних порівнянь. Виконаємо попарне порівняння значимості інтегральних показників сталого розвитку регіонів:

$$d_{інт.екон_i} = d_{інт.соц_i} ; d_{інт.соц_i} = d_{інт.екол_i} ; d_{інт.екон_i} > d_{інт.екол_i}$$

Складемо таблицю-матрицю парних порівнянь. У кожному рядку для відповідного інтегрального показника сталого розвитку регіонів d_i виставляється 1 – якщо $d_i > d_j$; 0,5 – якщо $d_i = d_j$; 0 – у інших випадках (табл. 2).

Таблиця 2

Таблиця-матриця парних порівнянь

$d_i \backslash d_j$	$d_{інт.екон_i}$	$d_{інт.соц_i}$	$d_{інт.екол_i}$	α_i
$d_{інт.екон_i}$	0	0,5	1	0,50
$d_{інт.соц_i}$	0,5	0	0,5	0,33
$d_{інт.екол_i}$	0	0,5	0	0,17

Коефіцієнти значимості α_i розраховані за формулою:

$$\alpha_i = \frac{2 \cdot \sum_{j=1}^m \delta_{ij}}{m \cdot (m-1)} \tag{9}$$

Для $m = 3$ формула (9) набуде вигляду:

$$\alpha_i = \frac{\sum_{j=1}^3 \delta_{ij}}{3} \tag{10}$$

Коефіцієнти α_i задовольняють рівності:

$$\sum_{k=1}^3 \alpha_k = 1. \tag{11}$$

Після проведених розрахунків та визначення загального значення інтегрального показника сталого розвитку $d_{інт.заг.}$, будемо рейтинг розвитку регіонів у 2006–2013 рр. Для зручності подальших розрахунків зведемо значення інтегрального показника сталого розвитку регіонів $d_{інт.заг.}$ у табл. 3. Результати розрахунків динаміки загального інтегрального показника сталого розвитку регіонів показують суттєву різницю в їх розвитку. Високі значення показника мають: Дніпропетровська, Донецька, Київська, Харківська області та м. Київ.

Таблиця 3

Динаміка загального інтегрального показника сталого розвитку регіонів
за період 2006–2013 рр.

Область	Загальне значення інтегрального показника сталого розвитку регіонів $d_{\text{инт.ср.}}$							
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
АР Крим	0,235	0,222	0,192	0,190	0,193	0,210	0,212	0,206
Вінницька	0,218	0,215	0,253	0,251	0,267	0,268	0,279	0,282
Волинська	0,248	0,226	0,189	0,189	0,178	0,189	0,184	0,183
Дніпропетровська	0,395	0,384	0,406	0,394	0,391	0,399	0,399	0,397
Донецька	0,368	0,351	0,338	0,336	0,326	0,347	0,349	0,351
Житомирська	0,174	0,189	0,202	0,203	0,181	0,207	0,216	0,214
Закарпатська	0,204	0,200	0,180	0,187	0,179	0,185	0,191	0,191
Запорізька	0,311	0,301	0,288	0,284	0,294	0,274	0,281	0,281
Івано-Франківська	0,222	0,212	0,223	0,223	0,227	0,227	0,230	0,232
Київська	0,278	0,275	0,311	0,320	0,330	0,336	0,337	0,340
Кіровоградська	0,204	0,189	0,180	0,188	0,182	0,196	0,200	0,199
Луганська	0,284	0,281	0,279	0,255	0,258	0,266	0,267	0,270
Львівська	0,287	0,271	0,250	0,252	0,249	0,257	0,259	0,260
Миколаївська	0,230	0,195	0,199	0,225	0,218	0,204	0,211	0,206
Одеська	0,273	0,253	0,260	0,277	0,258	0,239	0,233	0,230
Полтавська	0,320	0,301	0,304	0,319	0,323	0,324	0,328	0,325
Рівненська	0,217	0,203	0,183	0,191	0,177	0,174	0,180	0,179
Сумська	0,194	0,184	0,194	0,202	0,192	0,199	0,204	0,203
Тернопільська	0,240	0,230	0,226	0,205	0,207	0,203	0,192	0,192
Харківська	0,306	0,303	0,291	0,298	0,290	0,293	0,266	0,267
Херсонська	0,173	0,166	0,181	0,182	0,177	0,170	0,174	0,174
Хмельницька	0,222	0,213	0,230	0,232	0,222	0,223	0,205	0,202
Черкаська	0,224	0,214	0,220	0,224	0,216	0,216	0,220	0,222
Чернівецька	0,261	0,248	0,226	0,242	0,222	0,231	0,224	0,220
Чернігівська	0,195	0,185	0,192	0,199	0,192	0,199	0,206	0,207
м. Київ	0,683	0,654	0,629	0,653	0,636	0,630	0,658	0,658
м. Севастополь	0,201	0,195	0,200	0,215	0,212	0,197	0,197	0,193

Середній рівень мають: Запорізька, Полтавська, Луганська, Львівська, Вінницька, Одеська, Чернівецька, Івано-Франківська, низький рівень: Черкаська, Хмельницька, Тернопільська, Миколаївська, АР Крим, Волинська, Житомирська, Чернігівська та м. Севастополь, наднизький рівень мають: Сумська, Кіровоградська, Закарпатська, Рівненська, Херсонська області. Зобразимо результати розрахунку загального значення інтегрального показника сталого розвитку регіонів $d_{\text{инт.заг.}}$ на рис. 1.

Для більш ґрунтовного аналізу сталого розвитку регіонів України на основі даних табл. 3 зобразимо графічно рівні розвитку регіонів України за інтегральним показником сталого розвитку (рис. 2).

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Рис. 1. Загальне значення інтегрального показника сталого розвитку регіонів за 2006–2013 рр.

Рис. 2. Класифікація регіонів за інтегральним показником сталого розвитку у 2006–2013 рр.

Отже, проаналізувавши статистичні дані та побудувавши рейтинги регіонів, можна сказати, що до регіонів, які мають проблеми за економічною складовою, відносяться майже всі регіони, крім Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Київської, Львівської, Одеської та Харківської областей, а також м. Київ та м. Севастополь. До регіонів, які мають проблеми за соціальною складовою, відносяться: Закарпатська, Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Сумська, Тернопільська та Чернігівська області. До регіонів, які мають проблеми за екологічною складовою, відносяться регіони, на території яких знаходиться велика кількість промислових об'єктів, зокрема важкої промисловос-

ті, це такі регіони, як: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська області, а також м. Київ. Виходячи з проведеного аналізу можемо стверджувати, що до проблемних регіонів України відносяться всі регіони.

Щодо інтегрального показника сталого розвитку, то слід зазначити, що надвисоке значення індексу має м. Київ. Дуже високе значення показника сталого розвитку мають такі області: Дніпропетровська, Донецька, Київська, Харківська. Високе значення показника сталого розвитку мають такі області: Запорізька, Полтавська, Чернівецька, Луганська, Одеська, Вінницька, Львівська та ін. Більшість областей цієї групи зайняли свої високі позиції у загальному рейтингу завдяки превалюванню одного з вимірів, показник якого мав високі значення, так, зокрема: м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Київська та Харківська області завдяки економічній складовій, а Полтавська та Чернівецька завдяки високій екологічній сталості.

Середнє значення інтегрального показника сталого розвитку охоплює м. Севастополь, Волинську, Івано-Франківську, Миколаївську, АР Крим, Житомирську, Закарпатську, Черкаську, Чернігівську, Тернопільську та Хмельницьку області. Житомирська та Херсонська області увійшли до цієї групи через низькі показники в економічній сфері.

Закарпатська, Миколаївська, Волинська та Херсонська області характеризуються низькими значеннями інтегрального показника соціального виміру, м. Севастополь займає останнє місце у рейтингу за цим виміром. Львівська та Івано-Франківська області за підрахунками мають близькі до середніх значення за усіма трьома вимірами. Низькі значення інтегрального показника сталого розвитку мають такі області: Сумська, Житомирська, Чернівецька, Чернігівська, Кіровоградська та Херсонська.

До найпроблемніших регіонів з дуже низьким значенням інтегрального показника сталого розвитку увійшли: Рівненська та Херсонська області – 26-е і 27-е місце у рейтингу.

Щодо Чернігівської області, то за інтегральним показником сталого розвитку вона посідає 22-е місце. Серед сильних складових області – ефективність ринку праці, рівень розвитку фінансового ринку, інституції. Не сприяють підвищенню конкурентоспроможності області низькі результати з інновацій, вищої освіти та профпідготовки, ефективності ринку товарів – за всіма перерахованими складовими регіон знаходиться у кінці національного рейтингу. Чернігівська область серед аутсайдерів з вищої освіти і профпідготовки. В області низькі оцінки підвищення кваліфікації персоналу та доступності дослідницьких та освітніх послуг. Відносно непоганим показником є рівень охоплення середньою освітою.

Чернігівська область характеризується екологічною сталістю вище середньої у рейтингу екологічного виміру. Серед здобутків області можна виділити найнижчі в Україні викиди від автотранспорту, низькі викиди оксидів нітрогену і летких органічних сполук (друге і перше місце відповідно), найнижчу забрудненість міського атмосферного повітря пилом.

Щодо демографічної складової, то тут слід сказати, що Чернігівська область демонструє загострення тенденції скорочення тривалості життя, що вирізняє з-поміж усіх регіонів України. За іншими компонентами безпеки життя за загальноукраїнським рейтингом демонструє серединні позиції.

Висновки та пропозиції. Запропонована методика проведення діагностики та оцінювання сталого розвитку проблемних регіонів методом таксономії показала свою ефективність. Провівши аналіз показників сталого розвитку регіонів та визначивши рівень інтегрального показника сталого розвитку, проведено ранжування за цим показником. Визначено найбільш проблемні регіони України, які знижують рівень економічної безпе-

ки країни. Наведені розрахунки можуть бути використані при розробленні регіональних стратегій та комплексних соціально-економічних програм розвитку регіонів та розроблення заходів щодо підвищення економічної безпеки як регіонів, так і країни загалом.

Список використаних джерел

1. *Державна* служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. *Ільчук В. П.* Кластеризація як фактор підвищення конкурентоспроможності економіки регіону / В. П. Ільчук, І. В. Лисенко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету : наук. зб. – 2009. – № 38. – С. 37–44.
3. *Ільчук В. П.* Кластерна стратегія економіки регіону : монографія / В. П. Ільчук, І. О. Хоменко, І. В. Лисенко. – Чернігів : Черніг. держ. технол. ун-т, 2013. – 367 с.
4. *Лисенко І. В.* Аналіз процесів кластеризації у регіонах України / І. В. Лисенко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету : наук. зб. – 2012. – № 4 (62). – С. 209–217.
5. *Лисенко І. В.* Економічна сутність поняття «проблемний регіон» / І. В. Лисенко // «Ключові въпроси в сьвременната наука – 2013»; 17–25 април 2013. Икономики. Регионалната икономика : зб. наук. пр. – Софія : «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2013. – Т. 10. – С. 6–9.
6. *Плюта В.* Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях: Методы таксономии и факторного анализа / В. Плюта ; пер. с польск. В. В. Иванова ; науч. ред. В. М. Жуковской. – М. : Статистика, 1980. – 151 с.
7. *Регіональна економіка: словник термінів* : навч. посіб. / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, А. В. Бохан, Ю. І. Головня, В. М. Будзяк, С. М. Манжалій ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 352 с.
8. *Тищенко О. М.* Економічна діагностика регіонів як спосіб управління конкурентоспроможністю / О. М. Тищенко, В. М. Узунов, І. В. Розгон // Проблеми економіки. – 2013. – № 1. – С. 151–158.
9. *Шевчук Я. В.* Депресивні територіальні суспільні системи: критерії визначення та напрямки санації / Я. В. Шевчук // Серія: Проблеми регіонального розвитку. – Львів : Вид-во ІРД НАН України, 2008. – 133 с.
10. *Шкарлет С. М.* Модернізація продуктивних сил як визначальний чинник сталого розвитку проблемних регіонів / С. М. Шкарлет, В. П. Ільчук, І. В. Лисенко // Економіст. – 2013. – № 6. – С. 4–6.
11. *Hellwig, Z.* Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr / Z. Hellwig. – Przegląd Statystyczny, 1968, nr 4.
12. *Rohova, E. V., Lysenko I. V.* Innovative directions of economic development of regions of Ukraine: Institutional framework of the economy functioning in conditions of transformation: Collection of scientific articles. Vol. 2. – Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2014. – 275 p.

УДК 368.021.1

М.В. Дубина, канд. екон. наук

М.В. Туник, аспірант

К.В. Білоус, студентка

Т.О. Соболева, студентка

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

РОЛЬ СТРАХОВИХ ПОСЕРЕДНИКІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗРОСТАННЯ ДОВІРИ КЛІЄНТІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИКІВ

М.В. Дубина, канд. екон. наук

М.В. Туник, аспірант

Е.В. Білоус, студентка

Т.А. Соболева, студентка

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

РОЛЬ СТРАХОВЫХ ПОСРЕДНИКОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ РОСТА ДОВЕРИЯ КЛИЕНТОВ К ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРАХОВЩИКОВ

Maksym Dubyna, PhD in Economics

Maryna Tunik, PhD student

Kateryna Bilous, student

Tetiana Sobolieva, student

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

ROLE OF INSURANCE AGENTS IN PROVIDING THE GROWTH OF CLIENT'S TRUST TO THE INSURERS

Досліджено теоретичні аспекти функціонування страхових посередників на фінансовому ринку, визначено сутність дефініції „страховий посередник”, з'ясовані основні види страхових посередників та досліджено роль зазначених установ у забезпеченні зростання довіри клієнтів до діяльності страхових компаній з метою активізації розвитку страхового ринку України.

Ключові слова: страхування, фінансовий посередник, страховий посередник, страхове посередництво, страховий брокер, страховий агент, довіра, страхова компанія, страхувальник.

Исследованы теоретические аспекты функционирования страховых посредников на финансовом рынке, определена сущность дефиниции „страховой посредник”, выяснены основные виды страховых посредников и исследована роль указанных учреждений в обеспечении роста доверия клиентов к деятельности страховых компаний с целью активизации развития страхового рынка Украины.

Ключевые слова: страхование, финансовый посредник, страховой посредник, страховое посредничество, страховой брокер, страховой агент, доверие, страховая компания, страхователь.

The theoretical aspects of insurance intermediaries in the financial market were investigated in the article, the essence of the definition “an insurance broker” was defined, the main types of insurance intermediaries were clarified and the role of these institutions in the growth of customer trust to the activities of insurance companies was investigated in order to enhance the development of the insurance market of Ukraine.

Key words: insurance, financial intermediary, an insurance intermediary, insurance intermediation, insurance broker, insurance agent, trust, insurance company, the policyholder.

Постановка проблеми. Розвиток страхового ринку в країні є надзвичайно важливою передумовою створення конкурентоспроможної економіки, оскільки страхові компанії, враховуючи специфіку їх діяльності, можуть продукувати довгострокові інвестиційні ресурси для розвитку національного господарства. У багатьох розвинутих країнах страховики поряд з банківськими установами виступають основними інституційними інвесторами розвитку держав. Тому завжди є актуальними питання визначення теоретичних, методичних засад функціонування національного страхового ринку, важливою складовою якого є ефективність діяльності не лише страхових компаній, які відіграють ключову роль у його формуванні, але і страхових посередників, що займають помітне місце в активізації розвитку страхування у країні. Саме страхові посередники, посідаючи проміжну ланку між страховиками та страхувальниками, формують доволі часто основний канал збуту страхових послуг.

Інститут страхового посередництва у провідних країнах позитивно впливає на ринок праці, зокрема на появу більшої кількості робочих місць (штатних та позаштатних), сприяє зростанню рівня зайнятості населення. В різних країнах у сфері страхування працює до 1-1,5 % населення, включаючи незалежних агентів, сумісників та учасників мереж багаторівневого маркетингу [15, с. 20].

Враховуючи особливості функціонування страхових посередників та їх вагому роль у реалізації страхових продуктів, актуальними та цікавими стають питання визначення місця зазначених установ у формуванні довірчих відносин між страховими компаніями та страхувальниками. Відомо, що страхові послуги не набули надзвичайної популярності в Україні як серед населення, так і юридичних установ, і можна спостерігати ситуацію, за якої більшість осіб, якщо можна не страхувати потенційно можливі збитки, цього робити не будуть. Першочерговою проблемою такого стану, на наше переконання, є недовіра потенційних клієнтів страхових компаній до їх діяльності. Саме тому важливу роль у відновленні довіри до діяльності страхових компаній повинні відігравати страхові посередники, які безпосередньо взаємодіють з клієнтами у процесі реалізації страхових послуг і якість такої взаємодії є основою формування доброзичливих та довірчих відносин між страховиками та страхувальниками.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Діяльність страхових посередників, а також проблеми функціонування страхового посередництва в Україні вивчалися багатьма вченими, серед яких варто відзначити таких, як: В.Д. Базилевича, Ф.Ф. Бутинця, Н.М. Внукову, Т.А. Говорушко, Ю.О. Махортова, М.В. Мниха, О.М. Залєтова, С.С. Осадця, Н.В. Ткаченко, Н.В. Яременко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак у працях вищевказаних науковців основна увага у дослідженнях діяльності страхових посередників на страховому ринку, насамперед, зосереджується на визначенні місця зазначених установ у реалізації страхових послуг та особливостях їх функціонування. Натомість, вважаємо також досить актуальними для дослідження питання ролі страхових посередників у забезпеченні зростання довіри клієнтів до страхових компаній і, навпаки, страховиків до споживачів страхових послуг, оскільки довіра є ключовим фактором у розвитку страхового ринку будь-якої країни і формування відносин між учасниками страхового ринку з урахуванням міжособистісної поваги, високої якості обслуговування є дійсно важливими передумовами побудови цивілізованого страхового ринку з метою активізації його функціонування та забезпечення високих темпів розвитку.

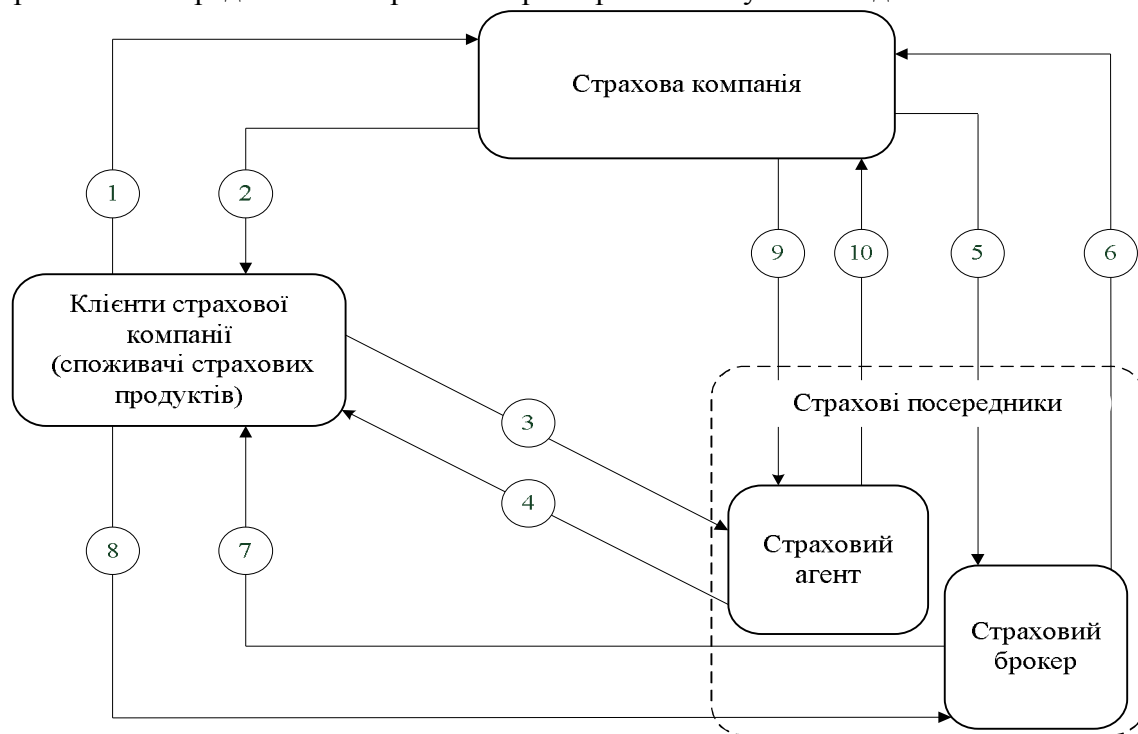
Мета статті. Таким чином, метою статті є дослідження ролі страхових посередників у забезпеченні зростання довіри клієнтів до страхових компаній і, навпаки, страховиків до споживачів страхових послуг.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні страховики особливу увагу приділяють організації й удосконаленню системи продажів страхових продуктів через страхових посередників. Відповідно до ст. 15 Закону України „Про страхування” посередницька діяльність у страхуванні може здійснюватися страховими або перестраховими брокерами та страховими агентами. Страхова індустрія використовує різні типи посередників та їх комбінації. Посередницькі функції можуть виконувати: персонал страхових компаній, агенти, брокери, банки, туристичні агентства, відділення зв'язку, агентства нерухомості, автосалони тощо [16].

Насамперед, важливою та необхідною частиною нашого дослідження є необхідність визначення сутності страхового посередника та його місце у загальній системі фінансового посередництва. Таким чином, вважатимемо, що фінансовий посередник – це особа, яка надає одну чи декілька фінансових послуг та внесена до відповідного реєстру в порядку, встановленому законом, та здійснює свою діяльність на фінансовому ринку з

метою отримання прибутку або задоволення потреб суб'єктів цього ринку у фінансових послугах. Відповідно, фінансове посередництво – професійна діяльність фінансових посередників на фінансовому ринку [4].

Отже, можемо надати таке визначення сутності страхового посередника. Страховий посередник – особа, яка надає страхові послуги та внесена до відповідного реєстру в порядку, встановленому законом, і здійснює свою діяльність на страховому ринку з метою отримання прибутку та задоволення потреб суб'єктів цього ринку в певних послугах. Страхове посередництво – професійна діяльність страхових посередників на страховому ринку. На рис. 1 зображена модель взаємодії страховиків, страхувальників і страхових посередників та коротко охарактеризовано сутність відносин між ними.

1. Фізичні та юридичні особи, купуючи страхові продукти, сплачують страхові внески та формують обсяг фінансових ресурсів страхової компанії.
2. Страхова компанія виплачує страхові відшкодування у разі настання страхового випадку за договором страхування.
3. Страхувальник (споживач страхового продукту) купує страховий продукт у страхового агента.
4. Страховий агент на підставі договору-доручення зі страховиком здійснює страхові виплати страхувальнику на умовах договору страхування.
5. Страховик надає винагороду за посередницьку діяльність страховому брокеру.
6. Страховий брокер від свого імені взаємодіє зі страховими компаніями, аналізує перелік їх страхових продуктів безпосередньо за дорученням страхувальника, укладає угоди від імені страхувальника, супроводжує їх виконання.

7. Страхувальник сплачує комісійну винагороду за послуги страховому брокеру.
8. Страховий брокер надає консультації, експертно-інформаційні послуги, виконує роботу, пов'язану з підготовкою, укладанням, супроводженням договорів страхування, в тому числі допомагає вирішувати всі проблеми щодо врегулювання збитків та здійснення страхових відшкодувань, передбачених відповідною угодою.
9. Страхова компанія надає винагороду страховому агенту відповідно до укладеного договору співпраці між зазначеними страховими суб'єктами.
10. Страховий агент, виконуючи частину страхової діяльності страховика, діє в його інтересах за встановлену винагороду і на підставі договору-доручення залучає клієнтів до страхової компанії за допомогою продажу їх страхових продуктів.

Рис. 1. Модель взаємодії між суб'єктами страхового ринку

Джерело: складено авторами.

Дійсно, страхові посередники відіграють важливу роль у розвитку страхового ринку будь-якої країни. В Україні на сучасний момент склалася ситуація, за якої більшість страхових послуг реалізується через відділення та представництва самих страховиків, тобто за

допомогою прямих методів продажу, однак така ситуація не притаманна розвинутим країнам, де провідну роль у продажу страхових послуг відіграють страхові посередники. Важливо усвідомлювати, що клієнти, особливо фізичні особи, не завжди ідентифікують різницю між страховими посередниками та страховими компаніями, досить часто ототожнюють їх. Саме така ситуація вимагає формування належного державного регулювання та контролю зі сторони самих страховиків для організації ефективної роботи посередників на страховому ринку. Оскільки посередники, які не професійно виконують свої обов'язки щодо клієнтів страхових компаній, переважно, можуть підірвати довіру клієнтів до страхування взагалі, що негативно впливає на ставлення юридичних та фізичних осіб до діяльності страхових компаній та на розвиток відповідного ринку загалом.

Є декілька поглядів щодо класифікації видів страхових посередників, однак варто погодитися з позицією науковців і практиків стосовно того, що інститут страхового посередництва представлений трьома інституціями: страховими агентами, страховиками і перестраховими брокерами, а отже, і посередництвом у перестрахованні. При цьому посередницька діяльність на страховому ринку здійснюється страховими агентами і страховими брокерами, тоді як на ринку перестраховання – перестраховими брокерами. Тобто страхове посередництво на перестраховальному ринку передбачає лише брокерську діяльність, яка має свої відмінності, що розрізняють діяльність страхових і перестрахових брокерів [8, с. 156–157].

У цій статті з урахуванням того, що метою її є дослідження, насамперед, ролі страхових посередників у забезпеченні довіри фізичних та юридичних осіб до функціонування страхових компаній, більшу увагу ми сконцентруємо на вивченні питань розвитку страхових агентів та страхових брокерів, які безпосередньо взаємодіють з основними категоріями клієнтів страхових компаній [2, с. 178]. Визначимо спочатку сутність зазначених видів страхових посередників. У табл. наведені підходи до трактувань сутності дефініцій „страховий агент” та „страховий брокер”, які можна знайти у науковій та методичній літературі.

Таким чином, враховуючи зазначені вище приклади трактувань дефініцій „страховий брокер”, „страховий агент”, у цій статті під цими визначеннями будемо розглядати такі:

1) страховий брокер – юридична або фізична особа, економічно незалежний учасник страхового ринку, самостійний суб'єкт підприємницької діяльності, який має дозвіл Уповноваженого органу виступати посередником між страхувальником і страховиком та здійснює за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу у страхуванні;

2) страховий агент – це фізичні або юридичні особи, які діють від імені страховика, виконують за дорученням частину його страхової діяльності, зокрема: укладають договори страхування, одержують страхові платежі, виконують роботи, які пов'язані з виплатами страхових сум і страхового відшкодування, і за це отримують визначену в договорі зі страховиком, комісійну винагороду.

Таким чином, між брокерами та агентами є певна сукупність подібних ознак, до яких можна віднести такі: взаємодія з клієнтами страхових компаній, продаж страхових продуктів, врегулювання збитків у разі настання страхових випадків, надання різнобічної інформації клієнтам страховиків щодо страхових полісів тощо. При цьому відмінність між цими посередниками, насамперед, полягає у площині реалізації їх діяльності. Якщо страховий агент завжди зацікавлений у лобюванні інтересів тієї страхової компанії, з якою у нього підписана угода, оскільки це забезпечує йому певний розмір доходу, то страховий брокер більше зацікавлений у продажу клієнтам страхових полісів стабільної та надійної страхової компанії, оскільки це забезпечує, першочергово, репутацію самому брокеру, якому платить винагороду сам страхувальник.

Таблиця

Визначення дефініцій „страховий брокер” та „страховий агент”

Трактування	Автор
<i>„Страховий брокер”</i>	
Страхові брокери – юридичні особи або фізичні особи, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності та здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу у страхуванні як страхувальник	Т.А. Говорушко, О.С. Журавка, Н.В. Ткаченко
Страхові брокери – це юридичні особи або громадяни, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності та здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу у страхуванні як страхувальник. Або страхові брокери – громадяни, які зареєстровані в установленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, які не мають права отримувати та перераховувати страхові платежі, страхові виплати та виплати страхового відшкодування	Ю.О. Махортов
Страховий брокер – економічно незалежний учасник ринку, самостійний суб'єкт підприємницької діяльності, який співпрацює одночасно з багатьма страховими компаніями	Р. Пікус
Страховий брокер – юридична або фізична особа, яка будучи зареєстрованою як суб'єкт підприємницької діяльності, має дозвіл Уповноваженого органу виступати посередником між страхувальником і страховиком	С.С. Осадець
Страхові брокери — юридичні особи або громадяни, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, вони здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу у страхуванні як страхувальник. Страхові брокери — громадяни, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, не мають права отримувати та перераховувати страхові платежі, страхові виплати та виплати страхового відшкодування	Н.М. Внукова
<i>„Страховий агент”</i>	
Страхові агенти – це фізичні або юридичні особи, які діють від імені та за дорученням страховика, виконують частину його страхової діяльності (укладання договорів страхування, одержання страхових платежів, виконання робіт, пов'язаних з виплатами страхових сум і страхового відшкодування). Страхові агенти є представниками страховика і діють у його інтересах за комісійну винагороду на підставі договору зі страховиком	Н.М. Внукова, О.С. Журавка, Н.В. Ткаченко
Страховий агент – громадяни або юридичні особи, які діють від імені страховика і виконують частину його страхової діяльності	Т.А. Говорушко

Джерело: складено авторами на основі [1, с. 33; 18, с. 52; 3, с. 342; 6, с. 239; 9, с. 343–344; 10, с. 122–123; 13, с. 65; 15, с. 20; 14; 17, с. 544; 19, с. 130; 20, с. 59–61; 21; 22; 23, с. 378–379].

Страхові брокери працюють з різними страховими компаніями і тому вони здатні шукати та вести переговори щодо найкращих страхових премій, які відповідають кращому покриттю для захисту страхувальників. Простіше кажучи, вони працюють, щоб допомогти страхувальнику прийняти найбільш вигідне рішення [12]. Урегулювання збитків дає можливість залучити більше потенційних клієнтів до страхових компаній. Тобто брокер, допомагаючи страховим компаніям розширювати та розвивати свій ринок, виводить страховий ринок України до світового рівня розвитку. Мета брокера – запропонувати вигідний страховий поліс і представляти інтереси страхувальника протягом терміну його дії. Страховий агент допомагає страхувальнику вибрати найбільш вигідний для нього страховий поліс. Він максимально повно висвітлює інформацію про продукти страхової компанії, при цьому страховий агент оперує лише правилами, умовами страхування та тарифами страхової компанії. Мета агента – продати страховий поліс своєї страхової компанії [11].

Відповідно, якщо клієнт страхового брокера не отримає відшкодування від страхової компанії й у процесі врегулювання збитків брокер, безумовно, буде лобювати інтереси страховика, то така позиція може негативно позначитися на ставленні страхувальника до брокера та вплинути на його рівень довіри до зазначеного посередника, що у підсумку може призвести до негативного впливу на репутацію брокера. Саме тому одним з найважливіших завдань страхових брокерів є оцінювання надійності страхових компаній, визначення їх репутації, що дає змогу запропонувати страхувальникам дійсно якісну страхову послугу. Натомість, страховий агент, зацікавлений у реалізації полісів страхової компанії, не особливо звертає увагу на її надійність, якість обслуговування клієнтів тощо. Така відмінність в основоположних принципах функціонування страхових брокерів та страхових агентів є ключовою позицією у визначенні ролі таких посередників у формуванні, зміцненні довіри фізичних та юридичних осіб до страхових компаній.

Отже, виконуючи функції посередників між страховиком та страхувальником (рис. 1), страхові посередники здійснюють вагомий вплив на формування вигідних відносин між страховою компанією та її клієнтами. Саме тому і страхові брокери, і страхові агенти відіграють ключову роль у забезпеченні зростання довіри до діяльності страхових компаній. Незважаючи на те, що більшість страхових полісів в Україні продається через систему прямих продаж, але, на наше переконання, подальший розвиток страхового ринку призведе до ускладнення відносин основних його учасників, що можна спостерігати у зарубіжних країнах, де реалізація страхових послуг здійснюється у більшій кількості випадків через опосередковану систему їх продажу (рис. 2), ефективна діяльність страхових посередників є запорукою динамічного розвитку страхового ринку загалом.

Оскільки і страхові агенти, і страхові брокери безпосередньо взаємодіють з клієнтами страхових компаній, то вони фактично формують ставлення їх до страхової діяльності та спроможні створювати страхову культуру в суспільстві, що є важливою складовою розвитку страхового ринку України, враховуючи незначний рівень зацікавленості фізичних та юридичних осіб у страхуванні. Саме страхові посередники у разі якісного виконання своїх функцій створюють позитивний імідж страховому ринку і поглиблюють розуміння важливості та необхідності здійснення страхування для компенсації збитків у разі настання негативних подій у майбутньому. Однак, враховуючи важливу роль страхових посередників у формуванні цивілізованого страхового ринку в Україні, на сьогодні важливим аспектом забезпечення їх функціонування є формування адекватної сучасним реаліям державної моделі регулювання розвитку зазначених посередників з визначенням основних вимог до їх діяльності. Така державна політика повинна ґрунтуватись на принципах унеможливлення реалізації страховими посередниками явищ недобросовісної конкуренції, обману своїх клієнтів, непрофесійних відносин зі страховими компаніями тощо. Оскільки зазначені установи дійсно відіграють провідну роль у формуванні довіри клієнтів до страховиків, то їх діяльність повинна здійснюватися на засадах інформаційної прозорості, якісного обслуговування клієнтів та дотримання етичних норм поведінки при взаємодії як із страхувальниками, так і страховиками.

Варто також зазначити, що для страхових брокерів та страхових агентів є певні особливості щодо їх ролі у процесі забезпечення зростання довіри клієнтів до діяльності страховиків. Розглянемо їх більш детально. Отже, роль страхового брокера у зростанні довіри клієнтів до страхування як виду підприємницької діяльності та інструменту компенсації збитків, що були одержані у випадку настання несприятливих подій, полягає у наступному. Страховий брокер як посередник першочергово виступає від імені страхувальника, який платить йому комісійну винагороду за професіоналізм та допомогу у виборі найбільш оптимальних страхових послуг відповідно до вимог клієнта.

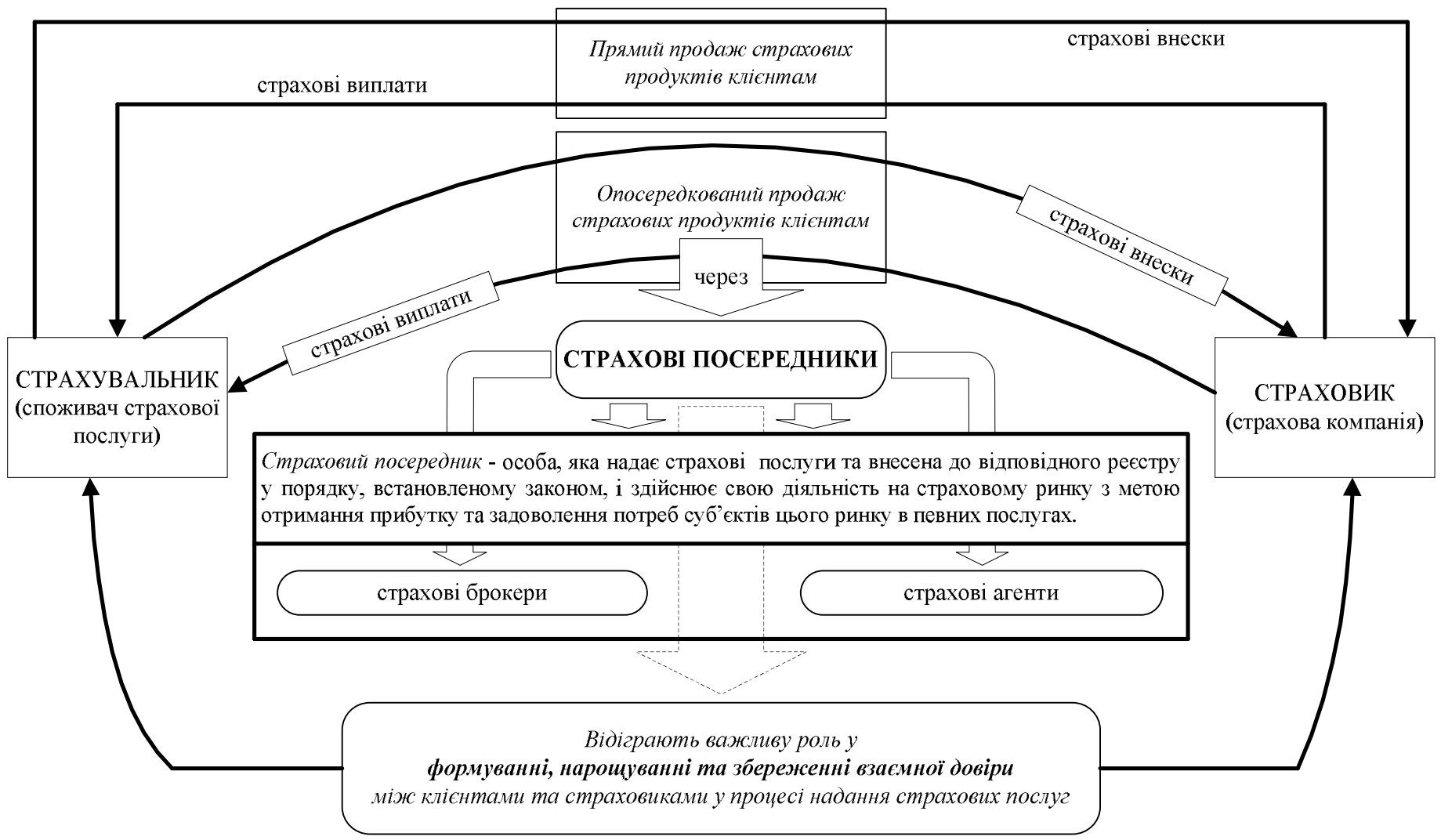

Рис. 2. Роль страхових посередників у забезпеченні зростання довіри клієнтів до діяльності страхових компаній

Джерело: складено авторами.

Однак брокер може піти на навмисний зговір із страховою компанією з метою отримання максимального доходу і пропонувати клієнтам її страхові продукти без вмотивованого аналізу страхового ринку. Звичайно клієнт, який може виявити, що брокер не виконав свої функції добросовісно, втратить кошти у вигляді комісійної винагороди та може навіть втратити можливість компенсації своїх збитків у разі, якщо страхова компанія теж надає неякісні послуги та відмовиться виконати такі виплати. Така ситуація, по-перше, одразу вплине на довіру клієнта не лише до страхового брокера, але і до страхової компанії загалом. Логічно припустити, що така юридична або фізична особа більше ніколи не звернеться до зазначених суб'єктів, але, що є найбільш загрозливим для функціонування страхового ринку, можуть виникнути підозри у клієнтів до функціонування більшості страховиків, які здійснюють таку непрофесійну діяльність, і що отримати кошти у разі настання страхового випадку дуже важко. Саме тому у процесі надання страхових послуг брокер ризикує не лише своєю репутацією, але і може негативно впливати на розвиток страхового ринку загалом. Існування двох-трьох таких непрофесійних страхових брокерів може призвести до досить загрозливих наслідків для діяльності страхових компаній.

Також страховий брокер може негативно впливати на функціонування страхових компаній у разі входження у зговір із страхувальниками за додаткову винагороду. Таким чином, займаючись шахрайськими діями, брокери, відстоюючи позицію страхувальників як своїх клієнтів, можуть підірвати фінансову стійкість страхової компанії, що теж негативно може вплинути на функціонування страхового ринку країни і призвести до зворотного процесу – втрати страховими компаніями та їх керівництвом довіри до діяльності страхових брокерів як механізму продажу страхових продуктів. Таким чином, діяльність страхових брокерів повинна регулюватися державою з конкретизацією механізмів такого регулювання, визначенням його методів, інструментів та важелів. Особливої актуальності набуває об'єктивна необхідність впровадження системи страхування відповідальності брокерів.

Подібна ситуація наявна й у діяльності страхових агентів. Їх основною функцією є вмовити юридичну або фізичну особу придбати страховий поліс, що дає їм можливість отримувати дохід відповідно до умов договору зі страховиками. Однак страхові агенти досить часто в Україні, наприклад, виступали від імені не однієї, а декількох страхових компаній, і продавали поліси тих компаній, які платили їм більшу винагороду [5, с. 60; 7, с. 72]. Інколи страхові агенти після продажу полісу зникають і не виходять на контакт з клієнтами, які, звертаючись до страхових компаній, отримують відповідь, що такі агенти вже не є представниками страховиків або взагалі ніколи з ними не співпрацювали.

Досить часто на вітчизняному страховому ринку страхові агенти, представляючи інтереси окремого страховика, згодом розривали з ним договір і переходили до нової страхової компанії, яка погоджувалася сплачувати більші комісійні. Згодом це призводило до переходу клієнтів, які були залучені цим агентом, на обслуговування до іншого страховика. Проте страхові компанії, досить часто йшли на додаткові витрати, пропонуючи страховим агентам підвищені комісійні, що негативно впливало на їх фінансовий стан та якість надання страхових послуг клієнтам. Звичайно, така ситуація досить негативно впливає на довіру клієнтів, які стали жертвою недобросовісної роботи агентів, до страхових компаній та страхування взагалі. Існування значної кількості страхових компаній, що не є нормальним у порівнянні зі страховими ринками розвинутих країн, створює всі можливості для страхових агентів шукати тих страховиків, які погоджуються сплачувати найбільшу комісійну винагороду, незважаючи на їх репутацію та якість обслуговування. На сьогодні в Україні, на жаль, немає державного контролю за діяльністю страхових агентів, що лише сприяє активізації фактів прояву шах-

райських дій з боку зазначених посередників як у ставленні до страховиків, так і страхувальників.

Висновки і пропозиції. Отже, страхові посередники на страховому ринку України відіграють дуже важливу роль та посідають вагоме місце у системі відносин „страховик-страхувальник” та здатні сприяти розвитку конкуренції між страховими компаніями. Взагалі, страховий посередник – особа, яка надає страхові послуги та внесена до відповідного реєстру у порядку, встановленому законом, і здійснює свою діяльність на страховому ринку з метою отримання прибутку та задоволення потреб суб’єктів цього ринку в певних послугах. Страхове посередництво – професійна діяльність страхових посередників на страховому ринку. В Україні на страховому ринку найбільше розповсюдження отримали страхові агенти та страхові брокери.

Нині у нашій країні склалася ситуація, за якої більшість страхових послуг реалізується через відділення та представництва самих страховиків, тобто за допомогою прямих методів продажу, однак така ситуація не притаманна розвинутим країнам, де провідну роль у продажу страхових послуг відіграють страхові посередники. Важливо усвідомлювати, що клієнти, особливо фізичні особи, не завжди ідентифікують різницю між страховими посередниками та страховими компаніями, досить часто ототожнюють їх. Саме така ситуація вимагає формування належного державного регулювання та контролю зі сторони самих страховиків для організації ефективної роботи посередників на страховому ринку. Оскільки посередники, які непрофесійно виконують свої обов’язки щодо клієнтів страхових компаній, переважно, можуть підірвати довіру клієнтів до страхування взагалі, що негативно впливає на ставлення юридичних і фізичних осіб до діяльності страхових компаній та на розвиток відповідного ринку загалом.

Таким чином, варто зазначити, що без реформування системи державного регулювання діяльності страхових посередників неможливо забезпечити стабільний, тривалий та динамічний розвиток страхового ринку загалом. Саме розроблення та впровадження відповідних механізмів контролю за функціонуванням страхових брокерів та агентів забезпечить формування основи для зростання довіри клієнтів страхових компаній до страхування та дасть можливість зробити перші кроки до впровадження страхової культури у суспільстві.

Список використаних джерел

1. *Бастричев В. С.* Посередницький страховий ринок України: маркетингові аспекти / В. С. Бастричев, Є. М. Забурмеха // *Логістика : [збірник наукових праць]* / відп. ред. Є. В. Крикавський. – Львів : Видавництво Національного університету „Львівська політехніка”, 2008. – С. 32–38.
2. *Бичіна Ю. С.* Класифікація суб’єктів страхового ринку України за функціональною ознакою / Ю. С. Бичіна // *Економіка Крима.* – 2012. – № 2 (39). – С. 176–180.
3. *Говорушко Т. А.* Страхові послуги : підручник / Т. А. Говорушко. – К. : Центр навчальної літератури, 2011. – 376 с.
4. *Дубина М. В.* Удосконалення класифікації фінансових посередників в Україні / М. В. Дубина // *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”.* – 2009. – № 39. – С. 209–219.
5. *Журавель Т. М.* Аналіз сучасного стану страхового ринку України та перспективи його розвитку / Т. М. Журавель, С. Ю. Романенко // *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр.* – 2008. – № 2 (5). – С. 56–61.
6. *Журавка О. С.* Діяльність страхових брокерів на страховому ринку України / О. С. Журавка // *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. пр.* – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – Вип. 28. – С. 237–244.
7. *Задорожний С. В.* Современные проблемы института страхового посредничества / С. В. Задорожний, А. С. Ищенко // *Молодий вчений.* – 2014. – № 1 (03). – С. 71–74.

8. *Кнейслер О. В.* Страхове посередництво на ринку перестраховування / О. В. Кнейслер // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 1 (139). – С. 154–159.
9. *Манько І. О.* Страховий брокер та його основні функції / І. О. Манько // Університетські наукові записи. – 2007. – № 1 (21). – С. 343–347.
10. *Махортов Ю. О.* Роль страхових брокерів у розвитку страхового ринку України / Ю. О. Махортов, Н. О. Телічко // Економічний вісник Донбасу. – 2009. – № 4 (18). – С. 122–129.
11. *Офіційний сайт страхової компанії «БРОКБІЗНЕС»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.insurance.lviv.ua>.
12. *Офіційний сайт Федерації страхових посередників України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fsru.com.ua/>.
13. *Пашнєва В. А.* Проблеми правового регулювання діяльності страхових брокерів в Україні / В. А. Пашнєва // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия „Юридические науки”. – 2012. – Т. 25 (64), № 1. – С. 63–67.
14. *Пирогова В.* Посередницька діяльність на ринку страхових послуг [Електронний ресурс] / В. Пирогова // Офіційний сайт видавничої організації „Юстиніан”. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=909>.
15. *Пікус Р.* Міжнародний досвід діяльності страхових посередників / Р. Пікус, О. Терещенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2009. – Вип. 107/108. – С. 20–23.
16. *Про страхування* : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
17. *Страхування* : підручник / кер. авт. кол. і наук. ред. С. С. Осадець. – Вид. 2-ге, переробл. і доповн. – К. : КНЕУ, 2002. – 599 с.
18. *Страхування: теорія та практика* : навчально-методичний посібник / Н.М. Внукова, В.І. Успенко, Л.В. Временко та ін. ; за заг. ред. Н. М. Внукової. – Х. : Бурун Книга, 2004. – 376 с.
19. *Ткаченко А. М.* Посередництво на ринку страхових послуг України / А. М. Ткаченко, К. А. Шматко // Посередництво на ринку страхових послуг України. – 2013. – Вип. 1, т. 2. – С. 130–132.
20. *Ткаченко Н. В.* Страхування : навчальний посібник / Н. В. Ткаченко. – К. : Ліра-К, 2007. – 376 с.
21. *Удосконалення системи регулювання страхового посередництва в Україні* [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Інституту економічних досліджень та політичних консультацій в Україні. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/ua/publications/consultancy_work/?pid=1744.
22. *Яременко Н. В.* Еволюція інституту брокерів на світовому ринку страхових послуг / Н. В. Яременко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – № 2. – С. 286–291.
23. *Яременко Н. В.* Страховий агент: сутність та основні функції / Н. В. Яременко // Вісник ЖДТУ. – 2013. – № 1 (63). – С. 378–379.

УДК 336.717

В.В. Пірог, канд. екон. наук

Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут, м. Хмельницький, Україна

ВПЛИВ РИЗИКІВ НА ФІНАНСОВУ СТІЙКІСТЬ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ**В.В. Пирог**, канд. экон. наук

Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт, г. Хмельницкий, Украина

**ВЛИЯНИЕ РИСКОВ НА ФИНАНСОВУЮ УСТОЙЧИВОСТЬ
КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА****Vadym Piroh**, PhD in Economics

Khmelnyskyi Cooperative Trade and Economic Institute, Khmelnytskyi, Ukraine

**IMPACT OF RISKS ON THE FINANCIAL STABILITY
OF A COMMERCIAL BANK**

Розглянуто сутність поняття «фінансова стійкість комерційного банку» та проаналізовано вплив банківських ризиків на фінансову стійкість комерційних банків в Україні. Банківська діяльність характеризується підвищеним рівнем ризику, причому збільшення рівня ризику практично пропорційно впливає на можливість збільшення прибутку комерційного банку та може погіршити його фінансову стійкість. Для забезпечення фінансової стійкості комерційного банку важливим є узгодження управлінських рішень та досягнення певних пропорцій між усіма складовими компонентами механізму управління фінансовою стійкістю. Враховуючи підвищений рівень ризику, який притаманний банківській діяльності, доведено, що важливе місце в досягненні фінансової стійкості комерційного банку займає моніторинг ризиків, виявлення негативних тенденцій. Визначено, що основою забезпечення фінансової стійкості комерційних банків є необхідність ефективного та високоорганізованого управління ризиками.

Ключові слова: комерційний банк, ризик, кредитний ризик, управління ризиками, фінансова стійкість.

Рассмотрена сущность понятия «финансовая устойчивость коммерческого банка» и проанализировано влияние банковских рисков на финансовую устойчивость коммерческих банков в Украине. Банковская деятельность характеризуется повышенным уровнем риска, причем увеличение уровня риска практически пропорционально влияет на возможность увеличения прибыли коммерческого банка и может ухудшить его финансовую устойчивость. Для обеспечения финансовой устойчивости коммерческого банка важным является согласование управленческих решений и достижение определенных пропорций между всеми составляющими компонентами механизма управления финансовой устойчивостью. Учитывая повышенный уровень риска, присущий банковской деятельности, доказано, что важное место в достижении финансовой устойчивости коммерческого банка занимает мониторинг рисков, выявления негативных тенденций. Определено, что основой обеспечения финансовой устойчивости коммерческих банков является необходимость эффективного и высокоорганизованного управления рисками.

Ключевые слова: коммерческий банк, риск, кредитный риск, управление рисками, финансовая устойчивость.

The essence of the concept "financial stability of the Commercial Bank" was considered and the impact of banking risks on the financial stability of Commercial banks in Ukraine was analyzed. Banking is characterized by a high level of risk, and increased risk of almost proportionally affects on the possibility of increasing the profits of a Commercial Bank and may impair its financial stability. The coordination of administrative decisions and the achievement of certain proportions between all components of the control and financial stability is important to ensure the financial stability of the Commercial Bank. Taken into consideration the increased level of risk inherent in banking activity, it is proved that an important role in achieving the financial stability of the Commercial Bank is monitoring of risks, identification of negative trends. It was determined that the basis of financial stability of Commercial Banks is the need of effective and well-organized risk management.

Key words: commercial bank, risk, credit risk, risk management, financial stability.

Постановка проблеми. Економічні ризики властиві діяльності всіх суб'єктів фінансових відносин, однак банківська діяльність є найбільш ризикованою. Таких економічних ризиків, як кредитний, інфляційний, валютний, інвестиційний, відсотковий, ризик ліквідності, не може уникнути жоден банк. Ризики притаманні більшості банківських операцій, причому збільшення рівня ризику майже пропорційно впливає на можливість збільшення прибутку. Оцінка прибутковості продуктів та підрозділів з урахуванням ризиків є підґрунтям щодо прийняття стратегічних управлінських рішень з розвитку та фінансування окремих напрямків банківської діяльності, формування переліку банківських продуктів, стимулювання якості та продуктивності праці персоналу банку. Крім того, ризики можуть здійснювати негативний вплив на фінансову стійкість комерційного банку (негативний вплив факторів внутрішнього та зовнішнього середовища). Дослідження банківської системи свідчать, що комерційний банк не одразу

втрачає свою фінансову стійкість – проблеми починаються з нестачі ліквідності та платоспроможності. Найчастіше основною причиною банкрутств комерційних банків стають прорахунки в управлінні основними видами банківських ризиків.

Оскільки повністю позбутися ризиків неможливо, перед банківською установою постає завдання управління ними. Балансування між прибутком та ризиком, пошук їх оптимального співвідношення розглядається як одне з найважливіших і найскладніших завдань, які стоять перед керівництвом банку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою управління ризиками займаються як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Широко відомі роботи О. Вовчак, Л. Примостки, Л. Батракової, В. Глуценко, О. Андропова, А. Дробязко, В. Сушко з розгляду банківських ризиків. Окремі аспекти досліджено в роботах І.М. Вядрової, В.М. Гейця, А.А. Гриценка, О.В. Дзюблюка, М.Г. Дмитренка, Б.Л. Луціва, І.О. Лютого, В.І. Міщенко, А.М. Мороза, О.А. Пересади, М.І. Савлука, В.М. Федосова, А.В. Шаповалова та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вищезгадані науковці зробили великий внесок у розвиток теоретичних та практичних аспектів управління банківськими ризиками. Проте питання сутності впливу ризиків на фінансову стійкість комерційного банку ще не знайшли достатнього відбиття у вітчизняній літературі. Недостатньо висвітленою також залишається проблема збалансування ризиковості та ефективності банківської діяльності

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення впливу банківських ризиків на фінансову стійкість комерційного банку.

Виклад основного матеріалу. Дослідження процесу управління фінансовою стійкістю банківської системи передбачає уточнення теоретичних засад її формування; дослідження чинників, що зумовлюють стійке функціонування банківського сектору; визначення реального рівня забезпечення стійкого розвитку сукупності банківських інститутів; розроблення й реалізацію комплексу заходів, спрямованих на дотримання належних кількісних та якісних параметрів такої стійкості [1, с. 585].

У загальному розумінні сутність поняття “фінансова стійкість” слід розуміти як характеристику стану рівноваги, що відображає здатність зберігати певні властивості, функціональне призначення незмінним, незважаючи на можливі ризики, вплив зовнішніх факторів та внутрішні трансформації. Вона відображає фінансовий стан банківської установи в сучасному середовищі. Управління фінансовою стійкістю комерційного банку передбачає об’єктивне визначення її поточного й бажаного стану, скоординоване управління фінансовими ресурсами банківської установи, вибір таких управлінських рішень, які сприяли б забезпеченню фінансової стійкості.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки серед проблем, пов’язаних із впливом фінансової кризи на діяльність банків, досить актуальним є забезпечення фінансової стійкості банківської системи та повернення її стану на докризовий рівень. Полеміка, яку впродовж тривалого часу ведуть учені-економісти, розкриває складність економічної категорії «фінансова стійкість» та суперечності щодо її визначення.

У результаті дослідження виявлено, що усі визначення можна узагальнити в межах двох підходів. Перший підхід заснований на забезпеченні фінансової стійкості банківської системи на макрорівні. Прихильники цього підходу під фінансовою стійкістю банківської системи розуміють здатність системи трансформувати банківські ресурси та з максимальною ефективністю й мінімальним ризиком виконувати свої функції, витримуючи вплив зовнішніх і внутрішніх факторів.

Прихильники другого підходу розглядають забезпечення фінансової стійкості банківської системи на мікрорівні через підтримку фінансової стійкості банку як складової бан-

ківської системи. Фінансову стійкість банку визначають як одну з характеристик відповідності структури джерел фінансування структурі активів та оцінюють за допомогою показників фінансового стану, серед яких показники фінансової стабільності, надійності, стійкості, ділової активності, ліквідності та ефективності управління [3, с. 147].

Таким чином, стійкість є фундаментальною, внутрішньою характеристикою, завдяки якій забезпечують життєздатність, стабільний розвиток комерційного банку в межах заданої траєкторії та відповідно до обраної стратегії в умовах конкурентного ринку, незважаючи на силу впливу зовнішніх та внутрішніх факторів.

Основою оцінки фінансової стійкості банків, як уже було зазначено, має бути комплексний аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів впливу на банківську систему, що передбачав би динаміку розвитку процесів. Крім нагляду за банками, важливе місце займає моніторинг ризиків, виявлення негативних тенденцій, що шкодять банкам, а також пошук шляхів запобігання їм.

Для забезпечення фінансової стійкості комерційного банку досить важливим є узгодження управлінських рішень та досягнення певних пропорцій між усіма складовими компонентами механізму управління фінансовою стійкістю. Все це позитивно вплине на рівень прибутковості, зниження ризиків, контроль та підтримання ліквідності й платоспроможності на достатньому рівні, що приведе до досягнення цілей банку та підвищення його конкурентної позиції на банківському ринку.

Запорукою забезпечення фінансової стійкості комерційних банків служить необхідність ефективного та високоорганізованого управління ризиками, які, як відомо, постійно супроводжують діяльність банку. Питанням теорії і практики управління ризиками в зарубіжних країнах протягом останнього півстоліття приділяють підвищену увагу, зокрема ці дослідження спрямовані на пошук ефективних методів аналізу й оцінювання, моніторингу та контролю ризиків, створенню ефективних систем управління останніми. Проте далеко не всі рекомендації щодо ефективного управління банківськими ризиками доцільно використовувати у вітчизняній банківській практиці, зважаючи на специфіку розвитку українських банків, недостатню розвиненість окремих сегментів фінансового ринку (фондового, ринку страхування тощо) [3, с. 216].

Вітчизняні науковці також зробили значний крок уперед у напрямку дослідження банківських ризиків та формування систем ризик-менеджменту (управління ризиками) у банках. Коли йдеться про «систему управління ризиками», то мають на увазі систему процесів прийняття управлінських рішень, головним завданням яких є необхідність максимально знизити невизначеність, в якій приймають рішення.

Органи державного регулювання також забезпечують підтримку формування та розвитку систем управління ризиками в банках. Зокрема, у 2004 році НБУ було затверджено методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України. Відповідно до цього нормативно-правового акта, НБУ наголошує на необхідності створення кожним банком власних систем управління ризиками. НБУ виділяє такі основні функції цих систем: виявлення (ідентифікація ризику), контроль, моніторинг, вимірювання ризику [6]. На сьогодні методичні рекомендації НБУ є практично єдиними рекомендаціями щодо організації ризик-менеджменту в банках.

Серед основних причин необхідності формування комплексних систем управління банківськими ризиками варто відзначити, на нашу думку, такі:

1) зростання регулятивних вимог, зокрема спрямування на виконання положень Базельського комітету посилює регулятивний тиск на ризик-менеджмент банку;

2) глобалізація ризику, мінливість та диверсифікація фінансових ринків, збільшення конкуренції;

3) стратегічне партнерство та необхідність формування позитивного інвестиційного іміджу (потенційні інвестори й партнери, оцінюючи фінансову стійкість банку, вивчають і систему управління ризиками, тобто банки, які зацікавлені в інвестиціях та розвитку міжнародного співробітництва, просто зобов'язані вирішувати питання щодо побудови системи управління ризиками);

4) поліпшення зовнішнього рейтингу загалом та кредитного зокрема, що сприяє зниженню вартості залучених коштів та зростанню ринкової капіталізації;

5) зниження фінансових втрат, стабільне зростання прибутковості (ROE, чистої процентної маржі) та, як результат, рух шляхом раціонального зростання і забезпечення фінансової стійкості (тобто з метою підтримки вдалого співвідношення «дохідність – ризик» банк має побудувати власний ризиковий профіль (які ризики і які їх розміри менеджмент банку вважає прийнятними) і надалі забезпечувати контроль та підтримку ризиків на визначеному рівні [3, с. 217].

Ефективність роботи ризик-менеджменту позначається на рівні фінансової стійкості комерційного банку. Зокрема, здатність банку регулювати ризики, нейтралізувати їх негативний вплив позитивно відображається на основних чинниках фінансової стійкості, інакше виникають передумови дестабілізації фінансового стану банку (рис.).

Рис. Вплив ризиків на основні характеристики фінансової стійкості банку
Джерело: [3, с. 217].

Серед ризиків, що найбільше впливають на основні характеристики фінансової стійкості комерційного банку, як видно з рис., є кредитний, відсотковий та ризик ліквідності. Зрозуміло, що банки у процесі діяльності натрапляють не лише на ці ризики, вагоме значення мають й інші ризики (операційний, валютний, ринковий), проте на кредитний, відсотковий та ризик ліквідності найбільше звертають увагу органи нагляду, та й комерційні банки вважають такі ризики найнебезпечнішими для свого фінансового становища, що підтверджують дані окремих експертних досліджень (табл.).

За даними табл. можемо простежити, що категорія кредитного ризику набрала максимальну кількість балів у банківській системі в цілому. Пояснення такої ситуації є цілком зрозумілим, оскільки на фінансовому ринку України ринок кредитів є домінуючим, порівняно, наприклад, із фондовим ринком, тому й кредитний ризик найнебезпечніший для банків.

Таблиця

Категорії ризику за ступенем пріоритетності для вітчизняних банків

Категорія ризику	Загалом по банківській системі
Кредитний ризик	8,65
Ризик ліквідності	7,70
Відсотковий ризик	5,78
Ринковий ризик	5,04
Валютний ризик	5,57
Операційний ризик	4,70
Ризик репутації	4,06
Юридичний ризик	4,30
Стратегічний ризик	4,96

Джерело: [4, с. 13].

Цей ризик може, зокрема, суттєво зменшити прибуток банку, а в найгіршому випадку призвести до банкрутства. Крім цього, банки, які мають значні втрати за кредитними операціями, наражаються на ймовірність зниження своєї вартості. Так, неналежне управління кредитним ризиком спричиняє виникнення непрацюючих активів, збитків за кредитами, що значно знижує рівень прибутковості, зменшує вартість банку та в кінцевому підсумку негативно відображається на фінансовій стійкості загалом. Відповідно, фахівці банківського ринку, провідні банкіри розуміють необхідність ефективної організації ризик-менеджменту, деякі найбільші банки впровадили, інші прагнуть до введення відповідної організаційної структури управління ризиками. Якщо ж говорити про невеликі банки, то більшість із них не мають відділу ризик-менеджменту, а інколи навіть жодного спеціаліста в банку з відповідним функціональним навантаженням.

Слід зауважити, що необхідність банку зважати на обсяги та специфіку своєї діяльності у процесі формування системи управління ризиками є цілком виправданою, оскільки впровадження та функціонування системи ризик-менеджменту потребує чималих затрат (побудова технології управління ризиками; добір, купівля та впровадження програмного забезпечення; підтримка технології на актуальному рівні), що за нераціонального підходу, зрозуміло, негативно позначатиметься на рівні банківської прибутковості.

Мінімізацію впливу банківських ризиків на фінансову стійкість необхідно забезпечувати комплексним управлінням, реалізувати яке має на меті система управління ризиками. Для органів державної влади та Національного банку України основними напрямками забезпечення розвитку та вдосконалення функціонування систем управління ризиками у вітчизняних банках є:

- сприяння розвитку фінансового ринку в структурному (збільшення частки фондового ринку) та інфраструктурному (розвиток кредитних бюро, рейтингових агентств) контекстах;
- удосконалення нормативної бази щодо регулювання банківських ризиків;
- стимулювання банків до впровадження комплексних систем ризик-менеджменту, особливо у банках з великими розмірами активів.

Для комерційних банків:

- формування оптимальної організаційної структури, яка б органічно охоплювала управління ризиками на всіх етапах банківської діяльності;
- забезпечення функціонування єдиного відділу ризик-менеджменту і його структурної та фінансової незалежності від підрозділів банку (фронт-офісів та бек-офісів).

Висновки і пропозиції. На сьогодні абсолютно фінансово стійких комерційних банків не існує, проте кожен із них має прагнути до поліпшення власного фінансового стану, що в кінцевому підсумку позитивно відобразиться на рівні фінансової стійкості

банківської системи взагалі. Ефективне функціонування механізму управління фінансовою стійкістю комерційного банку через узгодження управлінських рішень та досягнення певних пропорцій між усіма складовими компонентами забезпечить досягнення стратегічних і тактичних фінансових цілей банку, сприятиме підвищенню рівня прибутковості, зниженню ризиків, контролю та підтриманню ліквідності й платоспроможності на достатньому рівні, що в кінцевому підсумку, безумовно, матиме позитивний вплив на забезпечення фінансової стійкості комерційного банку.

Список використаних джерел

1. *Барановський О. І.* Фінансові кризи: передумови, наслідки і шляхи запобігання : монографія / О. І. Барановський. – К. : КНТУ, 2009. – 754 с.
2. *Горячек І.* Види банківських ризиків та управління ними / І. Горячек // Економка, фінанси, право. – 2000. – № 9. – С. 33–35.
3. *Дзюблюк О. В.* Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи : монографія / О. В. Дзюблюк, Р. В. Михайлюк. – Тернопіль, 2009. – 316 с.
4. *Камінський А.* Аналіз систем ризик-менеджменту в банках України / А. Камінський // Банківська справа. – 2005. – № 6. – С. 10–19.
5. *Кулинич І. Н.* Управление банковскими рисками как способ повышения платежеспособности коммерческого банка / И. Н. Кулинич // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 1 (43). – С. 60–68.
6. *Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України № 361 від 02.08.2004 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Bank_Supervision/Risks/361.pdf.
7. *Павлюк С. М.* Кредитні ризики та управління ними / С. М. Павлюк // Фінанси України. – 2003. – № 11. – С. 105–111.
8. *Потійко Ю.* Теорія і практика управління різними видами ризиків у комерційних банках / Ю. Потійко // Вісник НБУ. – 2004. – № 4. – С. 58–60.
9. *Примостка Л. О.* Кредитний ризик банку: проблеми оцінювання та управління / Л. О. Примостка // Фінанси України. – 2004. – № 8. – С. 118–125.

УДК 33.021: 657.62

С. М. Хмелевський, канд. екон. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ЗМІНА АЛГОРИТМІВ РОЗРАХУНКУ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ

С. Н. Хмелевский, канд. экон. наук

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ИЗМЕНЕНИЕ АЛГОРИТМОВ РАСЧЕТА ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ

Serhii Khmelevskyi, PhD in Economics

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

THE CHANGING OF ALGORITHMS FOR FINANCIAL AND ECONOMIC INDICATORS CALCULATION

Досліджено наявні алгоритми розрахунку фінансово-економічних показників, що ґрунтуються на показниках фінансової звітності, доведено потребу в їх оновленні, запропоновано оновлені алгоритми розрахунку.

Ключові слова: показник, коефіцієнт, фінансовий аналіз, фінансова звітність, форма звітності, стаття звітності, алгоритм розрахунку.

Исследованы существующие алгоритмы расчета финансово-экономических показателей, базирующихся на показателях финансовой отчетности, доказано потребность в их обновлении, предложено обновленные алгоритмы расчета.

Ключевые слова: показатель, коэффициент, финансовый анализ, финансовая отчетность, форма отчетности, статья отчетности, алгоритм расчета.

The existing algorithms for calculating the financial and economic indicators, based on the financial statements, were investigated, the need to update them was proved, updated calculation algorithms were proposed.

Key words: indicator, coefficient, financial analysis, financial reporting, reporting form, row of reports, calculation algorithm.

Постановка проблеми. В умовах економічних, політичних чи соціальних потрясінь суб'єктам господарювання та громадянам важливо приймати фінансові рішення не на вмання, а спираючись на певні фінансово-економічні показники, коефіцієнти. Без цього невважені, необґрунтовані конкретними цифрами та розрахунками рішення щодо одержання позик, інвестування тимчасово вільних грошових коштів можуть обернутись фінансовими втратами – суттєво погіршити фінансовий стан як підприємств, установ чи організацій, так і значно спустошити гаманець пересічних українців. З розрахунками необхідних показників допоможе фінансовий аналіз. Якщо його знання і застосування вимагає зусиль, то й розрахунок показників рентабельності чи ліквідності, зазвичай, не викликає жодних проблем. Але, якщо не володієш основами аналізу й зовсім не розумієш «природу» тих чи інших фінансово-економічних показників, то варто було б знати нескладні алгоритми їх розрахунку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням того, як швидко й з мінімальними витратами праці та часу порохувати показники фінансового й майнового стану, ліквідності та платоспроможності, ділової активності й рентабельності з 2000 року приділяли увагу фахівці Міністерства фінансів України, Фонду державного майна України, Міністерства економіки України, Центральної спілки споживчих товариств України, Державної податкової адміністрації України, Контрольно-ревізійного управління України, численні аудитори-практики, аналітики кредитних відділів різних комерційних банків. Завдяки цьому було видано чимало нормативно-правових актів як загальнодержавного рівня [2; 3; 4; 6], так і внутрішніх інструктивних матеріалів чи стандартів, за якими чітко вимальовувались алгоритми розрахунку фінансово-економічних показників (коефіцієнтів), що ґрунтувались на даних фінансової звітності господарюючих суб'єктів, форми якої були визначені наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 року за № 87 [7].

Не лишилися осторонь цієї цікавої та важливої теми й вітчизняні науковці. За період з 2000 по 2012 роки окремі автори й авторські колективи видали не одну сотню підручників, навчальних посібників, монографій чи методичних вказівок з «Фінансового аналізу», «Фінансового менеджменту», «Фінансів підприємств» чи «Фінансової діяльності суб'єктів господарювання». Серед них О. Я. Базилінська [1], Л.О. Коваленко та Л.М. Ремньова, Г.О. Крамаренко та О.Є. Чорна, Ю.М. Тютюнник, В.М. Федосов, О.С. Філімоненков [8], В.М. Шелудько, А.М. Штангрет та В.В. Шляхетко, Г.І. Філіна [9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Фактично алгоритми, за якими можна розрахувати ті чи інші фінансово-економічні показники, є. Однак застосувати їх нині не має можливості, оскільки відповідно до наказу Міністерства фінансів України № 73 від 7 лютого 2013 року у бухгалтерів господарюючих суб'єктів (крім банків та бюджетних установ) з'явилося Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», а разом з ним і змінені форми № 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан), № 2 Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід), № 3 Звіт про рух грошових коштів, № 4 Звіт про власний капітал. Головною перешкодою стала нова нумерація кодів рядків фінансової звітності. Номери рядків тепер не тризначні, як у наявних алгоритмах, а чотиризначні. Крім того, частини рядків змінила своє розташування. Наприклад, «Витрати майбутніх періодів» чи «Доходи майбутніх періодів» тепер не окремі розділи відповідно Активу чи Пасиву Балансу, а рядок 1170 у складі «Оборотних активів» та рядок 1665 у складі «Поточних зобов'язань і забезпечень». Змінилися назви й зміст другого, третього та четвертого розділів Пасиву Балансу. Частина статей звітності або зникла взагалі (наприклад, рядок 010 «Доход (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)» форми № 2), або «сховалась» у Переліку додаткових статей фінансової звітності (наприклад, рядок 1101 «Виробничі запаси»). І незважаючи на те, що Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 дозволяє бухгалтерам господарюючих суб'єктів додавати статті зі збереженням їх назви і коду рядка з переліку додаткових статей фінансової звітності, наведених у додатку 3 до цього положення у свої форми звітності, на практиці ніхто не ускладнює собі життя й про них «забуває». Тож алгоритми розрахунку фінансово-економічних показників втратили свою актуальність.

Мета статті. Головною метою цієї статті є адаптація наявних алгоритмів розрахунку фінансово-економічних показників до форм фінансової звітності, затверджених наказом Міністерства фінансів України № 73 від 7 лютого 2013 року. При цьому слід чітко зазначити схеми переходу зі «старого» алгоритму до «нового», щоб зберігся основний принцип фінансового аналізу – порівнюваність показників за ті періоди, в яких звітність складалась за старими і нині не чинними Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, та за новим Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1.

Перебудовані за новим алгоритмом розрахунку фінансово-економічні показники допоможуть багатьом користувачам інформації фінансової звітності:

- аналітикам господарюючих суб'єктів у ході аналізу джерел формування капіталу, аналізу ліквідності та платоспроможності, фінансової стійкості, ділової активності, фінансових результатів та рентабельності тощо;

- аналітикам кредитних відділів банківських установ під час прийняття рішення щодо надання позики господарюючому суб'єкту;

- аналітикам державних структур у ході проведення аналізу фінансового стану підприємств, що приватизуються, та проведення аналізу з метою недопущення банкрутства підприємств;

- аналітичним підрозділам Державної фіскальної служби України під час проведення податкового аудиту та розрахунку податків, зборів, інших обов'язкових платежів непрямыми методами у випадку встановлення факту ухилення від їх сплати;

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

– професорсько-викладацькому складу навчальних закладів у ході викладання дисциплін: «Фінансовий аналіз», «Фінанси підприємств», «Фінансовий менеджмент», «Фінансова діяльність суб'єктів господарювання»;

– студентам під час проходження практики у господарюючих суб'єктів, написання курсових та дипломних робіт, розв'язання практичних ситуацій у ході вивчення дисциплін фінансового характеру.

Виклад основного матеріалу. Головною метою функціонування будь-якого сучасного господарюючого суб'єкта є отримання позитивного фінансового результату. Оцінити фінансові результати можна як за абсолютними показниками, так і за відносними. Практично всі абсолютні показники (доходи, витрати, прибуток, збиток) можна взяти зі Звіту про фінансові результати (табл. 1) без жодних розрахунків.

Таблиця 1

Основні абсолютні показники результативності діяльності

Найменування показника	За старою формою № 2	За новою формою № 2
Чистий дохід	рядок 035	рядок 2000
Собівартість реалізованої продукції	рядок 040	рядок 2050
Валовий прибуток	рядок 050	рядок 2090
Адміністративні витрати, витрати на збут	рядки 070 та 080	рядки 2130 та 2150
Операційний прибуток	рядок 100	рядок 2190
Прибуток до оподаткування	рядок 170	рядок 2290
Податок на прибуток	рядок 180	рядок 2300
Чистий прибуток	рядок 220	рядок 2350

Якщо у Звіті про фінансові результати виявляться заповненими рядки 2095, 2195, 2295 або 2355, то це є свідченням негативного фінансового результату. В старій формі № 2 ідентичні показники розміщувались у рядках 055, 105, 175 та 225.

Абсолютних показників, зазвичай, не достатньо для оцінки кінцевих результатів, оскільки вони не дають можливості порівняти ефективність діяльності різних за розміром господарюючих суб'єктів. Для розрахунку відносних показників в алгоритм залучаються не лише рядки з форми № 2, але й з Балансу. Побудова таких алгоритмів, з врахуванням зміни нумерації рядків фінансової звітності, подана у табл. 2.

Таблиця 2

Алгоритми розрахунку відносних показників результативності діяльності

Найменування показника	За старою фінансовою звітністю [1]	За новою фінансовою звітністю (пропозиція)
Рентабельність продукції	$\frac{\text{форма 2 р.050}}{\text{форма 2 р.040}}$	$\frac{\text{форма 2 р.2090}}{\text{форма 2 р.2050}}$
Валова рентабельність реалізації	$\frac{\text{форма 2 р.050}}{\text{форма 2 р.035}}$	$\frac{\text{форма 2 р.2090}}{\text{форма 2 р.2000}}$
Операційна рентабельність реалізації	$\frac{\text{форма 2 р.100}}{\text{форма 2 р.035}}$	$\frac{\text{форма 2 р.2190}}{\text{форма 2 р.2000}}$
Чиста рентабельність реалізації	$\frac{\text{форма 2 р.220}}{\text{форма 2 р.035}}$	$\frac{\text{форма 2 р.2350}}{\text{форма 2 р.2000}}$
Рентабельність активів	$\frac{\text{форма 2 (р.170 + р.140)}}{\text{форма 1 р.280 *}}$	$\frac{\text{форма 2 (р.2290 + р.2250)}}{\text{форма 1 р.1300 *}}$
Рентабельність власного капіталу	$\frac{\text{форма 2 р.220}}{\text{форма 1 р.380 *}}$	$\frac{\text{форма 2 р.2350}}{\text{форма 1 р.1495 *}}$
Рентабельність оборотного капіталу	$\frac{\text{форма 2 р.100}}{\text{форма 1 р.(260 + р.270) *}}$	$\frac{\text{форма 2 р.2190}}{\text{форма 1 р.1195 *}}$

Примітка: * за цими рядками розраховується середнє значення, тобто береться половина суми показників на початок і кінець періоду.

Не менш важливими за показники, які характеризують фінансовий результат, є показники фінансової стійкості господарюючого суб'єкта. До алгоритмів їх розрахунку залучають рядки з Балансу й Звіту про фінансові результати: старих – наявні алгоритми та нових – пропозиція автора (табл. 3).

Таблиця 3

Алгоритми розрахунку показників, що характеризують фінансову стійкість

Найменування показника	За старою фінансовою звітністю [1]	За новою фінансовою звітністю (пропозиція)
Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	$\frac{\text{форма 1 (p.380 + p.430)}}{\text{форма 1 p.640}}$	$\frac{\text{форма 1 (p.1495 + p.1520)}}{\text{форма 1 p.1900}}$
Коефіцієнт фінансової залежності	$\frac{\text{форма 1 p.640}}{\text{форма 1 (p.380 + p.430)}}$	$\frac{\text{форма 1 p.1900}}{\text{форма 1 (p.1495 + p.1520)}}$
Коефіцієнт фінансового ризику	$\frac{\phi.1(p.480 + p.620 + p.630)}{\text{форма 1 (p.380 + p.430)}}$	$\frac{\phi.1(p.1595 - p.1520 + p.1695)}{\text{форма 1 (p.1495 + p.1520)}}$
Коефіцієнт покриття відсотків	$\frac{\text{форма 2 (p.170 + p.140)}}{\text{форма 2 p.140}}$	$\frac{\text{форма 2 (p.2290 + p.2250)}}{\text{форма 2 p.2250}}$

Крім зазначених у табл. 3, використовуються також:

– коефіцієнт маневреності власного капіталу. Старий алгоритм його розрахунку має такий вигляд (формула (1))

$$K_{\text{МнБК}} = \frac{\text{форма 1 (p.260 + p.270* - p.620 - p.620*)}}{\text{форма 1 (p.380 + p.430)}}, \quad (1)$$

де * – враховується та частка витрат і доходів майбутніх періодів, яка буде використана чи погашена впродовж 12 місяців з дати балансу.

Якщо ж будувати алгоритм розрахунку, відштовхуючись від статей нового Балансу, формула (1) набуде такого вигляду:

$$K_{\text{МнБК}} = \frac{\text{форма 1 (p.1195 - p.1695)}}{\text{форма 1 (p.1495 + p.1520)}}, \quad (2)$$

– коефіцієнт покриття запасів. За старим Балансом він мав алгоритм розрахунку, наведений у формулі (3)

$$K_{\text{ПЗ}} = \frac{\text{форма 1 (p.260 + p.270* - p.620 - p.620*)}}{\text{форма 1 (p.100 + p.110 + p.120 + p.130 + p.140)}}, \quad (3)$$

де * – враховується та частка витрат і доходів майбутніх періодів, яка буде використана чи погашена впродовж 12 місяців з дати балансу.

У новому Балансі запаси представлені лише рядком 1100 та рядком 1110. Інші ж рядки, що брали участь у розрахунку за формулою (3), а саме «Виробничі запаси», «Незавершене виробництво», «Готова продукція» та «Товари», «сховались» у Переліку додаткових статей фінансової звітності. Таким чином, новий алгоритм розрахунку коефіцієнта покриття запасів набуває значно компактнішого вигляду й може бути представлений формулою (4)

$$K_{\text{ПЗ}} = \frac{\text{форма 1 (p.1195 - p.1695)}}{\text{форма 1 (p.1100 + p.1110)}}. \quad (4)$$

Важливим індикатором фінансового здоров'я господарюючого суб'єкта є його платоспроможність. Розрізняють її поточну та перспективну. А поточна платоспроможність, як зазначає О. Я. Базилінська [1], тотожна поняттю ліквідності. Основним абсолютним показником ліквідності є робочий капітал. Його величину можна розраховувати методом «знизу» чи «зверху» балансу. У табл. 4 наведено наявний алгоритм розрахунку й алгоритм розрахунку за новим Балансом:

Таблиця 4

Алгоритми розрахунку робочого капіталу

Метод розрахунку	За старим Балансом [1]	За новим балансом
методом «знизу»	$p.260+p.270^*-p.620-p.630^*$	$p.1195 - p.1695$
методом «зверху»	$p.380+p.430+p.480+p.630^{**}-p.080$	$p.1495+p.1595+p.1665-p.1095$

Примітки: * враховується та частка витрат і доходів майбутніх періодів, яка буде використана чи погашена впродовж 12 місяців з дати балансу;

** враховуються доходи майбутніх періодів у частці понад 12 місяців.

Для детального аналізу ліквідності господарюючого суб'єкта використовується ряд відносних коефіцієнтів. Джерелом інформації для них виступає Баланс. Перелік, а також наявні й запропоновані алгоритми розрахунку відносних коефіцієнтів ліквідності наведено у табл. 5.

Таблиця 5

Алгоритми розрахунку відносних коефіцієнтів ліквідності

Найменування показника	За старим Балансом [1]	За новим Балансом (пропозиція)
Коефіцієнт поточної ліквідності	$\frac{p.260 + p.270^*}{p.620 + p.630^*}$	$\frac{p.1195}{p.1695}$
Коефіцієнт швидкої ліквідності	$\frac{p.260 - (p.100 + \dots + p.140) + p.270^*}{p.620 + p.630^*}$	$\frac{p.1195 - p.1100 - p.1110}{p.1695}$
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	$\frac{p.230 + p.240}{p.620 + p.630^*}$	$\frac{p.1165}{p.1695}$
Маневреність робочого капіталу	$\frac{p.230 + p.240 + p.250}{p.260 + p.270^* - p.620 - p.630^*}$	$\frac{p.1165 + p.1160}{p.1195 - p.1695}$

Примітка: * враховуються витрати і доходи майбутніх періодів у частці до 12 місяців.

Ефективність використання ресурсів господарюючим суб'єктом можна досліджувати за допомогою показників ділової активності. Остання ж значною мірою впливає і на результативність діяльності господарюючого суб'єкта. Зазвичай ділову активність характеризують за допомогою таких відносних показників:

– коефіцієнт оборотності активів. Старий алгоритм розрахунку описувався формулою (5)

$$K_{OA} = \frac{\text{форма 2 } p.035}{\text{форма 1} [p.280(\text{гр.3}) + p.280(\text{гр.4})] / 2}, \quad (5)$$

новий пропонується здійснювати за формулою (6)

$$K_{OA} = \frac{\text{форма 2 } p.2000}{\text{форма 1} [p.1300(\text{гр.3}) + p.1300(\text{гр.4})] / 2}; \quad (6)$$

– коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості. Старий алгоритм розрахунку описувався формулою (7)

$$K_{ODB} = \frac{\text{форма 2 } p.035}{\text{форма 1} [(p.150 + \dots + p.210)\text{гр.3} + (p.150 + \dots + p.210)\text{гр.4}] / 2}, \quad (7)$$

новий пропонується здійснювати за формулою (8)

$$K_{ODB} = \frac{\text{форма 2 } p.2000}{\text{форма 1} [(p.1125 + \dots + p.1155)\text{гр.3} + (p.1125 + \dots + p.1155)\text{гр.4}] / 2}; \quad (8)$$

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

– коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості. Старий алгоритм розрахунку описувався формулою (9)

$$K_{окз} = \frac{\text{форма 2 } p.035}{\text{форма 1}[(p.520 + \dots + p.600)зр.3 + (p.520 + \dots + p.600)зр.4]/2}, \quad (9)$$

новий пропонується здійснювати за формулою (10)

$$K_{окз} = \frac{\text{форма 2 } p.2000}{\text{форма 1}[(p.1610 + \dots + p.1630)зр.3 + (p.1610 + \dots + p.1630)зр.4]/2}; \quad (10)$$

– коефіцієнт оборотності основних засобів (фондовіддача). Старий алгоритм розрахунку описувався формулою (11)

$$K_{ооз} = \frac{\text{форма 2 } p.035}{\text{форма 1}[p.031(зр.3) + p.031(зр.4)]/2}, \quad (11)$$

новий пропонується здійснювати за формулою (12)

$$K_{ооз} = \frac{\text{форма 2 } p.2000}{\text{форма 1}[p.1011(зр.3) + p.1011(зр.4)]/2}; \quad (12)$$

– коефіцієнт оборотності матеріальних запасів. Старий алгоритм розрахунку описувався формулою (13)

$$K_{омз} = \frac{\text{форма 2 } p.040}{\text{форма 1}[(p.100 + \dots + p.140)зр.3 + (p.100 + \dots + p.140)зр.4]/2}, \quad (13)$$

новий пропонується здійснювати за формулою (14)

$$K_{омз} = \frac{\text{форма 2 } p.2050}{\text{форма 1}[(p.1100 + p.1110)зр.3 + (p.1100 + p.1110)зр.4]/2}; \quad (14)$$

– коефіцієнт оборотності власного капіталу. Старий алгоритм розрахунку описувався формулою (15)

$$K_{овк} = \frac{\text{форма 2 } p.035}{\text{форма 1}[p.380(зр.3) + p.380(зр.4)]/2}, \quad (15)$$

новий пропонується здійснювати за формулою (16)

$$K_{овк} = \frac{\text{форма 2 } p.2000}{\text{форма 1}[p.1495(зр.3) + p.1495(зр.4)]/2}. \quad (16)$$

Оскільки фінансовий стан господарюючого суб'єкта певною мірою залежить від правильності вкладання фінансових ресурсів у майно, незайвим буде переглянути й алгоритми розрахунку відносних показників, що використовуються для аналізу майна (табл. 6).

Таблиця 6

Алгоритми розрахунку відносних показників для аналізу майна

Найменування показника	За старою фінансовою звітністю [1]	За новою фінансовою звітністю (пропозиція)
1	2	3
Коефіцієнт постійності	$\frac{\text{форма 1 } p.080}{\text{форма 1 } p.280}$	$\frac{\text{форма 1 } p.1095}{\text{форма 1 } p.1300}$
Коефіцієнт мобільності	$\frac{\text{форма 1 } p.260}{\text{форма 1 } p.280}$	$\frac{\text{форма 1 } p.1195}{\text{форма 1 } p.1300}$
Коефіцієнт співвідношення оборотних і необоротних активів	$\frac{\text{форма 1 } p.260}{\text{форма 1 } p.080}$	$\frac{\text{форма 1 } p.1195}{\text{форма 1 } p.1095}$

Закінчення табл. 6

1	2	3
Коефіцієнт зносу основних засобів	<i>форма 1 р.032</i> <i>форма 1 р.031</i>	<i>форма 1 р.1012</i> <i>форма 1 р.1011</i>
Коефіцієнт придатності основних засобів	<i>форма 1 р.031</i> <i>форма 1 р.032</i>	<i>форма 1 р.1011</i> <i>форма 1 р.1012</i>
Коефіцієнт оновлення основних засобів	<i>форма 5 р.260 гр.5</i> <i>форма 1 р.031 гр.4</i>	<i>форма 5 р.260 гр.5</i> <i>форма 1 р.1011 гр.4</i>
Коефіцієнт вибуття основних засобів	<i>форма 5 р.260 гр.8</i> <i>форма 1 р.031 гр.3</i>	<i>форма 5 р.260 гр.8</i> <i>форма 1 р.1011 гр.3</i>
Індекс постійного активу	<i>форма 1 р.080</i> <i>форма 1 р.380</i>	<i>форма 1 р.1095</i> <i>форма 1 р.1495</i>
Коефіцієнт закріплення оборотних активів	<i>форма 1 р.260</i> <i>форма 2 р.035</i>	<i>форма 1 р.1195</i> <i>форма 1 р.2000</i>

Розгляд зазначених вище показників дозволяє робити висновок про розширення чи звуження діяльності господарюючого суб'єкта.

Висновки і пропозиції. Відповідно до наказу Міністерства фінансів України № 73 від 7 лютого 2013 року господарюючі суб'єкти (за винятком банків та бюджетних установ) отримали нові форми фінансової звітності, більш наближені до міжнародних стандартів. Це, без сумніву, позитивно. Однак нові форми звітності одночасно зробили непридатними до використання алгоритми розрахунку фінансово-економічних показників, побудовані на звітності, форми якої були визначені наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 року № 87. Запропоновані алгоритми дають можливість зацікавленим особам провести експрес-аналіз результативності господарюючого суб'єкта, оцінити його фінансову стійкість і ділову активність, визначити стан справ з ліквідністю та зрозуміти, в яке майно вкладені ресурси суб'єкта господарювання, за наявності у них нормативних значень чи характеристик тенденцій зазначених вище показників. Оскільки нові алгоритми формувались у тісному прив'язуванні до наявних, це дозволить аналізувати показники (коефіцієнти) починаючи з 2000 року й донині.

Відштовхуючись від пропозицій автора, фахівці Міністерства фінансів України, Фонду державного майна України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної фіскальної служби України, Державної фінансової інспекції України, інших міністерств та відомств зможуть привести свої нормативно-правові акти, в яких наявні алгоритми розрахунку фінансово-економічних показників, у відповідність з новими формами фінансової звітності.

Змінені алгоритми можуть бути запропоновані й численним фахівцям кредитних відділів різних комерційних банків чи аналітикам господарюючих суб'єктів для їх практичної діяльності. Оскільки завдяки ним вони зможуть знову швидко й з мінімальними витратами праці та часу поррахувати показники фінансового й майнового стану, ліквідності та платоспроможності, ділової активності й рентабельності, щоб прийняти правильне рішення фінансового характеру чи обґрунтувати управлінське рішення.

Список використаних джерел

1. *Базилінська О. Я.* Фінансовий аналіз: теорія та практика : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. Я. Базилінська. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 328 с.
2. *Інструкція* про порядок застосування штрафних (фінансових) санкцій органами державної податкової служби [Електронний ресурс] : затверджена наказом Державної податкової адміністрації України № 110 від 17.03.2001 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0268-01>.

3. *Методичні рекомендації з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств* [Електронний ресурс] : затверджені розпорядженням Центральної спілки споживчих товариств України від 28.07.2006 р. – Режим доступу : <http://uazakon.com/big/text892>.

4. *Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства* [Електронний ресурс] : затверджені наказом Міністерства економіки України № 14 від 19.01.2006 р. – Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua/file/link/75465>.

5. *Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»* [Електронний ресурс] : затверджене наказом Міністерства фінансів України № 73 від 07.02.2013 р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.

6. *Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації* [Електронний ресурс] : затверджене наказом Міністерства фінансів України та Фонду державного майна України № 49/121 від 26.01.2001 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0121-01>.

7. *Про затвердження положень (стандартів) бухгалтерського обліку* [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0391-99>.

8. *Філімоненков О. С. Фінанси підприємств : навч. посіб. / О. С. Філімоненков. – К. : Кондор, 2007. – 400 с.*

9. *Філіна Г. І. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навчальний посібник / Г. І. Філіна. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 320 с.*

УДК 330.1

О.А. Хлестун, викладач

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна

**ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ****О.А. Хлестун**, преподаватель

Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, г. Умань, Украина

**ФОРМИРОВАНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ СФЕРЫ****Olha Khlystun**, teacher

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

**FORMATION OF CONTENT OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY
OF ENTERPRISES IN AGRICULTURAL AND FOOD SECTOR**

Досліджено питання щодо формування змісту фінансово-економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери.

Ключові слова: функція безпеки, фінансово-економічна безпека підприємств агропродовольчої сфери, оптимізація фінансових потоків.

Исследованы вопросы формирования содержания финансово-экономической безопасности предприятий агропродовольственной сферы.

Ключевые слова: функция безопасности, финансово-экономическая безопасность предприятий агропродовольственной сферы, оптимизация финансовых потоков.

The problem of the content in relation to the financial and economic security agricultural and food sector.

Key words: safety function, financial and economic security of agricultural and food sector, optimization of financial flows.

Постановка проблеми. Забезпечення плідних економічних відносин між всіма суб'єктами агропродовольчої сфери в умовах трансформації національної економіки та переходу аграрного виробництва на інноваційну модель розвитку вимагає оптимальних та дієвих зовнішніх та внутрішніх механізмів фінансово-економічної безпеки як на рівні підгалузей, так і на рівні підприємств агропродовольчої сфери. Результативна організація системи фінансово-економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери ґрунтується на ефективних важелях управління фінансовими та ресурсними потоками, яким належить вагомe місце у вирішенні питань фінансової стійкості, фінансового забезпечення сталого розвитку та мінімізації ризиків фінансової діяльності тощо. Крім цього, формування фінансової складової економічної безпеки підприємств – це не лише інструмент мобілізації фінансових ресурсів, що віддзеркалює основні принципи фінансової політики підприємства, можливості реалізації його економічного потенціалу та нарощення ринкової вартості бізнесу тощо.

Серед функціональних складових економічної безпеки підприємства фінансова складова, що характеризує стан захищеності фінансових інтересів підприємства у процесі їх реалізації, є ключовою, оскільки пріоритетні фінансові інтереси власників бізнесу пов'язані з економічним простором їх реалізації, а в системі економічних інтересів підприємства вони є домінантами, від успішності реалізації яких залежить ефективність розвитку всього підприємства. Жорсткі умови ринкового простору лише посилили роль фінансової складової в системі економічної безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цієї теми займалися такі відомі вчені-економісти: І. Хома, М. Дем'яненко, К. Горячева, З. Варналій, В. Сенчагов, М. Єрмошенко, Л. Абалкін, С. Шкарлет, І. Бланк, О. Чирва, О. Митяй, І. Гришова, Т. Шабатура, І. Крюкова [1–16].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи складні умови функціонування підприємств агропродовольчої сфери та перехідні етапи вітчизняної економіки, актуалізується проблема формування дієвих механізмів забезпе-

чення фінансової стійкості, забезпечення виконання стратегічних завдань фінансового розвитку та реалізації економічного потенціалу з метою попередження та мінімізації кризових ситуацій, що можуть заперечити сталий розвиток та нарощення ринкової вартості бізнесу в майбутньому.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виділення концепцій і підходів щодо формування змісту фінансово-економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери.

Виклад основного матеріалу. Саме фінансово-економічна безпека підприємства, як комплексна система упорядкованих відносин, покликана виконувати складні функції регулювання механізмів формування капіталу підприємства та ефективного його інвестування в активи за видами діяльності, досягнення стратегічних цільових фінансових показників розвитку за мінімального рівня ризиків комерційної та фінансової діяльності, з метою довгострокового безкризового розвитку, урахування специфіки та галузевих особливостей, сталого нарощення ринкової вартості бізнесу в майбутньому. Функція безпеки чи захищеності є необхідною умовою діяльності підприємств агропродовольчої сфери з огляду на те змістовне навантаження та сутнісні характеристики, що вона має реалізувати, та ті непереборні перешкоди, що відчують суб'єкти аграрної сфери у кризових умовах розвитку національної економіки.

На думку відомих вітчизняних економістів, фінансова-економічна безпека підприємств є широкою та багатоаспектною економічною категорією, яка віддзеркалює певні економічні відносини щодо формування та спрямування фінансових потоків держави, суб'єктів господарювання різних галузей, домашніх господарств та інших суб'єктів агропродовольчої сфери та характеризується складністю розуміння внаслідок динамічності трансформацій, широким колом важелів та чинників управління, великою кількістю методологічних підходів до розкриття її змісту та економічної суті.

Детальна науково-прикладна увага до економічного сегмента категорії «безпека» гарантує збереження державної незалежності, зумовлює стратегію поступального економічного розвитку як на внутрішньодержавному, так і на міждержавному рівні, забезпечує реалізацію всього комплексу національних економічних інтересів і є матеріальною основою життєдіяльності людини, суб'єктів підприємницької діяльності, суспільства і держави [6].

Всі завдання, що покладаються на фінансово-економічну безпеку підприємств агропродовольчої сфери, тісно взаємопов'язані та визначають функціональне навантаження, що притаманне зазначеній системі, але не повною мірою розкривають її економічну сутність та зміст, що потребує також монографічного дослідження. Незважаючи на підвищення уваги науковців до проблем формування фінансово-економічної безпеки, процеси захисту інтересів суб'єктів господарювання, зокрема у фінансовій сфері, залишаються стихійними та малокерованими, тому в сучасній науковій літературі все ще є необхідність узагальнення та систематизації основних характеристик розуміння цієї економічної категорії внаслідок широкого діапазону трактувань та методичних підходів. Забезпечення високої динамічної конкурентоспроможності підприємства потребує вдосконалення категорійного апарату, методичного базису оцінки рівня безпеки та ефективності політики її зміцнення, обґрунтування стратегічних пріоритетів та заходів у межах організаційно-економічного механізму гарантування фінансово-економічної безпеки з урахуванням особливостей фінансово-господарської діяльності та сучасного стану розвитку економіко-правового середовища [8].

Серед науковців, що досліджували сутність та зміст фінансово-економічної безпеки, виокремились такі основні напрями досліджень, які віддзеркалюють еволюцію та наукове розуміння дефініції:

- Розуміння фінансово-економічної безпеки як об'єкта управління ризик-менеджменту та ототожнення із поняттям фінансової захищеності.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

- Розуміння фінансово-економічної безпеки як об'єкта управління у складі економічної безпеки на макро- та мікрорівнях.
- Розуміння фінансово-економічної безпеки як інструменту системи моніторингу.
- Розуміння фінансово-економічної безпеки як об'єкта управління логістичних систем.
- Розуміння фінансово-економічної безпеки як системи управління фінансовими ресурсами.
- Розуміння системи фінансово-економічної безпеки в контексті оптимізації фінансових потоків.

Широке розмаїття думок та визначень науковців пов'язане також із цільовими завданнями та стратегіями їх досягнення у процесі функціонування підприємств агропродовольчої сфери та пошуку механізмів захищеності від негативних наслідків та факторів зовнішнього середовища. Фінансово-економічна безпека підприємств агропродовольчої сфери характеризується високою динамікою змін під впливом факторів і ризиків, що потребують оптимізації фінансових потоків та управління.

Наявність усіх наявних теоретико-методологічних та прикладних засад діагностики фінансово-економічної діяльності підприємств, зокрема, характеризується значною різноманітністю нормативного, методичного, інформаційного забезпечення і процесуального виконання, що визначає певні розбіжності між відомими методами діагностики і, відповідно, не забезпечує їх універсальність [4]. Тому найбільшу увагу та підвищену зацікавленість до фінансово-економічної безпеки підприємства власники бізнесу приділяють з розвитком ризик-менеджменту, в той час, коли змінюється філософія бізнесу та йде активний пошук за допомогою узагальнення внутрішніх механізмів нейтралізації ризиків підприємств (табл.).

Таблиця

Еволюція та зміст концептуальних підходів до обґрунтування суті поняття «фінансово-економічна безпека підприємства» як економічної категорії

Теоретичні підходи	Характеристика підходів	Період дослідження, автори
1	2	3
Концепція ризик-менеджменту	Фінансово-економічна безпека підприємства ототожнювалася з управлінням ризиками діяльності, оцінкою їх ймовірності та обґрунтуванням внутрішніх механізмів їх нейтралізації	60–80-і рр. XX ст., Дж. Стігліц, І. Хома
Ресурсна концепція	Фінансово-економічна безпека підприємства розглядалася з огляду не на захищеність майна, а на максимально ефективне використання його ресурсного забезпечення	80–90-і рр. XX ст., М. Дем'яненко, К. Горячева
Підхід до посилення безпеки підприємницької діяльності в умовах ринкової трансформації економіки та становлення підприємницького сектору	У складних економіко-правових умовах обґрунтовувалася доцільність посилення фінансово-економічної безпеки підприємницької діяльності як складової господарської діяльності підприємства	90-і рр. XX ст., З. Варналій, В. Сенчагов, М. Єрмошенко, Л. Абалкін, С. Шкарлет
Усталений ресурсно-функціональний підхід (характерний для сучасної зарубіжної та вітчизняної літератури з проблем безпеки)	Безпека підприємства визначається рівнем забезпеченості його функціональних складових (фінансової, соціальної, інформаційної, техніко-технологічної, екологічної, політико-правової, силової, продуктової тощо)	90-і рр. XX ст., С. Покропивний, В. Геєць, М. Дем'яненко, В. Андрійчук, В. Кужель

Закінчення табл.

1	2	3
Системний підхід, який ґрунтується на захищеності від ризиків, ефективності функціонування, здатності до розвитку і взаємозв'язках безпеки, життєвого циклу функціонування підприємства	Фінансово-економічна безпека підприємства характеризує протягом періоду його життєвого циклу: виконання місії та досягнення цілей підприємства; доступ до ринків та ресурсів; належну фінансово-економічну ефективність діяльності; здатність до розвитку; захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз	XXI ст., І. Бланк, О. Чирва, О. Митяй
Логістичний підхід	Досліджує фінансово-економічну безпеку у процесі руху всіх економічних ресурсів підприємства	XXI ст., І. Савенко, В. Немченко
Моніторинговий підхід	Розуміння фінансово-економічної безпеки як інструменту системи моніторингу	XXI ст., С. Філіппова, А. Балан
Потоковий підхід	Досліджує фінансово-економічну безпеку підприємства в контексті оптимізації внутрішніх та зовнішніх фінансових потоків у часі та за обсягами.	XXI ст., Г. Азаренкова, І. Гришова, Т. Шабатура, І. Крюкова

Джерело: складено автором за [1–10].

Управління фінансово-економічною безпекою підприємства в контексті ризик-менеджменту в сучасних умовах функціонування підприємств агропродовольчої сфери набуло більш поглибленого розуміння, зокрема економічний акцент було переведено зі стратегії мінімізації ризиків комерційної та фінансової діяльності у бік досягнення фінансової стабільності та захищеності всіх видів діяльності у довгостроковому періоді за певного рівня комерційних та фінансових ризиків. Проблемою фінансової захищеності суб'єктів господарювання опікувалась І.Б. Хома, що визначила економічну захищеність як незалежну категорію, яка формується внаслідок цілеспрямованого виокремлення та локалізованого оцінювання окремих складових фінансово-економічної безпеки, які системно відповідають за захист якості перебігу основних видів діяльності підприємства [3]. Це дало можливість не лише ідентифікувати ризики, а й за допомогою діагностики показників кількісного виміру її рівня у розрізі окремих складових (інвестиційної, інноваційної, фінансово-кредитної соціальної) охарактеризувати стан фінансової захищеності підприємств, з урахуванням його потенціалу протидіяти ефектам впливу дестабілізуючих факторів зовнішнього середовища на результати фінансово-економічної діяльності та визначати приховані елементи «тіньової» діяльності з визначенням істинних видів економічних злочинів.

З урахуванням специфіки аграрного виробництва та особливостей функціонування підприємств агропродовольчої сфери система фінансово-економічної безпеки повинна включати: діагностику банкрутства, моніторинг фінансово-економічної стійкості, ідентифікацію та запобігання ризиків, оцінювання конкурентоспроможності та ефективності реалізації економічного потенціалу, інноваційного розвитку, ринкової вартості майна, зокрема діагностику латентної вартості підприємства як критерію ефективності управління, антикризового управління, якості підприємницької діяльності як комплексно, так і в системі процесно-структурованого менеджменту, та діагностику логістичних систем управління [3].

На думку прихильників *ресурсного підходу*, підприємства агропродовольчої сфери у змозі забезпечити фінансову захищеність через максимально ефективне використання фінансових ресурсів та реалізацію економічного потенціалу. В цьому контексті заслуговує на увагу трактування фінансової безпеки підприємства К.С. Горячевої, яка визначає її як такий фінансовий стан, що характеризується, по-перше, збалансованістю та якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, які використовуються

підприємством; по-друге, стійкістю до зовнішніх та внутрішніх загроз; по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечити реалізацію його фінансових інтересів, цілей і завдань та достатніми обсягами фінансових ресурсів; по-четверте, забезпечувати розвиток всієї фінансової системи. Спираючись на теоретичні засади кругообороту вартості капіталу та концепції оптимізації структури капіталу за критерієм мінімізації ризиків та формування структури активів підприємства, максимально адаптується механізм управління фінансовими ризиками підприємств та визначаються антикризові стратегії розвитку. Проте, як наголошує В.В. Кужель [15], здійснення інших складових фінансово-економічної безпеки залишається осторонь соціального розвитку агропродовольчої сфери, питанням якості та конкурентоспроможності продукції товаровиробників не приділяється належної уваги, що у свою чергу демаскує проблеми продовольчої безпеки на рівні галузі та країни.

Більш вузько трактує фінансово-економічну безпеку *моніторинговий підхід*, що вказує лише на інструмент системи моніторингу або об'єкт цієї системи.

Дійсно, за допомогою встановлення точкового контролю забезпечується своєчасна нейтралізація взаємозалежності суперечливих ефектів із упорядкованістю забезпечення фінансового захисту. Проте локалізація конфлікту або ризику в певному місці його виникнення не приводить до вирішення проблеми, натомість забезпечення очікуваного рівня фінансово-економічної безпеки в заданих межах визначає можливості підприємства завоювати лідерську позицію та втримати свою частку ринку, здійснити зростання ринкової вартості активів підприємства, дістати конкурентні переваги, підвищити конкурентоспроможність продукції на світових ринках тощо. Тому, на нашу думку, представляти фінансову безпеку у межах ресурсного потенціалу та у межах локального конфлікту є недостатнім з позиції захищеності окремих видів діяльності (інвестиційної, соціальної, інноваційної тощо).

Ресурсно-функціональний підхід визначає фінансово-економічну безпеку через використання основних структурних ознак підприємств агропродовольчої сфери, якості яких вимірюються інтегрованим показником, що синхронно відбиває рівень фінансової захищеності і стійкості, ліквідності, конкурентоспроможності, фінансової незалежності та ділової активності суб'єкта господарювання, засвідчуючи стан його сталості, ефективності комерційної діяльності, гнучкості та позиції на ринку, фінансової надійності, дієздатності, що коригується багатобічними видами фінансових ризиків та інших небезпек. Саме прихильники цього підходу наголошують на необхідності формувати фінансово-економічну безпеку за пріоритетними функціональними напрямками підприємств агропродовольчої сфери. Проте, на наш погляд, такий підхід теж має свої недоліки. У зарубіжній літературі діяльність підприємства нерідко репрезентують у вигляді ланцюга послідовних управлінських рішень та сукупності матеріальних і фінансових потоків, що знаходяться у русі. Також доведено, що в ланцюгу є лише одне найбільш уразливе місце, що спричиняє порушення захисту, яке, на наш погляд, є дуже слухним. У такому випадку реалізація дій фінансово-економічної безпеки пов'язана з точковими впливами та реагує після настання негативних фінансових наслідків, замість того, щоб опікуватись ймовірними очікуваними ризиками, та не є системною, тобто не забезпечує захист одночасно на всіх напрямках діяльності підприємств агропродовольчої сфери. Це тим більш справедливо для вітчизняних підприємств агропродовольчої сфери в умовах хронічного дефіциту фінансових ресурсів, що не дає можливості формувати на підприємствах резервні страхові фонди або забезпечити зовнішнє страхування комерційних та фінансових ризиків внаслідок відсутності страхових інструментів та знаходження вітчизняного аграрного страхового ринку в стані зародження.

Унаслідок своєї певної наукової вразливості ресурсно-функціональний підхід з часом набуває ознак системності та комплексності у наукових працях І.О. Бланка,

О.Г. Чирви, О.В. Митяй та ін. [1–16]. Ґрунтовну роль фінансової складової в загальній системі економічного захисту підприємств встановлюють такі стрижневі положення: фінансова діяльність забезпечує формування ресурсного потенціалу з метою реалізації економічної стратегії підприємств у довгостроковому періоді; управлінські рішення у сфері фінансової та інвестиційно-інноваційної діяльності характеризуються стабільністю та відіграють домінуючу роль у забезпеченні сталості економічного розвитку підприємства загалом; фінансові ризики за своїми негативними наслідками належать до категорії найнебезпечніших. О.В. Митяй пропонує розглядати фінансово-економічну безпеку як систему методів та принципів антикризового управління, що охоплює всі напрямки діяльності підприємств агропродовольчої сфери та забезпечує концентрацію контрольних дій та своєчасне виявлення резервів підвищення ефективності пріоритетних напрямів фінансової діяльності [13]. Слід зауважити, що антикризовому управлінню передують діагностика та оцінювання фінансового стану підприємства, ідентифікація ризиків, аналіз відхилень від цільових показників та масштабів кризових процесів на підприємстві тощо. На нашу думку, такий підхід є дещо вузьким, тому що не має стратегічного та превентивного спрямування, тобто не повною мірою забезпечує захист інтересів власників бізнесу в довгостроковому періоді. О.Г. Чирва розглядає фінансово-економічну безпеку підприємств агропродовольчої сфери в аспекті підвищення їх конкурентоспроможності на внутрішніх та зовнішніх ринках, що безпосередньо впливає на показники фінансово-економічної діяльності та ділової активності підприємств та визначає потенціал розвитку галузі взагалі [16]. На думку автора, механізм антикризового управління підприємства пов'язаний із кон'юнктурою коливань фінансових та інших ринків. Так, цільових значень показників конкурентоспроможності підприємств агропродовольчої сфери можна досягти за умови фінансової стабільності та достатнього фінансового забезпечення. Слід зауважити, що дійсно деякі економічні показники, що віддзеркалюють результати фінансової діяльності, застосовуються у процесі оцінювання конкурентоспроможності підприємств агропродовольчої сфери, однак досягнення конкурентоспроможності в довгостроковому періоді є складним завданням через трансформаційні процеси вітчизняної аграрної економіки, до того ж поняття конкурентоспроможності характеризується інтегрованим та комплексним показником, фактори формування якого знаходяться під впливом динамічних ринкових тенденцій, однак не гарантують мінімізації ризиків та захищеності підприємства в довгостроковому періоді.

Фундатор системного підходу І.О. Бланк [1, с. 17] зазначає, що фінансова безпека підприємства – це кількісно та якісно детермінований рівень його фінансового стану, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього й внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії та створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному й перспективному періодах.

Отже, узагальнення класичних наукових підходів до визначення функціональних складових фінансово-економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери в умовах кризової трансформації вітчизняної економіки вимагає також поліпшення її декомпозиції, зокрема, інноваційної та інвестиційної складових, а також подальшого виокремлення сучасних функціональних підскладових. Причому в умовах переходу національної економіки на інноваційну модель розвитку в стратегічному вимірі різні функціональні особливості діяльності підприємств агропродовольчої сфери можуть вимагати більш ґрунтовного дослідження певної підскладової фінансово-економічної безпеки, ніж деяких базових її функціональних складових, зокрема інноваційної чи інформаційної складової, що певним чином формує ринкову вартість бізнес-суб'єкта. Так, С.М. Шкарлет визначає фінансово-

економічну безпеку як «безперервний динамічний процес: по-перше, діагностики й оцінки фінансово-економічних, операційних, техніко-технологічних, ресурсних, маркетингових, інноваційних, організаційних, функціональних, юридичних, структурних та управлінських критеріїв, метою якого є завчасна ідентифікація джерел виникнення, видів і стадій розвитку небезпечних (кризових) для діяльності підприємства проявів; по-друге, своєчасного застосування релевантного каталогу антикризових (стабілізаційних) заходів нейтралізації внутрішніх і зовнішніх факторів (або упередження, захист та протидія їх впливам); по-третє, формування системи рекомендацій і заходів щодо створення конкурентної переваги і забезпечення розвитку підприємства на усіх етапах його життєвого та операційного циклів» [5]. Саме таке визначення дозволяє з'ясувати відносини та структурні елементи, сутність, проблемні акценти і функціональну семантику системної категорії фінансово-економічної безпеки в контексті інноваційного розвитку підприємств агропродовольчої сфери, а також дозволяє поглибити і визначити дієві механізми комплексного впливу щодо процесів формування системи фінансово-економічної безпеки підприємств на підґрунті ведення перманентного інноваційного пошуку з метою реалізації внутрішнього латентного потенціалу, генерувати та впроваджувати стратегічно спрямовані управлінські рішення та створювати конкурентні переваги в сучасних умовах функціонування підприємств. Подібний підхід дозволяє встановити присутність щільного структурно-еволюційного взаємозв'язку між категоріями «інноваційний розвиток», «фінансова архітектура» та «фінансово-економічна безпека» (рис.), що і стало методологічним каркасом для обґрунтування концепції формування та реалізації системи фінансово-економічної безпеки підприємств агропродовольчої сфери в умовах переходу до інноваційної моделі розвитку.

Виходячи з дослідження теоретичного базису фінансово-економічної безпеки можна виокремити два концептуальні напрями щодо її морфологічного трактування, зокрема: статичний, що розглядає фінансово-економічну безпеку як стан, і потоковий, що отримав широке розповсюдження в сучасній теорії та практиці при прогнозуванні ризиків інвестиційної та фінансової діяльності і розглядає фінансово-економічну безпеку як системні відносини, що мають чітко виражений стратегічний напрям. Саме останній концептуальний напрямок, на думку багатьох науковців, закладено в основу наукових досліджень і сучасного уявлення про категорію безпеки в усіх варіантах її прояву, відповідно до якого «безпека» уявляється як об'єктивна дійсність суб'єкта у певних умовах, що ґрунтується на активній взаємодії цього суб'єкта та умов його існування, якими він опанував у процесі власної самореалізації і здатен контролювати [5].

Прихильники потокового підходу І.О. Крюкова, Т.С. Шабатура зазначають, що саме визначення фінансово-економічної безпеки з погляду процесів оптимізації фінансових потоків віддзеркалює фактори часу, доходності та ризику, що є чинниками найбільшого впливу на фінансову діяльність підприємств агропродовольчої сфери та підґрунтям стійкої фінансової архітектури галузі. Так, І.О. Крюкова вказує, що у призмі поточкових концепцій управління, фінансова архітектура агропродовольчої сфери – це сукупність принципів, інструментів та методів інвестиційного забезпечення, форм організації формування, розміщення в активах та використання операційних, інвестиційних та фінансових потоків, що забезпечують фінансово-економічну безпеку, зростання ринкової вартості бізнесу та ефективне функціонування підприємств у довгостроковому періоді.

Фінансова архітектура підприємства, побудована на засадах поточкових концепцій, характеризує господарську діяльність з позицій основних бізнес-процесів та системи їх фінансового забезпечення. Рекомендовано включити до складу фінансової архітектури інноваційного розвитку підприємств агропродовольчої сфери такий набір предметних елементів: механізм управління фінансовими потоками підприємства; система організаційно-економічного забезпечення процесу впровадження інновацій; механізм забезпе-

чення фінансової безпеки інноваційного розвитку; механізм інноваційного розвитку підприємства; стратегія інноваційного розвитку суб'єкта господарювання.

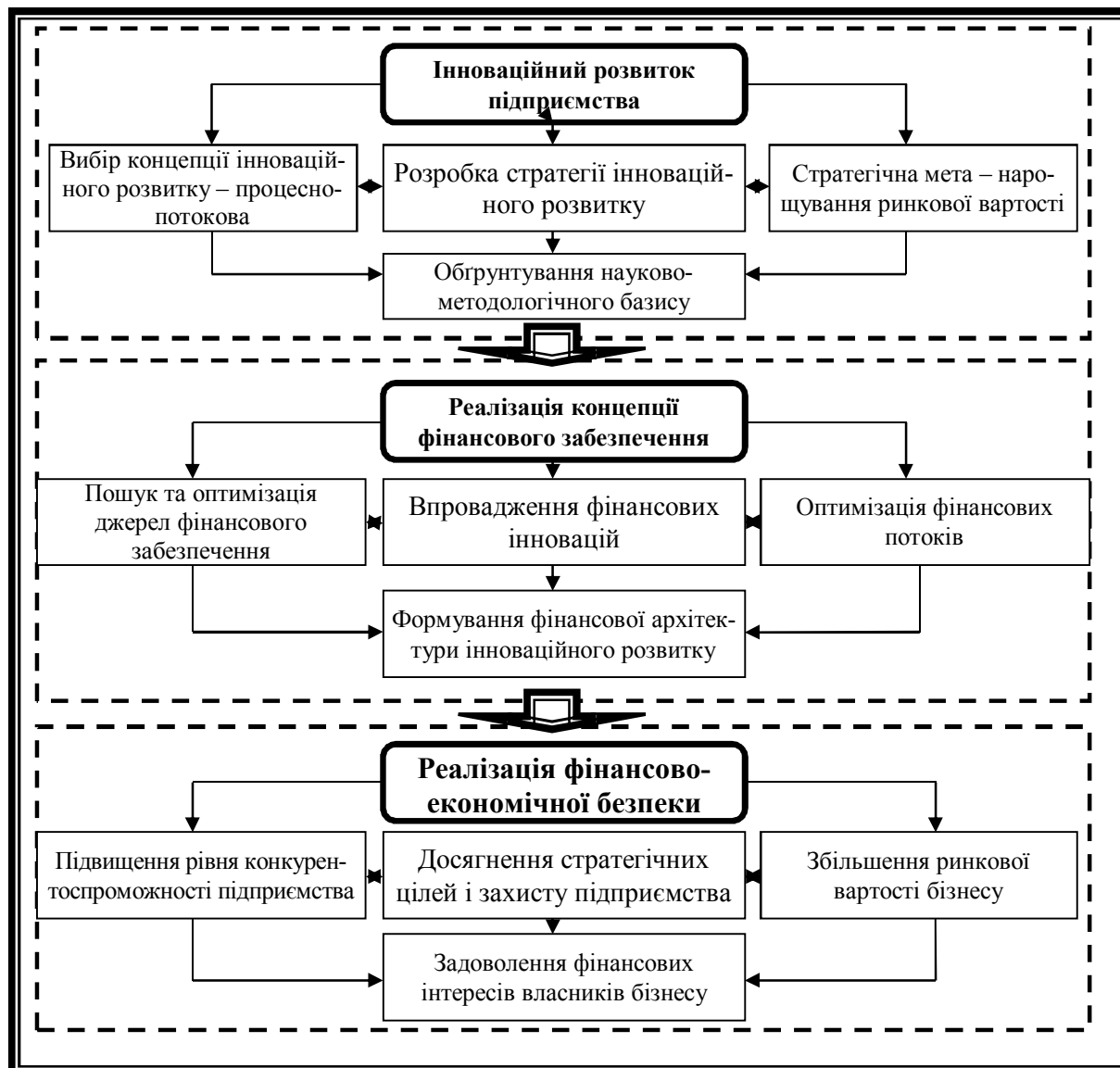

Рис. Схема концепції формування та реалізації системи фінансово-економічної безпеки інноваційного розвитку підприємств агропродовольчої сфери

Висновки і пропозиції. Започатковані економічні перетворення в контексті міжнародних відносин, рівень соціально-економічного забезпечення та фінансової спроможності країни свідчать на користь когнітивних процесів у всіх галузях народного господарства, але найбільш глибокі фінансові потрясіння відчуває агропродовольча сфера. Фінансова неспроможність суб'єктів господарювання, «деградація» фінансово-кредитної сфери в підтримці господарських одиниць, відсутність інструментів страхового ринку, неефективність державних програм визначають негативне екзогенне підґрунтя для розвитку агропромислового комплексу. В таких умовах гострого фінансового дефіциту наріжним каменем підтримки й розвитку стратегічно важливої ланки національної економіки – агропродовольчої сфери, важливим аспектом виступають не лише обсяги, а й механізми формування фінансових потоків та оптимізація фінансової архітектури агропродовольчої сфери на засадах інноваційного розвитку. В цьому контексті концептуальне розуміння фінансово-економічної захищеності бізнесу агропро-

довольчої сфери повинно враховувати проблеми інноваційного розвитку з метою стійкого нарощення ринкової вартості та реалізації економічного потенціалу підприємств.

Список використаних джерел

1. *Бланк И. А.* Управление финансовой безопасностью / И. А. Бланк. – М. : Никацентр, Эльга, 2013. – 776 с.
2. *Хома І. Б.* Вплив фінансово-інвестиційного забезпечення на збереження рівня економічної безпеки підприємств / І. Б. Хома // Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми і перспективи розвитку підприємництва», 11 грудня 2009 р. – Х. : ФОП Павлов М.Ю., 2009. – Т. 1. – С. 49–50.
3. *Хома І. Б.* Управління економічною безпекою підприємств як складовий елемент захисту національної безпеки / І. Б. Хома // Особливості функціонування національних фінансових систем в умовах поглиблення глобалізаційних процесів : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції : у 2 ч. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2010. – Ч. 2. – С. 434–437.
4. *Хома І. Б.* Формування системно-комплексного підходу в оцінці рівня економічної безпеки підприємства / І. Б. Хома // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. – Львів : Вид-во НУ ЛП. – 2008. – № 611. – С. 32–41.
5. *Шкарлет С. М.* Ідентифікація стану економічної безпеки в сучасних умовах інноваційного розвитку підприємств / С. М. Шкарлет // Стратегія розвитку України. – 2007. – № 1–2. – С. 304–315.
6. *Шкарлет С. М.* Еволюція категорії “безпека” в науковому та економічному середовищі / С. М. Шкарлет // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 6. – С. 6–12.
7. *Крюкова І. О.* Формування фінансової безпеки агропромислових підприємств / І. О. Крюкова // Облік і фінанси АПК. – 2012. – № 4 (58). – С. 41–45.
8. *Крюкова І. О.* Фінансова архітектура інноваційного розвитку підприємства АПК / І. О. Крюкова // Соціально-економічний розвиток України в умовах трансформаційних змін: виклики, тенденції, перспективи : [колективна монографія]. – Полтава : ТОВ НВП «Укпромторгсервіс», 2013. – С. 43–52.
9. *Shabatura T.* Financial mechanism of economic security company / I. Grishova, A. Galitsky, T. Shabatura, S. Stoyanova-Koval, V. Zamlynsky, M. Shcherbata, T. Butenko // The collection includes material reports 3rd International Scientific and Practical Conference "Science and Society" held SCIEURO in London 20-21 March 2013. – P. 160–180.
10. *Shabatura T.* The economic security of the enterprise: the nature and components / T. Shabatura, V. Butenko, T. Butenko, M. Shcherbata // The collection includes material reports International Scientific and Practical Conference ["Science progress in European countries: new concepts and modern solutions"], (Stuttgart, Germany. March 28, 2013). – Germany : by ORT Publishing (Germany) in association with the Center For Social And Political Studies "Premier" (Russia), – 2013. – P. 78–80.
11. *Гришова І. Ю.* Розробка заходів управління ризиками фінансової безпеки підприємства / І. Ю. Гришова, Т. С. Шабатура // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2012. – № 2. – С. 15–21.
12. *Гришова І. Ю.* Зміцнення фінансової складової економічної безпеки підприємства / І. Ю. Гришова, Т. С. Шабатура // Облік і фінанси. – 2013. – № 1. – С. 99–105.
13. *Митяй О. В.* Условия и факторы эффективной деятельности аграрных предприятий / О. В. Митяй // Культура народов Причерноморья. – 2013. – № 260. – С. 286–289.
14. *Митяй О. В.* Особенности процесса производства субъектов аграрной отрасли / О. В. Митяй // Инновационные основы устойчивого развития национального хозяйства: материалы Международной научно-практической интернет-конференции, проведенной на базе Университета экономики и предпринимательства (г. Хмельницкий, 23–24 февр. 2012 г.). – Т. : Астон, 2012. – С. 84–87.
15. *Гришова І. Ю.* Державна підтримка регіональних програм інноваційного розвитку [Електронний ресурс] / І. Ю. Гришова, В. А. Замлинський, В. В. Кужель // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 2. – С. 201–206. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html>.
16. *Чирва О. Г.* Зарубежный опыт развития повышения конкурентоспособности пищевых предприятий Украины / О. Г. Чирва // Азимут научных исследований экономика и управление. – Тольятти, 2013. – № 1(2). – С. 31–35.

УДК 658.152

К.В. Голуб, аспірант

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ

К.В. Голуб, аспірант

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМОЙ УКРАИНЫ

Kseniia Holub, PhD student

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

CONCEPTUAL FRAMEWORK ANTICRISIS MANAGEMENT OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE

Розглянуто концептуальні питання протидії впливу наслідків економічної кризи на банківський сектор економіки України з метою підвищення результативності його функціонування та створення необхідних умов для зміцнення фінансового потенціалу національної економіки країни загалом. Проаналізовано структуру та динаміку золотовалютних резервів України та виявлено основні макроекономічні причини їх зміни. З метою підвищення результативності функціонування банківської системи країни, усунення факторів негативного впливу запропонована система принципів її антикризового управління.

Ключові слова: банківська система, антикризове управління, економічна криза, тіньова економіка, банківські послуги.

Рассмотрены концептуальные вопросы противодействия влиянию последствий экономического кризиса на банковский сектор экономики Украины с целью повышения результативности его функционирования и создания необходимых условий для укрепления финансового потенциала национальной экономики страны в целом. Проанализированы структура и динамика золотовалютных резервов Украины и выявлены основные макроекономические причины их изменения. С целью повышения результативности функционирования банковской системы страны, устранения факторов негативного влияния предложена система принципов ее антикризисного управления.

Ключевые слова: банковская система, антикризисное управление, экономический кризис, теневая экономика, банковские услуги.

The article discusses the conceptual issues of combating the impact of the economic crisis on the banking sector of Ukraine in order to improve the effectiveness of its operations and create the necessary conditions for strengthening the financial capacity of the national economy as a whole. The structure and dynamics of reserves Ukraine and identifies the main causes of macroeconomic changes. To improve the efficiency of the banking system of the country, eliminating factors of negative impact, the proposed system principles of crisis management.

Key words: banking system, crisis management, the economic crisis, the shadow economy, banking services.

Постановка проблеми. Функціонування банківського сектору економіки перебуває у тісному взаємозв'язку зі станом національної економіки, має безпосередній вплив на результативність функціонування як окремих галузей та суб'єктів господарювання, так і індивідуальних домогосподарств. Сучасний стан банківської системи України характеризується низьким рівнем протидії наслідкам економічних криз, які носять як національний, так і глобальний характер. Відсутність належної системи протидії кризовим явищам у банківській системі України впливає на зниження ефективності його функціонування, спричиняє втрату довіри до банківського сектору провідних галузей економіки, а також сприяє скороченню депозитної бази та підтримки достатнього обсягу капіталу. Проте питання антикризового управління вітчизняною банківською системою перебуває не лише у площині банківського сектору, що обумовлено її визначальним впливом на фінансове забезпечення національної економіки, стан міжнародних розрахунків, а й значним впливом політичних та соціальних чинників на процеси її функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однак необхідність посилення антикризового управління в банківській системі України не викликає сумнівів у більшості вчених, провідних фахівців галузі, а також безпосередніх споживачів банківських послуг. Різноманітні аспекти функціонування та розвитку вітчизняної банківської системи знайшли своє відображення у працях О.І. Воробйової, О.А. Кириченко, В.М. Кочеткова, А.М. Мороза, М.І. Савлука, А.М. Цугуняна, Ф.І. Шпиг, а також зарубіжних науковців Н. Bierman, S. Smidt та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність значних досліджень у сфері управління банківською системою, про що свідчить широкий перелік наукових публікацій, питання його антикризового регулювання в сучасних економічних умовах потребують подальшого дослідження та систематизації.

Мета статті. Метою цього дослідження є обґрунтування необхідності розроблення системи заходів антикризового управління банківською системою України з метою підвищення результативності її функціонування та створення необхідних умов для комплексного забезпечення реального сектору національної економіки банківськими послугами.

Виклад основного матеріалу. Функціонування вітчизняної економіки протягом багатьох останніх років відбувається в умовах економічної та політичної нестабільності, що має практичне відображення на результативності діяльності всіх галузей економіки, повноті виконання державою власних повноважень щодо економічного розвитку країни та соціального забезпечення її суспільства. Особливу чутливість до політичної та економічної нестабільності країни має банківський сектор, який першочергово акумулює наявні загрози та реагує на ризики, що виникають.

За визначенням В.В. Коваленко, банківська криза – це невід’ємна риса ринкової економіки, яка супроводжує процес поступового розвитку суспільства [4, с. 146].

На думку П.В. Труніна, банківські кризи пов’язані з неспроможністю банків виконувати свої зобов’язання та з активним державним втручанням, спрямованим на запобігання кризовим явищам [9, с. 46].

А.І. Степаненко зазначає, що банківська криза характеризується різким зростанням частки сумнівної та безнадійної заборгованості у кредитних портфелях банків, зростанням їх збитків у зв’язку з переоцінкою непокритої ринкової позиції, зменшенням реальної вартості банківських активів [8].

О.О. Кузьмич зазначає, що банківська криза – це стрімке та масштабне погіршення якості діяльності великої кількості банків, що проявляється в нездатності значної кількості кредитних організацій, а нерідко банківської системи загалом виконувати свої об’єктивно необхідні функції в економіці, здійснювати банківські операції та забезпечувати власний поступальний розвиток [6, с. 53].

Узагальнюючі сучасні погляди на цю дефініцію, вважаємо що під банківською кризою слід розуміти процес системного порушення фінансової стабільності банківських установ, який проявляється у скороченні якісних та кількісних показників результативності їх функціонування.

Зважаючи на різноманітність загроз, що виникають у банківському секторі, а також на необхідність постійного пошуку можливих важелів та інструментів протидії ним, особливої актуальності в роботі банківських установ набуває антикризове управління.

Нині в сучасній економічній літературі існують різні підходи до трактування дефініції «антикризове управління в банківському секторі економіки».

В. О. Джулай розглядає антикризове управління в банківському секторі економіки як динамічну систему і як комплекс заходів, що уможлиблює нейтралізацію дестабілізуючих чинників та повернення у стан рівноваги за умови коливань функціонування банківського сектору в межах основних параметрів його стійкості [2, с. 7].

О.А. Чигринець зазначає, що антикризове управління банківською системою являє собою систему управлінських заходів та рішень щодо діагностики, попередження, нейтралізації і подолання кризових явищ та їх причин у банківській системі [10].

О.П. Градов розглядає антикризове управління як аналіз стану макро- та мікросередовища та вибір місії банку, пізнання економічних механізмів виникнення кризових явищ та створення системи сканування зовнішнього та внутрішнього середовища банку з метою раннього розпізнавання «слабких сигналів» про загрозу наближення кризи [1, с. 104].

О.Г. Коренева пропонує розглядати антикризове управління діяльністю банку як комплекс заходів щодо виявлення факторів, які спричиняють кризу, профілактики, своєчасної діагностики, попередження і нейтралізації кризових явищ, спрямований на досягнення цілей діяльності банківської установи, реалізацію стратегії та прогресивний його розвиток [5, с. 4].

Підсумовуючи наявні трактування, пропонуємо розглядати антикризове управління банківським сектором як комплексну систему дій органів державної влади та фінансово-кредитних установ, спрямовану на попередження кризових явищ та усунення можливих наслідків кризи з метою забезпечення платоспроможності, ефективності та надійності функціонування банківської системи країни.

У 1997 р. Міжнародний банк розрахунків (МБР) вирішив проблему ідентифікації банківської кризи. За визначенням МБР, можна вважати, що банківська криза відбулася, якщо у країні спостерігається прояв хоча б одного з чотирьох чинників:

- проблемні активи банків становлять більше 2 % ВВП країни;
- сума коштів, необхідних для порятунку банківської системи, перевищує 2 % ВВП;
- у банківському секторі націоналізація набула масового характеру, банківські депозити заморожені, а влада запроваджує «банківські канікули»;
- центральний банк гарантує виплати населенню за всіма банківськими депозитами, не забезпечуючи своїх гарантій матеріально [3].

Відповідно до діючих чинників вітчизняна банківська система має характерні ознаки кризи, що підтверджується станом золотовалютних резервів та результативністю її функціонування (табл. 1).

Протягом 2007–2013 років відбулось значне зменшення фактичного обсягу золотовалютних резервів Національного банку України з 32 462,1 млн дол США до 23 143,8 млн дол США за відповідний період, або на 28,7 %. Це в першу чергу було пов'язано з виконанням державою власних боргових зобов'язань, включаючи здійснення платежів на користь Міжнародного валютного фонду, а також реалізації заходів щодо підтримання рівноваги на валютному ринку.

Таблиця 1

Стан золотовалютних резервів та результативність функціонування банківської системи України за 2007–2013 роки

Роки	Золотовалютні резерви (млн дол)	Обсяг валового внутрішнього продукту (млн грн)	Фінансовий результат функціонування банківської системи (млн грн)
2007	32 462,1	720 731,0	6 620,0
2008	31 543,3	948 056,0	7 304,0
2009	26 505,0	913 345,0	-38 450,0
2010	34 570,0	1 082 569,0	-13 027,0
2011	31 795,5	1 302 079,0	-7 708,0
2012	24 546,0	1 408 889,0	4 899,0
2013	23 143,8	1 445 000,0	1 436,0

Джерело: складено на основі даних Національного банку України.

Проте збереження такої тенденції щодо скорочення обсягів золотовалютних резервів погіршить стан платіжного балансу та негативно вплине на економіку країни в цілому. Крім того, враховуючи дані, наведені в табл. 1, можна стверджувати, що скорочення золотовалютних резервів НБУ має негативний вплив і на результативність функціонування банківської системи країни. Так, фінансовий результат функціонування банківської системи скоротився з 6620 млн грн у 2007 році до 1436 млн грн у 2013 році, або на 78,3 %.

Окремо необхідно зазначити, що протягом 2009–2011 років функціонування банківської системи України було збитковим, що підтверджує актуальність цього дослідження. Скорочення результативності функціонування банківської системи України певним чином знайшло відображення і на обсягах операцій з рефінансування банків (табл. 2).

Таблиця 2

Операції Національного банку України з рефінансування банків за 2012–2013 роки

Показники	2012		2013	
	млн грн	% до загальної суми	млн грн	% до загальної суми
Загальний обсяг операцій, з них:	97 554,3	100,0	71 498,2	100,0
- через операції прямого репо	56 622,0	58,0	35 970,7	50,3
- кредити, надані через проведення тендерів	11 948,9	12,3	13 799,1	19,3
- через механізм постійно діючої кредитної лінії рефінансування овернайт	25 583,4	29,3	19 770,4	27,7
- через надання стабілізаційних кредитів	400,0	0,4	1958,0	2,7
Повернено кредитів	93 588,6	95,9	70 506,4	98,6

Джерело: складено на основі даних Національного банку України.

Загальний обсяг операцій Національного банку України з рефінансування банків протягом 2012–2013 років скоротився на 26 056,1 млн грн, або на 26,7 %. У структурі загального обсягу операцій з рефінансування значного зменшення зазнали операції прямого репо з 56 622,0 млн грн у 2012 році до 35 970,7 млн грн у 2013 році, а також операцій здійснені через механізм постійно діючої кредитної лінії рефінансування овернайт – на 5813,0 млн грн за відповідний період. Проте відбулось збільшення обсягу кредитів наданих через проведення тендерів з 11 948,9 млн грн у 2012 році до 13 799,1 млн грн у 2013 році, а також стабілізаційних кредитів, темп росту яких за відповідний період становить 489,5 %.

Реалізація антикризового управління банківською системою повинна бути підпорядкована системі принципів, основними серед яких є:

- результативності – здійснення антикризового управління повинно бути спрямоване на забезпечення стабільного розвитку, надійності, ліквідності і рентабельності банківської системи країни;
- цільового фінансування – неможливість використання фінансових ресурсів, передбачених для виявлення ознак кризи та нівелювання її наслідків на інші цілі, незалежно від соціальної, економічної чи політичної ситуації у країні;
- системності – здійснення антикризового управління банківською системою має охоплювати всі наявні та приховані загрози, а також сприяти формуванню комплексу необхідних заходів для попередження кризи та швидкого реагування на її можливі наслідки;
- функціональності – необхідність обов'язкового розподілу функціональних обов'язків антикризового управління банківською системою між Національним банком України, органами державної та місцевої влади, фінансово-кредитними установами з метою забезпечення швидкого реагування на можливі прояви та наслідки кризи;
- інтегрованості – механізм антикризового управління банківською системою має бути інтегрований у стратегію сталого розвитку економіки країни та виступати її ключовою складовою.

Висновки і пропозиції. Застосування дієвого антикризового управління банківською системою незалежно від наявності реальних загроз її функціонування нині є обов'язковою умовою її життєдіяльності. Значна інтегрованість національних економік, з одного боку, відкрила нові можливості для співпраці, створила умови для залучення та розміщення капіталів, посилила міжгосподарські зв'язки, проте з іншого – створила

умови для посилення чутливості економічних систем, що насамперед впливає на функціонування банківського сектору. Це в свою чергу вимагає створення адаптованої до сучасних вимог, динамічної системи антикризового управління банківською системою країни з метою запобігання поширення наслідків кризи на результативності функціонування як окремих галузей, так і економіки країни загалом.

Список використаних джерел

1. Градов А. П. Стратегия и тактика управления фирмой : учебник для вузов / А. П. Градов, Б. И. Кузин. – СПб. : Специальная литература, 1996. – 398 с.
2. Джулай В. О. Антикризове управління в банківському секторі економіки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук / В. О. Джулай. – К., 2011. – 21 с.
3. Золотовалютні резерви України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infolight.org.ua/charts/zolotovalyutni-rezervi-ukrayini-u-1999-2013-rokah>.
4. Коваленко В. В. Банківська криза та інструменти антикризового управління / В. В. Коваленко, О. Г. Коренева, О. В. Крухмаль // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 2(92). – С. 144–150.
5. Коренева О. Г. Формування системи антикризового управління в банківських установах [Електронний ресурс] / О. Г. Коренева // Ефективна економіка. – 2012. – № 5. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1150>.
6. Кузьмич О. О. Сутність державного антикризового управління банківським сектором / О. О. Кузьмич // Вісник Академії митної служби України. Серія: Державне управління. – 2010. – № 1. – С. 49–56.
7. Ларионов И. К. Антикризисное управление. Общие основы и особенности России : учебное пособие / И. К. Ларионов, Н. И. Брагин. – М. : Дашков и К, 2001. – 247 с.
8. Степаненко А. І. Макроекономічні фактори банківських криз / А. І. Степаненко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2009. – Вип. 26. – С. 142–152.
9. Трунин П. В. Мониторинг финансовой стабильности в развивающихся экономиках (на примере России) / П. В. Трунин, М. В. Каменских. – М. : ИЭПП, 2007. – 106 с.
10. Чигринець О. А. Використання інструментів антикризового управління банківською системою України / О. А. Чигринець // Збірник наукових праць ДЕГУТ. – 2009. – Вип. 13.
11. Щербань І. О. Теоретичні основи механізму антикризового управління діяльністю посередницьких підприємств / І. О. Щербань // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 4. – С. 54–60.
12. Bierman, H. The capital budgeting Decision: Economic Analysis of Investment Project / H. Bierman, S. Smidt. – 9th edition. – London : Routledge, 2006. – 442 p.

УДК 336.717

Н.П. Поляк, здобувач

Університет банківської справи НБУ, м. Київ, Україна

БАНКІВСЬКЕ КРЕДИТУВАННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ**Н.П. Поляк**, соискатель

Университет банковского дела НБУ, г. Киев, Украина

БАНКОВСКОЕ КРЕДИТОВАНИЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ**Nataliia Poliak**, candidate

The University of Banking of the National Bank of Ukraine, Kyiv, Ukraine

BANK LENDING: CURRENT SITUATION AND PROBLEMS OF TODAY

Проаналізовано та досліджено сучасний стан ринку банківського кредитування в Україні, а також розроблено практичні рекомендації щодо його подальшого розвитку. Визначено, що кредит є важливим джерелом фінансування капітальних вкладень і відіграє дуже важливу роль у процесі розширеного відтворення, а безпосередньо банківський кредит виступає однією з провідних форм кредитування як суб'єктів господарювання, так і населення. Доведено, що лише в умовах ринкової економіки всі прояви ролі банківського кредиту розкриваються в повному обсязі, а в умовах трансформації економіки кредит може відігравати як позитивну, так і негативну роль. За результатами аналізу визначено, що вітчизняний ринок банківських кредитів за останні роки характеризується поступовим зростанням кредитного портфелю. Проте встановлено, що незважаючи на зростання обсягів кредитних портфелів комерційних банків, спостерігається тенденція до зниження ефективності кредитної діяльності банків.

Ключові слова: комерційний банк, кредит, кредитування, кредитний портфель, реальний сектор економіки.

Проанализировано и исследовано современное состояние рынка банковского кредитования в Украине, а также разработаны практические рекомендации по его дальнейшему развитию. Определено, что кредит является важным источником финансирования капитальных вложений и играет очень важную роль в процессе расширенного воспроизводства, а непосредственно банковский кредит выступает одной из ведущих форм кредитования как субъектов хозяйствования, так и населения. Доказано, что только в условиях рыночной экономики все проявления роли банковского кредита раскрываются в полном объеме, а в условиях трансформации экономики кредит может играть как положительную, так и отрицательную роль. По результатам анализа установлено, что отечественный рынок банковских кредитов за последние годы характеризуется постепенным ростом кредитного портфеля. Однако установлено, что несмотря на рост объемов кредитных портфелей коммерческих банков, наблюдается тенденция к снижению эффективности кредитной деятельности банков.

Ключевые слова: коммерческий банк, кредит, кредитование, кредитный портфель, реальный сектор экономики.

Analyzed and researched the current state of bank lending market in Ukraine, as well as practical recommendations for its further development. Determined that the credit is an important source of funding for capital investment and plays a very important role in the process of expanded reproduction, and direct bank loan serves one of the major forms of credit as business entities and households. It is proved that only a market economy all manifestations as bank loans are disclosed in full, and in the economic transformation credit can play both positive and negative role. The analysis determined that the domestic market of bank loans in recent years, characterized by a progressive increase in the loan portfolio. However, found that despite the increase in the loan portfolio of commercial banks, there is a tendency to reduce the effectiveness of banks' credit activity.

Key words: commercial bank, credit, loans, loan portfolio, the real economy.

Постановка проблеми. У період трансформаційних перетворень економічної системи України одним з основних завдань банківської системи є створення сприятливих умов для безперервного відтворювального процесу, перш за все, через задоволення потреби суб'єктів господарювання в позичковому капіталі. Особливо актуальна ця проблема тому, що в сучасних умовах система банківського кредитування не повністю задовольняє потреби економіки: істотно проявляє себе дефіцит позичкового капіталу, що зумовлено низькими доходами домогосподарств, недостатньою ефективністю економіки, впливом капіталу за кордон, наявністю значних «тіньових» коштів поза банківською системою. Це, у свою чергу, зумовлює застосування недостатньо ефективних методів кредитування. Тривалий час у вітчизняній банківській практиці переважає короткострокове кредитування, в той час як частка середньо- і особливо довгострокових кредитів є досить низькою, кредит здебільшого використовується для покриття дефіциту оборотного капіталу і мало впливає на здійснення структурних зрушень, підвищення науково-технологічного рівня виробництва, конкурентоспроможності продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці банківського кредитування присвячено чимало праць вітчизняних економістів: В. Базилевича, З. Васильченко, В. Вітлінського, А. Гальчинського, А. Гриценка, Б. Івасіва, Т. Ковальчука, В. Лагутіна, Б. Луціва, І. Лютого, В. Міщенко, А. Мороза, С. Мочерного, М. Пуховкіної, В. Стельмаха, М. Савлука, А. Чухна, С. Циганова та інших. Окремі аспекти проблем банківського інвестиційного кредитування юридичних осіб у своїх працях досліджували О. Вовчак, О. Пересада, В. Кравченко, Т. Майорова, І. Будник тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні наукові дослідження аспектів банківського кредитування, досить багато проблем так і залишаються невирішеними. Зокрема, постає питання пошуку нових напрямків розвитку ринку банківських кредитів в умовах політичної та економічної нестабільності. Тому, враховуючи динамічний розвиток світової та вітчизняної економіки, розвиток фінансових ринків, ця тема потребує подальших вивчень та узагальнень.

Мета статті полягає в аналізі та дослідженні сучасного стану ринку банківського кредитування в Україні, а також у розробленні практичних рекомендацій щодо його подальшого розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. У ринковій економіці роль кредиту найбільшою мірою проявляється в оптимізації пропорцій суспільного відтворення. Таким чином, за допомогою кредитного механізму досягається саморегуляція економічної системи, вирівнюється норма прибутку за різними галузями народного господарства тощо. Кредит сприяє концентрації та централізації капіталу. Надзвичайно важливою роль кредиту є у забезпеченні науково-технічного прогресу та обслуговуванні інноваційного процесу. Кредит є важливим джерелом фінансування капітальних вкладень і відіграє дуже важливу роль у процесі розширеного відтворення. Банківський кредит виступає однією з провідних форм кредитування як суб'єктів господарювання, так і населення [5].

Кредитування є однією з традиційних банківських операцій. Можна говорити про виняткове значення таких операцій для банку, адже прибутки від їх здійснення не лише займають одну з провідних місць у структурі банківських доходів, а й багато в чому формують загальну стратегію розвитку установи.

На сучасному етапі економічного розвитку одним з важливих шляхів виходу України із кризового стану займає удосконалення та подальший розвиток банківського кредитування. Підвищення ефективності банківського сектору країни – одна з актуальних, гострих і складних проблем, яка є на сьогодні. Адже в умовах сьогодення банківські установи дещо уповільнили свою діяльність на ринку кредитування, що є безумовним наслідком економічних та політичних процесів, які похитнули економіку не тільки нашої держави [3].

Роль, яку відіграє банківський кредит у розвитку економіки країни, залежить передусім від ступеня розвитку економічних відносин. Лише в умовах ринкової економіки всі прояви ролі банківського кредиту розкриваються в повному обсязі. В умовах трансформації економіки кредит може відігравати як позитивну, так і негативну роль [2].

Позитивна роль банківського кредиту розкривається за такими напрямками: вплив на розвиток та структурний склад видів економічної діяльності, сприяння розвитку діяльності суб'єктів господарювання, підвищення платоспроможності населення, скорочення витрат обігу через створення кредитних документів [2].

Кредитування економіки в Україні здійснюється комерційними банками. За офіційними даними НБУ, станом на 01.10.2014 року в Україні зареєстровано 168 банків (публічні акціонерні товариства, з них з іноземним капіталом 51), що на 14 менше ніж на початок 2010 року. Це пояснюється ліквідацією фінансово нестійких банків та впливом іноземного капіталу з банківської системи України – частка іноземного капіталу у

статутному капіталі банків скоротилась від 41,9 % в 2011 р. до 32 % (на перше жовтня) у 2014 р. Спостерігається згорання діяльності банків з іноземним капіталом на роздрібних ринках і переорієнтація їх на корпоративний сегмент; разом з тим деякі банки через несприятливу ділову атмосферу залишають український банківський ринок [1].

Варто звернути увагу на те, як вплинула політична та економічна криза в Україні на ринок банківського кредитування. Деякі банки майже повністю припинили кредитування, маючи сумніви у довгостроковій платоспроможності потенційних позичальників, але таких небагато. Переважна більшість банків України активно кредитує фізичних осіб на споживчі потреби.

Сьогодні ми спостерігаємо зростання кількості виданих кредитів у порівнянні з початком 2010 року на більш як 30 %, що становить 232 786,0 млн грн (табл.).

Таблиця

Кредити, надані комерційними банками України у 2009–2014 роках, млн грн

Кредити надані	2009	2010	2011	2012	2013	01.10.2014
Всього	747 348	755 030	825 320	815 327	911 402	982 134
У тому числі:						
- кредити, що надані суб'єктам господарювання	474 991	508 288	580 907	609 202	698 777	758 186
- кредити, надані фізичним особам	222 538	186 540	174 650	161 775	167 773	175 233

Джерело: складено автором за [4].

Протягом 2013 року обсяг клієнтського кредитного портфеля збільшився на 11,78 % та станом на 1 січня 2014 року становив 911,4 млрд грн (рис. 1). Разом з тим насиченість економіки України кредитними вкладеннями протягом 2013 року порівняно з аналогічним періодом минулого року є вищою, що, у свою чергу, є наслідком більш прискореного зростання клієнтського кредитного портфеля порівняно з ВВП (темп приросту ВВП за результатами 2013 року становив 3,1 %). Так, за результатами 2013 року співвідношення наданих кредитів до ВВП становило 62,64 % (57,77 % станом на 01.01.2013 р.) [1].

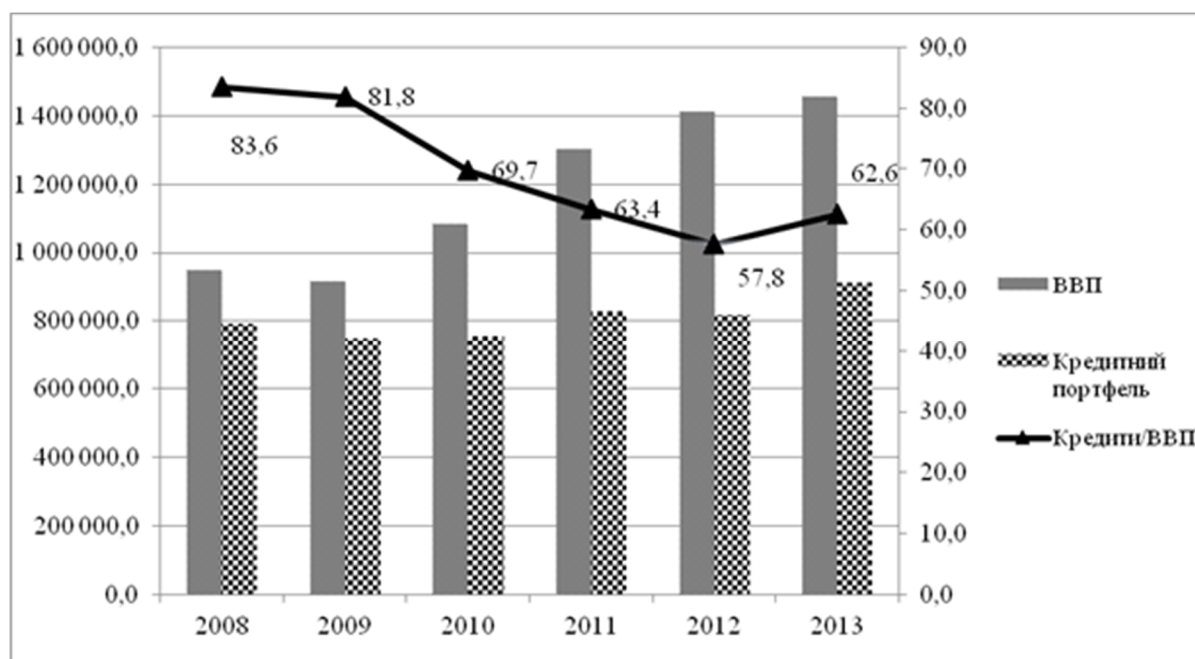

Рис. 1. Співвідношення кредитів до ВВП, %, млн грн

Джерело: складено автором за [4].

Комерційні банки поступово збільшують обсяги кредитування реального сектору економіки. Обсяг кредитів, наданих в економіку, збільшився за минулий рік майже на 29 млрд грн, або на 5 % – до 610 млрд грн (рис. 2):

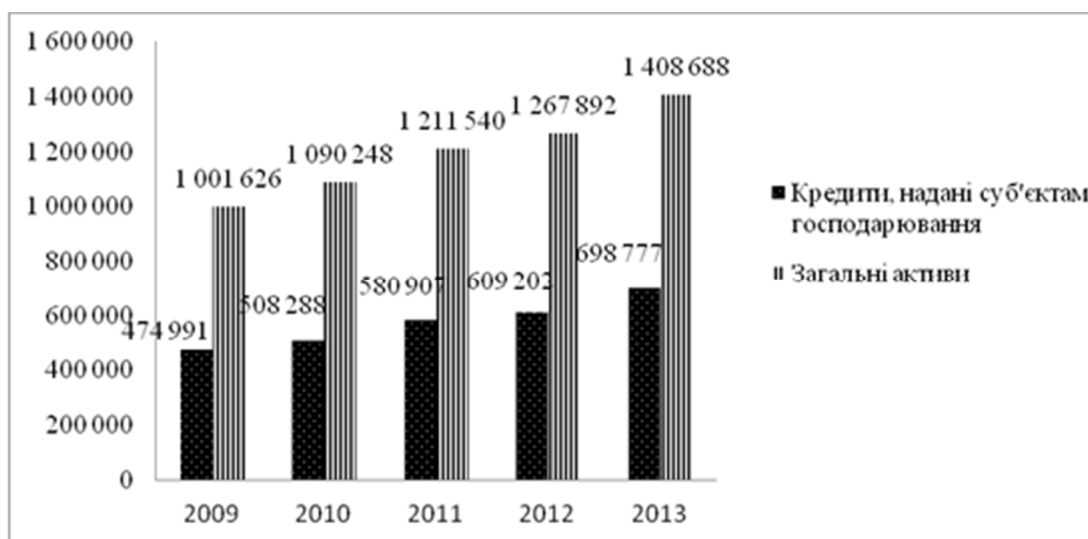

Рис. 2. Динаміка змін кредитування реального сектору економіки комерційними банками у 2009–2013 рр.
Джерело: складено автором за [4].

Зростання обсягів наданих кредитів у розрізі суб'єктів кредитування зображено на діаграмі (рис. 3), з якої видно, що протягом досліджуваного періоду кредити юридичним особам становили 75 % у загальній кількості, а фізичним – 25 %.

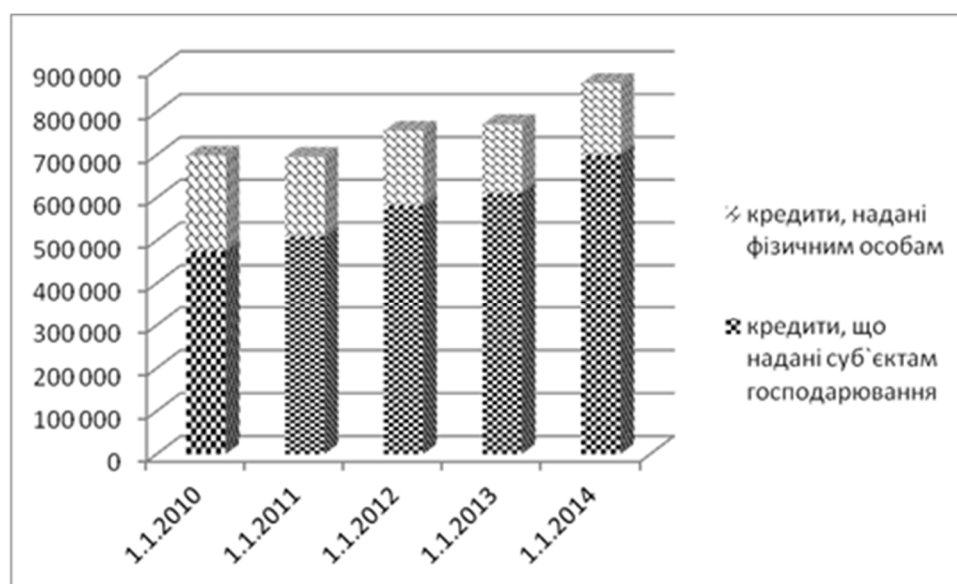

Рис. 3. Динаміка надання кредитів комерційними банками України у 2009–2013 роках, млн грн
Джерело: складено автором за [4].

Розглянемо розподіл кредитів, що надавалися за останні 2 роки юридичним особам, за видами економічної діяльності. Як бачимо з діаграми (рис. 4), то суттєвих змін не відбулося. Як і у 2012 році, у 2013 36 % кредитів, наданих суб'єктам господарювання, були спрямовані у сферу торгівлі, на потреби переробної промисловості – 21 %, операції з нерухомістю – 17 %, тоді як у будівництво, сільське господарство та транспорт – близько 6 %. Такий розподіл є абсолютно логічним, адже торгівля нерозривно пов'язана з кредитно-фінансовою системою країни [4].

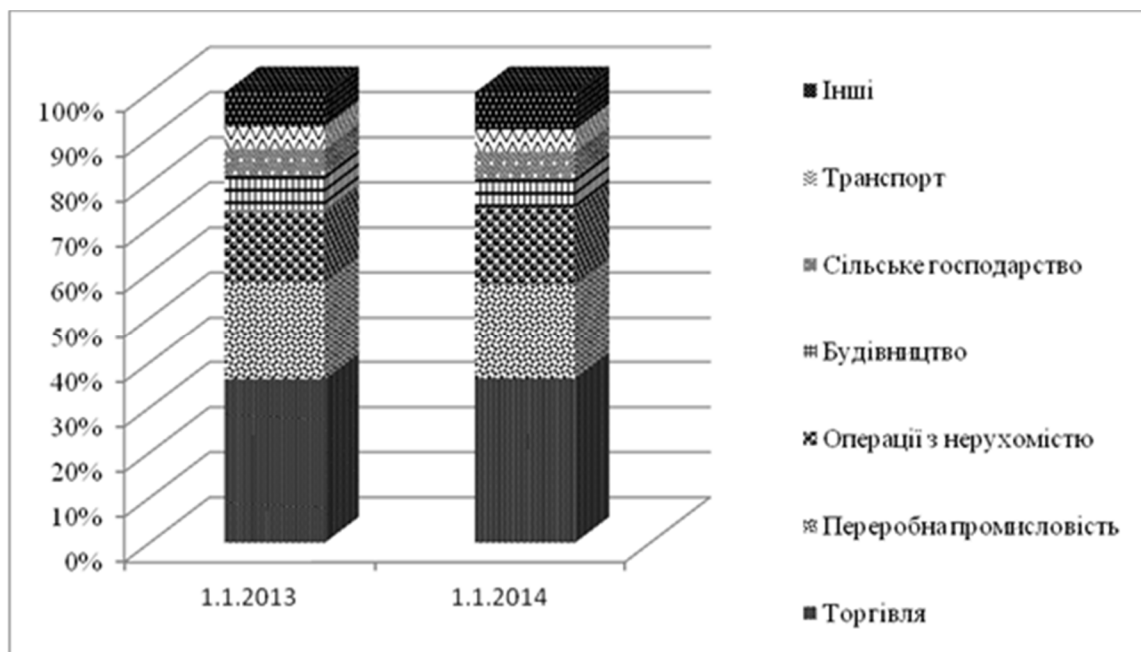

Рис. 4. Структура наданих кредитів юридичним особам за видами економічної діяльності у 2009–2013 роках, %

Джерело: складено автором за [4].

Найбільша питома вага інвестиційних кредитів юридичним особам у розрізі валют належить кредитам у доларах США. При цьому депозити підприємств і населення у валюті на кінець 2009 року становили 47 % від всіх депозитів, або 154,2 млрд грн, кредити у валюті – 51,2 %, або 367,8 млрд грн.

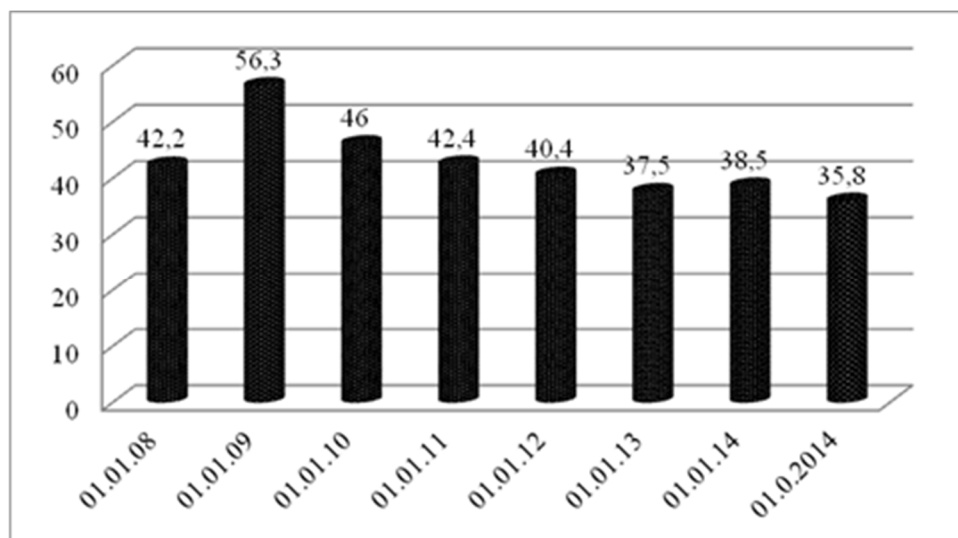

Рис. 5. Динаміка кредитів в економіку та населенню в іноземній валюті за 2008–2014 роки, млрд дол США
Джерело: складено автором за [4].

За досліджуваний період відбулися також і зміни в динаміці проблемної заборгованості за наданими кредитами. Як видно з діаграми (рис. 6), у порівнянні з початком 2011 року вона має тенденцію до зменшення, що є наслідком зниження обсягу прострочених кредитів та зростання кредитного портфеля банків.

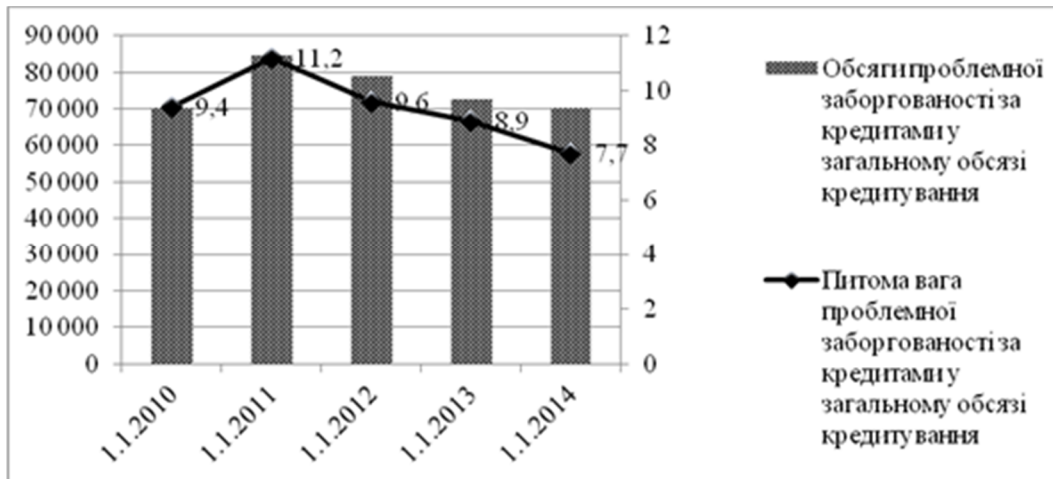

Рис. 6. Динаміка проблемної заборгованості за наданими кредитами у 2009–2013 роках, млн грн
Джерело: складено автором за [4].

Саме економічна природа кредитних операцій банків, як ризикового виду діяльності, обумовлює наявність у кредитному портфелі прострочених та сумнівних кредитів, що потребує розроблення та впровадження додаткових заходів попередження або унеможливлення кредитних ризиків при реалізації ефективного управління [3].

За результатами дослідження можна виділити фактори, які обумовлюють привалювання участі банківських установ у кредитуванні реального сектору економіки порівняно з іншими фінансово-кредитними установами:

- зацікавленість банківських установ у динамічному розвитку підприємств реального сектору економіки та стабільному економічному середовищі загалом;
- банки є універсальними фінансовими організаціями, які надають значну кількість послуг в інвестиційній сфері;
- банки мають достатню інформацію для оцінювання реального фінансового стану підприємства, володіють інформацією для управління його фінансовими потоками, завдяки чому можуть контролювати та регулювати його діяльність;
- банки мають і використовують змішаний за джерелами капітал [5].

Як бачимо, ринок банківського кредитування в Україні сьогодні знаходиться на стадії активізації, про що свідчить тенденція до зростання кредитних портфелів комерційних банків. І це не дивно, оскільки здатність кредитного ринку ефективно розподіляти фінансові ресурси між потенційними позичальниками відповідно до потреб фінансування економіки – важлива умова забезпечення стабільного економічного зростання.

Висновки. Аналіз банківського кредитування свідчить, що постійно вдосконалюються його методи та механізми, що є важливою передумовою економічного зростання в Україні. Та, щоб розвиток економіки мав інноваційну спрямованість, цього замало, необхідно створювати такі умови, за яких би відбувалося зростання довгострокових кредитів, які б спрямовувалися не в поточну, а в інвестиційну діяльність. Водночас ці процеси відбуваються надзвичайно повільно, особливо у сфері кредитування суб'єктів господарювання, а от кредитування домогосподарств, навпаки, має позитивні тенденції, оскільки його переважною формою є іпотечне кредитування житла. Та варто відзначити, що співвідношення між кредитуванням суб'єктів господарювання та кредитуванням домогосподарств, хоча й має позитивні тенденції до збільшення питомої ваги останнього, однак залишається на незначному рівні порівняно з країнами з ринковою економікою.

Встановлено, що останнім часом спостерігається тенденція до зниження ефективності кредитної діяльності банків, що обумовлено такими причинами: скорочення маржі між відсотковими ставками банків за кредитами та обліковою ставкою НБУ; зростання

проблемних кредитів та резервів на покриття збитків за кредитними операціями, зростання мультиплікатора капіталу банків, яке призвело до зниження дохідності активів банку.

Вважаємо, що для стабільної та безперебійної діяльності банківського сектору, перш за все, необхідно удосконалити організаційний та фінансово-економічний механізм банківської системи України, збільшити обсяги банківських кредитів та вдосконалити бізнес-планування фінансової та операційної діяльності.

Список використаних джерел

1. *Бюлетень* НБУ. – 2014. – № 6 (255). – С. 24.
2. *Жукова Н. К.* Сучасний стан ринку банківських кредитів в Україні / Н. К. Жукова, Н. В. Зражевська // *Економічний часопис* – XXI. – 2011. – № 5–6. – С. 54–57.
3. *Кузнєцова Л. В.* Роль банківського кредитування у фінансовому забезпеченні розвитку реального сектора економіки України / Л. В. Кузнєцова // *Економічний простір*. – 2008. – № 20/1. – С. 107–115.
4. *Офіційна статистична інформація* Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
5. *Підвищення ролі банківської системи в економічному зростанні* : матеріали наук.-практ. конф. 18–19 листопада 2004 р. / наук. ред. А. Мороз. – К. : КНЕУ, 2004. – 496 с.

УДК 336.132.1(477)

О.М. Сидоренко, мол. наук. співроб.

Національний університет державної податкової служби України, м. Ірпінь, Україна

КЛЮЧОВІ НЕДОЛІКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ В РОБОТІ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ УКРАЇНИ

А.Н. Сидоренко, мл. науч. сотр.

Национальный университет государственной налоговой службы Украины, г. Ирпень, Украина

КЛЮЧЕВЫЕ НЕДОСТАТКИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ В РАБОТЕ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ УКРАИНЫ

Oleksii Sydorenko, junior researcher

National State Tax Service University of Ukraine, Irpin, Ukraine

KEY WEAKNESSES OF FUNCTIONING OF THE ORGANIZATIONAL MECHANISM IN THE AREA OF MANAGEMENT OF STATE FINANCIAL CONTROL SYSTEM OF UKRAINE

На основі аналізу наукової літератури та емпіричних джерел згруповано ключові недоліки організаційного управлінського механізму в роботі системи державного фінансового контролю України, розкрито внутрішній зміст кожного з них, показано взаємозв'язки між ними та проаналізовано їх вплив на загальну ефективність функціонування системи.

Ключові слова: державний фінансовий контроль, система державного фінансового контролю України, організаційний механізм державного управління, недоліки.

На основі аналізу наукової літератури та емпіричних джерел сгрупированы ключевые недостатки организационного управленческого механизма в работе системы государственного финансового контроля Украины, раскрыто внутреннее содержание каждого из них, приведены взаимосвязи между ними и проанализировано их влияние на эффективность функционирования системы.

Ключевые слова: государственный финансовый контроль, система государственного контроля Украины, организационный механизм государственного управления, недостатки.

On the basis of doctrinal and empirical sources the author proposes the separation of different weaknesses in organizational mechanism of management in the area of state financial control of Ukraine, describes inner content of them and their impact on the overall efficiency of system functioning. In the article it is also shown how they are interconnected.

Key words: state financial control, system of state financial control of Ukraine, organizational mechanism of state management, weaknesses.

Актуальність тематики дослідження. Ефективне функціонування в сучасних умовах системи державного фінансового контролю України, враховуючи виконання нею функцій з управління національною економікою, є неможливим без використання відповідних механізмів державного управління (а саме: організаційного, правового, інформаційного, мотиваційного, економічного, політичного). Кожен з них, на нашу думку, в переліченій черговості, виконує свою роль у забезпеченні ефективної функціональної діяльності системи. Але для цього функціонування самих механізмів має бути в оптимальному стані, що у вітчизняній практиці нині не спостерігається.

Через це виникає необхідність дослідження недоліків функціонування кожного із зазначених механізмів державного управління з метою їх подальшого усунення. У цій роботі увага буде приділена дослідженню ключових недоліків функціонування організаційного механізму. Це пов'язано з тим, що він, на відміну від інших механізмів управління, які використовуються в роботі системи державного фінансового контролю України (далі – СДФК), є системоутворюючим, оскільки початок функціонування будь-якої системи (її зародження) розпочинається саме з організації. Все це й обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена проблема розкривається у наукових працях Ю.М. Бажала, І.А. Белобжецького, М.Т. Білухи, О.Д. Василика, Б.І. Валуєва, Е.О. Вознесенського, В.П. Дяченко, І.М. Іванової, Л.М. Крамаровського,

М.В. Кужельного, В.М. Мітрофанова, Н.І. Рубан, І.Б. Стефенюка, Н.С. Столярова, О. А. Шевчука, С.О. Шохіна та інших. Результати, що були ними отримані у процесі наукового пошуку, безумовно, мають суттєве теоретичне та практичне значення. Так, ними було проаналізовано процес становлення СДФК України та ґрунтовно розкрити роль у цьому процесі організаційного механізму управління. Були розкриті сильні та слабкі сторони останнього на момент проведення відповідних наукових пошуків.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас проведених наукових досліджень об'єктивно недостатньо для визначення чіткого переліку сучасних недоліків організаційного механізму управління в роботі СДФК України. Це пов'язано з тим, що нині спостерігається остаточна несформованість і часта трансформація вітчизняного державного апарату, що призводить до відповідних змін і в організаційному механізмі управління СДФК України, що вимагає проведення відповідних постійних наукових досліджень. Це ще раз підтверджує актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті. На основі аналізу наукової літератури та емпіричних джерел виокремити ключові недоліки сучасного організаційного управлінського механізму в роботі СДФК України, розкрити їх внутрішній зміст, дослідити взаємозв'язки та проаналізувати вплив на загальну ефективність функціонування системи.

Виклад основного матеріалу. В загальному випадку організаційний механізм управління в роботі СДФК України являє собою сформовану в установленому порядку організаційну структуру, що включає в себе систему спеціально уповноважених органів державної влади, які взаємодіють у процесі здійснення державного фінансового контролю відповідно до чинного законодавства та здійснюють управлінський вплив на підконтрольні об'єкти [1]. Від чіткості роботи цього механізму, як уже частково відзначалося вище, безпосередньо залежить ефективність функціонування всієї СДФК, оскільки основним критерієм якісної побудови будь-якої системи є правильність її організації, що і забезпечується за допомогою саме організаційного механізму. Але, як показує практика та результати наукового пошуку вищезгаданих учених у цій сфері, його сучасний стан є далеким від оптимального, що пов'язано з наявністю серйозних недоліків. До числа ключових серед них ми вважаємо за доцільне віднести такі [2]:

- відсутність єдиного підходу до структурної організації суб'єктів СДФК (органів, що здійснюють державний фінансовий контроль);
- відсутність стандартизації проведення заходів державного фінансового контролю, що призводить до непорівнюваності їх результатів;
- недостатній рівень координації дій органів СДФК між собою, з іншими органами державної влади, зокрема, правоохоронними, та суспільством;
- неупорядкованість та недотримання базових принципів контрольної діяльності суб'єктами СДФК при його здійсненні;
- відсутність єдиної кадрової політики, уніфікованої системи конкурсного відбору претендентів на вакантні посади та низький рівень професійної підготовки посадових осіб для органів СДФК;
- відсутність спрощеної системи оперативного обміну інформацією між органами СДФК та значна її бюрократизація;
- низький рівень матеріального забезпечення співробітників органів СДФК та, як наслідок, значна схильність їх до корупційних діянь і відсутність ефективного механізму упередження й нейтралізації останніх.

Сутність кожного з цих недоліків організаційного механізму управління та її вплив на загальну ефективність функціонування СДФК України проявляється таким чином.

Так, недолік відсутності єдиного підходу до структурної організації суб'єктів СДФК полягає в тому, що кожен з органів державної влади, який реалізує функції по здійс-

ненню державного фінансового контролю, має свою організаційно-функціональну побудову, яка часто є взаємонеузгодженою та має різний характер.

Наприклад, органи Державної фіскальної служби України у процесі виконання функцій по здійсненню державного фінансового контролю мають у своєму розпорядженні спеціалізований силовий підрозділ з правом проведення оперативно-розшукової діяльності – податкову міліцію, а всі інші суб'єкти системи мають лише цивільні підрозділи. Також у структурі більшості органів СДФК, для яких він не є основним функціональним обов'язком, окремі підрозділи по його здійсненню відсутні. Все це ускладнює проведення ними контрольної діяльності на належному рівні та призводить до інших організаційних проблем.

Іншим недоліком організаційного механізму управління в роботі СДФК України є відсутність стандартизації проведення контрольних заходів, що призводить до непорівнюваності їх результатів. Його суть полягає в тому, що кожен суб'єкт СДФК при його здійсненні користується власними методичними рекомендаціями та ставить перед собою вузькі, притаманні специфіці своєї роботи, завдання. Форми документування результатів контрольної діяльності також кожен орган розробляє самостійно. Унаслідок цього інші органи СДФК мають труднощі у процесі опрацювання даних своїх колег, що часто призводить до викривлення інформації чи проведення додаткових перевірок підконтрольних об'єктів, чим чиниться негативний тиск на останніх. Все це суттєво ускладнює проведення державного фінансового контролю та негативно впливає на його ефективність, оскільки ухвалюванні управлінські рішення є не завжди оптимальними.

Ще одним недоліком організаційного управлінського механізму в роботі СДФК України є недостатній рівень координації дій органів СДФК між собою, з іншими органами державної влади, зокрема, правоохоронними, та суспільством. На сьогодні кожен орган СДФК планує свою діяльність або повністю без погодження з іншими суб'єктами, або з координацією дій лише з деякими з них. У зв'язку з цим знижується рівень взаємодії між контролюючими органами й посилюється тиск на підконтрольні об'єкти, що знижує ефективність їх функціональної діяльності. Також нині практично відсутні будь-які узгоджені плани роботи та взаємодії між органами СДФК та правоохоронцями, а їх відносини носять точковий, забюрократизований характер. Як наслідок, враховуючи відсутність у більшості органів СДФК правоохоронних функцій, зокрема оперативно-розшукової діяльності, ефективність контрольних заходів суттєво знижується.

Окремою є тема взаємодії органів СДФК із суспільством (громадськими організаціями, активістами, населенням тощо). Тут нині спостерігається повна відсутність співпраці, яка подекуди переходить у відкрите протистояння. Останнє проявляється у низькому рівні довіри громадян до контролюючих органів, критиці їх роботи й відсутності партнерських відносин між ними та суспільством. Це впливає на якість контрольної діяльності і знижує загальну ефективність державного фінансового контролю, оскільки суспільство часто створює штучні перешкоди для роботи контролюючих органів (критика у ЗМІ, необґрунтовані судові позови стосовно корупційних діянь та об'єктивності роботи, ненадання різного роду інформації тощо).

Наступним недоліком організаційного механізму управління в роботі СДФК України є неупорядкованість та недотримання базових принципів контрольної діяльності суб'єктами СДФК при його здійсненні. Його внутрішня суть зводиться до наступного. Невпорядкованість контрольної діяльності суб'єктів СДФК, як уже частково зазначалося вище, полягає в тому, що планування контрольної діяльності здійснюється кожним уповноваженим органом самостійно, без прив'язування до підконтрольних об'єктів, що призводить до виникнення періодів підвищеного контрольного тиску на той чи інший

суб'єкт господарювання. Плюс планування кожного органу теж є недосконалим, оскільки ґрунтується за принципом періодичності і не є ризико-орієнтованим.

Щодо другої частини описуваної проблеми – недотримання органами СДФК у процесі функціональної діяльності базових принципів контролю, то варто зазначити наступне. Основними принципами контрольної діяльності органів СДФК є: принцип законності, доцільності, ефективності, об'єктивності, регуляторності, скоординованості, системності, гласності [3, с. 16–19], цілісності, структурованості, ієрархічності, функціональності [4], інформаційності, компетентності, плановості, сталості, таємності, незалежності [5] та науковості. Сьогодні на практиці фактично ігноруються такі з наведених принципів, як: цілісність, незалежність, науковість та компетентність. Інші принципи дотримуються повністю або частково, залежно від органів СДФК. Недотримання принципу цілісності державного фінансового контролю проявляється в тому, що під час його здійснення кожен уповноважений орган досліджує лише частину роботи підконтрольного об'єкта, яка пов'язана з виконуваними ним функціями. Принцип незалежності недотримується у зв'язку з адміністративним тиском на контролюючі органи та їх підпорядкованістю тим чи іншим органам державної влади. Наприклад, згідно з чинним законодавством діяльність Державної фінансової інспекції України, яка перевіряє законність використання бюджетних ресурсів, спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України, який є головним розпорядником бюджетних коштів [6]. Аналогічна ситуація спостерігається із багатьма іншими суб'єктами СДФК. Сюди ж варто додати корупційну складову та взаємопов'язаність влади і бізнесу. Що стосується принципу скоординованості, то він не дотримується у зв'язку з недостатнім взаємоузгодженням дій між органами СДФК, що проявляється у відсутності спільного планування діяльності та узгодження напрямів, методів і підходів до здійснення контрольної діяльності. Принцип науковості недотримується у зв'язку з відсутністю взаємозв'язків між науковцями і практиками в цій сфері. Фактично наукові розробки, які до того ж не фінансуються на належному рівні, не імплементуються у практику. Недотримання принципу компетентності безпосередньо пов'язано з такою проблемою, як низький рівень професійної підготовки посадових осіб органів СДФК та відсутністю належного їх матеріального забезпечення і стимулювання. Часткове, а не повне дотримання таких принципів контрольної діяльності, як законності, доцільності, ефективності, об'єктивності, регуляторності, системності, гласності, структурованості, ієрархічності, функціональності, інформаційності, плановості, сталості та таємності проявляється у частих порушеннях чинного законодавства при здійсненні контрольної діяльності, низькому рівні оприлюднення результатів контролю, відсутності взаємодії між контролюючими органами, розголошенням комерційної таємниці тощо. Фактично з частковим недотриманням перелічених принципів пов'язані всі наведені нами недоліки функціонування СДФК організаційного рівня.

Наступним недоліком організаційного управлінського механізму в роботі СДФК України є відсутність єдиної кадрової політики, уніфікованої системи конкурсного відбору претендентів на вакантні посади та низький рівень професійної підготовки посадових осіб її суб'єктів. Суть цього недоліку полягає в тому, що всі органи вітчизняної СДФК здійснюють окрему кадрову політику, а єдині підходи до підбору персоналу в них відсутні. Кожен з органів ставить різні вимоги до досвіду роботи, особистих якостей та рівня кваліфікації кандидатів на заміщення рівноцінних вакантних посад. Відповідно, особи, заяви яких про прийом на роботу були відхилені одним органом, можуть працевлаштуватися в іншому, не підвищуючи свій професійний рівень. Сама система конкурсного відбору до того ж є непрозорою і породжує численні зловживання, у результаті яких до контролюючих органів приймаються не найкращі кадри. Особливо це стосується кері-

вних посад, де все вирішується на рівні особистих зв'язків, а не через конкурентну боротьбу. Що стосується низького рівня кваліфікації працівників цих органів, то це пов'язано як з описаними проблемами організації конкурсного відбору, так і з низьким рівнем оплати праці працівників та відсутністю належних державних програм їх перепідготовки й підвищення кваліфікації, зокрема, міжнародних стажувань.

Наступним недоліком організаційного механізму управління в роботі СДФК України є відсутність спрощеної системи оперативного обміну інформацією між контролюючими органами та значна її бюрократизація. Його суть полягає в тому, що нині процес інформаційного обміну між суб'єктами СДФК є досить формалізованим і вимагає направлення офіційних запитів, листів тощо. Останні направляються вищому керівництву, яке після ознайомлення з ними дає доручення своїм підлеглим підготувати необхідну інформацію та супровідні документи до неї. Часто надсилаються відмови у наданні даних з приписом, що вони є службовими, або з іншою аргументацією. Відповідно, контролюючі органи або взагалі не отримують необхідної інформації від своїх колег, витрачаючи час на очікування, або отримують її із запізненням і не в повному обсязі. Така ситуація призводить до зниження рівня оперативності й точності контролю й ухвалення на цій основі неефективних управлінських рішень. Також це, як і попередні недоліки організаційного механізму управління, сприяє росту кількості зустрічних перевірок підконтрольних об'єктів, чим посилюється тиск на них, який негативно впливає на ефективність їх функціональної діяльності.

Останньою серед проблем організаційного управлінського механізму в роботі СДФК України є низький рівень матеріального забезпечення співробітників контролюючих органів та, як наслідок, значна схильність їх до корупційних діянь і відсутність ефективного механізму упередження та нейтралізації останніх. Його внутрішній зміст полягає в тому, що рівень оплати праці та соціального забезпечення працівників органів СДФК України нині є низьким і не відповідає рівню виконуваної ними роботи та покладеної на них відповідальності. Така ситуація породжує схильність службових осіб контролюючих органів до корупційних діянь, для забезпечення гідного рівня життя і «компенсації» державного «недофінансування». Це все ускладнюється відсутністю дієвого механізму запобігання корупції, особливо в частині її упередження та недопущення осіб, які мають високий рівень схильності до вчинення такого роду протиправних діянь до зайняття посад в органах СДФК.

Загалом всі описані недоліки організаційного механізму управління в роботі СДФК України чинять суттєвий негативний вплив на ефективність функціонування системи загалом і при здійсненні нею функцій з управління національною економікою зокрема. Також вони є тісно взаємопов'язаними між собою широкою мережею причинно-наслідкових зв'язків, що лише посилює ефект від їх негативного впливу на функціональну діяльність СДФК.

Висновки. Узагальнюючи вище викладене, можна констатувати наступне:

- організаційний механізм управління є одним з центральних елементів забезпечення ефективного функціонування СДФК України, що вимагає налагодження його чіткої роботи;

- у практиці сьогодення стан функціонування організаційного управлінського механізму в роботі СДФК України є далеким від оптимального у зв'язку з наявністю в ньому суттєвих недоліків, що негативно позначається на загальній ефективності функціонування всієї вітчизняної СДФК;

- недоліки функціонування організаційного механізму управління в роботі СДФК України є тісно взаємопов'язаними між собою, що викликає синергетичний ефект від їх

негативного впливу на загальну ефективність функціонування системи та вимагає їх комплексного усунення.

Список використаних джерел

1. *Сидоренко О. М.* Ключові управлінські механізми в системі державного фінансового контролю [Електронний ресурс] / О. М. Сидоренко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2013. – № 2. – С. 156–164. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpnudps_2013_2_19.pdf.
2. *Виходець Ю. А.* Проблеми удосконалення системи державного фінансового контролю в Україні / Ю. А. Виходець // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2013. – № 16(205). – С. 139–144.
3. *Гуцаленко Л. В.* Державний фінансовий контроль: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. В. Гуцаленко, В. А. Дерій, М. М. Коцупатрий. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 423 с.
4. *Шевчук О.* Державний фінансовий контроль: наукова парадигма / О. Шевчук // Вісник КНТЕУ. – 2011. – № 1. – С. 41–50.
5. *Лин Я. І.* Теоретичні основи сутності державного фінансового контролю / Я. І. Лин // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 1. – С. 284–288.
6. *Про затвердження Положення про Державну фінансову інспекцію України* [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 23.04.2011 № 499/2011. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/499/2011>.

УДК 657.6(100)

В.Г. Барановська, канд. екон. наук

Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ АУДИТУ

В.Г. Барановская, канд. экон. наук

Киевский национальный торгово-экономический университет, г. Киев, Украина

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ АУДИТА

Viktoriia Baranovska, PhD in Economics

Kyiv National Trade and Economy University, Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF AUDIT

Досліджено проблеми і перспективні напрями розвитку аудиторської діяльності.

Ключові слова: управлінський аудит, стратегічний аудит, маркетинговий аудит, еколого-економічний аудит, стандарти аудиту, оцінка якості аудиту.

Исследованы проблемы и перспективные направления развития аудиторской деятельности.

Ключевые слова: управленческий аудит, стратегический маркетинговый аудит, эколого-экономический аудит, стандарты аудита, оценка качества аудита.

Problems and prospective ways of audit development are analyzed.

Key words: managerial audit, strategic marketing audit, ecology and economic audit, audit standards, quality assurance of audit.

Постановка проблеми. Аудиторська діяльність є однією з галузей сфери послуг і не може розвиватися незалежно від основних тенденцій у цій галузі. Стратегічний напрям розвитку аудиту – створення міжнародного ринку аудиторських послуг з уніфікованими правилами, стандартами, які регулюють аудит, і розробленням єдиних критеріїв якості [3, с. 135–136]. Утім, попри довгу історію розвитку аудиту, досі відсутнє однозначне формулювання його теоретичних засад, навіть точно не визначене саме поняття «аудит».

Відсутність належних теоретичних засад аудиту, які б включали концепцію розвитку аудиторської діяльності, хоча б на середньострокову перспективу, спричиняє те, що процеси регулювання аудиторської діяльності, її стандартизації і загалом нормативно-правового забезпечення, як й інші питання, зокрема, профілактики корупційної складової, зовнішнього і внутрішнього контролю якості аудиторської діяльності, забезпечуються розрізнено, несистемно, однобічно, через вихоплювання окремих, що здаються найбільш проблематичними, завдань, за цілковитого виключення комплексного підходу до вирішення питань розвитку аудиторської діяльності [9, с. 56].

Все це зумовлює необхідність пошуку шляхів вирішення наявних проблем за допомогою вивчення міжнародного досвіду здійснення аудиторської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку аудиторської діяльності присвячені праці І.В. Алексєєвої, Л.М. Веровської, О.І. Голікова, О.В. Голікової, О.Г. Іванкової, О.В. Максимочкіної, О.В. Ніфаєвої, М.К. Орлової, О.А. Петрик, М.Н. Савкіної, Г.Т. Темелкової, В.Т. Чая та ін. Проте немає однозначних поглядів на майбуття аудиту, впровадження його перспективних напрямів. Зазвичай роботи дослідників присвячені висвітленню необхідності, проблем і перспектив впровадження лише окремих різновидів аудиторської діяльності, не акцентують належної уваги на важливості комплексного підходу до її вдосконалення.

Головною метою статті є визначення умов розвитку і перспективних напрямів аудиторської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Нині з'являється все більша кількість різновидів аудиту, виникнення яких підтверджується практичною необхідністю.

Традиційна форма аудиту спрямована на перевірку законності і правильності розподілу фінансових ресурсів і ведення бухгалтерського обліку. Однак слід наголосити,

що будь-яка діяльність може бути піддана аудиту не лише з позицій витрачених грошових коштів, укладених угод, але й з позицій самої цієї діяльності. Тому здійснюваний аудит, а точніше його традиційна форма, доповнюється аудитом, який як оцінює діючі механізми господарювання, так і формулює і надає конкретні рекомендації з більш раціонального, результативного й ефективного використання та планування ресурсів. Таким видом аудиту є управлінський аудит [6].

Як наукова й практична діяльність, управлінський аудит виник за рубежом, насамперед, у США і Великій Британії, на стику аудиту, аналізу і менеджменту [8]. Втім, у системі нормативного регулювання аудиторської діяльності юридично таке поняття, як «управлінський аудит» не закріплено. В економічній же літературі управлінський аудит трактують як [4; 5; 8]:

- системне дослідження й оцінювання всього комплексу економічних показників діяльності організації, що ґрунтуються на розкладанні інформації в її численних аспектах і чинниках, що її зумовлюють, на елементи та їх вивченні в усьому розмаїтті причинно-наслідкових зв'язків і залежностей;

- систему контрольних дій, здійснюваних спеціальним структурним підрозділом організації (відділ, структурний підрозділ, служба, окремих співробітників), що підпорядковується лише його керівнику, за діяльністю посадових осіб, за якої визначається законність, достовірність й економічна доцільність здійснюваних чи запланованих господарських операцій, а також правильність дій посадових осіб, які беруть участь в їх здійсненні;

- об'єктивну, незалежну, інформаційну й конструктивну оцінку ефективності досягнення органіцією поставлених цілей і розробленої політики для виявлення наявних та потенційно слабких і сильних сторін усіх функцій і операцій, виконуваних господарюючим суб'єктом, і вироблення рекомендацій з усунення недоліків.

Маркетинговий аудит, виходячи з часової спрямованості, може розглядатися як: поточний маркетинговий аудит і стратегічний маркетинговий аудит. При цьому перспективним різновидом аудиту є стратегічний маркетинговий аудит комерційних організацій, оскільки без цього інструменту аналізу і контролю бізнесу в сучасних умовах успішна реалізація ними стратегії неможлива.

Мета такого аудиту – формування думки атестованого аудитора про ефективність здійснюваної органіцією маркетингової політики і розроблення рекомендацій з її подальшого вдосконалення. Стратегічний маркетинговий аудит для комерційної організації – необхідна процедура, яка дозволить своєчасно виявити недоліки розробленої маркетингової стратегії, оперативно внести в неї корективи або змінити її.

Погляди науковців на визначення маркетингового аудиту можна систематизувати таким чином [1, с. 36–37]:

Перша група авторів розглядає маркетинговий аудит достатньо широко – як дослідження й аналіз маркетингового макро- і мікросередовища комерційної організації. Проте за такого підходу не виокремлюється контроль результатів аналізу.

Друга група авторів розглядає маркетинговий аудит просто як інструмент контролю, що не відображає широко тематику маркетингу.

Третя група авторів маркетинговий аудит розглядає дуже вузько – як аудит товарної продукції. Однак у сферу стратегічного маркетингового аудиту мають входити питання вивчення й оцінювання цільового ринку, асортиментної політики фірми, економічної ефективності продаж, економічної та фінансової ефективності роботи всієї організації, аналізу конкурентів, стану й ефективності системи знижок і ціноутворення, аналізу рекламних кампаній тощо.

Четверта група авторів маркетинговий аудит розглядає, насамперед, як підсистему стратегічного аудиту, яка сприяє організації сформувати чи відкоригувати маркетингову політику комерційної організації.

Таким чином, стратегічний маркетинговий аудит – підсистема стратегічного аудиту, що ґрунтується на системному дослідженні, аналізі і контролі маркетингової політики комерційної організації на макро- і мікрорівні, а також складання ефективного стратегічного маркетингового плану з подальшого поліпшення економічних показників.

У межах мети дослідники виокремлюють такі його завдання [1, с. 38]:

1. Виявлення економічних і фінансових проблем просування і збуту продукції.
2. Визначення поточних і перспективних маркетингових завдань компанії.
3. Обґрунтування маркетингових програм комерційної організації.
4. Оцінювання маркетингового потенціалу комерційної організації.
5. Формування об'єктивної оцінки стану комерційної організації в частині виконання нею найважливішої функції – управління продажами.

Одним з основних економічних інструментів ефективного обліку й оцінювання актуальної достовірної інформації про природокористувальну і природоохоронну діяльність підприємств є еколого-економічний аудит, який у сукупності з еколого-орієнтованим фінансовим обліком і еколого-економічним аналізом утворює сучасну екологізовану систему обліково-аналітичного забезпечення діяльності господарюючого суб'єкта. В сучасних реаліях еколого-економічний аудит є інноваційним напрямом розвитку фінансового аудиту. Проте нині в міжнародній практиці відсутні спеціалізовані стандарти, спрямовані на регулювання екологізованого обліку й аудиту, що зумовлює проблему однозначного тлумачення терміна «еколого-економічний аудит».

Дослідники під еколого-економічним аудитом розуміють систематично здійснюваний документований процес комплексної перевірки об'єктивно одержуваної та оцінюваної аудиторської інформації через порівняння її з даними бухгалтерського обліку і звітності, спрямований на аналіз взаємозв'язку фінансових і екологічних показників функціонування підприємства. Таким чином, еколого-економічний аудит має включати в себе процедуру перевірки правових й установчих документів, прийнятої і документально закріпленої екологічної політики підприємства-природокористувача, основних засобів і фінансових вкладень, матеріальних і нематеріальних активів, витрат на виробництво і реалізацію продукції, джерел формування коштів з урахуванням екологічного чинника [2, с. 166–167].

Перспективними напрямками розвитку аудиту мають також стати: аудит ефективності діяльності господарюючих суб'єктів, аудит ризиків господарсько-фінансової діяльності, аудит управління персоналом, податковий і митний аудит.

На світовому ринку аудиту намітилась така важлива тенденція у сфері розроблення стандартів регулювання аудиту, як зростання взаємозалежності національних нормативних вимог і посилення впливу нормативних вимог однієї країни на інші держави. Насамперед, це країни, які мають провідні фондові біржі (наприклад, Сполучені Штати Америки намагаються укласти з іншими державами двосторонні угоди для отримання повноважень на інспектування іноземних аудиторських фірм, що підтверджують звітність компаній, які котируються на ринках США).

Україна не має залишатися осторонь від цих процесів і повинна привести свій інститут аудиту у відповідність до міжнародних вимог, забезпечити ефективні механізми обміну інформацією з міжнародними організаціями у сфері аудиту [7, с. 49].

У системі Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) є Концептуальні засади підготовки і надання фінансової звітності (Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements), розроблені і прийняті у 1980-х роках, які (і, до речі, не лише тому)

постійно відстають від розвитку самої системи міжнародних стандартів. Переважно, прийняття самих стандартів випереджає концепцію міжнародних стандартів. Тим не менш, ця концепція все ж таки є головним орієнтиром у розвитку всієї системи МСФЗ, на відміну від системи міжнародних стандартів аудиту, де наявні концептуальні засади (що дуже обмежено відображали власне концепцію розвитку стандартів, які стосувались в основному градації аудиту, супутніх йому послуг й інших послуг) зовсім зникли.

Ось чому постає проблема формування концептуальних засад розвитку аудиторської діяльності як у глобальному масштабі, так і в межах окремих країн [9, с. 56].

Важливе місце в розвитку аудиторської діяльності посідає й унормування критеріїв проведення обов'язкового аудиту. Так, скажімо, у Латвії встановлені такі критерії обов'язкового аудиту: майно – 0,36 млн євро, доходи – 0,71 млн євро, чисельність – 25 чоловік. Для порівняння, у Литві ці показники істотно вищі: майно – 1,45 млн євро, доходи – 2,9 млн євро, чисельність – 50 чоловік. Така різниця в підходах порушує конкурентне середовище в Балтійському регіоні не лише у сфері аудиту, але й збільшує адміністративні витрати місцевих фірм, які змушені замовляти обов'язковий аудит за незначних обсягів за міжнародним виміром [3, с. 137].

Водночас, наприклад, у Німеччині максимальний розмір відповідальності аудитора становить 4 млн євро, а в Греції – п'ятикратний розмір зарплати президента Верховного суду.

Розвиток аудиту неможливий без забезпечення його належної якості і вжиття дієвих заходів з підвищення її рівня. В цьому плані вагома роль відведена розробленню й впровадженню відповідних стандартів якості. В міжнародній практиці основним документом зі стандартів якості професійних послуг є Statement of membership obligations 1 «Quality assurance», прийнятий IFAC (International Federation of Accountants). В ньому встановлені вимоги до якості аудиту стосовно професійних аудиторських об'єднань. Вимоги ж стосовно якості на рівні аудиторських фірм регламентуються International standart on quality control 1 «Quality control for firms that perform audits and reviews of other assurance and related services engagements».

Вимоги стосовно якості на рівні окремого аудиторського завдання регламентуються International standart on auditing 220R «Quality control for audits of historical financial information». Для надання практичної допомоги в розумінні і впровадженні стандартів з контролю якості на рівні фірми і завдання діє спеціальний документ «IFAC Request for Proposal: Development of a Guide to Quality Control for use by Small and Medium Practices».

Міжнародна організація зі стандартизації (ICO) визначає якість на основі ступеня задоволення запитів споживачів. Це означає, що аудит покликаний задовольняти потреби суспільства в достовірній фінансовій інформації. Згідно з МСА № 220 під якісним аудитом розуміється такий аудит, який проведений відповідно до Міжнародних стандартів аудиту.

Враховуючи, що міжнародний стандарт носить загальний характер, на думку латвійських дослідників, необхідно уточнити критерії професійного, якісного аудиту. До таких критеріїв вони відносять відповідність вимогам:

1. Міжнародних стандартів аудиту і Директивам ЄЕК.
2. Нормам Закону Латвійської Республіки «Про присяжних ревізорів».
3. Нормам професійної етики.
4. Ліцензійним вимогам і умовам.
5. Вимогам правил Кабінету Міністрів Латвії і внутрішнім правилам Асоціації присяжних ревізорів.
6. Вимогам внутрішніх правил аудиторської фірми (що не суперечать міжнародним стандартам і правилам Асоціації).
7. Умовам договору на аудиторські послуги.

Під системою ж контролю якості цими дослідниками розуміється сукупність політики, методик, процедур, прийнятих фірмою для того, щоб її керівництво і суспільство загалом мало розумну впевненість у тому, що аудиторські послуги надаються відповідно до вимог Міжнародних стандартів, професійної етики, нормативних документів, що регламентують аудиторську діяльність у Латвії, положень Асоціації присяжних ревізорів [3, с. 140–141].

Особливої уваги в дослідженні міжнародного досвіду розвитку аудиту заслугове проблема надмірної на сьогодні концентрації аудиторської діяльності та впливу останньої на кількість і якість здійснюваних аудиторських перевірок, параметри обов'язкового аудиту, обсяг максимальної відповідальності аудитора, зростання консалтингової складової в діяльності аудиторських компаній, рівень довіри до аудиторів.

Висновки. Таким чином, як свідчить міжнародний досвід, розвиток аудиту в оглядній перспективі значною мірою зумовлюватиметься розробленням і реалізацією його концептуальних засад на міждержавному й національному рівнях, удосконаленням стандартів аудиту, впровадженням нових різновидів аудиторської діяльності, безумовним дотриманням вимог до якості аудиту стосовно професійних аудиторських об'єднань, аудиторських фірм і окремих аудиторських завдань.

Список використаних джерел

1. *Алексеева И. В.* Развитие стратегического маркетингового аудита коммерческой организации / И. В. Алексеева // Учет и статистика. – 2014. – № 1. – С. 36–43.
2. *Барина Е. Е.* Инновационное развитие эколого-экономического аудита на основе междисциплинарного подхода / Е. Е. Барина // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд. – 2014. – № 24. – С. 166–170.
3. *Веровська Л. М.* Оцінка і вдосконалення системи контролю якості аудиторських послуг в Латвії / Л. М. Веровська // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – № 2 (15). – С.135-146.
4. *Голиков О. И.* Этапы развития управленческого контроля и аудита / О. И. Голиков, О. В. Голикова // Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева. – 2011. – № 24.
5. *Еременко Е. С.* Управленческий аудит и консалтинг / Е. С. Еременко, Е. Н. Лищук // Вестник Сибирского университета потребительской кооперации. – 2013. – № 1. – С. 62–73.
6. *Иванкова О. Г.* Целевая направленность управленческого аудита / О. Г. Иванкова, О. В. Максимочкина // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – № 3-1. – С. 188–190.
7. *Петрик Е. А.* Формирование и развитие современного аудита в Украине / Е. А. Петрик // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – № 9. – С. 45–52.
8. *Понятие, функции и методы управленческого аудита в организации [Электронный ресурс]* / О. В. Нифаева, М. К. Орлова, М. Н. Савкина, Г. Т. Темелкова. – Режим доступа : http://sciencebsea.narod.ru/2009/ekonom_2009/nifaeva_pon.htm.
9. *Чая В. Т.* Концептуальные основы развития аудиторской деятельности: задачи и некоторые решения / В. Т. Чая // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – № 41. – С. 55–60.

УДК 657:005.921

І.І. Криштопа, канд. екон. наук

ДВНЗ «Криворізький національний університет», м. Кривий Ріг, Україна

**СТРАТЕГІЧНА ЗВІТНІСТЬ В УПРАВЛІННІ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ
ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА****И.И. Криштопа**, канд. экон. наук

ГВУЗ «Криворожский национальный университет», г. Кривой Рог, Украина

**СТРАТЕГИЧЕСКАЯ ОТЧЕТНОСТЬ В УПРАВЛЕНИИ ДЕНЕЖНЫМИ
ПОТОКАМИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ****Iryna Kryshchtopa**, PhD in Economics

SHEE «Kryvyi Rih National University», Kryvyi Rih, Ukraine

**STRATEGIC REPORTING IN CASH FLOW MANAGEMENT OF AN INDUSTRIAL
ENTERPRISE**

Представлено результати дослідження поглядів економістів на проблему формування стратегічної звітності для цілей управління грошовими потоками та надано рекомендації щодо її вирішення на вітчизняних промислових підприємствах. Зокрема, виокремлено облікову та аналітичну інформацію стратегічного характеру щодо грошових потоків операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, яка необхідна керівництву для прийняття стратегічних управлінських рішень. Крім того, представлено розроблену форму «Стратегічний звіт про грошові потоки підприємства». Застосування зазначених пропозицій у роботі вітчизняних промислових підприємств дозволить забезпечити прийняття виважених та обґрунтованих стратегічних управлінських рішень у частині розробки напрямів подальшого їх розвитку.

Ключові слова: стратегічний облік, стратегічна звітність, грошовий потік, промислове підприємство, облікова інформація, аналітична інформація, стратегічне управління.

Представлены результаты исследования взглядов экономистов на проблему формирования стратегической отчетности для целей управления денежными потоками и даны рекомендации в части её решения на отечественных промышленных предприятиях. В частности, выделена учетная и аналитическая информация стратегического характера относительно денежных потоков операционной, инвестиционной и финансовой деятельности, которая необходима руководству для принятия стратегических управленческих решений. Кроме того, представлена разработанная форма «Стратегический отчет о денежных потоках предприятия». Использование указанных предложений в работе отечественных промышленных предприятий позволит обеспечить принятие взвешенных и обоснованных стратегических управленческих решений в части разработки направлений дальнейшего их развития.

Ключевые слова: стратегический учет, стратегическая отчетность, денежный поток, промышленное предприятие, учетная информация, аналитическая информация, стратегическое управление.

The article deals with the analyses of points of views of scholars on the problem of forming of the strategic reporting for the goals of cash flow management. Recommendations of solving this question at domestic industrial enterprises were given as well. In particular, the author identified accounting and analytical strategic information on the cash flow of the operating, investing and financing activities, which is necessary for the management for making strategic management decisions. In addition, the article presents the developed form of the «Strategic report on the cash flows of the enterprise». Implementation of these proposals into the practice of domestic industrial enterprises will provide balanced and reasonable strategic decision-making in frames of directions of their further development.

Key words: strategic accounting, strategic reporting, cash flow, industrial enterprise, accounting information, analytical information, strategic management.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших завдань вітчизняних промислових підприємств, які функціонують в умовах посилення глобалізаційних процесів та загострення гіперконкуренції, є збереження у довгостроковій перспективі своїх конкурентних переваг та розвиток здатності швидко адаптуватися до мінливих умов господарювання. Ефективна реалізація цього завдання є можливою лише за умови запровадження стратегічної парадигми управління та створення відповідної їй системи інформаційного забезпечення управлінських рішень. Саме тому дослідження проблем теорії та практики стратегічного обліку (у тому числі розроблення форм стратегічної звітності, які дозволять задовольняти інформаційні потреби керівництва) набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи відносну новизну стратегічного обліку для практики роботи як вітчизняних, так і зарубіжних підприємств, в економічній літературі практично не зустрічаються дослідження, присвячені проблемам формування стратегічної звітності. Так, провідні світові бухгалтерські організації та

консультативні органи, серед яких слід відзначити Світову професійну раду зі сталого розвитку [7], Інститут світових ресурсів [11], Конференцію Організації Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку [15], Глобальну ініціативу зі звітності [13], Міжнародну мережу з корпоративного управління [14], Міжнародну федерацію бухгалтерів [12], Міжнародний комітет з інтегрованої звітності [17; 18] та Федерацію європейських бухгалтерів [10], рекомендують вирішити зазначену проблему завдяки введенню у практику діяльності підприємств інтегрованої звітності, яка передбачає поєднання фінансових показників та інформації в частині суспільного нагляду, навколишнього середовища і соціальних аспектів. Враховуючи пропозиції зазначених організацій, Комітетом з фінансової звітності 1 жовтня 2013 р. введено в дію «Закон про компанії 2006 року (Стратегічний звіт та звіт ради директорів) правила 2013», який на законодавчому рівні закріплює обов'язковість складання інтегрованого річного звіту для підприємств, які функціонують на території Великої Британії, та вперше виділяє у його складі стратегічний звіт [9; 16].

У свою чергу, переважною більшістю економістів, серед яких слід відзначити І. Абейсекера [6], Р. Екклза [8], Р. Костирко [4] та М. Крзуса [8], зазначена проблема вирішується через зазначення переліку аспектів стратегічної інформації, які потребують відображення в інтегрованій звітності. Безпосередньому виокремленню форм звітності, які містять інформацію, необхідну для прийняття стратегічних управлінських рішень, присвячено увагу в роботі О. Хорина та В. Керімова [5]. Зазначеними науковцями рекомендовано відносити до переліку форм стратегічної звітності звіт про вартість компанії, звіт про бізнес-перспективи, звіт про ризики, баланс корпоративного капіталу та звіт про фінансові результати корпорації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи цінність результатів, отриманих зазначеними науковцями, невирішеним залишається питання формування стратегічної звітності для цілей управління грошовими потоками промислового підприємства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розроблення форми стратегічної звітності, яка дозволить задовольняти інформаційні потреби керівництва вітчизняних промислових підприємств у частині стратегічного управління їх грошовими потоками.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи той факт, що стратегічна інформація про грошові потоки носить переважним чином конфіденційний характер, доступ до неї повинні мати користувачі, які беруть безпосередню участь у стратегічному управлінні – мажоритарні акціонери (або єдиний акціонер), генеральний директор та директора підприємства. З огляду на це доповнення такими даними форми «Стратегічний звіт», яка була розроблена Комітетом з фінансової звітності, видається недоцільним.

Враховуючи викладене вище, зазначену інформацію рекомендується узагальнювати у формі «Стратегічний звіт про грошові потоки підприємства», яка міститиме такі розділи:

- «Грошові потоки за фінансовою діяльністю», що характеризуватиме грошові потоки і відтоки від фінансової діяльності компанії;
- «Грошові потоки за інвестиційною діяльністю», показники якого дозволять оцінити підсумок інвестування промисловим підприємством засобів у фінансові активи та основні засоби або продажу таких активів;
- «Грошові потоки за операційною діяльністю», що висвітлюватиме грошовий потік, породжений основною діяльністю підприємства.

У свою чергу, як елементи зазначених розділів ми рекомендуємо виділяти такі аспекти:

- фактичні показники стратегічного обліку грошових потоків за відповідними видами діяльності;
- показники стратегічного обліку грошових потоків за відповідними видами діяльності за умови впровадження стратегії, що рекомендується;

- порівняльний аналіз зазначених показників до та після впровадження обраної стратегії;
- виокремлення можливих причин відхилень негативного характеру (у разі їх наявності);
- пропозиції щодо розроблення шляхів подолання виявлених негативних аспектів обраної стратегії в аспекті грошових потоків.

Такий підхід до складання стратегічної звітності дозволить відповідним користувачам отримувати всю необхідну інформацію для здійснення ефективного стратегічного управління грошовими потоками промислового підприємства.

Крім того, враховуючи потребу менеджерів в отриманні як облікової, так і аналітичної стратегічної інформації в частині грошових потоків промислового підприємства, нами проведено аналіз поглядів вітчизняних та зарубіжних науковців [1; 2; 3] на показники, які характеризують грошові потоки, та виокремлено ті, які доцільно відображати у такій формі звітності. Зокрема, перелік ключових показників грошових потоків промислового підприємства, які доцільно відображати у формі «Стратегічний звіт про грошові потоки промислового підприємства» за усіма її розділами, автором наочно представлено у табл.

Таблиця

Перелік ключових показників грошових потоків промислового підприємства, які доцільно відображати у формі «Стратегічний звіт про грошові потоки промислового підприємства»

Назва показника	Методика розрахунку показника
Коефіцієнт достатності чистого грошового потоку	прогнозний чистий грошовий потік / сума прогнозних виплат основного боргу за коротко- та довгостроковими кредитами і позиками підприємства + сума дивідендів (відсотків), передбачених на прогнозний період
Коефіцієнт ліквідності грошового потоку	валовий позитивний грошовий потік – приріст грошових коштів у прогнозному періоді / валовий негативний грошовий потік
Коефіцієнт ефективності грошового потоку	чистий грошовий потік / негативний валовий грошовий потік
Коефіцієнт кореляції позитивного і негативного грошових потоків у часі	((варіанти сум позитивного грошового потоку в окремих інтервалах прогнозного періоду - середня сума позитивного грошового потоку в одному інтервалі прогнозного періоду) / середньоквадратичне відхилення сум позитивних грошових потоків) (варіанти сум негативного грошового потоку в окремих інтервалах прогнозного періоду - середня сума негативного грошового потоку в одному інтервалі прогнозного періоду / середньоквадратичне відхилення сум негативних грошових потоків))

Джерело: складено автором на підставі [1; 2; 3].

Зокрема, показник «коефіцієнт достатності чистого грошового потоку» дозволяє оцінити наявність необхідної суми коштів для погашення основного боргу промислового підприємства та суми визначених дивідендів або відсотків у разі запровадження розробленої стратегії.

Відображення у запропонованій формі стратегічної звітності показника «коефіцієнт ліквідності грошового потоку» дозволить керівництву та власникам промислового підприємства оцінити його здатність покрити необхідні витрати грошових коштів позитивним грошовим потоком у випадку запровадження на практиці обраної стратегії.

Коефіцієнт ефективності грошового потоку підприємства дозволить оцінити фінансово-господарську діяльність промислового підприємства з погляду її здатності створювати додаткові грошові кошти в умовах реалізації обраної керівництвом стратегії.

У свою чергу, коефіцієнт кореляції позитивного і негативного грошових потоків у часі дозволяє оцінити синхронність позитивного і від'ємного грошових потоків у часі за умови запровадження обраної стратегії.

Висновки і пропозиції. Таким чином, ґрунтуючись на результатах проведеного дослідження, розроблено форму «Стратегічний звіт про грошові потоки підприємства», використання якої у роботі вітчизняних промислових підприємств дозволить забезпечити виваженість і обґрунтованість стратегічних управлінських рішень у частині розробки напрямів подальшого їх розвитку.

Список використаних джерел

1. *Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятий* : учебник / под ред. В. Я. Позднякова. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 617 с.
2. *Анализ финансовой отчетности* : учебник / под ред. М. А. Вахрушиной, Н. С. Пласковой. – М. : Вузовский учебник, 2009. – 367 с.
3. *Басовский Л. Е.* Современный стратегический анализ : учебник / Л. Е. Басовский. – М. : НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 256 с.
4. *Костирко Р.* Интегрована звітність – інструмент забезпечення сталого розвитку суспільства [Електронний ресурс] / Р. Костирко, Т. Лісничка. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/emp/2012_24_1/28KosLis.pdf.
5. *Хорин А. Н.* Стратегический анализ / А. Н. Хорин, В. Э. Керимов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Экспо, 2009. – 480 с.
6. *Abeyssekera I.* A template for integrated reporting [Електронний ресурс] / I. Abeyssekera. – Режим доступу : <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=3928&context=commpapers>.
7. *BCSD UK-Integrated corporate reporting workshop* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wbcsd.org/Pages/eNews/eNews_Details.aspx?ID=14679&NoSearchContextKey=true.
8. *Eccles R.* Integrated reporting for a sustainable strategy [Електронний ресурс] / R. Eccles, M. Krzus. – Режим доступу : <http://www.amazon.com/One-Report-Integrated-Reporting-Sustainable/dp/0470587512>.
9. *Exposure Draft: Guidance on the Strategic Report* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.frc.org.uk/Our-Work/Publications/Accounting-and-Reporting-Policy/Exposure-Draft-Guidance-on-the-Strategic-Report.aspx>.
10. *FEF fosters debate on Integrated Reporting* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fee.be/images/publications/general/Press_Release_120530_Debate_on_Integrated_Reporting.pdf.
11. *How integrated reporting can help companies see the bigger picture* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wri.org/blog/how-integrated-reporting-can-help-companies-see-bigger-picture>.
12. *Integrated Reporting and a Sustainable Economy* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ifac.org/news-events/2012-03/integrated-reporting-and-sustainable-economy>.
13. *Integrated Reporting means Integrated Thinking* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.globalreporting.org/information/news-and-press-center/Pages/Integrated-Reporting-means-Integrated-Thinking-.aspx>.
14. *Re: Towards Integrated Reporting* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.icgn.org/component/k2/item/1201-towards-integrated-reporting>.
15. *Regulatory and institutional foundations for high-quality corporate reporting* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unctad.org/meetings/en/Presentation/ciisar29_3110M_IanBall.pdf.
16. *The Companies Act 2006 (Strategic Report and Directors' Report) Regulations 2013* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/206241/bis-13-889-companies-act-2006-draft-strategic-and-directors-report-regulations-2013.pdf.
17. *The International Integrated Reporting Council Framework* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.theiirc.org/wp-content/uploads/2013/12/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK-2-1.pdf>.
18. *Towards Integrated Reporting – Communicating Value in the 21st Century / Discussion Paper IIRC* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.theiirc.org/the-integrated-reporting-discussion-paper/>.

УДК 001.4:657.1:574

В.С. Лень, канд. екон. наук**О.М. Колівешко**, аспірант

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ЕКОЛОГІЧНИЙ ОБЛІК: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ**В.С. Лень**, канд. екон. наук**А.М. Коливешко**, аспірант

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ УЧЕТ: ПОНЯТИЯ И СОДЕРЖАНИЕ**Vasyl Len**, PhD in Economics**Oleksandr Koliveshko**, PhD student

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

THE ECOLOGICAL ACCOUNT: CONCEPTS AND CONTENT

Досліджено зміст понять “екологічний облік”, “бухгалтерський екологічний облік”, “екологічний облік на підприємстві”. Доведено, що поняття “екологічний облік” є найбільш загальним, категоріальним поняттям наук про екологію та уточнено його визначення, а саме: екологічний облік — процес розпізнавання, оцінювання і передачі екологічної інформації, що дає можливість користувачам такої інформації компетентно приймати рішення і формувати судження. Дослідження понять “бухгалтерський екологічний облік”, “екологічний облік на підприємстві” дозволило зробити висновок, що для господарюючих суб’єктів більш доцільно замість цих понять застосовувати поняття “бухгалтерський облік екологічної діяльності” як підсистему бухгалтерського обліку, яка формує та передає користувачам інформацію про господарські операції, пов’язані з використанням природного середовища та впливом господарської діяльності на його на стан.

Ключові слова: поняття, екологічний облік, бухгалтерський екологічний облік, екологічний облік на підприємстві, бухгалтерський облік екологічної діяльності.

Исследовано содержание понятий “экологический учет”, “бухгалтерский экологический учет”, “экологический учет на предприятии”. Доказано, что понятие “экологический учет” является наиболее общим, категориальным понятием наук об экологии и уточнено его определение, а именно: экологический учет – процесс распознавания, оценки и передачи экологической информации, которая дает возможность пользователям такой информации компетентно принимать решения и формировать суждения. Исследование понятий “бухгалтерский экологический учет”, “экологический учет на предприятии” позволило сделать вывод, что для хозяйствующих субъектов более целесообразно вместо этих понятий применять понятие “бухгалтерский учет экологической деятельности” как подсистему бухгалтерского учета, которая формирует и передает пользователям информацию о хозяйственных операциях, связанных с использованием естественной среды и влиянием хозяйственной деятельности на ее состояние.

Ключевые слова: понятия, экологический учет, бухгалтерский экологический учет, экологический учет на предприятии, бухгалтерский учет экологической деятельности.

The content of the concepts “ecological account”, “ecological bookkeeping” and “ecological account on an enterprise” is investigated. It is proved that the concept the ecological account is the most general, categorial concept of sciences about ecology and its definition is specified, namely: the ecological account is a process of recognition, an estimation and transfer of ecological information which gives the opportunity to users of such information to make decisions and to form judgments competently. The research of the concepts “ecological bookkeeping”, “ecological account on an enterprise” allowed to draw conclusion that for business entities it is more appropriate instead of these concepts to apply the concept “accounting of ecological activity” as a subsystem of accounting, which forms and passes information to users about the economic operations associated with the use of the natural environment and the impact of economic activity on its state.

Key words: concepts, ecological account, ecological bookkeeping, ecological account on an enterprise, accounting of ecological activity.

Постановка проблеми. В основі будь-якої науки, у тому числі бухгалтерського обліку, лежить понятійний апарат, який дозволяє однозначно розуміти дослідниками і практиками проблеми, що розглядаються. На сучасному етапі розвитку суспільства все більше уваги приділяється екологічним проблемам: стану довкілля; збереженню та відтворенню природних ресурсів. У зв’язку з цим зростає увага дослідників до цих проблем, що вимагає узгодження понятійного апарату, який ними використовується.

Аналіз останніх досліджень. Питання накопичення та використання інформації щодо навколишнього середовища (екологічної інформації) досліджували різні міжнародні відомства та присвячено праці вітчизняних і закордонних учених-економістів. Вагомий внесок у розвиток теорії та методології обліку екологічної діяльності здійсни-

ли: В.М. Жук, І.В. Замула, Н.І. Беренда, О.В. Ільчова, Т.О. Кірсанова, О.С. Кожухова, С.О. Левицька, Р.П. Лізогуб, В.О. Лук'янихін, І.А. Маслова, Н.В. Остапенко, Л.А. Сахно, О.В. Таранічева, Н.Н. Рубанова, Є.О. Супрунова, І.М. Саннікова та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У науковій літературі для характеристики процесу накопичення інформації про навколишнє середовище використовуються поняття “екологічний облік”, “екологічний облік на підприємстві”, “бухгалтерський екологічний облік”. Проте нормативне визначення цих понять в Українській нормативній базі, у тому числі з бухгалтерського обліку, відсутнє. Не досягнуто єдності щодо визначення цього поняття і серед вітчизняних та закордонних дослідників [1; 2; 3; 4], що не сприяє належному виокремленню обліку екологічної діяльності в системі бухгалтерського обліку підприємств та єдності в його організації. Зокрема, В.М. Жук вважає, що поняття “екологічний облік” не набуло остаточного осмислення і логічної завершеності як комплексно сформованої системи знань в економіко-екологічній теорії та практиці [1].

Мета статті. Основною метою роботи є дослідження понять, які характеризують процес накопичення інформації про навколишнє середовище, у тому числі у господарюючих суб'єктів, та їх конкретизація.

Виклад основного матеріалу. Визначення понять, які характеризують процес накопичення інформації про навколишнє середовище, в тому числі у господарюючих суб'єктів, за різними джерелами наведено в табл.

Таблиця

Визначення, які характеризують процес накопичення інформації про навколишнє середовище, за різними джерелами

Джерело	Визначення
1	2
Загальні визначення поняття “екологічний облік”	
Парламентська асамблея [5], О.В. Ільчова [6]	<i>Екологічний облік</i> – це система, яка може використовуватися для виявлення, організації, регулювання та подання даних і інформації про стан навколишнього середовища в натуральних і вартісних показниках
О.В. Таранічева [7]	<i>Екологічний облік</i> – це система, яка повинна використовуватися для виявлення, організації, регулювання та подання даних і інформації про стан навколишнього середовища в натуральних і вартісних показниках
Є.О. Супрунова, І.А. Рудських, О. В. Балашова [8]	<i>Екологічний облік</i> можна визначити як один з інформаційних методів і одночасно функцію екологічного управління, що зазвичай асоціюється з урахуванням природних ресурсів, який у свою чергу визначається як збір та аналітичне підсумовування відомостей про кількість і якість наявних природних ресурсів з метою організації їх раціонального використання, планування господарської та природоохоронної діяльності, прогнозування тенденцій розвитку галузей природокористування та змін навколишнього середовища в поточний період і в перспективі
В.С. Лень, В. В. Гливенко [9; 10]	<i>Екологічний облік</i> – процес розпізнавання, оцінки і передачі екологічної інформації, що дає можливість користувачам такої інформації компетентно приймати рішення і формувати судження
Спеціальні визначення поняття, що характеризує діяльність підприємства, пов'язану з природокористуванням	
Англо-російський економічний словник [11]	<i>Екологічний облік</i> – це система виявлення, оцінки і розподілу екологічних витрат, пов'язаних із здійсненням якоюсь організацією своєї економічної діяльності; передбачає оцінку та аналіз впливу навколишнього середовища на господарську діяльність організації, напр., рівень екологічних витрат тощо, а також організації на навколишнє середовище (рівень шкоди, заподіяної фірмою навколишнього середовища у процесі своєї діяльності) і складання відповідної звітності
О. С. Кожухова [2]	<i>Екологічний облік</i> є самостійним напрямком бухгалтерського обліку та його широке впровадження дозволить на рівні підприємств-природокористувачів активізувати практичну природоохоронну діяльність і здійснити інформаційний супровід екологічного контролінгу

Закінчення табл.

1	2
Р. П. Лізогуб [12]	<i>Екологічний облік на підприємстві</i> – це система виявлення, виміру, реєстрації, нагромадження, узагальнення, зберігання, обробки і підготовки релевантної інформації про діяльність підприємства в галузі природокористування з метою передачі її внутрішнім і зовнішнім користувачам для прийняття оптимальних рішень
Л. А. Сахно [13]	<i>Екологічний облік на підприємстві</i> – це система виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання, обробки і підготовки релевантної інформації про діяльність підприємства у сфері природокористування з метою передачі її внутрішнім і зовнішнім користувачам для ухвалення оптимальних рішень
Т.О. Кірсанова, Є.В. Кірсанова, В.О. Лук'янихін [14]	<i>Екологічний облік на підприємстві</i> – система виявлення, виміру, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання, обробки й підготовки релевантної інформації щодо діяльності підприємства у сфері природокористування і охорони навколишнього середовища з метою обґрунтування управлінських рішень
О. В. Ільчова [6]	<i>Бухгалтерський екологічний облік</i> – система збору, реєстрації та узагальнення інформації, яка забезпечить можливість виявлення, оцінки, планування та прогнозування, контролю й аналізу екологічних витрат та екологічних зобов'язань
Н. М. Рубанова [15]	<i>Бухгалтерський екологічний облік</i> – це процес збору, реєстрації узагальнення і відображення в системі природоохоронних витрат, природних активів, екологічних фондів резервів і зобов'язань, а також результатів діяльності господарюючих суб'єктів з метою управління та визначення екологічного потенціалу підприємства
Т.М. Чепракова [16]	<i>Бухгалтерський екологічний облік</i> – це процес збору, реєстрації, узагальнення й відбиття інформації про природоохоронні витрати, природні активи й результати діяльності господарюючих суб'єктів з метою керування й визначення їхнього сукупного потенціалу
І.М. Саннікова [4]	<i>Бухгалтерський екологічний облік</i> – систематичний і документально оформлений процес одержання й обробки даних екологічного характеру з метою керування й дотримання законодавства

У багатьох досліджених джерелах [5; 7; 8; 9; 10] застосовується поняття “екологічний облік” у загальному плані, тобто як категорія наук про екологію. Категорія – основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності [17]. Визначення у цих джерелах охоплюють інформацію, що накопичується як у системі бухгалтерського обліку, так і поза його межами і мають значення на глобальному, національному та регіональному рівнях та збігаються з вимогами Міжнародної федерації бухгалтерів, яка пропонує “екологічний облік” розглядати на рівнях: географічному й геополітичному – інформація екологічного обліку збирається для оцінювання стану окремих екосистем, конкретних країн або всього світу; організації – у контексті як управлінського, так і фінансового обліку [18].

Парламентською асамблеєю Європи екологічний облік розглядається як система, яка охоплює інформацію про стан навколишнього середовища в натуральних і вартісних показниках [5]. Подібне по суті визначення екологічного обліку наводять також О.В. Ільчова [6] та О. В. Таранічева [7]. Після визначення екологічного обліку “Рекомендаціями 1653 (2004) Про екологічний облік як інструмент сталого розвитку” зазначається, що система екологічного обліку дає об'єктивну картину стану й динаміки природної спадщини, взаємодії між економікою й навколишнім середовищем і витрат на профілактичні заходи, охорону навколишнього середовища й відшкодування екологічного збитку [5]. Тобто з пояснень до визначення зрозуміло, що екологічний облік (у розумінні Парламентської асамблеї Європи) охоплює накопичення як економічної, так і неекономічної інформації, пов'язаної з використанням природного середовища та його станом. На наш погляд, наведе визначення є звуженим, тому що воно потребує певних пояснень.

Досить детально у загальному розумінні визначають “екологічний облік” Є.О. Супрунова, І.А. Рудських та О.В. Балашова [8]. Розглядаючи екологічний облік з

позиції управління, у визначення поняття вони включають як бухгалтерську, так і позабухгалтерську інформацію. Проте наведене ними визначення занадто багатослівне і виходить за межі свого призначення, що перетворює його в простий опис.

В.С. Леня та В.В. Гливенко, розглядаючи класифікацію видів обліку залежно від сфер діяльності, виділяють екологічний облік і наводять його визначення в найбільш широкому розумінні, як процес накопичення і передачі екологічної інформації її користувачам для прийняття рішень і формування суджень.

Згідно з модельним Законом про охорону навколишнього середовища, прийнятим Радою Європи в 1954 році, та з Директивою Ради Європейських Співтовариств 90/313/ЄЕС від 7 червня 1990 р. про свободу доступу до інформації про навколишнє середовище “інформація щодо навколишнього середовища” означає “будь-яку інформацію, надавану в письмовій, візуальній, звуковій або електронній формі про стан води, повітря, ґрунту, фауни, флори, землі й природних місць перебування і про діяльність (включаючи ту, яка викликає такі незручності, як шум) або заходи, що несприятливо впливають на них, або тих, що мають подібний ефект, а також дії і заходи, заплановані для їхнього захисту, включаючи адміністративні заходи й програми екологічного менеджменту” [19].

Д.С. Велієва, узагальнюючи (і дещо уніфікуючи) різні підходи до змісту екологічної інформації, визначає її як відомості про навколишнє середовище людини, про діяльність, що негативно впливає (або здатна впливати) на навколишнє середовище й організм (здоров'я) людини, а також відомості про заходи щодо охорони навколишнього середовища й забезпечення екологічної безпеки, про дотримання й захист екологічних прав громадян [20].

Враховуючи визначення понять “щодо навколишнього середовища” Радою Європи та Директивою Ради Європейських Співтовариств та “екологічна інформація” за Д.С. Велієвою, на наш погляд, найбільш загальне (категоріальне) визначення екологічного обліку наведене В.С. Ленем та В.В. Гливенко.

Деякі автори розглядають процес накопичення екологічної інформації з погляду господарюючого суб'єкта. При цьому визначають його по-різному: екологічний облік [2; 11], *екологічний облік на підприємстві* [12; 13; 14], *бухгалтерський екологічний облік* [4; 6; 15; 16], *облік екологічної діяльності* [21].

Практично всі підприємства в системі бухгалтерського обліку накопичують екологічну інформацію. Зокрема, накопичення такої інформації потрібне для складання статистичної звітності за формами № 1 – відходи (річна), № 1 – небезпечні відходи, № 2-ТП (повітря), № 1 – екологічні витрати (річна) та для розрахунку екологічних платежів. Для цього в бухгалтеріях підприємств виділяють робочі місця (топологічні ділянки обліку). Згідно з Міжнародним стандартом ISO/FDIS 26000 підприємства повинні проявляти належну передбачливість (*due diligence*), яка у контексті соціальної відповідальності являє собою всеосяжний активний процес виявлення фактичного й потенційного негативного соціального, екологічного й економічного впливу рішень і діяльності організації з метою уникнути й мінімізувати цей вплив [22]. Проте більшість українських підприємств накопичує інформацію про екологічну діяльність лише для складання необхідної статистичної та податкової звітності і не здійснює її ефективного регулювання та не доводить її до зовнішніх користувачів. Лише незначна кількість підприємств накопичену екологічну інформацію використовує для складання звітності з корпоративної соціальної відповідальності в частині екологічної діяльності.

О.С. Кожухова облік екологічної діяльності на підприємстві вважає самостійним напрямком бухгалтерського обліку [2]. На нашу думку, таке твердження є необґрунтованим. Насамперед, згідно з Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” підприємства зобов'язані вести фінансовий облік, а тому інформація про їх діяльність, пов'язана з використанням природних ресурсів та впливом господарської діяльності

на зовнішнє середовище знаходить результативно своє відображення передусім у фінансовій звітності підприємства, а також у звітності до фіскальних органів та органів статистики. Крім того, Міжнародна федерація бухгалтерів пропонує “екологічний облік” розглядати на рівні організації у контексті як управлінського, так і фінансового обліку [18].

Словосполучення “екологічний облік на підприємстві”, на наш погляд, не є досить логічно обґрунтованим. З погляду бухгалтера ніякого для підприємства окремого екологічного обліку як системи немає. Можна лише говорити про господарські операції, пов’язані з володінням, використанням, збереженням стану зовнішнього природного середовища та попередженням негативних природних явищ. А господарські операції є сферою бухгалтерського обліку. З цієї позиції для господарюючого суб’єкта в системі бухгалтерського обліку можна виділити підсистеми (топологічні ділянки) фінансового та управлінського обліку екологічної діяльності. Визнають облік екологічної діяльності як складову фінансового та управлінського обліку й інші дослідники, зокрема Л.М. Пелиньо [23].

І.М. Саннікова розглядає “бухгалтерський екологічний облік” як облік екологічних аспектів діяльності підприємства (компонент системи управління навколишнім середовищем підприємства), як процес одержання й обробки даних екологічного характеру з метою керування й дотримання законодавства [4]. Наведене нею визначення не є достатньо придатним для цілей бухгалтерського обліку, тому що в ньому не конкретизуються дані екологічного характеру, які можуть бути як відображені, так і не відображені в системі бухгалтерського обліку.

Застосування щодо суб’єктів господарювання поняття “бухгалтерський екологічний облік” також, на нашу думку, не є достатньо коректним, адже з нього можна зробити умовивід, що облік може бути екологічним або неекологічним. За аналогією можна також ввести поняття “бухгалтерський податковий облік”, “бухгалтерський статистичний облік” що є явно нелогічним.

І.В. Замула у дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук обґрунтовує науковий підхід до визнання бухгалтерського обліку системою, що забезпечує формування та оприлюднення інформації про екологічну діяльність суб’єкта господарювання. Поняття “екологічна діяльність” вона розглядає як систему господарювання, яка ґрунтується на концепції стійкого розвитку, що динамічно включається до сучасної екосистеми, не порушуючи її гармонійного функціонування, що поєднує в собі особливості економічної й екологічної наук [21]. Тобто для цілей бухгалтерського обліку вона застосовує поняття “облік екологічної діяльності”.

Ми погоджуємось з І.В. Замулою щодо застосування для господарюючих суб’єктів поняття “екологічна діяльність”, але лише в контексті господарських операцій, пов’язаних з використанням природного середовища та впливом господарської діяльності на його стан. У зв’язку з цим пропонуємо власне визначення **бухгалтерського обліку екологічної діяльності** як підсистеми бухгалтерського обліку, яка формує та передає користувачам інформацію про господарські операції, пов’язані з використанням природного середовища та впливом господарської діяльності на його стан.

Одночасно бухгалтерський облік екологічної діяльності є підсистемою не лише бухгалтерського обліку, а й частиною системи екологічного менеджменту, інформаційною основою для проведення екологічного аудиту, страхування й оцінювання інвестиційних проектів [4].

У загальному плані структуру екологічного обліку можна представити схемою, наведеною на рис.

Неекономічна інформація охоплює насамперед геологічну інформацію про наявність природних ресурсів, можливості їх використання в господарській діяльності, а також інформацію про якісний стан природного середовища. Ця інформація відобража-

ється в натуральних, якісних та географічних (місце розташування) вимірниках. Части-ну неекономічної інформації можна оцінити у грошовому вимірнику та використати для економічних розрахунків. Некономічна екологічна інформація збирається на різних рівнях (мікрорегіон, регіон, країна, сукупність країн, глобальний рівень).

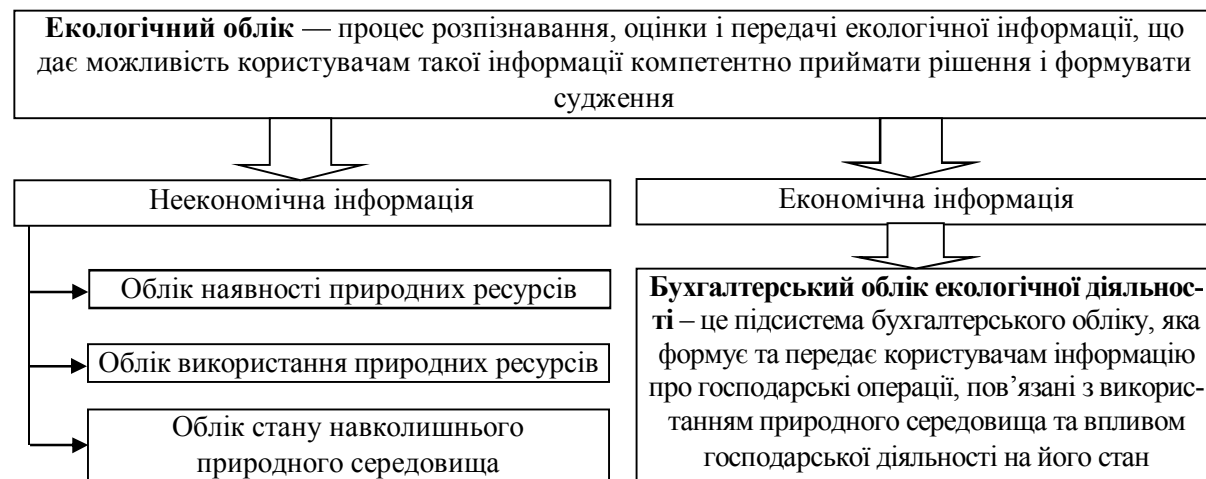

Рис. Структура екологічного обліку

Економічна інформація про господарські операції, пов’язані з використанням природного середовища та впливом господарської діяльності на його стан, формується на рівні підприємства і використовується для управління та формування звітності (зовнішньої та внутрішньої).

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна зробити такі висновки й узагальнення:

1) під “екологічним обліком”, як еколо-економічною категорією, слід розуміти процес розпізнавання, оцінювання і передачі екологічної інформації, що дає можливість користувачам такої інформації компетентно приймати рішення і формувати судження. Ця категорія охоплює формування облікової (бухгалтерської) та необлікової інформації про стан, динаміку зовнішнього природного середовища та вплив на нього природних факторів та всієї діяльності людини на глобальному, національному та регіональному рівнях;

2) для господарюючих суб’єктів бухгалтерський облік екологічної діяльності – це підсистема бухгалтерського обліку, яка формує та передає користувачам інформацію про господарські операції, пов’язані з використанням природного середовища та впливом господарської діяльності на його стан;

3) бухгалтерський облік екологічної діяльності є не лише підсистемою системи бухгалтерського обліку, а й частиною системи екологічного менеджменту, інформаційною основою для проведення екологічного аудиту, страхування й оцінювання інвестиційних проєктів.

Список використаних джерел

1. Жук В. М. Екологічні аспекти бухгалтерського обліку в агропромисловому виробництві / В. М. Жук // Агроекологічний журнал. – 2012. – № 2. – С. 18–23.
2. Кожухова О. С. Экологический учет и экологический контроллинг: взаимосвязь и интеграция [Электронный ресурс] / О. С. Кожухова // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. – Режим доступа : <http://www.uecs.ru/ekonomika-prirodopolzovaniy/item/1165-2012-03-26-11-23-42>.
3. Муруева Э. К. Экологические аспекты бухгалтерского учета : автореф. дис. ... канд. экон. наук / Э. К. Муруева. – СПб., 2007. – 25 с.
4. Санникова И. Н. На пути к бухгалтерскому экологическому учету и отчетности [Электронный ресурс] / И. Н. Санникова, Н. А. Шавкунова // Международный бухгалтерский учет. – 2009. – № 3. – Режим доступа : <http://www.lawmix.ru/bux/32193>.

5. *Документы* Парламентской Ассамблеи Совета Европы / Об экологическом учете как инструменте устойчивого развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/%5Bussian_documents%5D/%5B2004%5D/%5BParis_2004%5D/Rec.1653-Rus.asp.

6. *Ильичева Е. В.* Экологический учет в условиях реализации политики экологической сбалансированности : автореф. дис. ... д-ра экон. наук / Е. В. Ильичева. – Орел : ГОУ ВПО “Орловский государственный технический университет”, 2010. – 48 с.

7. *Тараничева О. В.* Экологические затраты промышленных предприятий [Электронный ресурс] / О. В. Тараничева // Инновационное развитие экономики России: новый этап. – Режим доступа : nauch/sc_article/2012/04/Taranicheva.shtml.

8. *Супрунова Е. А.* Развитие экологического учета в условиях экологизации производства [Электронный ресурс] / Е. А. Супрунова, И. А. Рудских, О. В. Балашова. – Режим доступа : imek-kmm.ru/.../aa209252449c93744325e79f0c446971.doc.html.

9. *Лень В. С.* Класифікація видів обліку / В. С. Лень, В. В. Гливенко // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2003. – Вип. 186, т. 2. – С. 521–528.

10. *Лень В. С.* Бухгалтерський облік в Україні. Основи та практика : навч. посіб. / В. С. Лень, В. В. Гливенко. – Вид. 4-те. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 744 с.

11. *Англо-русский экономический словарь* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : economy_en_ru.academic.ru>22562/environmental...

12. *Лізогуб Р. П.* Удосконалення інформаційної складової планування та управління екологічними витратами [Електронний ресурс] / Р. П. Лізогуб // IV Международная научно-практическая конференция “Качество экономического развития: глобальные и локальные аспекты” (24–25 мая 2012 г.). – Режим доступа : http://www.confcontact.com/2012_05_25/2_lizogub.php.

13. *Сахно Л. А.* Екологічний облік і аудит в реформуванні традиційної системи обліку на підприємстві / Л. А. Сахно // Облік і фінанси АПК. – 2009. – № 1. – С. 89–92.

14. *Кирсанова Т. А.* Экологический контроллинг – инструмент екоменеджмента / Т. А. Кирсанова, Е. В. Кирсанова, В. А. Лукьянихин ; под ред. В. А. Лукьянихина. – Сумы : Козацький вал, 2004. – 222 с.

15. *Рубанова Н. Н.* Экологический учет на предприятиях промышленности строительных материалов : автореф. дис. ... канд. экон. наук / Н. Н. Рубанова. Ставрополь, 2005. – 17 с.

16. *Чепракова Т. Н.* Бухгалтерский экологический учет в системе управления организациями АПК (на примере отраслей растениеводства Ставропольского края) [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. экон. наук / Т. Н. Чепракова. – Ставрополь, 2006. – Режим доступа : <http://economy-lib.com/buhgalterskiy-ekologicheskij-uchet-v-sisteme-upravleniya-organizatsiyami-apk#ixzz2KvIUyNEo>.

17. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.

18. *Вороновська О.* Сутність і розвиток екологічного обліку / О. Вороновська // Галицький економічний вісник. – 2011. – № 2 (31). – С. 195–200.

19. *Директива* Совета Европейских Сообществ 90/313/ЕЭС от 7 июня 1990 г. о свободе доступа к информации об окружающей среде [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1375062>.

20. *Велиева Д. С.* Экологическая информация: проблемы дефиниции и дифференциации [Электронный ресурс] / Д. С. Велиева // Конституционное и муниципальное право. – 2008. – № 18. – Режим доступа : <http://www.recoveryfiles.ru/laws.php?ds=3131>.

21. *Замула І. В.* Бухгалтерський облік екологічної діяльності: теорія та методологія : автореф. дис. ... д-ра экон. наук / І. В. Замула. – Житомир, 2010. – 36 с.

22. *Международный стандарт ISO/FDIS 26000.* Руководство по социальной ответственности. Guidance on social responsibility [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ksovok.com/doc/iso_fdis_26000_rus.pdf.

23. *Пелиньо Л. М.* Значення лісів та проблеми обліку лісових ресурсів в Україні / Л. М. Пелиньо, Л. І. Максимів // Наук. вісник НЛТУУ. – Львів : НЛТУУ, 2006. – Вип. 16.3. – С. 25–29.

УДК [336.747.5:004.738.5]657.422.1

І.М. Пліско, канд. екон. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ ЕЛЕКТРОННИМИ ГРОШИМА

И.Н. Плиско, канд. экон. наук

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ОСОБЕННОСТИ ОТОБРАЖЕНИЯ В БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТЕ РАСЧЕТОВ ЭЛЕКТРОННЫМИ ДЕНЬГАМИ

Iryna Plisko, PhD in Economics

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

FEATURES OF DISPLAY IN ACCOUNTING CALCULATION OF ELECTRONIC MONEY

Досліджено економічну сутність електронних грошей та розкрито особливості відображення в бухгалтерському обліку розрахунків електронними грошима.

Ключові слова: електронні гроші, електронний гаманець, електронна комерція, система електронних платежів.

Исследовано экономическую суть электронных денег и раскрыто особенности отображения в бухгалтерском учете расчетов электронными деньгами.

Ключевые слова: электронные деньги, электронный кошелек, электронная коммерция, система электронных платежей.

This article explores the economic substance of electronic money and the features reflect the accounting calculations electronic money.

Key words: electronic money, electronic purse (wallet), e-commerce, Electronic Funds Transfer.

Постановка проблеми. Електронні гроші є відносно новим поняттям для української економічної літератури. Водночас в Україні набирають оберти системи, які забезпечують розрахунки за допомогою електронних грошей. До появи такого платіжного засобу спонукали: розвиток інформатизації суспільства, стрімке збільшення електронної комерції в загальному торгівельному обороті, а також скорочення затрат часу на проведення розрахунків за допомогою такого платіжного засобу, як електронні гроші.

Електронні гроші на карткових носіях, на відміну від подібних платіжних продуктів, запроваджених у країнах Європейського Союзу, в Україні потерпають від нерозвинутості інфраструктури. Торговці не впроваджують технічних засобів для приймання карток з електронними грошима, тому що покупці їх не використовують, а покупці не використовують електронні гроші на картках, тому що не мають, де їх застосувати. Незважаючи на це, динаміка показників роботи систем електронних грошей як у Європі, так і в Україні є позитивною.

З огляду на це актуальними є дослідження, спрямовані на встановлення методики відображення електронних грошей у бухгалтерському обліку через розкриття їх економічної сутності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до цього питання проявляли такі зарубіжні економісти, як М. Вудфорд, Ч. Гудхарт, М. Кінг, Ч. Фрідмен, В. Попов, В. Геращенко, Г. Шварц, А. Шпак та інші. Серед вітчизняних науковців вивченням зазначеного питання займалися: О.А. Шевчук, Н.В. Дубенко, С.П. Поліщук, Ю.М. Іванченко, О.О. Махаєва, А. Вольська та інші. Однак є проблемні питання обліку розрахунків електронними грошима, що призводить до виникнення реальних практичних проблем у системі управління суб'єктом господарювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень щодо застосування електронних грошей, немає однозначності у трактуванні поняття «електронні гроші», що призводить до певних практичних проблем з погляду відображення таких розрахунків у бухгалтерському обліку.

Мета статті. Метою проведеного дослідження є вивчення особливостей розрахунків електронними грошима та удосконалення методики відображення таких грошей у бухгалтерському обліку.

Виклад основного матеріалу. Для українських бухгалтерів електронні гроші – це відносно новий платіжний засіб. Значну роль у розповсюдженні розрахунків електронними грошима відіграє швидкий розвиток електронної комерції, яка є результатом впровадження ІТ-технологій в усі сфери діяльності людства. За даними дослідження «Електронні гроші в Україні» Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, щорічний оборот електронних грошей в Україні оцінюється близько 2 млрд грн [6]. Незважаючи на те, що у практичному відношенні Україна досягла помітних результатів у електронізації грошового обороту, в теоретичному плані проблемі застосування електронних грошей приділяється недостатньо уваги. У сучасній економічній літературі немає однозначного, загально визначеного трактування сутності електронних грошей, що значно ускладнює розуміння перспектив їх розвитку та визначення власного місця у монетарних системах та практику застосування в сучасних умовах господарювання. В табл. 1 наведено визначення поняття «електронні гроші» за різними джерелами.

Таблиця 1

Поняття «електронні гроші» за різними джерелами

Джерело	Поняття електронних грошей
Положення про електронні гроші в Україні [9, п. 1.3]	Електронні гроші – одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймають як <i>засіб платежу</i> іншими, ніж емітент, особам і є грошовим <i>зобов'язанням</i> емітента
Директива Європейського Парламенту та Ради Європи [3]	Електронні гроші – електронно, у тому числі магнетично, накопичена грошова вартість, яка представлена вимогою до емітента, і яка після отримання коштів випускається з метою здійснення платіжних трансакцій і приймається фізичною та юридичною особою, що не є емітентом електронних грошей
Уніфікований Закон про Платіжні послуги США, [12, розд. 102, с. 2–3]	Електронні гроші повинні відповідати таким характеристикам: - мати здатність до накопичення та підрахунку балансу, а отже, мати певну монетарну вартість (тобто вартість, виражену в певній валюті); прийматися економічними агентами (як фізичними, так і юридичними особами) для розрахунків; - бути зобов'язанням емітента, що надходить в обіг лише після його обміну на традиційні гроші в обсязі не меншому, ніж емітована грошова вартість, а також бути об'єктом зворотного обміну за першою вимогою їх власника. Зберігатися в електронному вигляді або на фізичному пристрої (такому, як смарт-карта, телефон або комп'ютер тощо) у володінні власника таких грошей, або віддалено на сервері
Європейський Центральний Банк «Звіт про електронні гроші» 1998 року [2]	Електронні гроші – грошова вартість, яка зберігається в грошовому вигляді на технічному пристрої і може широко використовуватись для здійснення платежів підприємствам іншим, ніж емітент, без необхідності використання при цьому банківських рахунків, але яка діє як наперед оплачений інструмент на пред'явника
Шалева О.І. [13, с. 64]	Електронні гроші – система оплати товарів та послуг шляхом передавання числових даних від одного комп'ютера до іншого
Кравчук В., Науменко Д., Глибовець А. [5, с. 6]	Електронні гроші – це різновид так званих «фідучіарних» грошей. Вони є зобов'язаннями емітента, випущеними з метою розрахунків, але при цьому не мають власної внутрішньої вартості (на відміну від, наприклад, монет, вироблених із дорогоцінних металів). Більше того, практично всі наявні форми електронних грошей – це так звані «репрезентативні» гроші
Савчук Д. [10]	Розрахунки електронними грошима не є розрахунками у грошовій формі. Електронні гроші є зобов'язаннями
Лісіца Т. [7]	Електронні гроші – це не грошові кошти (ні готівкові, ні безготівкові)

Отже, аналіз наведених визначень поняття «електронні гроші» за різними джерелами дозволяє визначити три складові поняття «електронні гроші»: економічну, технічну та юридичну. З економічного погляду, електронні гроші є мірою вартості і засобом платежу. З технічного погляду, електронні гроші зберігаються на електронному пристрої і не доступні безпосередньому фізичному сприйняттю. З юридичного погляду, електронні гроші є вимогою до емітента, яка кореспондує зобов'язання емітента здійснити погашення електронних грошей, тобто обміняти їх на звичайні готівкові або безготівкові кошти на вимогу пред'явника.

Як видно із визначення, наведеного у Положенні про електронні гроші в Україні [9, п. 1.3], електронним грошам властиве внутрішня суперечність – з одного боку, вони є засобом платежу, з іншого – зобов'язанням, яке підлягає виконанню у звичайних неелектронних грошах.

Деякі автори схиляються до думки, що обліковувати такі платіжні засоби, як електронні гроші слід у складі зобов'язань, зважаючи на визначення, наведене у Положенні про електронні гроші в Україні. Так, наприклад, Д. Савчук стверджує, що електронні гроші не є грошима. Він розкриває позицію ДПСУ, аргументуючи п. 291.6 ст. 291 ПКУ, що електронні гроші не можна вважати грошми. Д. Савчук стверджує, що розрахунки за допомогою електронних грошей не є розрахунками у грошовій формі, а є зобов'язаннями, але й готівку та безготівкові кошти за їхньою юридичною природою теж можна вважати зобов'язаннями. Перші є безумовними зобов'язаннями Національного банку, а другі – зобов'язаннями банків перед клієнтами [10].

Т. Лісіца стверджує, що електронні гроші – це не грошові кошти (ні готівкові, ні безготівкові). Операції з електронними грошима обліковуються як операції з правом вимоги боргу, а тому з погляду бухгалтерського обліку електронні гроші є активом у вигляді дебіторської заборгованості [7].

Якщо електронні гроші є активом у вигляді дебіторської заборгованості, то тоді ми пропонуємо такі засоби платежу обліковувати на рахунку 377 «Розрахунки з іншими дебіторами». На нашу думку, доречно відобразити наявні в гаманці електронні гроші як дебіторську заборгованість Гаранта (ООО «Українського гарантійного агентства», яке в Україні здійснює емісію титульних знаків відповідного типу) перед користувачем. Тоді «перерахування» покупцем електронних грошей в оплату за товари (роботи, послуги) рівноцінно зменшенню дебіторської заборгованості Гаранта і збільшенню дебіторської заборгованості продавця, яка, у свою чергу, перебивається з кредиторською заборгованістю після оприбуткування товару (роботи чи послуги) від такого продавця.

Для продавця ситуація аналогічна: надходження електронних грошей від покупця відображається як виникнення кредиторської заборгованості перед покупцем і дебіторської заборгованості Гаранта перед продавцем. Вартість відвантаженого товару (роботи, послуги) продавець зарахує в погашення кредиторської заборгованості перед покупцем. А от вимагати термінового погашення дебіторської заборгованості Гаранта (тобто фактичного погашення електронних грошей) його ніхто не зобов'язує. Це можна буде зробити в будь-який момент, причому комісія за погашення електронних грошей (обмін на звичайні гроші) відобразиться у складі адміністративних витрат. Наведемо в табл. 2 умовний приклад операції розрахунку електронними грошима, розглядаючи електронні гроші як актив у вигляді дебіторської заборгованості.

Існують й інші думки щодо відображення операцій з розрахунками електронними грошима у бухгалтерському обліку. Наприклад, представник аудиторської компанії «Аудит-Альянс» Т. Горячун пропонує обліковувати електронні гроші на рахунку 335 «Електронні гроші, номіновані в національній валюті», а у випадку, коли зазначені платіжні засоби надходять до Агента на підставі агентського договору, що не передбачає

переходу прав власності на кошти, – використовувати позабалансовий рахунок (наприклад, рахунок 033), на якому вести облік таких коштів за номінальною вартістю [1].

Таблиця 2

Відображення у бухгалтерському обліку купівлі-продажу товарів за електронні гроші

Зміст господарської операції	Сума, грн	Бухгалтерські записи		Податкові розрахунки	
		Дт	Кт	Д	В
У покупця					
<i>Придбання електронних грошей</i>					
Перераховані кошти емітенту для придбання електронних грошей з урахуванням комісії (величина комісії умовна)	250,00	333	311	-	-
Зараховані електронні гроші в електронний гаманець	240,00	377/Гарант	333	-	-
Віднесена комісія за придбання електронних грошей на адміністративні витрати	10,00	92 84	84 333	-	10,00
<i>Придбання товару за електронні гроші в інтернет-магазині</i>					
Оплачений товар продавцю електронними грошима	240,00	371	377/Гарант	-	-
Оприбуткований товар, який був куплений в інтернет-магазині	200,00	28	631	-	-
Відображено податковий кредит по ПДВ	40,00	641/ПДВ	631	-	-
Проведений взаємозалік заборгованостей	240,00	631	371	-	-
У продавця					
Зараховані 240WMU на електронний гаманець продавця	240,00	377/Гарант	685/Покупець	-	-
Нараховано податкове зобов'язання щодо ПДВ	40,00	643	641/ПДВ	-	-
Відвантажений товар покупцю	240,00	685/Покупець	702	200,00	90,00
Списано податкове зобов'язання щодо ПДВ	40,00	702	643	-	-
Списано собівартість реалізованого товару	90,00	902	28	-	-
У кінці звітної періоду списано сальдо рахунку 902 на фінансовий результат	90,00	791	902	-	-
У кінці звітної періоду списано сальдо рахунку 702 на фінансовий результат	200,00	702	791	-	-
<i>Погашення електронних грошей</i>					
Пред'явлені до погашення 240WMU на електронний гаманець продавця	240,00	685/Гарант	377/Гарант	-	-
Зараховані грошові кошти, які належать за погашення електронних грошей за вирахуванням комісії 20 грн (сума умовна)	220,00	311	685/Гарант	-	-
Віднесена комісія за погашення електронних грошей на адміністративні витрати	20,00	92	84	-	20,00
		84	685/Гарант		

Отже, проаналізувавши різні погляди на відображення операцій з розрахунками електронними грошима, на нашу думку, електронні гроші – це оборотні активи, а саме – грошове зобов'язання емітента. Хоча електронні гроші й відмінні від гривні чи іноземної валюти, проте вони легко конвертуються в національну валюту і виступають засобом платежу. Таким чином, електронні гроші – це інструмент для обліку зобов'язань системи електронних платежів перед її клієнтами, а передача електронних грошей із гаманця на гаманець між такими клієнтами платіжної системи – це є, по суті, передача прав вимоги за такими зобов'язаннями.

Будь-яка операція, яка має місце в господарській діяльності підприємства і яка знаходить своє відображення в реєстрах бухгалтерського обліку, повинна супроводжуватись комплектом первинних документів. При операціях придбання товарів (робіт, послуг) через інтернет-магазини за електронні гроші комплект первинних документів такий же самий як і при традиційній торгівлі: договір, рахунок-фактура, накладна на придбаний товар або акт приймання-передачі виконаних робіт чи послуг, податкова накладна, якщо продавець являється платником ПДВ. Єдине, на що треба звернути увагу, що допускається мати такі документи в електронному вигляді з дотриманням вимог про накладення електронного цифрового підпису. Згідно з п. 201.1 ПКУ з 01.07.2012 р. навіть податкова накладна залежно від вибору покупця може бути складена або у паперовому вигляді, або у електронній формі за умови реєстрації електронного підпису уповноваженої особи платника податку, а також реєстрації такої податкової накладної в Єдиному реєстрі податкових накладних. При цьому паперову податкову накладну складати не обов'язково. Отже, торгувати через інтернет-магазин зовсім не означає працювати без документів, а покупець, у свою чергу, обов'язково отримає всі документи, які йому необхідні для відображення податкових витрат і податкового кредиту по ПДВ.

Є проблеми щодо відображення у бухгалтерському обліку податкових відносин у процесі розрахунків електронними грошима. Не можна не торкнутись проблеми використання електронних грошей як оплати за товари і послуги суб'єктами господарювання, наприклад, платниками єдиного податку. Адже згідно з п. 291.6 ст. 291 ПКУ платники єдиного податку повинні здійснювати розрахунки за товари (роботи або послуги) виключно у грошовій формі (готівковій або безготівковій). А якщо вірити Положенню про електронні гроші в Україні [9, п. 1.3], електронні гроші не можна віднести ні до готівкової, ні до безготівкової форми розрахунків.

Отже, результати дослідження показали, що електронні гроші є новим об'єктом бухгалтерського обліку, який має певні специфічні особливості, а тому такий об'єкт обліку обов'язково повинен знайти своє відображення у наказі Про політику бухгалтерського обліку підприємства.

Висновки і пропозиції. З усього викладеного вище можна зробити висновок, що потрібне подальше вивчення як теоретичних, так і практичних аспектів цієї проблеми щодо відображення в обліку операцій з розрахунками електронними грошима, на рівні державних методологічних рад, які повинні чітко регламентувати застосування такого платіжного інструменту, як електронні гроші. Для обліку електронних грошей Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [8] передбачено окремий субрахунок 335 "Електронні гроші, номіновані в національній валюті" у складі рахунку 33 "Інші кошти". На наш погляд, електронні гроші не можна розглядати як грошову одиницю, бо гроші має право випускати тільки держава. Згідно з Положенням про електронні гроші в Україні, затвердженого постановою Правління НБУ від 04.11.2010 р. № 481, випуск електронних грошей в Україні мають право здійснювати лише банки, а тому електронні гроші не можна розглядати як грошові кошти, а лише як зобов'язання банка-емітента.

Список використаних джерел

1. *Горячун Т.* Бухгалтерський облік операцій з розповсюдження електронних грошей [Електронний ресурс] / Т. Горячун. – Режим доступу : <http://audit-alliance.com.ua/buhgalterskij-oblik-operacij-z-rozprovsyudzhennya-elektronnix-groshej/>.
2. *Горячун Т.* Сутність поняття «Електронні гроші». Міжнародні визначення та українське законодавство [Електронний ресурс] / Тетяна Горячун. – Режим доступу : <http://audit-alliance.com.ua/sutnist-ponyattya-elektronni-groschi-mizhnarodni-viznachennya-ta-ukra%D1%97nske-zakonodavstvo/>.
3. *Директива* Європейського Парламенту та Ради Європи №2009/110/ЄС від 16.09.2009 р. «Про започаткування та здійснення діяльності емітентів електронних грошей, а також пруденційний нагляд за такою діяльністю».
4. *Іванченко Ю.М.* Електронні гроші: проблеми бухгалтерського обліку [Електронний ресурс] / Ю. М. Іванченко. – Режим доступу : <http://int-konf.org/economika/78-k-e-n-vanechko-yu-m-elektronn-grosh-problemi-buhgalterskogo-oblku.html>.
5. *Кравчук В.* Електронні гроші в Україні : аналітичний звіт / В. Кравчук, Д. Науменко, А. Глибовець. – К. : Альфа-ППК, 2012. – 64 с.
6. *Лишак Т.* Електронні гроші: бухгалтерський і податковий облік [Електронний ресурс] / Т. Лишак. – Режим доступу : <http://www.interbuh.com.ua/ua/documents/ib/1956/7700/try>.
7. *Лісіца Т.* Електронні гроші та інтернет-торгівля / Т. Лісіца // Баланс. – 2012. – № 47. – С. 37–41.
8. *План* рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : затверджений наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 року № 291 (зі змінами та доповненнями).
9. *Положення* про електронні гроші в Україні [Електронний ресурс] : затверджене постановою Правління НБУ від 04.11.2010 р. № 481. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1121-13>.
10. *Савчук Д.* Електронні гроші – не гроші? [Електронний ресурс] / Д. Савчук. – Режим доступу : <http://www.kyivpost.ua/opinion/op-ed/elektronni-groschi-ne-groschi-35984.html>.
11. *Смовженко Т. С.* Фінансова грамотність / Т. С. Смовженко. – К. : УБС НБУ, 2012. – 322 с.
12. *Уніфікований Закон* про Платіжні послуги США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ssl.csg.org/terrorism/umsa2001final.pdf>.
13. *Шалева О. І.* Електронна комерція : навч. посіб. / О. І. Шалева. – К. : Центр навчальної літератури, 2011. – 216с.

УДК 657

В.В. Рядська, канд. екон. наук

Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, м. Київ, Україна

АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ ЦІНОЮ ТА ЯКІСТЮ АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ**В.В. Рядская**, канд. экон. наук

Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана, г. Киев, Украина

АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ ЦЕНОЙ И КАЧЕСТВОМ АУДИТОРСКИХ УСЛУГ**Valentyna Riadska**, PhD in Economics

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

ANALYSIS OF DEVELOPMENT OF RELATIONSHIP BETWEEN PRICE AND QUALITY OF AUDIT SERVICES

Досліджено механізм формування взаємозв'язку між ціною та якістю аудиторських послуг. Кінцевими споживачами результатів аудиторських послуг у системі тристоронніх відносин можуть бути особи, які не є замовниками таких послуг. Особливо це проявляється для випадків обов'язкового аудиту. За таких умов ціна не може бути повноцінним інструментом для встановлення рівноваги між вартістю та споживчою вартістю (якістю). Демпінг необхідно досліджувати відносно тарифу на одиницю часу виконаної роботи (аудиторської послуги). Зниження вартості аудиторської послуги за рахунок скорочення витрат необхідного часу веде до втрати якості такої послуги. Вартість аудиторських послуг як добуток трудомісткості послуги та ціни на одиницю витраченого часу може розглядатись лише як індикатор надійності суб'єкта аудиторської діяльності.

Ключові слова: аудит, ціноутворення в аудиті, демпінг в аудиті, якість аудиторських послуг.

Исследован механизм формирования взаимосвязи между ценой и качеством аудиторских услуг. Конечными потребителями результатов аудиторских услуг в системе трехсторонних отношений могут быть лица, которые не выступают заказчиками таких услуг. Особенно это проявляется для случаев обязательного аудита. В таких условиях цена не может быть полноценным инструментом для установления равновесия между стоимостью и потребительной стоимостью (качеством). Демпинг необходимо исследовать относительно тарифа на единицу времени выполненной работы (аудиторской услуги). Снижение стоимости аудиторской услуги за счет сокращения расходов необходимого времени ведет к потере качества такой услуги. Стоимость аудиторских услуг как произведение трудоемкости услуги и цены на единицу затраченного времени может рассматриваться только как индикатор надежности субъекта аудиторской деятельности.

Ключевые слова: аудит, ценообразование в аудите, демпинг в аудите, качество аудиторских услуг.

The mechanism of development of relationship between price and quality of audit was thoroughly analyzed in the article. The final customers of audit results in the system of trilateral relations can be a person who did not initiate this particular service. It is a specific case for mandatory audit. In these circumstances the price cannot play a role of a powerful tool for balancing price and quality of the service. Damping should be assessed in relation to the rate per time unit of work performed (audit service provided). Decrease of quality of audit due to the decrease of required time spent on the service leads to the lower audit quality. The price of audit as a product of laboriousness and price per time spent on the service can be viewed only as an indicator of audit subject reliability.

Key words: audit, pricing in audit, damping in audit, audit quality.

Постановка проблеми. Суспільна місія аудиту полягає у підвищенні довіри широкого кола користувачів до надійності фінансової та іншої інформації, яка формується іншою стороною. Саме тому етична складова аудиторської діяльності стає невід'ємною вимогою досягнення головної мети аудиту – зниження інформаційного ризику. Одночасно аудиторська практика – це один із видів підприємницької діяльності. Аудитор, як суб'єкт ринкових відносин, зацікавлений у розширенні бізнесу та збільшенні його прибутковості і в цьому контексті може застосовувати різні інструменти регулювання діяльності. Одним із механізмів конкурентного ринку є політика ціноутворення, яка дозволяє розширювати позиції у відповідному сегменті.

Така дуалістична природа аудиторської практики формує суперечності між професійною (етичною) та економічною метою функціонування суб'єктів аудиторської діяльності. Результатом такої суперечності є проблема якості аудиторських послуг. Реалії сучасного ринку аудиторських послуг, не тільки в Україні, а й на ринках пострадянського простору, свідчать про те, що низький ступінь якості (і навіть її повна відсутність)

може давати конкурентні переваги в сегменті обов'язкового аудиту, що дозволяє збільшувати обсяги доходів з максимальною рентабельністю за рахунок «заощадження» на використанні ресурсів унаслідок невиконання вимог професійних стандартів аудиту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість сучасних публікацій з питань якості аудиту присвячені, переважно, ідентифікації та класифікації факторів, що впливають на сприйняття споживачами його якості, та обґрунтуванню методології практичної реалізації вимог щодо зовнішнього та внутрішнього контролю якості надання професійних аудиторських послуг. Зокрема, ці питання стали предметом досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як О.Ю. Редька, Н.С. Шалімової, С.М. Бичкової, О.Ю. Ітигілової, М.А. Азарської, Н.А. Лосевої, Є.М. Гутцайта та інших.

Головний акцент досліджень направлений на визначення завдань та напрямків розвитку методики аудиторської практики, які забезпечують споживчі очікування замовників аудиторських послуг. При цьому проблеми ціноутворення та демпінгу на ринку сучасного аудиту розглядаються, здебільшого, у контексті питань оцінювання якості результатів наданих аудиторських послуг з позиції відносин між замовником та виконавцем таких послуг.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Якщо говорити про механізм ціноутворення як інструмент досягнення рівноваги між якістю та вартістю для випадку його застосування на ринку аудиторських послуг, то необхідно брати до уваги те, що феномен аудиту виник, існує та розвивається в системі тристоронніх відносин. Отже, взаємозв'язок між вартістю та якістю вимагає дослідження не у двомірному просторі (замовник послуг (відповідальна сторона) – аудитор), а у тримірній системі координат (відповідальна сторона – аудитор – користувач фінансової та іншої інформації).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження механізму формування взаємозв'язку між вартістю та якістю аудиторських послуг у системі тристоронніх відносин (відповідальна сторона – аудитор – користувач фінансової та іншої інформації).

Виклад основного матеріалу. З позицій проведення оцінювання реальної якості, що визначається ступенем задоволення потреб споживачів (користувачів), необхідно говорити про економічно оптимальну якість, під якою розуміється співвідношення якості та витрат [1, с. 572]. Як зазначають С.М. Бичкова та О.Ю. Ітигілова, «для замовника високоякісна послуга за розумною ціною представляється більш якісною, ніж така сама послуга за більш високою ціною, що склалася завдяки відмінностям у витратах. При цьому придбання аудиторської послуги нижче ринкової вартості означає її придбання за ціною нижче рівня довіри, а отже, є ймовірність отримання аудиторської послуги, якість якої буде обумовлена зниженням рівня довіри» [2, с. 14].

Формування вартості аудиторської послуги знаходиться у площині договірних відносин, що виникають між замовником послуги (відповідальною стороною для випадків виконання завдань з надання впевненості) та виконавцем послуг (незалежною стороною). Досягнення рівноваги між інтересами обох сторін відбувається під впливом зустрічно направлених факторів, таких як:

- з боку замовника, який зацікавлений у зниженні вартості послуг: сформовані уявлення про ціни на аналогічні послуги на ринку аудиторських послуг, наявні ресурси, мета використання результатів послуги;

- з боку виконавця, який зацікавлений у компенсації витрат на належне виконання послуг та отриманні прибутку: вид та зміст завдання, результати оцінювання складових аудиторського ризику, рівень прийнятої суттєвості (для завдань з надання впевненості).

Процедури ціноутворення для завдань, результати яких використовуються безпосередніми замовниками аудиторських послуг, мають певні компенсаторні важелі, що

обумовлюються метою їх фактичного використання. Наприклад, для випадків проведення ініціативного аудиту використання результатів наданих послуг може пов'язуватись із зміною власників, керівного складу тощо, а отже, є пряма зацікавленість з боку замовника у повному дотриманні аудитором професійних стандартів під час виконання завдання. Таким чином, у такому випадку об'єктивне обмеження з боку замовника визначається лише наявними фінансовими ресурсами.

Натомість, коли йдеться про формування ціни на завдання, результати яких використовуються не замовниками послуги, а користувачами інформації, достовірність якої перевіряється аудитором, фактор мети фактичного використання має вирішальне значення. Якщо виконання процедур перевірки інформації, що використовується зовнішнім користувачем, пов'язано у замовника (відповідальної сторони) із залученням ресурсів, отриманням можливості подальшого розвитку (як правило, це завдання з ініціативного аудиту), то процес ціноутворення знаходиться у збалансованому стані: виконавець визначає обсяги та перелік необхідних процедур, які замовник готовий оплатити. В іншому випадку, коли результати надання аудиторських послуг виходять за межі власного утилітарного їх розуміння замовником, то посилюється дія факторів, що направлені на пониження ціни послуги.

Ця ситуація спостерігається під час проведення аналізу середньої ціни на аудит по регіонах України. Завдання на ініціативний та обов'язковий аудит з погляду процесів споживання продукту аудиторської діяльності відрізняються між собою лише сферою використання результатів наданої послуги (таблиця).

Таблиця

Динаміка середньої ціни на різні види аудиторських послуг в Україні, тис. грн

Вид завдання	Рік			
	2010	2011	2012	2013
Завдання з надання впевненості, всього	39,31	50,46	48,21	51,14
У тому числі				
обов'язковий аудит фінансової звітності	9,01	15,58	16,51	20,13
ініціативний аудит фінансової звітності	115,64	130,82	146,85	148,46
огляд історичної фінансової інформації	99,81	101,25	120,63	94,55
Супутні послуги, всього	23,90	24,59	26,08	33,15
У тому числі				
завдання з виконання погоджених процедур	23,91	24,23	27,66	30,32
завдання з підготовки фінансової інформації	23,84	28,89	14,55	52,9

Джерело: складено за даними з офіційного сайту Аудиторської палати України [3].

За проведеним нами аналізом динаміки співвідношення середньої вартості ініціативного та обов'язкового аудиту в Україні за 2010–2013 роки простежується значний вартісний розрив між однаковими за змістом роботами. Так, у 2010 році середня вартість ініціативного аудиту перевищувала середню вартість обов'язкового аудиту у 12,8 раза, а у 2013 році цей розрив дещо скоротився, проте становив 7,4 раза. Звичайно, на рівень цих показників мають вплив характеристики об'єкта перевірки. Але навіть якщо відкинути показники по м. Києву та Київській області, які концентрують 56,1 % обсягів обов'язкового аудиту та майже 89 % обсягів ініціативного аудиту у 2012 році [3], то все одно реальна розбіжність між середньою вартістю цих двох видів завдань по більшості регіонах України відрізняється між собою приблизно у 2 рази. Якщо за змістом виконані завдання є однаковими, то виникає питання: чи може показник вартості виконаної аудиторської послуги виступати параметром її оцінювання?

За визначенням класиків економічної теорії, природа вартості будь-якого виду товару визначається тим, що конкретна праця людини створює споживчу вартість, а абстра-

ктна праця створює особливу властивість – вартість. "Якщо відволіктися від споживчої вартості товарних тіл, то у них залишається лише одна властивість, а саме те, що вони - продукти праці", – пише К. Маркс. І далі він зазначає: «Разом з корисним характером продукту праці зникає і корисний характер представлених в ньому видів праці; останні не розрізняються між собою, а зводяться всі до однакової людської праці, до абстрактної людської праці» [4, с. 42]. Величина вартості визначається суспільно необхідним робочим часом, витраченим на виробництві цієї споживчої вартості. І в цьому плані вона виступає умовою можливості створення споживчої вартості, формування якості споживчої вартості. Вартість, як "порог" споживчої вартості, є своєрідним регулятором між виробництвом і споживанням через обмін і розподіл.

Поняття суспільно необхідного часу для створення споживчої вартості продукту аудиторської діяльності втілює в собі вимогу дотримання виконавцем професійних стандартів та норм чинного законодавства, що регулюють професійну аудиторську діяльність. Проте процеси споживання продукту аудиторської діяльності відрізняються від звичайних товарів унаслідок того, що аудиторська діяльність як така знаходиться в системі тристоронніх відносин. Широка адресність використання продукту аудиторської діяльності має наслідком існування специфічних проявів закону вартості.

Збалансування процесів обміну та розподілу є наслідком дії закону вартості, основним важелем в якому стає ціна, її відхилення від вартості. Ціна функціонує як зворотний інформаційний зв'язок між виробництвом і споживачами, між вартістю і споживною вартістю. Ціна – це негативний зворотний зв'язок, який, з одного боку, повинен приводити у відповідність вироблені споживчі вартості зі платоспроможним попитом, а з іншого – відповідати рівню витрат, пов'язаних з її створенням. Але, на відміну від звичайного процесу, цей зворотний зв'язок між вартістю та споживчою вартістю продукту аудиторської діяльності може бути відсутній, коли мова йде про виконання завдань з надання впевненості: для реального споживача послуг (користувача фінансової інформації) вартість послуги як така відсутня.

Поряд із цим для замовника (відповідальної сторони) споживча вартість може втрачати свою балансуєчу функцію у процесі ціноутворення. Придбавши аудиторську послугу за найнижчою ціною, у замовника, як правило, не буде виникати претензій до її якості.

Саме цими обставинами пояснюється наявний розрив між середньою ціною на ініціативний та обов'язковий аудит (табл.). Цікаво, що на цьому фоні середня ціна на огляд історичної фінансової інформації, який майже завжди є ініціативним, знаходиться у приблизно одному діапазоні із середньою вартістю ініціативного аудиту.

Натомість середня ціна на виконання завдань, що не пов'язані з наданням впевненості, коли тристоронні відносини можуть бути відсутніми, середня ціна для завдань з виконання погоджених процедур знаходить на одному рівні із середньою ціною на виконання завдань з підготовки фінансової інформації.

Тобто закон вартості у сфері виконання завдань з надання впевненості не діє у повному обсязі, що у свою чергу визначає специфіку процесів формування та оцінювання якості продукту аудиторської діяльності.

На рис. наведено схему впливу ціни на аудиторські послуги на формування та оцінку їх якості в системі тристоронніх відносин.

Ціноутворення є складовою загального процесу виконання будь-якого завдання суб'єктом аудиторської діяльності. Саме на цьому етапі повинні бути реалізовані вимоги, що встановлені Законом України «Про аудиторську діяльність», яким передбачається заборона на проведення аудиту, якщо розмір винагороди за надання аудиторських послуг не враховує необхідного для якісного виконання таких послуг часу, належних навичок, знань, професійної кваліфікації та ступінь відповідальності аудитора [5,

ст. 20]. Ця норма виступає компенсаторним важелем, що спонукає суб'єкта аудиторської діяльності брати на себе відповідальність за рішення про можливість укладання договору із замовником, коли результати наданих послуг не будуть відповідати очікуванням зовнішнього користувача щодо рівня споживчої вартості наданих послуг.

Таким чином, треба говорити про те, що ціна на аудиторську послугу виступає показником, що може характеризувати якість процесу виконання завдання, а отже, і якість продукту загалом. Для користувача фінансової інформації та сформованого аудиторського судження щодо її достовірності ціна є показником, що може підвищувати, або знижувати ступінь довіри до аудиторського судження і, як наслідок, до фінансової інформації взагалі.

На цьому фоні досить важливим постає розуміння питання демпінгу не тільки на ринку аудиторських послуг в Україні, але й на ринках інших країн пострадянського простору. Демпінг (від англ. Dumping – скидання) – продаж товарів за штучно заниженими цінами. Демпінгові ціни істотно нижче ринкових цін, а іноді навіть нижче, ніж собівартість товару або послуги. Демпінг проводиться з різною метою: проникнення або зміцнення на новому ринку, витіснення конкурентів [6]. Разом з тим практика показує, що наявний на ринку аудита демпінг не компенсується розширенням ринкового сегмента, або ростом позитивного сальдо грошового потоку аудиторських фірм.

Контрактна вартість аудиторських послуг визначається як добуток трудомісткості та тарифу – вартості однієї людино-години. Якщо тариф є результатом розрахунку планових витрат та рівня рентабельності й залежить від операційних характеристик суб'єкта аудиторської діяльності, то друга складова – трудомісткість – є функцією якості процесу, який повинен відповідати вимогам професійних стандартів.

За визначенням білоруських дослідників А.А. Гавриленко та Д.А. Гавриленко, демпінг на ринку аудиторських послуг існує у двох формах. Перший вид демпінгу – ціновий: тариф нижче собівартості або занижена рентабельність послуги. Другий вид демпінгу – скритий демпінг: передбачає невідповідність контрактної трудомісткості, тій, що необхідна для реалізації плану аудиту та видачі аудиторського висновку [7, с. 220].

На рис. перша ситуація відповідає ціні Б, а друга – ціні В. Проте, якщо порівняти процеси ціноутворення та подальшого виконання завдання, то необхідно визнати той факт, що продукт за ціною В втрачає якість як таку, а значить не можна порівнювати між собою продукти за ціною В з продуктами за цінами Б та А, тим більше, що надання послуги за ціною В протизаконно само по собі. Таким чином, поняття демпінгу в аудиті повинно обмежуватись лише зниженням ціни до рівня компенсації очікуваних прямих витрат на виконання послуги за встановленими тарифами.

Сам по собі факт низького рівня ціни на аудиторську послугу не може виступати остаточною об'єктивною оцінкою її низької якості, оскільки невідповідний (низький) рівень може бути наслідком заниженого тарифу. В такій ситуації об'єктивним параметром, що характеризує якість процесу виконання аудиторської послуги, є трудомісткість. Саме така позиція є ключовою в наявних практичних методиках з планування вартості послуг на аудит [8; 9].

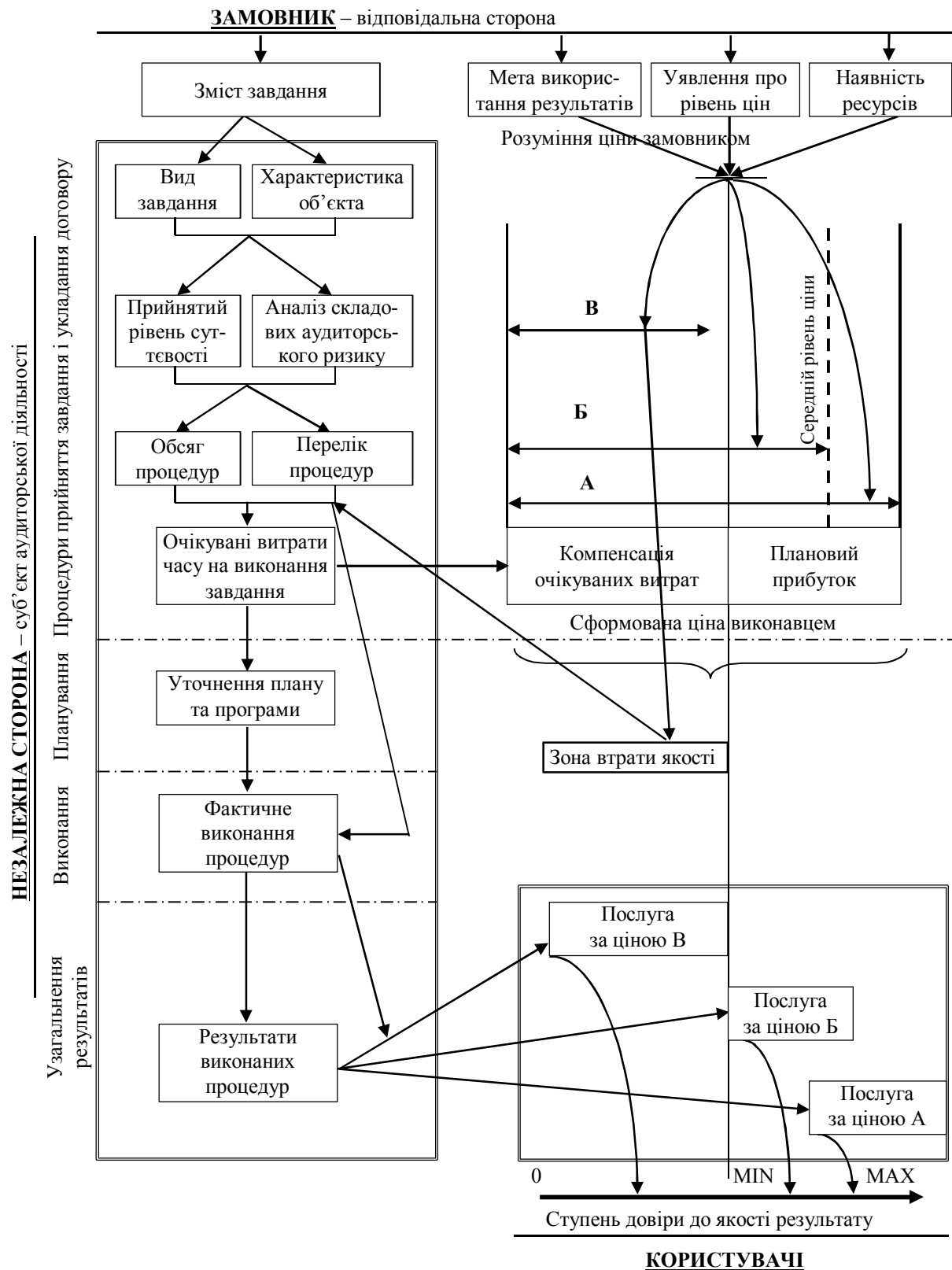

Рис. Схема впливу ціни на аудиторські послуги на формування та оцінку їх якості в системі тристоронніх відносин

Висновки і пропозиції. Отже, можна зробити такий висновок: ціна на аудиторську послугу є лише індикатором, який дозволяє користувачеві оцінювати не саму якість послуги, а лише рівень довіри до неї, об'єктивним параметром якості процесу надання

послуги є її трудомісткість. Таким чином, з метою оцінки якості продукту аудиторської діяльності доречно використовувати такі показники, як: трудомісткість окремого завдання, загальна трудомісткість виконаних однорідних завдань, середня трудомісткість завдання по групі, середня трудомісткість послуги загалом. Реальна якість послуги в цілому та аудиторської зокрема формується внаслідок того, що для неї характерна невіддільність та непостійність. Якщо перша характеристика трансформує реальне сприйняття якості послуги з якістю процесу її виконання, то друга (непостійність) свідчить про те, що якість послуги може змінюватись залежно від того, хто, коли, де та як її надає. У цьому сенсі реальна якість аудиторської послуги завжди буде визначатись споживачем як порівняння очікуваної якості послуги із фактичним сприйняттям результатів її виконання.

Список використаних джерел

1. *Іванілов О. С.* Економіка підприємства : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / О. С. Іванілов. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 728 с.
2. *Бычкова С. М.* Контроль качества аудита / С. М. Бычкова, Е. Ю. Итыгилова. – М. : Эксмо, 2008. – 208 с.
3. *Режим доступу* : <http://www.apu.com.ua>.
4. *Маркс К.* Сочинения : у 50 т. Т. 23 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М. : Гос. изд-во полит. литературы, 1960. – 907 с.
5. *Про аудиторську діяльність* [Електронний ресурс] : Закон України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3125-12>.
6. *Режим доступу* : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
7. *Гавриленко А. А.* Выбор пути: демпинг или антидемпинг? / А. А. Гавриленко, Д. А. Гавриленко // Аудит и финансовый анализ. – 2010. – № 2. – С. 220–225.
8. *Методика определения стоимости аудиторских услуг* [Електронний ресурс] : утв. решением Совета Некоммерческого партнерства «Институт Профессиональных Аудиторов». – Режим доступа : <http://e-ipar.ru>.
9. *Методичні рекомендації з планування обов'язкового аудиту фінансової звітності.* Проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apu.com.ua>.

UDC 330.322

Svitlana Sivitska, PhD student

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Poltava, Ukraine

**STATE PROMOTION OF INVESTMENT DEVELOPMENT OF
ALTERNATIVE ENERGY**

С.П. Сівіцька, аспірант

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, м. Полтава, Україна

**ДЕРЖАВНЕ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ІНВЕСТИВАННЯ
АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ**

С.П. Сивицкая, аспирант

Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка, г. Полтава, Украина

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ СТИМУЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ
ИНВЕСТИРОВАНИЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ**

In the article factors that contribute to improving the investment attractiveness of alternative energy in Ukraine have been analyzed and identified. The state promotion of investment development has been investigated.

Key words: investment process, energy dependence of the state, alternative energy, government regulation.

Проаналізовано та виявлено чинники, що сприяють підвищенню інвестиційної привабливості альтернативної енергетики в Україні. Досліджено стан та перспективи державного стимулювання розвитку інвестування альтернативної енергетики.

Ключові слова: інвестиційний процес, енергетична залежність держави, альтернативна енергетика, державне регулювання.

Проанализированы и выявлены факторы, способствующие повышению инвестиционной привлекательности альтернативной энергетики в Украине. Исследовано состояние и перспективы государственного стимулирования развития инвестирования альтернативной энергетики.

Ключевые слова: инвестиционный процесс, энергетическая зависимость государства, альтернативная энергетика, государственное регулирование.

Introduction. In modern conditions the task of improving energy security of Ukraine is considered with the market potential of alternative energy, a prerequisite for effective regulation of which is to determine the strategic priorities of its development, the development of an appropriate institutional environment and regulatory framework. The development of alternative energy requires activation of investment processes in this area at the present stage. Taking this into consideration, the problem of state promotion of investment development of alternative energy is highly relevant today.

The purpose of the article is identifying the main levers of influence factors and block of its implementation and investigation state promotion of investment development of alternative energy.

Brief literature review. The study of theoretical and methodological aspects of improving and increasing the efficiency of the investment process, including energy, considered in studies of I. Blank [1], P. Korenyuk [2], T. Mayorova [3], A. Peresada [4], V. Potapenko [5], A. Udalikh [6], Y. Zhalilo [7], O. Obolenskiy, A. Glen [8], C. Jones [9], B. Esty [10]. However, despite the significant achievements of these authors remain poorly understood issues related to the state promotion of investment development of alternative energy in terms of the energy dependence of the state at the modern stage.

Results. Regulative support of fuel and energy complex and alternative energy, in particular, also does not meet market requirements, inhibits the development of competition and the potential of the industry. All this affects the results of operations, level of welfare and the competitiveness of the national economy.

In such conditions special attention is required to the issue of improving the system of public administration and institutional support for the development of alternative energy and processes of investment in its development with the aim of creating favorable conditions for

self-organization of business entities in the industry as the main requirements ensure a high level of energy safety of Ukraine.

The main components of institutional support for investment in alternative energy in Ukraine are the state regulatory framework, the current organizational structure of the management system and tools used by it for the implementation of tasks.

The basic principles of the state policy in the field of alternative fuels are:

- increasing production and consumption of energy produced from alternative sources, with the aim of efficient use of conventional energy resources and reduction of Ukraine's dependency on importing them by restructuring the production and rational energy consumption by increasing the proportion of energy generated from alternative sources;

- compliance with environmental safety by reducing the negative impact on the environment during construction and operation of alternative energy facilities, as well as transmission, transportation, delivery, storage and consumption of energy produced from alternative sources;

- observation of safety for the health of people on the objects of alternative energy on all stages of production, and also at a transmission, transporting, supply, storage and consumption of energy received from alternative sources;

- scientific and technical support for alternative energy development, popularization and application of scientific and technological achievements in this field, training of relevant professionals in higher and secondary educational institutions;

- no breach of laws by all the subjects of relations connected with the production, storage, transportation, supply, transmission and consumption of energy produced from alternative sources;

- observance of terms of rational consumption and economy of the energy produced from alternative sources;

- attracting domestic and foreign investment and encouraging entrepreneurship in the field of alternative energy sources, including the development and implementation of national and local programs for alternative energy development.

Organizational activities in the field of alternative energy sources include:

- identification of sources and direction of financing activities in the field of alternative energy sources;

- connection of objects of all forms of property that produce energy from alternative sources to the united energy system of Ukraine by the enterprises of electric networks (energy supply companies);

- creation of a statistical database on the resources of alternative energy sources;

- confirmation of compliance of the energy generating objects with the objects of alternative energy.

The key subjects of state control of alternative energy is the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the National Energy Regulatory Commission of Ukraine, sectoral ministries and departments, the Ministry of energy and coal industry of Ukraine, the Ministry of economic development and trade, the State Agency on energy efficiency and energy saving of Ukraine, the National Agency of Ukraine on ensuring of efficient use of energy resources, etc.

The powers of the Cabinet of Ministers of Ukraine as an institution of higher Executive authority include the approval of the energy policy and terms of management of state energy assets, the improvement of the management system.

The powers of the ministries should include direct government management of the branches in accordance with the principles approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine.

State regulation of activities of subjects of natural monopolies and related markets in the electricity, gas and oil industries is carried out by the National Energy Regulatory Commission (NERC). The main task of the Commission is to regulate relations between participants in the energy markets on the principles of non-discrimination and the effectiveness of their work.

State regulation in the sphere of alternative energy sources is carried out by:

- development, approval and implementation of norms, rules and standards of production, transmission, transportation, delivery, storage and consumption of energy produced from alternative sources;
- supervision and control for safe execution of work on alternative energy facilities, regardless of their form of ownership, safe operation of energy generating equipment and transmission modes and energy consumption;
- supervision and control over compliance with requirements of technical operation on the alternative energy facilities, regardless of their form of ownership, maintenance of power equipment of objects connected to the unified energy system of Ukraine;
- establishment of amounts of charge for electric energy produced by alternative energy facilities, and thermal energy produced from alternative sources;
- comprehensive promotion and support of research, experimental design, and the activity of inventors and rationalizers, aimed at development of the production and use of alternative energy sources.

The basic tasks of the National Agency of the Ukraine on issues of the guarantee of effective use of energy resources are: conducting united state policy in the sphere of the use of energy resources and energy-economy; the guarantee of an increase in the share of unconventional and alternate fuel in the supply and demand balance of energy carriers; the creation of the political system of the state monitoring of production, consumption, export and import of energy carriers, the improvement of the system of calculation and control of the consumption of energy resources; the guarantee of functioning of the united system of rate setting of the specific expenditures of energy resources in public production [11].

The National Energy Regulatory Commission is the central enforcement authority with the special status and should provide carrying out of price and tariff policy, state regulation of natural monopolies, development of competition and protection of consumers' rights.

NERC also carries out the review of conditions of licensing of entrepreneurial activity with formation of qualifying requirements to the heads of the enterprises, creates systems of monitoring of the licensed activity and defines the mechanism of cancellation of licenses in accordance with the established procedure.

As to NERC, analysts state, that the given organization is not able to carry out its functions properly now, as regulations about of its activity are not backed with a special law and is under absolute influence of the Government. The present role of the Commission is defined first of all by the conflict of interests in its activity because of impossibility to balance interests of the state, manufacturers and consumers - as it is in the system of the central enforcement authorities which means actual submission to the Government.

This situation does not meet the standards of the European energy legislation, one of the main principles of which is the independence of national regulators from political influence, which involves making independent decisions relating to the regulation of market participants relations (Directive 2003/55/EU).

Another significant disadvantage of state regulation of energy is that the focus in the development is made on the sources of energy and raw materials that are not renewable. However, alternative fuels and renewable energy sources receive very little attention. It is worth noting that the developed world has already started research and development of

unconventional areas of energy supply and fuel. The world community sees this as a radically new approach to establishing the basis of energy safety and independence.

Let us define the factors contributing to the increase of investment attractiveness of alternative energy in Ukraine: the market of alternative energy in Ukraine is still not fully explored through different causes and there are many free or relatively free niches; unmet domestic demand, a large potential domestic consumption; unstable oil prices and gas prices which tend to increase, and the high costs of transportation of energy resources, which also makes the cost higher; environmental pollution; the need to develop renewable energy sources, as a condition for the access of Ukraine to the EU [12].

These factors can be classified as external to the energy sector. The following factors which positively influence the development of investment in this area belong to internal: significant technically achievable potential of alternative energy; own production facilities for the construction of renewable energy plants; development of research in the field of alternative energy.

However, there are negative factors that diminish the investment attractiveness of alternative energy of Ukraine: the row of political crises, political instability; imperfection of legislative base, unsettled legal state; involvedness of the land items (however, the mechanism of lease of land fully allows to many foreign enterprises to work in Ukraine); financial and currency instability; excessive regulations concerning business (necessity to receive plenty of licenses, certificates and permissions). These factors can be classified as external, that influence the development of alternative energy regardless of a region in which they are located.

The next factors can be classified as internal, that influence on alternative energy on a micro-level: specific viewpoint onto the key problems in alternative energy; high level of corruption; not high solvency of consumers at the internal market; a low level of demand on alternative energy sources; a low level of informing population in relation to advantages of this type of energy; the specific of encouragement to make a purchase, namely acquisition of alternative energy sources, for at an enterprise such decisions are mostly made by either a leader of organization, taking into account the deputies' opinions, or proprietors of the company [13]. With regard to the cost of projects from passing to the alternative sources of energy, and also state and dynamics of factors of business-environment positive decisions in this direction are made with extraordinary difficulties, and process of taking them over takes a long time.

Successful implementation of these factors depends on the degree of participation of state authorities, as in developed countries high performance of alternative energy is achieved with the help of the state. Based on the experience of successful operation of renewable energy in developed countries, we can identify areas that need to be developed in Ukraine to encourage the development of this sector, to increase investment activity and intensify the process of formation of investment resources in the energy sector

Analyzing the views of leading industry experts and scientists, it can be said that state administration in the energy sector is not sufficiently effective. The most controversial issue is the need to improve the existing institutional infrastructure to ensure the effective control and regulation of energy. However, certain issues of supervision and control over the activity of enterprises in the energy sector are the responsibility of many government bodies, so it would be reasonable to reorganize them into an independent institutional structure to ensure the effectiveness and completeness of the monitoring of project works and field development and supervision in the sphere of subsoil use.

The main directions of state regulation of development of alternative energy in Ukraine, which will improve the efficiency of its operation and the country's energy safety, according to leading scientists, can be the following:

- providing the differentiation of the sources of energy supplies to Ukraine, but the solution of this issue is complicated due to numerous problems of a political, technological and

economic nature. However, the government policies should be aimed at the harmonization of conflict issues and ensuring the diversity of selection of suppliers of resources;

- technological update of the material base of the fuel and energy complex, which will provide cheaper energy and fuel;
- territorial rationalization of location of energy companies to ensure the reduction of transport costs;
- support of development of unconventional energy sources, including taking into consideration their geographic allocation. Predicted data of world dynamics of the use of unconventional sources of fuel and energy resources indicate the growth of their part in general balance (predicted growth is in 0,5 %);
- implementation of rational use of equipment of fuel and energy complex with the possibility to use individual items of fixed assets to meet the needs of new research directions;
- the promotion of scientific and applied research in the field of energy supply.

Conclusion. The regulation of investment processes in alternative energy in modern terms requires the use of active state investment policy, as often the main source of investment can only be state funds, in addition, many areas of investment: policy need regulation: formation of depreciation policy, tax policy, credit financing of alternative energy innovation policy, human resources policy, price policy.

References

1. *Бланк И. А.* Основы инвестиционного менеджмента / И. А. Бланк. – К. : Эльга–Н., Ника-Центр, 2001. – Т. 1. – 348 с.
2. *Коренюк П. І.* Вплив інвестицій на економічну безпеку реального сектора національної економіки / П. І. Коренюк, В. П. Волков, Л. А. Горошкова // Вісник Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара. – 2012. – Т. 20. – Вип. 6 (2). – № 10 (1). – С. 12–17.
3. *Майорова Т. В.* Інвестиційний процес і фінансово-кредитні важелі його активізації в Україні : монографія / Т. В. Майорова. – К. : КНЕУ, 2013. – 332 с.
4. *Пересада А. А.* Проектне фінансування : підручник / А. А. Пересада, Т. В. Майорова, О. О. Ляхова. – К. : КНЕУ, 2005. – 736 с.
5. *Потапенко В. Г.* Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах «зеленої економіки» : монографія / В. Г. Потапенко ; [за наук. ред. Є. В. Хлобистова]. – К. : НІСД, 2012. – 360 с.
6. *Удалих О. О.* Фінансування інвестиційних проектів за умовою обмеженості інвестиційних ресурсів підприємства [Електронний ресурс] / О. О. Удалих. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/18_NiIN_2007/Economics/22831.doc.htm.
7. *Жаліло Я. А.* Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – 336 с.
8. *Glen Arnold* (2010). Investing: the definitive companion to investment and the financial markets. (2nd ed. Financial Times/ Prentice Hall).
9. *Jones Charles P.* (2010). Investments Principles and Concepts. (John Wiley & Sons, Inc).
10. *Esty Benjamin.* An Overview of Project Finance and Infrastructure Finance 2014 Update (HBS Case No. 214083) Retrieved from: <http://ssrn.com/abstract=2459113>.
11. *Енергетична стратегія України на період до 2030 року від 24 липня 2013 р.* № 1071-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=260994>.
12. *Хмельницький Л. Ю.* Состояние и перспективы развития альтернативной энергетики в странах Европейского союза [Электронный ресурс] / Л. Ю. Хмельницький // Российское предпринимательство. – 2011. – № 2, вып. 1 (177). – Режим доступа : <http://www.creativeconomy.ru/articles/11351/>.
13. *Ragwitz M., Resch G., Morthorst P.E., Coenraads R.* (2008) Assessment and Optimization of Renewable Energy Support Schemes in the European Electricity Market: Final Report. Europe: IntelligentEnergy, 246.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351.354:303.094.7

І.М. Олійченко, д-р держ. упр.**М.Ю. Дітковська**, канд. держ. упр.

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

**ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБИГУ
В ОРГАНІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК СКЛАДОВОЇ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО
УРЯДУВАННЯ****И.М. Олейченко**, д-р гос. упр.**М.Ю. Дитковская**, канд. гос. упр.

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

**ВНЕДРЕНИЕ СИСТЕМЫ ЭЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБОРОТА
В ОРГАНЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ
СИСТЕМЫ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА****Ihor Oliychenko**, Doctor of Public Administration**Maryna Ditkovska**, PhD in Public Administration

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

**IMPLEMENTING OF THE ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT SYSTEM
IN GOVERNMENT AGENCIES AS A COMPONENT OF E-GOVERNMENT**

Проведено аналіз системи документообігу органу державної влади. Досліджено кількісні характеристики надходження та відправлення управлінської інформації в районній державній адміністрації. Запропоновано шляхи удосконалення системи державного управління завдяки впровадженню системи електронного документообігу як складової системи електронного урядування.

Ключові слова: електронне урядування, системи електронного документообігу, документ, кореспонденція, орган державної влади, комп'ютерні технології.

Проведен анализ системы документооборота органа государственной власти. Исследованы количественные характеристики поступления и отправки управленческой информации в районной государственной администрации. Предложены пути совершенствования системы государственного управления путем внедрения системы электронного документооборота как составляющей системы электронного правительства.

Ключевые слова: электронное правительство, системы электронного документооборота, документ, корреспонденция, орган государственной власти, компьютерные технологии.

Workflow system of state authority has been analyzed. The quantitative characteristics of the receipt and dispatch management information in the regional state administration have been studied. Ways of improving the system of state management by implementing electronic document management systems as a component of e-government have been suggested.

Key words: e-government, electronic document management, document, correspondence, public authority, computer technology.

Постановка проблеми. Електронне урядування (e-governing) є формою організації державного управління, яка використовує інформаційно-телекомунікаційні технології для формування держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян. Електронне урядування спрямоване на об'єднання таких складових, як “електронний уряд” та “електронна демократія”.

Електронний уряд – це єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування між собою, з громадянами і суб'єктами господарювання [7].

Одним з перших і найважливіших кроків у створенні системи електронного урядування є впровадження електронного документообігу в органах державної влади, що дозволить підвищити ефективність їх функціонування, вертикальну та горизонтальну взаємодію. Застосування систем електронного документообігу в системі державного управління дає можливість підвищити швидкість проходження документів, швидкість та якість управлінських рішень, їх прозорість і керованість країни в цілому [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку інформаційних технологій та електронного урядування вивчалися в роботах: О.О. Бакаєва, Я.Г. Берсуцького,

А.Я. Берсуцького, В.М. Глушкова, Р.А. Калюжного, А. М. Колмогорова, В.І. Корогодіна, М.М. Лепи, В.М. Порохні, В.Ф. Ситника, В.О. Шамрая та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на ґрунтовні дослідження застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій у системі державної влади, питання формування та розвитку систем електронного документообігу вивчені недостатньо. Тому проблеми їх впровадження в органі державної влади як складової системи електронного урядування є особливо актуальними.

Мета статті. Метою цієї роботи є дослідження документального забезпечення в органі державної влади та можливостей впровадження електронного документообігу згідно з концепцією е-урядування.

Об'єктом дослідження є процес формування системи електронного документообігу органу державної влади.

Предметом дослідження є теоретичні положення та прикладні підходи до впровадження системи електронного документообігу в органі державної влади як складової системи електронного урядування.

Дослідження проводилися у Новгород-Сіверській районній державній адміністрації.

Виклад основного матеріалу. Управлінською документацією є сукупність документів, оформлених відповідно до певних правил і які використовуються в управлінській діяльності. Документи закріплюють відносини як усередині установи, так і з іншими організаціями. Вони використовуються як джерела та носії інформації. В управлінській діяльності документ виступає як предмет і результат праці.

Відповідальність за організацію діловодства у Новгород-Сіверській районній державній адміністрації несе керівник апарату райдержадміністрації. Він здійснює безпосереднє керівництво роботою загального відділу апарату райдержадміністрації та у межах наданих прав: вживає необхідних заходів по скороченню службового листування; забезпечує регулярну перевірку стану діловодства в адміністрації та її структурних підрозділах; сприяє автоматизації та раціоналізації діловодних процесів; забезпечує організацію навчання працівників апарату райдержадміністрації з діловодства для підвищення кваліфікації.

Робота з документального забезпечення у Новгород-Сіверській районній державній адміністрації здійснюється загальним відділом апарату районної державної адміністрації. Для чіткої організації ведення діловодства державна адміністрація керується таким нормативно-правовим забезпеченням: Законами України "Про інформацію" [4], "Про Концепцію Національної програми інформатизації" [5], Постановою Кабінету Міністрів України "Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади" [6], уніфікованою системою організаційно-розпорядчої документації (ДСТУ 4163-2003); Інструкцією з діловодства у Новгород-Сіверській районній державній адміністрації; регламентом Новгород-Сіверської районної державної адміністрації, затвердженим розпорядженням голови райдержадміністрації від 29 червня 2011 року № 171.

Інструкція з діловодства є основним документом, що встановлює загальні правила документування управлінської діяльності і регламентує порядок роботи з документами в районній державній адміністрації. Нині районна державна адміністрація користується інструкцією з діловодства, затвердженою розпорядженням голови райдержадміністрації від 24 лютого 2012 року № 47, розробленої на основі Примірної інструкції з діловодства у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 року № 1242.

У райдержадміністрації існує комплекс документів, необхідний і достатній для документування її діяльності, цей комплекс документів визначений номенклатурою справ. Також визначені процедури опрацювання інформації. Кореспонденція, що надходить до адміністрації, підлягає обов'язковому попередньому розгляду, який здійснюється начальником загального відділу апарату райдержадміністрації, виходячи з оцінки змісту цієї кореспонденції, відповідно до розподілу обов'язків, номенклатури справ та контрольних термінів. Без попереднього розгляду передаються за призначенням документи, які адресовані безпосередньо структурним підрозділам адміністрації.

Під час отримання кореспонденції здійснюється її обов'язкова реєстрація. Реєстрація проводиться з метою забезпечення їх обліку, контролю за виконанням та оперативного використання наявної в ній інформації. Документи реєструються у день їх отримання і тільки один раз. У разі передачі документа повторно, він не реєструється. Не реєструються також вітальні листи, поздоровні телеграми, запрошення, інформації до відома, документи, що проходять через службу документування і піддаються оперативному обліку у спеціальних оперативних формах у структурних підрозділах: бухгалтерські документи первинного обліку (їх реєструють у бухгалтерії), щомісячні та щоквартальні звіти управлінь та відділів. Якщо надходять пропозиції, заяви, скарги громадян, то вони реєструються окремо від загальної кореспонденції у відділі звернень громадян.

У Новгород-Сіверській районній державній адміністрації реєстрація вхідної кореспонденції здійснюється у формі реєстраційно-контрольних карток, а також паралельно за допомогою програми електронного документообігу СЕДО «Foss Doc». На кожний документ окремо видається картка реєстрації вхідного документа, в якій вказується: від кого надійшов документ, номер і дата вхідного листа, номер і дата листа, що надійшов, короткий зміст документа та кому надісланий цей документ. Під час реєстрації документу присвоюється індекс, який вказує місце складання, виконання та зберігання документа. Індекс складається з номера кореспондента та порядкового номера реєстрації вхідних документів з початку року як у реєстраційно-контрольній картці, так і в обліковій картці комп'ютерної програми.

Обробка і передача документів керівництву здійснюється у день її одержання. Результати розгляду документів керівництвом фіксується в резолюції у паперовому вигляді та на електронних носіях, у якій зазначається прізвище виконавців, зміст доручення, термін виконання, особистий підпис керівника та дата. Уся кореспонденція передається виконавцям на ознайомлення та виконання через «Розносну книгу», при цьому здійснюються відмітки про рух документів у довідково-пошуковій картотечі. За допомогою комп'ютерної програми виконавець автоматично отримує цей же документ, але в електронному вигляді.

Вихідні документи також підлягають обов'язковій реєстрації, що здійснюється загальним відділом апарату райдержадміністрації. При реєстрації вихідному документу присвоюється індекс. Індекс вихідного ініціативного документа складається з індексу справи за номенклатурою та порядкового номера реєстрації вихідних документів з початку року, а індекс вихідного документа-відповіді складається з індексу справи за номенклатурою вхідного відповідного документа, на який дається відповідь. Для реєстрації вихідної кореспонденції запроваджена спеціальна «Вихідна книга обліку кореспонденції», а також паралельно здійснюється реєстрація за допомогою програми електронного документообігу. Після реєстрації один екземпляр документа відправляється листом або електронною поштою адресатові, а другий залишається у загальному відділі апарату райдержадміністрації та підшивається до справи. Справам надається найменування, що у стислій формі відтворюється склад і зміст документів у них.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Листування групується за змістом і кореспондентською ознакою та систематизується у хронологічному порядку. Додатки документів незалежно від дати їх затвердження або складання також приєднуються до відповідних документів. Не підшиваються до справ чорнові документи, дублетні та документи, що підлягають поверненню. Закінчені справи здаються в архів райдержадміністрації для наступного зберігання та використання.

У табл. наведено дані щодо кількості вхідної та вихідної кореспонденції в Новгород-Сіверській районній державній адміністрації.

Таблиця

Кількість вхідної та вихідної кореспонденції за 2012–2013 роки

Кореспонденти	2012					2013				
	I	II	III	IV	Всього за рік	I	II	III	IV	Всього за рік
Інформація, що надійшла										
Кабінет Міністрів України	19	24	22	8	73	23	28	20	7	78
Обласна державна адміністрація	326	333	317	357	1333	455	468	461	487	1871
Ради різного рівня	22	31	28	2	83	14	42	27	9	92
Підприємства, установи та організації	121	125	120	133	499	123	128	127	134	512
Громадяни	84	101	97	107	389	98	109	97	93	397
Всього	572	614	584	607	2377	713	775	732	730	2950
Інформація, що відправлена										
Кабінет Міністрів України	15	21	23	8	67	19	22	20	8	69
Обласна державна адміністрація	643	650	647	659	2599	757	761	762	764	3044
Ради різного рівня	24	24	20	9	77	25	27	21	9	82
Підприємства, установи та організації	105	109	111	89	414	97	123	112	89	421
Громадяни	94	97	95	86	372	92	95	97	94	378
Всього	881	901	896	851	3529	990	1028	1012	964	3994

Аналіз надходження кореспонденції до райдержадміністрації за 2012 рік свідчить, що найбільша частка документів надходить від обласної державної адміністрації. Наступну позицію займає надходження документів від підприємств, установ та організацій, кореспонденція від громадян. Незначна кількість надходження кореспонденції від Кабінету Міністрів України та рад різного рівня. Аналізуючи надходження інформації по кварталах видно, що найбільша кількість інформації надійшла у II кварталі (614 документів), а найменша кількість – у I кварталі (572 документи).

У ході аналізу відправленої інформації за 2012 рік спостерігається, що найбільшу частку займає кількість відправленої інформації до обласної державної адміністрації, а найменшу – кореспонденція, що адресована до Кабінету Міністрів України. У розрізі кожного кварталу спостерігається, що найменшу кількість інформації було направлено за IV квартал 2012 року (851 документ), за III квартал – 896 документів, за II – 901 документ, за I – 881 документ.

Проведений аналіз вхідної кореспонденції райдержадміністрації за 2013 рік свідчить, що всього надійшло 2950 документів, з них: від обласної державної адміністрації – 1871 документ; підприємств, установ та організацій – 512 документів; від громадян – 397 документів; рад різного рівня – 92 документи; Кабінету Міністрів України – 78 до-

кументів. Поквартальний аналіз показує, що найбільша кількість документів надійшла за II квартал 2013 року (775 документів), а найменша за I квартал – 713 документів.

Аналіз вихідної кореспонденції за 2013 рік показує, що найбільша кількість документів направлено в обласну державну адміністрацію (3044 документи). У розрізі кварталів 2013 року спостерігається, що найбільша кількість документів направлена у II кварталі (1028 документів), а найменша – у IV кварталі (964 документи).

Під час аналізу вихідної інформації спостерігається постійна перевага у відправленні інформації до обласної державної адміністрації, і з кожним роком зберігається тенденція зростання кількості кореспонденції.

Аналіз інформаційних джерел за 2013 рік, які є пріоритетними під час підготовки службової документації райдержадміністрації, свідчить, що протягом 2013 року до райдержадміністрації надійшло 2950 документів, що у порівнянні з 2012 роком на 573 більше, з них: 129 розпоряджень голови обласної державної адміністрації, що на 5 менше ніж у минулому році, 131 доручення голови обласної державної адміністрації та його заступників, що на 34 більше ніж у минулому році, листів з облдержадміністрації, її управлінь та відділів. Аналіз документообігу свідчить про збільшення як надходжень, так і відправлень кореспонденції з кожним роком. При цьому зростання вихідної документації переважає над вхідною.

Важливою складовою функціонування системи документообігу в районній державній адміністрації є формалізація управлінських рішень за допомогою документів. Таку функцію виконують розпорядження голови райдержадміністрації. Структура виданих розпоряджень голови райдержадміністрації відображена на рис.

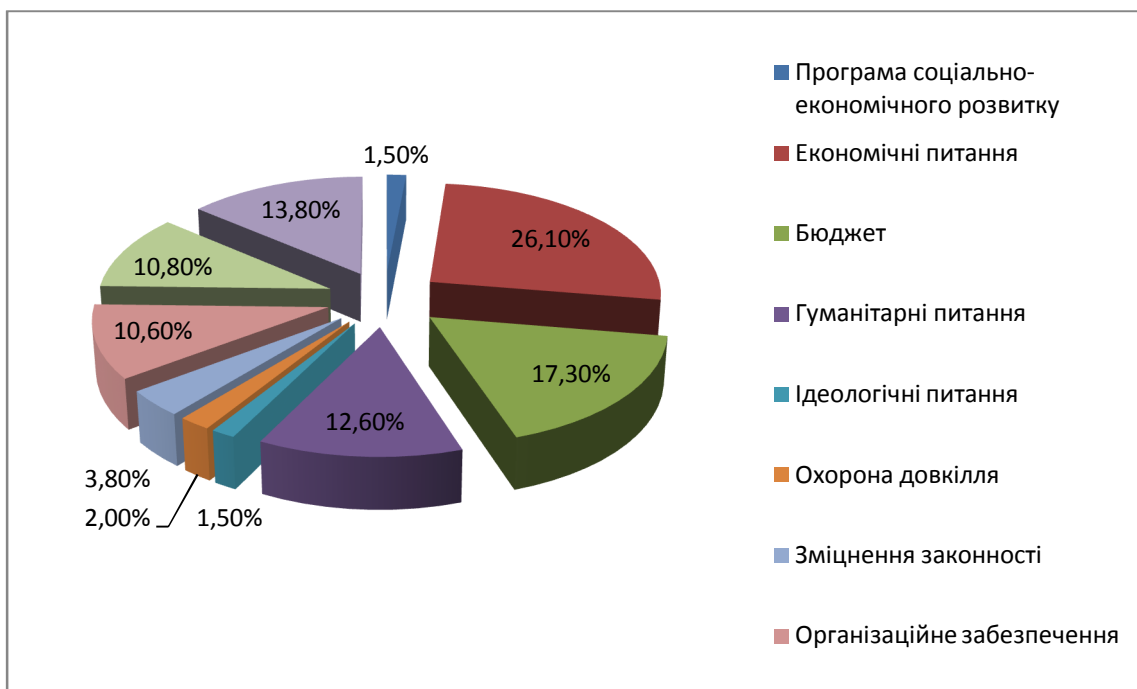

Рис. Структура виданих розпоряджень голови райдержадміністрації

Аналіз розпоряджень свідчить, що найбільша їх кількість стосується економічних питань (26,1 %), бюджету (17,3 %), гуманітарних (12,6 %) та інших питань.

Проведені дослідження показали, що переважно паперовий обіг документів у Новгород-Сіверській районній державній адміністрації є надмірно повільним і призводить до значних витрат ресурсів, необхідних для роботи поштових служб, канцелярії. Практика вимагає удосконалення документування та документообігу із застосуванням

комп'ютерних технологій. Комп'ютерні технології дозволяють автоматизувати весь цикл роботи з документами: від створення і редагування документів, їх реєстрації, контролю виконання, інформаційно-довідкової роботи, організації руху документів усередині установи (візування, узгодження документів), прийом-передача документів до організації повнотекстового електронного архіву.

Нормативно-правовою базою для впровадження системи електронного документообігу в органах державної влади та органах місцевого самоврядування є Закони України «Про електронний цифровий підпис» [2], «Про електронні документи та електронний документообіг» [3] та Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про центральний засвідчувальний орган" № 1451, "Про затвердження Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності" № 1452, "Про затвердження Типового порядку здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади" № 1453, "Про затвердження Порядку обов'язкової передачі документованої інформації" № 1454.

З метою реалізації вимог вищенаведених нормативно-правових актів наказом Держзв'язку від 07.06.2005 № 70 затверджено Технічні умови на систему електронного документообігу органу державної влади та наказом Держзв'язку від 10.04.2006 № 52 доповнення до технічних умов щодо достатніх умов сумісності системи електронного документообігу та можливості інтеграції до Єдиної системи електронного документообігу Секретаріату Кабінету Міністрів України.

При застосуванні комп'ютерної обробки документів та заяв, що надходять до райдержадміністрації, досягається економія часу та прискорення процесів обробки інформації. Економія відбувається за рахунок зменшення робочого часу на ручну обробку даних і виконання обслуговуючих функцій (передача, копіювання), на проходження документів та пошук потрібних документів, на повторне використання документів. У райдержадміністрації на роботу з документами витрачається приблизно 54 % робочого часу державних службовців. Ця робота складається з пошуку й очікування надісланих документів (12 %); узгодження й затвердження документів (16 %); передачі документів між відділами (8 %); підготовки стандартних звітів про рух документів (18 %).

Дослідження документообігу виявили й основні недоліки, характерні для паперових технологій: втрата близько 15 % документів; до 30 % робочого часу витрачається на пошук інформації; створення великої кількості копій (до 19 %). Водночас перевагами електронного документообігу є: зростання продуктивності праці державних службовців на 25–50 %, зменшення часу обробки наявного документа на 75 %, час створення документа скорочується на 20–30 %. Введення інформаційних технологій дає змогу заощадити робочий час державних службовців у 2-3 рази.

Комп'ютерні технології дозволяють зменшити витрати на взаємодію між управліннями райдержадміністрації та вищими органами. Нині на комунікації та відрядження райдержадміністрацією за рік витрачається близько 120 тис. грн. Застосування системи електронного документообігу дозволить досягти економії витрат на відрядження, логістику, комунікації (факси, телефонні розмови), зменшити витрати на діяльність з координації (наради, співбесіди). Також досягається прискорення адміністративних процедур, як наслідок – зменшення навантаження на службовців. Порівняння середнього часу опрацювання документа в паперовому і в електронному вигляді свідчить, що швидкість опрацювання документа зростає у 15 разів. За рахунок економії витрат на друк, зберігання та транспортування паперових документів система дозволяє заощадити до 90 тис. грн.

Під час реалізації процедур закупівель забезпечується прозорість процедур та зменшення цін, значне зменшення вартості реалізації процесів закупівель. Спостерігається економія до 80 тис. грн. При наданні такої державної послуги, як консультування зменшується кількість робіт, що виконуються повторно, і час на консультування. Загалом державними службовцями витрачається до 35 % робочого часу для надання консультацій та роз'яснень. При застосуванні системи електронного документообігу економія робочого часу на консультування досягає 15 %.

Висновки і пропозиції. Впровадження системи електронного документообігу в Новгород-Сіверській районній державній адміністрації дозволить підвищити ефективність діяльності різних категорій користувачів системи в організації. Голові райдержадміністрації система електронного документообігу дозволить оперативно ухвалювати рішення щодо документів і надасть ефективні засоби контролю за їх виконанням. Посадовим особам (виконавцям) система електронного документообігу надасть прості й зручні засоби для роботи з документами з необмеженою кількістю користувачів. Загальний відділ апарату райдержадміністрації отримає потужний інструмент для автоматизації обробки всієї ділової документації. Відділу контролю система електронного документообігу надасть розвинені засоби контролю виконання ухвалених рішень і одержання звітності про стан виконавської дисципліни. Система також дозволить звільнити площі, відведені під зберігання паперових документів, і знизити вартість архівного зберігання документів, яка для електронних документів на 80 % нижче в порівнянні з паперовими (за рік у райдержадміністрації витрачається близько 10 тис. грн).

Впровадження системи електронного документообігу дозволить зменшити витрати на документообіг; підвищити якість обслуговування замовників; збільшити швидкість реагування на запити; дасть можливість контролювати всі процеси, що відбуваються в режимі реального часу; забезпечити кращу керованість; збільшити швидкість поширення інформації; створити більш ефективні ділові комунікації між структурними підрозділами й усередині самих підрозділів; поліпшити моральний клімат і ступінь задоволеності співробітників своєю працею; забезпечити більш швидке та якісне прийняття рішень.

Таким чином, впровадження сучасних інформаційних технологій у районній державній адміністрації є не тільки засобом підвищення ефективності функціонування органу державної влади, а й необхідною умовою для переходу на якісно новий рівень державного управління.

Список використаних джерел

1. Дубов Д. В. Основи електронного урядування / Д. В. Дубов, С. В. Дубова. – К. : ЦНЛ, 2006. – 176 с.
2. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.2003 р. № 852-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 27.
3. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275.
4. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
5. Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. № 75/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – Ст. 182.
6. Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 р. № 3 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 2. – Ст. 57.
7. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 р. № 2250-р.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351.82:330.101

Л.Д. Оліфіренко, канд. техн. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ СКЛАДОВИХ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВИХ КОРПОРАЦІЙ**Л.Д. Олифиренко**, канд. техн. наук

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ИНСТИТУАЛИЗАЦИЯ СОСТАВЛЯЮЩИХ МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННЫХ КОРПОРАЦИЙ**Lilija Olifirenko**, PhD in Technical Sciences

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

INSTITUALIZATION OF THE COMPONENTS OF THE GOVERNANCES MECHANISM OF STATE REGULATION OF THE DEVELOPMENT OF AGROINDUSTRIAL CORPORATION

Обґрунтовано рекомендації щодо удосконалення інституціональних складових механізму державного регулювання розвитку агропромислових корпорацій, які є основою адміністрування державних програм і проектів реформування АПК.

Ключові слова: державне регулювання, інституціональний механізм, розвиток агрокорпорацій.

Обоснованы рекомендации по усовершенствованию институциональных составляющих механизма государственного регулирования развития агропромышленных корпораций, которые лежат в основе администрирования государственных программ и проектов реформирования АПК.

Ключевые слова: государственное регулирование, институциональный механизм, развитие агрокорпораций.

Recommendations for improving the institutional components of the governmental regulation of agroindustrial corporations that form the basis of the administration of governmental programs and reform projects of AIC are substantiated.

Key words: government regulation, institutional mechanism, development of agroindustrial corporations.

Постановка проблеми. Відповідно до державних програмних документів одним з пріоритетних завдань модернізації національної економіки визначено "створення сприятливих інституційних та економічних умов, акумулювання інвестиційних ресурсів для прискореного розвитку інновацій і сучасних наукоємних виробництв" [1, с. 173; 2]. Тому до завдань державної економічної та промислової політики, які отримали майже у всіх галузях економіки відповідне концептуальне обґрунтування, відносяться: реалізація інвестиційних та інноваційних проектів; забезпечення комплексної державної підтримки розвитку пріоритетних галузей; розроблення та впровадження новітніх технологій, спрямованих на розвиток внутрішнього виробництва та інноваційної економіки. Забезпечення стійких тенденцій розвитку вітчизняного агропромислового комплексу потребує залучення значних інноваційно-інвестиційних ресурсів та відповідних інституціональних новацій за відносно короткий проміжок часу, за який може відбутися позитивна адаптація до економічного та соціокультурного бізнес-середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам інституціонального характеру щодо розвитку суб'єктів господарювання в агропромисловій сфері присвячені наукові праці О. Амоші, М. Білинської, М. Бутка, В. Гейця, О. Дачія, А. Латиніна, А. Лисецького, М. Малика, Л. Мельника, Д. Міщенко, Г. Мостового, О. Олійника, О. Шапоренко, О. Шевченка та інших науковців. У результаті реформування агропромислового комплексу, приватизації основних активів сільськогосподарського й переробного виробництва спостерігаються процеси експансії холдингових і посередницьких структур щодо приватних агропідприємств, парцеляції землекористування, латифундизм підприємництва, засилля різного роду обмежень щодо збуду сільськогосподарської продукції тощо, а також тривала стагнація розвитку внутрішнього ринку та його інфраструктури, монополізація ринку сільгосппродукції, різке звуження ринку праці у сільській місцевості, необґрунтоване зростання цін викликає соціальну напругу та жебрацтво. Вказані тенденції відбуваються на тлі скорочення обсягів виробництва всіх

видів сільгосппродукції й продовольства, дестабілізації споживчого ринку, недоступності якісних продуктів харчування великим верствам населення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На основі узагальнення різноманітних наукових підходів та аналізу проведених досліджень [3–8] виявлена висока актуальність вирішення проблем визначення питань модернізації агропромислового виробництва та формування сприятливих організаційно-правових засад щодо нарощування виробничого потенціалу вітчизняними агрокорпораціями.

Метою статті є критичний огляд здобутків інституалізації основних складових державного регулювання розвитку національних агропромислових корпорацій, визначення найбільш гострих проблем та шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Модернізація та розвиток національного агропромислового сегмента є важливою складовою інноваційно-інвестиційної політики держави щодо концентрації ресурсів з метою впровадження інноваційної моделі розвитку економіки країни. Національний ресурсний потенціал агропромислового виробництва дозволяє у короткий термін наростити виробництво якісної екологічно безпечної продукції, підвищуючи експортний потенціал країни. Проте всі складові державної політики мають бути вбудовані у загальну інноваційно-інвестиційну модель розвитку національної економіки. Нині відслідковується тенденція до розширення та розшарування завдань розвитку агропромислового виробництва: недосконалість інституціонального забезпечення агробізнесу не дозволяє повною мірою розвинути конкурентні переваги вітчизняних товаровиробників [4; 6; 7].

Систематизація та комплексний підхід до формування інституціональної, економічної, аграрної та промислової політики України має спрямовуватись на створення сприятливих інституційних умов щодо зростання ефективності використання аграрного потенціалу, що дозволить аграрним корпораціям стати "точками зростання" та основою реформування економіки країни. Для подальшого розвитку агропромислових корпорацій необхідно підвищувати їхню капіталізацію, акумулювати власний та залучати зовнішній капітал, які за умови обґрунтованого інвестування мають розвивати основні виробничі фонди корпорацій та їхній інтелектуальний потенціал. Механізми фондового ринку та фінансові методи спроможні забезпечити інституціональний режим розвитку агропромислових корпорацій, у якому інвестування вітчизняних корпорацій стає більш привабливим, ніж їх вивіз у офшорні зони. Такий підхід має бути обґрунтований виваженою державною політикою розвитку інституціонального середовища. Тобто органи державної влади мають поставити завдання перед національною фінансовою системою щодо акумулювання грошових засобів для реалізації реформаторських програм і проєктів як у межах урядових програм, так і на основі приватно-державного партнерства. Без вирішення проблем фінансового забезпечення розвитку агропромислових підприємств, яке характеризується високими ризиками, економічні механізми нічого не вартують. Цей висновок підтверджується аналізом стану розвитку впродовж останніх десятиліть всього аграрного сегменту економіки України [4; 7–9].

Для сучасного інституціонального середовища дуже складно забезпечити зростання капіталізації агрокорпорацій на рівні західних. Проте не тільки ефективність виробництва має впливати на вибір інституціональних механізмів розвитку корпорацій, ще важливішими є питання національної безпеки та економічної незалежності. Враховуючи те, що базові галузі є основою вітчизняної економіки, які в адекватних умовах спроможні залучати інвестиції завдяки надійності, стабільності, ліквідності довгострокових вкладів, створення привабливих для інвесторів умов та зростання капіталізації з погляду стратегії розвитку країни є найбільш перспективним напрямом.

Отже, економічні механізми в умовах нестабільного бізнес- та інституціонального середовища, що продовжує реформуватись, вирішуючи лише оперативні завдання функціонування, не спроможні повною мірою забезпечити подолання негативних тен-

денцій функціонування та закласти стратегію розвитку на найближчу перспективу (накопичення інвестиційних ресурсів). Затяжні кризові явища не дозволяють агропідприємствам самостійно вирішувати нагальні проблеми своєї діяльності, що потребує участі держави у формуванні дієвих та ефективних механізмів регулювання ринку агровиробництва. Створення нових умов, що закладено в основні законодавчі документи (Господарський кодекс України, Податковий кодекс України, Бюджетний кодекс України, спеціальні закони і державні програми), мають визначатися певними інституціональними, економічними, фінансовими механізмами їх реалізації, націлених на залучення та концентрацію ресурсів для розвитку національної економіки – головну мету урядових програм. Комплексне збалансування вказаних механізмів дозволить здійснювати державне регулювання розвитку агропромислових корпорацій у напрямі формування інноваційної моделі розвитку економіки, стати дієвим засобом переорієнтації внутрішніх і зовнішніх фінансових потоків на користь розвитку національного товаровиробника. Від вибору напрямів державної інституціональної політики та галузевої стратегії залежить розвиток суміжних, технологічно пов'язаних агровиробництв, стабільність внутрішнього ринку, а також те, наскільки втрата однієї корпорації чи окремого виробничого циклу (чи підгалузі) може змінити структуру аграрного сегмента економіки України. Усунення потенційної загрози втрати (на що вказує відсутність базових галузей у переліку пріоритетів розвитку у державних програмах) знижує інтерес та державний вплив на висновок агропромислових корпорацій у темпи соціально-економічного зростання країни.

Державні органи влади разом з корпоративним менеджментом мають обирати складні рішення щодо формування нових інститутів галузевого управління. Адаптація до змін щодо світових тенденцій буде полягати у переході від тактичного рівня вирішення проблем розвитку (регулювання обсягів виробництва, ефективності тощо) та підтримування функціонування підприємств на відносно конкурентоспроможному рівні до формування системи стратегічного розвитку на основі комплексного забезпечення відтворювальної діяльності. Для цього необхідно виробити на основі державно-приватного партнерства нові підходи та механізми розвитку, які можуть закласти принципово нові підвалини щодо розвитку агропромислового комплексу України. Розглянуті підходи у дослідженні основних проблем, що відображають концептуальні засади різних наукових напрямів, ґрунтовно викладено у публікаціях [8–14], узагальнення яких дозволили сформувати концептуальні основи підвищення ефективності взаємодії державних та корпоративних структур, а також принципи формування інституціональної політики держави щодо прогресивних моделей державно-приватного партнерства у поєднанні їхніх логіко-структурних чинників, представлених на рис.

Формування національного агрокорпоративного сегмента буде визначатися засадами державної інституціональної політики, її цілями, функціями і механізмами, що спроможні забезпечити сталість розвитку, одночасно об'єднуючи механізми функціонування та економічні механізми розвитку; останні – в аспектах тактичного та стратегічного розвитку. Для реалізації цього підходу необхідна нова ресурсна база розвитку агропромислових корпорацій і нові виробничі потужності.

Отже, пропонується декілька напрямів реалізації щодо змін державної аграрної та економічної політики: удосконалення інституціонального середовища та складових розвитку корпорацій (за галузями сільськогосподарського виробництва та переробки); програмування стану розвитку агропромислових корпорацій, виходячи з державних завдань їх реалізації; реалізація стратегії та досягнення цілей акціонерів (узгодження інтересів суб'єктів корпоративного управління).

Результативність попередніх етапів розвитку промислових корпорацій вказують на відсутність комплексного підходу в питаннях інституціональної політики, де центральне місце повинні займати цільова настанова та способи її досягнення. В умовах значного спаду виробництва аграрної продукції та переробки у споріднених галузях, еко-

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

номічні механізми більше не виступають джерелами розвитку та подолання криз [9; 13]. Для здійснення вибору виду інституціональної політики та ступеня досягнення її цілей пропонується обрати критерії ефективності виконання державних програмних заходів, якими можуть бути:

- формування інтегрованих агровиробничих структур корпоративного типу;
- формування виробничо-наукових кластерів;
- формування провідних галузевих виробництв (центрів управління);
- ступінь впливу результатів діяльності окремих агрокорпорацій на загальні показники розвитку галузей (підгалузей) АПК;
- спроможність до самостійної реалізації стратегій розвитку, що сприятиме децентралізації управління та розвитку місцевого самоврядування;
- фінансова стійкість та використання власного інвестиційного потенціалу;
- вирішення питань ресурсного забезпечення агровиробництв та збуту продукції.

Рис. Ієрархія цілей і принципів у складових інституціонального механізму державного регулювання розвитку агропромислових корпорацій

Отже, виділені критерії є основними для агропромислових корпорацій і такими, що є показовими для аналізу динаміки реалізації державних програм розвитку та корегування інституціональної політики у цій сфері, які будуть зберігати свою актуальність для складання програм розвитку на наступні періоди.

Як довів досвід економічно розвинених країн світу, для ефективного реалізації концепції та програм агропромислового розвитку необхідно прийняття загальних принципів формування інституціонального механізму державного регулювання розвитку агропромислових корпорацій, основними серед яких пропонується визначити такі:

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

– принцип зацікавленості, основна дія якого полягає у визначенні умов реалізації програмних заходів, стану та потенціалу корпорації, позитивних результатів, завдяки досягненню останніх визначатимуться рівень інвестування, податкові інструменти стимулювання (пільги та стимули) інновацій та реалізації пілотних проектів. Головний критерій – фінансування відповідно до цілей розвитку, а не за очікуваними доходами;

– принцип збалансованості (цілісності), за яким агропромислове виробництво розглядається як складова цілісного національного господарського комплексу, що забезпечує добробут та безпеку життя країни;

– принцип узгодження державних і приватних інтересів як форми взаємодії, яка дозволяє організувати рівноправний доступ до інформації та інших видів ресурсів (отримання державної допомоги), необхідних для реалізації програмних завдань, а також набуття інтегрованого характеру інституціональної політики, що проводиться в галузі;

– принцип добровільності та рівності інтересів, який і в політичній, і в адміністративній площині мотивує до ініціювання прогресивних заходів щодо реорганізації агрокорпорацій і доведення реформування до логічного завершення. Це сприятиме підвищенню відповідальності державного менеджменту, який на основі аналізу попередніх невдалих рішень державної політики здатен наполегливо досягати цілей, що стає запорукою успішності обраного вектора розвитку на майбутнє;

– принцип додаткових ефектів дозволяє своєчасно визначити потреби, витрати, рівень ціледосягнення (проектних фінансових, економічних показників), суспільної корисності та наслідків, синергії та позитивної конвергенції, що стають чинниками підвищення ефективності управління проектами, поширення методів та інструментів інституціональної політики, які засвідчили свою ефективність та спроможність у вирішенні важливих питань розвитку АПК;

– принцип забезпечення транспарентності та демократії передбачає публічне обговорення щодо вибору стратегії розвитку корпорації, обраних за визначеними критеріями, для участі у програмних заходах, що дозволяє більш ретельно визначити оперативні та стратегічні потреби корпорації в межах державних програм розвитку, а органам державної влади – методи та інструменти підтримки щодо ефективного впливу та стимулювання у процесі реалізації програм розвитку. Головним критерієм селективного вибору стає пріоритетність за цілями розвитку, а не за очікуваними доходами.

Серед спеціальних принципів можна виділити такі:

– принцип інформаційного доступу до науково-методологічних, методичних та інших матеріалів інноваційного спрямування щодо підвищення інформованості органів влади та корпорацій-учасниць програм щодо актуальної науково-технічної, правової, статистичної інформації, що дозволить у динамічному режимі забезпечувати реалізацію програмних заходів з урахуванням галузевої специфіки та ресурсних обмежень;

– принцип наукової обґрунтованості, який дає можливість забезпечення науково-технічної обґрунтованості програмних заходів, вироблення та оцінювання стратегії розвитку корпорацій-учасниць, прогнозування результатів і загроз за всіма етапами реалізації програм;

– принцип оперативного оцінювання та моніторингу сприяє вдосконаленню механізму державного регулювання розвитку агрокорпорацій та підвищення ефективності інституціональної політики завдяки законодавчо визначеному ступеню відповідальності за досягнення запрограмованих результатів. При цьому партнерські відносини між учасниками не дозволяють знизити поріг прозорості та якість менеджмент-процесів.

З метою удосконалення інституціональної політики держави у сфері розвитку агропромислових корпорацій, на наш погляд, доцільними будуть такі рекомендації.

По-перше, є нагальна потреба перегляду змісту функцій держави, а саме, функцій стимулювання, координації, організації, регулювання та функції мінімізації трансакційних витрат у тих їхніх складових, які стосуються мінімізації витрат корпорацій та державних витрат у процесі реалізації програмних заходів. За отриманими результатами і практикою виконання програмних завдань сформувані рекомендації методичного характеру щодо методів та інструментів інституціонального та економічного регулювання розвитку агрокорпорацій, пріоритетних проектів, здатних вивести агроєкономіку на світовий рівень.

По-друге, доцільним стає посилення державного контролю за ціноутворенням, включаючи складові ціноутворення, які у сукупності визначають рівень трансакційних витрат агрокорпорацій та підвищують ціну реалізації продукції та послуг. Серед таких першочерговою потребою є їх селекція на предмет доцільності, пов'язаної з виконанням регуляторних вимог щодо організації діяльності корпорації (сертифікація, ліцензування, вимог санітарних та екологічних стандартів, промислових стандартів і дозволів, вимог до маркування, пакування, безпеки, правил і товарних знаків, реклами; експортно-імпортової діяльності, фіскальним навантаженням тощо).

По-третє, регулювання державних витрат на цілі розвитку, які контролюються урядом відповідно до концепції, стратегії та програми розвитку АПК, науково обґрунтований рівень яких має корегуватися відповідно до зростаючих потреб розвитку. Такий підхід можна реалізувати через механізм проведення емісії гривні, у якому уряд і Національний банк України контролюють процес випуску облігацій держзайму (або інших цінних паперів) та цільове використання отриманих за рахунок їх реалізації коштів. Це створить емісійну пропозицію фінансових коштів на цілі розвитку за обраними пріоритетами.

Впровадження інституціональних норм державного регулювання розвитку агропромислових корпорацій, визначених у державних програмних документах [1; 3–5], мають розглядатися з погляду актуальності їх виконання щодо реалізації структурних реформ в АПК. Такий підхід передбачає конкретизацію та узгодження цілей інституціональної, промислової, економічної та конкурентної політики держави. У цьому контексті доцільним вбачається створення механізму державного регулювання у складових інституціональної політики держави у сфері розвитку агропромислових корпорацій (рис.) разом з Державною агенцією з інвестицій та управління національними проектами, Державною інвестиційною компанією, Українським банком реконструкції та розвитку та міжвідомчої координаційної ради з питань агропромислового розвитку на рівні органів виконавчої влади та регіональному рівні. Останню пропонується створити для координації та збалансованості програмних заходів і проектів, які втілюються в АПК. Такий підхід дозволяє покращити проведення Мінфіном ефективної державної фінансової політики задля забезпечення активізації економічного розвитку через сприяння у реалізації вітчизняних інвестиційних та інноваційних проектів, упровадження дієвого нагляду, моніторингу та контролю за фінансово-інвестиційною діяльністю банкової установи.

Представлені органи управління національними програмами покликані реалізувати реформи інституціонального та економічного змісту, що може стати дієвим завдяки утворенню міжвідомчої координаційної ради та дозволити на підставі моніторингу результатів виконання програм своєчасно прогнозувати виникнення можливих проблем і загроз недосягнення визначених цілей і завдань, урегулювати суперечливі ситуації, пов'язані з економічними, технологічними, екологічними аспектами розвитку АПК, а також з практикою корпоративного управління. Досягнення комплексності розвитку дозволить відродити національну агропромисловість та використати її потенціал на користь підвищення конкурентоспроможності економіки.

Серед основних засад побудови механізму реалізації інституціональної політики у сфері розвитку агропромислових корпорацій покладено принцип поділу за двома сферами:

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

– державного регулювання нормоутворюючих змінних інституціонального середовища розвитку агропромислових корпорацій, що дозволяє коригувати та вносити зміни у законодавчі акти, створювати нові з метою покращення діяльності корпорацій та виконання програмних завдань соціально-економічного розвитку;

– державного регулювання функціональних змінних щодо виконання державних програм розвитку на засадах нормативно-правового забезпечення, яке включає нормативний, законодавчий та адміністративний супровід виконання завдань, покладених на державні структури; організаційно-економічного забезпечення (моніторинг стану розвитку галузевих корпорацій та тенденцій інноваційного розвитку, кадрове, інформаційне, науково-методичне, експертно-консалтингове); функціонально-цільового забезпечення (інноваційно-інвестиційного, фінансово-кредитного, бюджетно-фіскального, зовнішньоекономічного, логістичного, екологічного тощо) реалізації державних програм розвитку АПК.

Задля ефективної реалізації інституціональної політики держави згідно з затвердженими державними програмами розвитку [2–4] та Стратегічними напрямками інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні [5] необхідним є впровадження таких заходів.

1. У напрямі інституціонального забезпечення реалізації державних програм і проектів щодо розвитку агропромислових корпорацій передбачити:

– прийняття Закону України “Про регулювання діяльності суб’єктів господарювання, залучених до виконання державних програм і проектів”, у якому викладені принципи та критерії механізму стимулювання реалізації програмних заходів і проектів у стратегічно значимих галузях економіки (адміністрування проектів та державної підтримки діяльності корпорацій), а також відображаються концептуальні положення стратегії розвитку корпорацій за певними критеріями, наприклад, будівництво нових виробничих потужностей, зростання вкладених інвестицій у виробництво, кількість створених робочих місць, додатковим серед яких є наявність позитивної динаміки розвитку (зростання прибутковості) у порівнянні з попередніми періодами. За цією умовою доходи бюджетів будуть зростати, а показники соціально-економічного розвитку – покращуватись;

– у цьому законі викласти норми зобов’язань і персональної відповідальності посадових осіб виконавчої гілки влади та посадових осіб місцевого самоврядування за виконання програмних завдань, їх досягнення та наслідки;

– внести доповнення до Податкового кодексу України розділом, який визначав би способи і механізми координації та адміністрування проектів, закладених у державні програми агропромислового розвитку щодо зменшення кінцевого розміру податку (податковий стимул) за вищезазначеними критеріями та визначити виняткові умови погашення (часткове або повне списання) взятого зобов’язання, відстрочення оплати податків, податкове кредитування (за певними видами), тимчасове звільнення (за певними видами) від сплати податків з вимогою цільового витрачення отриманих коштів (податкові пільги), пов’язаних з реалізацією програмних проектів;

– внести зміни до Бюджетного кодексу України щодо визначення форм державного контролю використання податкових інструментів (пільг і стимулів), а також порядку звітування Кабінету Міністрів України перед органом законодавчої влади (Верховною Радою України) щодо результативності та оцінювання ефективності застосування податкових інструментів, цільового використання отриманих фінансових ресурсів, удосконалення механізму державного адміністрування економічної діяльності суб’єктів господарювання, що беруть участь у реалізації державних програм і проектів;

– виробити методологічні та методичні підходи до оцінювання ефективності норм чинного законодавства щодо надання бюджетних фінансових ресурсів, державних гарантій, податкових стимулів і пільг, іншої підтримки на забезпечення реалізації про-

грамних заходів щодо розвитку агропромислових корпорацій та практичній апробації зазначених підходів;

– створити міжвідомчу координаційну раду (як державного колегіального органу) з питань програмного розвитку АПК, яка буде функціонувати на постійній основі та залучати до вирішення питань реалізації державної політики керівників центральних і місцевих органів виконавчої влади, галузевих союзів та асоціацій, провідних експертів щодо вироблення методологічних підходів з реалізації програмних заходів, координації діяльності зацікавлених сторін, оптимізації використання державних коштів для вироблення механізмів підвищення ефективності діяльності агропромислових корпорацій;

– розглядати на постійній основі результативність складових програмних заходів щодо їх доцільності та адекватності проблемам, що розв'язуються; вирішення завдання та досягнення мети інституціональної, економічної, промислової та конкурентної політики держави; чинників впливу на державне фінансування;

– узгодження відповідних положень та принципів дії, відображених у Податковому, Бюджетному кодексах України, щодо стимулювання та фінансового забезпечення реалізації державних програм і проектів;

– запровадження у діяльності міжвідомчої координаційної ради з питань розвитку АПК, крім функцій координації, моніторингу та нагляду за виконанням програмних заходів, функцій інституціонального та методичного забезпечення діяльності, вироблення та внесення змін до державних проектів і програм розвитку АПК та їх узгодженням з Мінекономрозвитку;

– підготувати план заходів інституціонального реформування та розвитку агропромислових корпорацій (за галузями АПК) з урахуванням запропонованих пропозицій.

2. У напрямі реалізації заходів державного регулювання розвитку АПК, реформування механізмів і впровадження схем удосконалення економічної діяльності агропромислових корпорацій:

– центральним органам виконавчої влади (Мінпромполітики, Мінекономрозвитку, Мінфіну, Міндоходів України та іншими міністерствами) спільно з галузевими союзами, асоціаціями та провідними експертами:

- визначити шляхи вирішення проблеми розвитку агропромислових корпорацій, пов'язаних з “вимиванням” фінансових ресурсів і зниженням інвестиційної привабливості агрокорпорацій, які спроможні конкурувати на світовому ринку та мають для цього стратегічний потенціал розвитку;

- з метою регулювання імпорту продукції, яка має вітчизняний аналог, та виконання заходів щодо імпортозаміщення визначити механізм впровадження експортного кредитування підприємств-експортерів та їхньої інформаційно-консалтингової підтримки, а також механізму забезпечення захисту експортерів на зовнішньому ринку;

- для проблемних корпорацій, які характеризуються відсутністю міжгалузевої координації, визначити середньострокові (4-5 років) цілі щодо досягнення програмних показників; підготувати нормативно-законодавчі пропозиції щодо податкових стимулів для корпорацій базових галузей економіки, які спроможні реалізувати програмні заходи та великомасштабні проекти з метою залучення інвестицій та структурного реформування галузей АПК;

– центральними органами виконавчої влади (міністерствам, профільним агенціям, АМК України), галузевими союзами та асоціаціями: виробити положення щодо застосування правил координації та адміністрування державних програм агропромислового розвитку (розроблення нових, внесення змін до затверджених проектів) програмних заходів і державної підтримки їх реалізації.

Висновки і пропозиції. Визначені складові інституціонального механізму державного регулювання розвитку агропромислових корпорацій у ієрархії цілей та принципів здійснен-

ня реформування аграрного сегмента національної економіки, які дозволяють гармонізувати та узгодити цілі інституціональної, промислової, економічної та конкурентної політики держави у процесі реалізації програм розвитку агропромислових корпорацій, своєчасно прогнозувати виникнення можливих проблем і загроз недосягнення програмних цілей чи завдань, урегулювати суперечливі ситуації, пов'язаних з економічними, технологічними, екологічними аспектами розвитку АПК, а також з практикою корпоративного управління.

З метою вибору збалансованого інституціонального механізму державного регулювання розвитку агропромислових корпорацій надані рекомендації з удосконалення інституціонального механізму щодо сприяння реалізації державних програм і проектах агропромислового розвитку та оптимізації інституціональної та економічної політики держави, визначенню їх різновидів будуть присвячені наступні наукові розвідки.

Список використаних джерел

1. *Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році* : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2013. – 576 с.
2. *Програма економічної реформи на 2010–2014 рр. “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
3. *Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р.* [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/apk?nid=2976>.
4. *Програма розвитку АПК України на період до 2020 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uaagra.com.ua/wp-content/uploads/2014/02/APK-STRATEGY_02.2014.pdf.
5. *Стратегічні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/agrosector-0d6bd.pdf>.
6. *Оліфіренко Л. Д.* Державне регулювання розвитку корпоративних структур: інституціональний аспект : монографія / Л. Д. Оліфіренко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. – 356 с.
7. *Дацій О. І.* Інноваційна модель розвитку економіки України в умовах глобалізації : монографія / О. І. Дацій, М. В. Гаман, Н. В. Дацій. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 368 с.
8. *Корпоративні структури в національній інноваційній системі України* / за ред. Л. І. Федулової. – К. : УкрІНТЕІ, 2007. – 812 с.
9. *Гарретт Б.* Стратегические альянсы / Б. Гарретт, П. Дюссож ; пер. с англ. – М. : ИНФРАМ, 2002. – 332 с.
10. *Головкова Л. С.* Сукупний економічний потенціал корпорацій: формування та розвиток : монографія / Л. С. Головкова. – Запоріжжя : КПУ, 2009. – 340 с.
11. *Оліфіренко Л. Д.* Основоположні детермінанти державного регулювання розвитку корпорацій: інституціональний аспект / Л. Д. Оліфіренко // *Економіка та держава*. – 2012. – № 5. – С. 141–143.
12. *Портер М. Е.* Стратегія конкуренції / М. Е. Портер ; пер. с англ. – К. : Основи, 1998. – 390 с.
13. *Пріоритети політики імпортозаміщення у стратегії модернізації промисловості України* : аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2012_table/1011_dop.pdf.
14. *Радева М. М.* Розвиток корпоративних підприємств в Україні: інституціональний підхід : монографія / М. М. Радева. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – 336 с.
15. *Олифиренко Л. Д.* Основополагающие детерминанты государственной политики регулирования развития корпораций [Электронный ресурс] / Л. Д. Олифиренко // *Современные технологии управления*. – 2013. – № 09 (33). – Режим доступа : <http://sovman.ru/all-numbers/archive-2013/september2013/item/188-03-33.html>.
16. *Шкарлет С. М.* Інституціональні засади модернізації регуляторної діяльності в Україні : монографія / С. М. Шкарлет, Ж. В. Дерій, Т. І. Зосименко. – Чернігів : Черніг. держ. технол. ун-т, 2012. – 237 с.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 352/354:342.7-053.2

Ю.І. Олифіренко, здобувач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

**ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ****Ю.И. Олифиренко**, соискатель

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

**ПУТИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ
В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ РЕБЕНКА****Yuliia Olyfirenko**, candidate

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

**THE IMPROVEMENT TRENDS IN THE WORK OF STATE EXECUTIVE BODIES
IN CHARGE OF CHILD'S RIGHTS PROTECTION**

Проаналізовано структуру та функції органів державної влади та місцевого самоврядування у галузі захисту прав дитини, а також організацію системи захисту прав дитини на рівні територіальної громади, охарактеризовано правовий статус органів опіки та піклування, визначено основні проблеми в їх діяльності, що не дозволяють їм ефективно здійснювати повноваження з охорони дитинства. Запропоновано шляхи вдосконалення системи захисту прав дитини на державному та місцевому рівні.

Ключові слова: громада, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, захист дітей, соціальне сирітство, соціальні сироти, діти, які опинились у складних життєвих обставинах, бездоглядні, безпритульні діти.

Проанализировано структуру и функции органов государственной власти и местного самоуправления в сфере защиты прав ребенка, а также организацию системы защиты прав ребенка на уровне территориальной общины, дана характеристика правового статуса органов опеки и попечительства, определены основные проблемы в их деятельности, которые не позволяют им эффективно осуществлять полномочия в сфере охраны детства. Предложены пути усовершенствования системы защиты прав ребенка на государственном и местном уровне.

Ключевые слова: община, органы исполнительной власти, органы местного самоуправления, защита детей, социальное сиротство, социальные сироты, дети, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах, безнадзорные, беспризорные дети.

The structure and function of state and local bodies in charge of child's protection and the way of organizing protection system of child's right on the level of territorial community have been analysed, the legislative status of social protection institutions for children without parental care have been characterized the main problems in their activities which prevent them from providing effective measures in protection of childhood have been defined. The ways of improvement in the system of protection children's right on governmental and local levels have been proposed.

Key words: community, state executive bodies, local self-governmental bodies, child's protection, social orphanhood, social orphans, children, who are under difficult conditions of life, homeless children, abandoned children.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 51 Конституції України [7], ст. 5 Сімейного кодексу України [25] держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, забезпечує охорону прав матері та батька, створює умови для зміцнення сім'ї. Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків.

Статтею 9 Конвенції ООН про права дитини [8] визначено, що держава має забезпечити, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли за рішенням суду буде встановлено, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини.

Незважаючи на помітне зменшення кількості судових рішень про позбавлення батьківських прав, їх обсяги все ще залишаються досить значними. Так, судами першої інстанції із задоволенням позову щорічно приймається 10–11 тис. таких рішень [28, с. 177]. Тобто щонайменше 30 дітей щодня стають сиротами при живих батьках.

Поширеною є також тенденція щодо наповнення інтернатних закладів дітьми із багатодітних та малозабезпечених сімей. Через відсутність можливості у таких батьків відвідувати дітей (віддаленість закладів від їх місця проживання, фінансову неспроможність) зазначена обставина стає в подальшому формальною підставою для позбавлення їх батьківських прав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виділення невирішених питань. Вирішенню проблем дитячої бездоглядності, безпритульності та соціального сирітства присвячено багато ґрунтовних наукових досліджень, серед яких праці О.В. Безпалько, О.В. Вакуленко, Н.М. Комарової, Н.Ф. Романової та інших. Проблемі удосконалення діючої системи взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері охорони дитинства, зокрема, присвячені праці М. Бутка, Ю. Харченко, І. Цибуліної.

Водночас більшої уваги потребує здійснення аналізу системи захисту прав дитини на місцевому рівні, особливо на рівні територіальної громади.

Метою цієї статті є здійснення аналізу структури та функцій органів державної влади та місцевого самоврядування у галузі захисту прав дитини, що дозволить визначити шляхи вдосконалення механізму державного управління у цій сфері.

Викладення основного матеріалу. В Україні сформовано систему органів державної влади й місцевого самоврядування, які покликані вирішувати питання забезпечення прав дитини, а також сприяти запобіганню негативним явищам у дитячому середовищі.

Так, відповідно до ст. 5 Закону України «Про охорону дитинства» [19], визначає державну політику у сфері дитинства Верховна Рада України як єдиний законодавчий орган країни. Приймаючи закони, парламент створює правову базу для зміцнення сім'ї, захисту дитинства, запобігання негативним проявам у дитячому середовищі. Крім того, Верховна Рада України призначає та звільняє з посади Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, який забезпечує парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини й громадянина та захист прав кожного на території України, у тому числі і дітей.

При Уповноваженому Верховної Ради з прав людини діє представник Уповноваженого з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності.

Повноваження Президента України у цій сфері визначені Конституцією України, відповідно до якої він є гарантом додержання Конституції [7], прав і свобод людини та громадянина. Крім того, Президент України підписує закони, прийняті Верховною Радою України.

Забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері Уповноважений Президента України з прав дитини при Президенті України [12].

Реалізацію державної політики щодо охорони дитинства через розроблення і здійснення відповідних цільових загальнодержавних програм забезпечує Кабінет Міністрів України [14].

Координація та методологічне забезпечення діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у цій сфері покладена на Міністерство соціальної політики України.

До структури Міністерства належать Департамент захисту прав дітей та усиновлення, Департамент сімейної, гендерної політики та протидії торгівлі людьми та Управління профілактики соціального сирітства, діяльність яких спрямована на забезпечення захисту прав, свобод та інтересів дітей.

На обласному, міському та районному рівнях реалізацію державної політики у сфері захисту прав дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності та координацію діяльності у сфері захисту прав дитини забезпечують служби у справах дітей [17].

На рівні територіальних громад соціальний захист та захист прав дітей забезпечують органи опіки та піклування, якими відповідно до цивільного законодавства є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад.

Органи опіки та піклування мають такі повноваження:

- згідно з п. 7 ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [16] у відданні виконавчих органів сільських, селищних, міських рад є організація роботи щодо запобігання бездоглядності неповнолітніх, а відповідно до ст. 22 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [15] серед інших повноважень місцевих державних адміністрацій визначена функція щодо реалізації державної політики в галузі материнства і дитинства;

- відповідно до ст. 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [13] ці органи провадять діяльність з надання статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, із захисту особистих, майнових та житлових прав дітей;

- Сімейний кодекс України надає повноваження органам опіки та піклування, у тому числі рівня сільських та селищних рад, щодо підготовки позовів про позбавлення батьківських прав, відібрання дітей, вирішення питань негайного відібрання дітей;

- Закон України «Про охорону дитинства» (ст. 5) [19] покладає на місцеві органи виконавчої влади та місцевого самоврядування забезпечення контролю за дотриманням в ігрових залах, комп'ютерних клубах, відеотеках, дискотеках, інших розважальних закладах та громадських місцях правопорядку та етичних норм стосовно дітей;

- Закон України «Про соціальні послуги» поряд з іншими органами визначає орган опіки та піклування як уповноважений орган, що здійснює соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю [22];

- Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (ст. 3) серед органів та установ, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, визначає орган опіки та піклування [21].

Повноваження органів опіки та піклування у сфері захисту прав дітей залишених без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, детально визначені Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» [9]. Цей нормативно-правовий акт розподіляє сфери компетенції щодо захисту дітей цієї категорії між районними державними адміністраціями та сільськими і селищними радами.

Для допомоги в роботі органів опіки та піклування районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад створюються комісії з питань захисту прав дитини, які мають консультативно-дорадчі функції. Діяльність цих дорадчих органів регулюється відповідним типовим положенням, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866 [9].

Проведений нами аналіз свідчить про те, що система органів опіки та піклування в Україні складається з трьох рівнів:

- районний рівень – районні державні адміністрації;
- міський (районний у місті) рівень – виконавчі комітети міських, районних у містах рад;
- рівень села, селища – виконавчі комітети сільських, селищних рад.

Між різними рівнями органів опіки та піклування немає ієрархічної підпорядкованості, підзвітності, підконтрольності та належної взаємодії. Залежно від рівня, ці органи мають різний обсяг повноважень, хоча спостерігається часткове дублювання функцій, що призводить до конфлікту компетенції між органами опіки та піклування виконавчого рівня влади та місцевого самоврядування.

Так, найбільшим обсягом повноважень у прийнятті рішень відносно дітей наділені районні державні адміністрації. На рівні територіальних громад таким же обсягом повноважень наділені лише виконавчі комітети міст обласного значення.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

У разі коли органом опіки та піклування є виконавчий комітет міста районного значення, рішення відносно дітей (надання статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, рішення про влаштування дитини, вирішення спорів між батьками, надання дозволів на продаж, придбання житла) приймаються районною державною адміністрацією.

Тобто спостерігається централізація повноважень органів опіки та піклування рівня виконавчої влади у сфері охорони дитинства, натомість органи опіки та піклування на базовому рівні місцевого самоврядування є фактично відсторонені від вирішення цих питань.

Розподіл повноважень органів опіки та піклування районного, сільського і селищного рівня наведено на рис. 1.

Рис. 1. Розподіл повноважень органів опіки та піклування районного, сільського і селищного рівня

Слід зазначити, що більш широке коло повноважень у сфері захисту прав дітей районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів, районних у містах рад пов'язано із наявністю в їх складі спеціальних підрозділів – служб у справах дітей, які безпосередньо забезпечують цю діяльність.

У сільських та селищних радах посади, до повноважень яких належав би захист прав дітей, відсутні.

Проведений аналіз та практичний досвід автора у сфері захисту прав дітей дає змогу виділити основні проблеми, які не дозволяють в повному обсязі та ефективно забезпечувати реалізацію державної політики в цьому напрямі. Серед яких виділимо наступні.

1. Відсутність єдиного центрального органу виконавчої влади у сфері сім'ї та дітей.

Як слушно зазначає Є.О. Парамонов, система державних органів та установ, які опікуються правами дитини в Україні, є нестабільною і перебуває у постійному русі. Вона змінюється, переформовується залежно від вимог часу та бачення означених питань керівництвом держави [10].

Так, у 2011 році внаслідок зміни структури органів виконавчої влади було ліквідовано спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах сім'ї – Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту та передано його функції Мінсоцполітики України [18].

Перепідпорядкування управління системою захисту інтересів дітей Міністерству соціальної політики України, на наш погляд, послаблює державну політику у цій сфері. Наслідком такого поглинання може бути подальший розвиток системи державних допомог та соціальних послуг вразливим категоріям сімей, водночас поза увагою залишиться формування державної політики, спрямованої на підтримку інституту сім'ї, захист сімей та дітей у широкому розумінні.

2. Відсутність належної координації.

Як на центральному, так і на місцевому рівні функції захисту прав дітей та сімей фрагментарно розподілені між трьома структурами, діяльність яких тісно переплітається, дублюється та не має чітких меж.

На центральному рівні – Департаментом захисту прав дитини та усиновлення, Управлінням профілактики соціального сирітства та Департаментом сімейної, гендерної політики та протидії торгівлі людьми, що підпорядковуються Мінсоцполітики України.

На місцевому рівні між службами у справах дітей, департаментами (відділами, секторами) у справах сім'ї та молоді та центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Слід зазначити, що функціонально діяльність служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спрямовується усіма вищеперерахованими структурними підрозділами Мінсоцполітики, що ускладнює координацію в зазначеній сфері та не сприяє виробленню спільного бачення та єдиного підходу до вирішення проблем.

Поряд з цим необхідно зазначити, що негативно відображається на рівні взаємодії між службами у справах дітей та центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді різна ієрархічна підпорядкованість цих структур. Так, служби у справах дітей є структурним підрозділом місцевих державних адміністрацій (виконавчих комітетів міських, районних у містах рад), а центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – спеціальним закладом, діяльність якого спрямовується органами соціального захисту населення.

Водночас повноваження служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є дуже близькими за своїм змістом. Так, служби у справах дітей здійснюють облік дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, а центри соціальних служб – сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, яким надають комплекс соціальних послуг. Фактично в полі зору служби у справах дітей та центру соціальних служб перебувають ті ж самі сім'ї. Беручи на облік дитину, яка опинилась у складних життєвих обставинах, служба у справах дітей практично є замовником соціальних послуг для сім'ї цієї дитини у центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

3. Недоліки в організації системи захисту прав дитини на місцевому рівні.

Як вже зазначалось вище, всі важливі рішення стосовно дітей вирішуються на рівні районної державної адміністрації. Громада міста (за винятком міст обласного значення,

де у складі виконкому є служба у справах дітей), села, селища залишається осторонь у вирішенні цих завдань.

На жаль, блок питань, які стосуються захисту прав дитини на місцевому рівні, взагалі відсутній також у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р [24].

Визначені чинною нормативно-правовою базою повноваження органів опіки та піклування спрямовані головним чином на захист окремої групи дітей – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Поряд з цим поза увагою залишається захист дітей усіх категорій, а також конкретні функції з профілактики дитячої бездоглядності, безпритульності, соціального сирітства.

Підтримуємо також думку І.В. Цибуліної, що не сприяє якісному наданню управлінських послуг на рівні громад відсутність у сільських радах окремих підрозділів, які забезпечують захист прав дитини [27]. Переважно, вирішення цих питань забезпечують голова та секретар ради, посади яких є виборними.

Таким чином, виконання цих завдань залежить від суб'єктивних факторів, а саме від особистих якостей цих посадовців, їх свідомості та життєвої позиції, а відповідальність посадових осіб органів опіки та піклування за дії чи бездіяльність в цих напрямках є невизначеною.

На відміну від органів опіки та піклування районного рівня, при сільських та селищних радах чинним законодавством не передбачена діяльність дорадчих органів, хоча є практика функціонування при сільських та селищних радах громадських комісій (інспекцій) у справах дітей, які мають також дорадчий характер. Такі громадські формування створюються рішенням органу опіки та піклування. До їх складу входять педагоги, депутати, медичні працівники, представники батьківських комітетів, громадськості та правоохоронних органів [3, с. 21].

На наш погляд, врегулювання діяльності консультативно-дорадчих органів у справах дітей на рівні сільських та селищних рад сприяло б об'єднанню зусиль посадових осіб органів місцевого самоврядування та членів громади у вирішенні конкретних питань захисту прав дитини, а також прийняттю об'єктивних, зважених та неупереджених рішень в її найкращих інтересах.

4. Централізація та інституціалізація системи соціальних послуг.

Ще з радянських часів у нашій державі функціонує система державних установ, яка фактично перебрала на себе батьківські обов'язки з утримання, надання притулку, забезпечення необхідним одягом та харчуванням дітей. До цього часу поміщення дитини до школи-інтернату, дитячого будинку чи будинку дитини вважається найпростішим рішенням для вирішення таких соціальних проблем, як відсутність житла, бідність, інвалідність, неспроможність батьків утримувати дитину та ін. В таких установах, на відстані від батьків та свого звичного оточення діти можуть перебувати досить тривалий час. Часто навіть до повноліття.

Новими формами надання послуг дітям, які опинились у складних життєвих обставинах, тимчасового перебування є центри соціально-психологічної реабілітації дітей.

Однак, незважаючи на свій потужний потенціал у наданні дітям індивідуальної психологічної та коригувальної допомоги, ці заклади є малочисельними і також знаходяться на відстані від місця проживання дітей. Пройшовши курс реабілітації, дитина повертається до батьків, де залишаються ті ж проблеми, які були до поміщення дитини. Це з часом викликає необхідність повторного ізолювання дитини від сім'ї [9].

Соціальні послуги, що не передбачають стаціонарного поміщення, надаються центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [5]. Проте такі центри функціонують

на рівні області, району та міста. Натомість заклади базової, первинної ланки – на рівні сільської та селищної громади – відсутні. Таким чином, сім'я, яка опинилась у складних життєвих обставинах, що проживає на території села або селища, може отримати соціальні послуги лише на рівні району, а не в конкретній громаді.

Відсутність кваліфікованих послуг з підтримки батьківства за місцем проживання, бідність та безробіття призводить до того, що діти вилучаються із таких сімей або батьки самостійно влаштовують їх в інтернати. Так, за даними дослідження, проведеного Уповноваженим з прав дитини, станом на 01.01.2013 року в інтернатних закладах перебувало 117 600 дітей (1,5 % дитячого населення України). Із них лише 13,5 тис. (11 %), тобто кожен десятий, має статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, решта – за заявами батьків [6, с. 3].

Зазначені заклади в основному обласного підпорядкування. Батьки дитини, здебільшого, не мають змоги підтримувати систематичні контакти з дитиною. Місцева влада після влаштування дитини перекладає відповідальність за її опіку на заклад. Повернення дитини із закладу є досить проблематичним, втрачаються сімейні зв'язки, згодом більшість таких дітей набувають статусу дитини, позбавленої батьківського піклування.

Слід звернути увагу, що в зоні особливого ризику перебувають сім'ї з сільської місцевості, бо на відміну від жителів районних та обласних центрів, для жителів сільської місцевості соціальні послуги є менш доступними. Тому переважна більшість сільських дітей, що опинились у складних життєвих обставинах, можуть отримати необхідний комплекс послуг лише в умовах стаціонарного перебування, що передбачає відрив дитини від сім'ї та громади.

Таким чином, дискримінації в отриманні якісної соціальної допомоги зазнає більш ніж третина дитячого населення України, бо за статистичними даними кількість дітей, які проживають у сільській місцевості, становить близько 35 % дитячого населення України (понад 2 млн) [4, с. 12].

Отже, очевидним є висновок про те, що держава, усунувшись від цілеспрямованої діяльності з підтримки села, створила всі умови, які сприяють та провокують розпад сімейних цінностей, втрату батьківського потенціалу, вихід дітей за межі сімейного оточення.

Це суперечить міжнародним стандартам, відповідно до яких система соціальних послуг різним категоріям населення, в тому числі дітям і молоді, має ґрунтуватись на ефективних економічних та організаційних механізмах, здатних забезпечувати гнучкість для реагування на нагальні потреби користувачів, відповідність індивідуальним потребам, наближеність соціальних послуг до клієнтів і базування в громаді, спроможність послуг покращити якість їх життя [1].

Зважаючи на вищезазначене, необхідним стає запровадження системи, орієнтованої на підтримку сімей на рівні територіальної громади.

Актуальність такої роботи зумовлена такими обставинами:

- декларуванням ролі місцевого самоврядування у вирішенні соціальних проблем та відсутністю механізмів залучення членів громади до активної участі у вирішенні долі дітей, які є мешканцями конкретної громади;

- потребою суспільства в ефективно діючій системі захисту прав дитини на локальному рівні та відсутністю теоретичних та практичних підходів до її організації;

- підвищенням ролі громадських організацій у здійсненні соціально-правового захисту дітей та відсутністю дієвих механізмів залучення їх до надання послуг дітям та сім'ям з дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах;

- потребою дітей та сімей у якісних соціальних послугах та відсутністю в межах громади інфраструктури, здатної задовольнити ці потреби.

Напрями вдосконалення державного механізму захисту прав дитини зображено на рис. 2.

Рис. 2. Напрями вдосконалення державного механізму захисту прав дитини

Отже, діюча система органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у сфері соціального захисту дітей залишається нескоординованою, відповідальність розділена між різними центральними та місцевими органами виконавчої влади. Зазначене не дозволяє здійснювати управління та координацію діяльності в цій сфері ефективно.

На нашу думку, сприятиме вирішенню цієї проблеми оптимізація структури органів центральної та місцевої виконавчої влади, а саме об'єднання у спільну вертикаль всі органи і служби центрального, регіонального та місцевого рівня, повноваження яких безпосередньо пов'язані із захистом дітей та сімей.

Так, на центральному рівні замість трьох структурних підрозділів Мінсоцполітики, які здійснюють управління у справах сімей та дітей (Департамент захисту прав дітей та усиновлення, Департамент сімейної, гендерної політики та протидії торгівлі людьми та Управління профілактики соціального сирітства), утворити один орган – Департамент у справах сімей та дітей.

Відповідну реорганізацію необхідно здійснити і на регіональному та місцевому рівнях – служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Департамент (відділи та сектори) сім'ї, молоді та спорту об'єднати у Служби у справах сім'ї та дітей. На рівні сільських та селищних рад запровадити штатну посаду спеціаліста з охорони дитинства.

Необхідність створення спеціальної служби, яка б вирішувала питання захисту прав дітей, доводять також наукові праці І. Цибуліної, М. Бутка та Ю. Харченко [2].

На наш погляд, важливим компонентом дієвої системи захисту прав дитини є підвищення відповідальності органів опіки та піклування сільських, селищних та міських рад у сфері охорони дитинства. Як вже зазначалось вище, діюча модель захисту прав дитини на місцевому рівні характеризується обмеженістю органів опіки та піклування сільського та міського рівня у своїх повноваженнях щодо захисту дітей. Всі важливі рішення щодо соціального захисту дітей та надання послуг сім'ям та дітям, які опинились у складних життєвих обставинах, можна отримати лише на рівні району або області. Тобто значна частина дитячого населення, хоч і потребує соціального захисту та тих чи інших послуг, залишається неохопленою ними через територіальну віддаленість від суб'єктів їх надання. Тому робота районних служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді на практиці зводиться фактично лише до обліковування дітей та сімей, які опинились у складних життєвих обставинах.

На рівні сільської громади ефективність роботи з попередження дитячої бездоглядності та безпритульності залежить від того, наскільки голова сільради переймається цими проблемами і розуміє необхідність такої роботи. Така ситуація, на наш погляд, є недопустимою, оскільки доля дітей не може залежати від чийогось суб'єктивного розуміння.

Погоджуємося з думкою М. Бутка та Ю. Харченко щодо необхідності концентрації первинної профілактики у місцевому самоврядуванні, з залученням ресурсів органів виконавчої влади та громадських, благодійних організацій [2].

Крім цього, на нашу думку, для вдосконалення роботи з профілактики дитячої бездоглядності, безпритульності та соціального сирітства необхідно:

- розробити окремий нормативно-правовий акт («Закон про органи опіки та піклування»), в якому чітко визначити межі компетенції органів опіки та піклування сільського, міського та районного рівнів (у тому, числі повноваження щодо надання висновку органу опіки та піклування про доцільність поміщення дитини до інтернатного закладу за заявою батьків), з одночасним внесенням змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо персональної відповідальності голів сільських, селищних, міських рад за організацію соціального захисту дітей, які проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також за прийняття необґрунтованих рішень щодо направлення дитини на виховання до державного закладу, неякісне здійснення контролю за умовами проживання дітей у неблагополучних сім'ях, відсутність (несвоечасність) реагування на факти невиконання батьками батьківських обов'язків, залишення дітей без батьківського піклування;

- запровадити механізм залучення депутатів місцевих рад до вирішення питань соціального захисту дітей та сімей на їх виборчому окрузі через доповнення ст. 10 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» пунктом відповідного змісту, а також застосування системи наставництва та шефства з боку депутатів місцевих рад та членів громади над сім'ями та дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах (депутат місцевої ради має бути зв'язком між сім'єю або дитиною та органом опіки та піклування);

- затвердити положення про консультативно-дорадчі органи у справах дітей при сільських та селищних радах та обов'язковий колегіальний розгляд питання про стан сім'ї, яка опинилась у складних життєвих обставинах, та шляхів подолання нею кризової ситуації;

- використовувати можливості навчальних, медичних закладів, а також ресурси підприємств, які працюють на території адміністративно-територіальної одиниці, до надання послуг дітям та сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах.

Доцільно також розробити механізм часткового фінансування органами місцевого самоврядування (органів опіки та піклування) витрат за перебування дітей в інтернатних закладах. Це підвищить мотивацію органу місцевого самоврядування до посилення роботи з сім'єю в межах територіальної громади, спрямованої на запобігання вилучення дитини з сімейного середовища.

Проблему надмірної централізації системи соціальних послуг можливо вирішити завдяки демонтажу системи державних закладів з інтернатною формою утримання та створення (у тому числі, на їх матеріальній та кадровій базі) локальних інституційних форм надання допомоги родинам та дітям (у тому числі, денного перебування) на рівні місцевих громад.

Такі заклади, зокрема, можуть бути створені за рахунок перепрофілювання та пристосування до потреб громади інтернатних закладів.

Види надання допомоги в таких закладах мають диференціюватись залежно від соціальних проблем конкретної громади, основними з них мають бути такі:

- надання тимчасового притулку дітям, які залишилися без батьківського піклування;
- організація дозвілля дітей;
- соціально-психологічна та педагогічна робота з сім'ями, підлітками, які мають конфлікт із законом, підтримка батьківського потенціалу;
- спеціалізована допомога (у тому числі, денного перебування) – соціотерапевтична допомога дітям-інвалідам, забезпечення реабілітації батьків, які ухиляються від виконання батьківських обов'язків.

Водночас, на нашу думку, є необхідність у запровадженні державного механізму фінансування потреб дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, замість утримання напівпустих інтернатних закладів. Оскільки, за даними дослідження інтернатних установ [6], у рік на їх утримання держава витрачає 5,7 млрд грн, з яких лише 14 % йде на потреби дитини, решта коштів – це заробітна плата персоналу, утримання приміщення та комунальні послуги. Щорічно стаціонарне утримання дитини у закладі в середньому становить 48,1 тис. грн, а це близько 4 тис. щомісячно.

Вважаємо, що ці кошти було б більш доцільно спрямовувати на адресну підтримку конкретних дітей та сімей.

Сприятиме також підвищенню якості соціальних послуг ліквідація державної монополії на всі види соціальних послуг, яка зберігається в нашій державі ще з радянських часів.

Такий підхід дозволить повноцінно залучати до їх надання громадські та благодійні організації, що, у свою чергу, створить конкурентні умови у середовищі надавачів соціальних послуг, підвищить їх мотивацію до підвищення результативності діяльності.

Інститути громадянського суспільства сприятимуть здешевленню послуг за рахунок залучення додаткових ресурсів та волонтерської праці. Переважання громадських та благодійних організацій у сфері надання соціальних послуг, у тому числі за рахунок бюджетних коштів, відповідатиме кращій світовій практиці.

Однак всі ці нововведення не матимуть очікуваного ефекту, якщо поза увагою залишиться відповідальність за долю дітей на рівні базової ланки суспільства – сім'ї. Тому актуальним є розроблення й нормативне визначення механізму проведення соціально-реабілітаційної і соціально-корекційної роботи з батьками, які не виконують чи виконують не належним чином свої батьківські обов'язки; поліпшення процедури застосування санкцій сімейної відповідальності, запровадження соціальної експертизи в судах щодо визначення рівня неналежного виховання батьками своїх дітей. Для цього слід доповнити Сімейний кодекс України окремою статтею щодо відповідальності батьків за утримання, виховання та розвиток дітей, їх життя і здоров'я. За умов невиконання особою своїх батьківських обов'язків, порушення прав інших членів сім'ї по-

трібно законодавчо визначити чітку послідовність санкцій сімейної відповідальності, у тому числі у випадку позбавлення батьківських прав та відбирання дитини у батьків без позбавлення батьківських прав [28].

Висновки. Вирішення проблем соціального сирітства вимагає вдосконалення державного механізму захисту прав дитини, а саме: створення чіткої вертикалі управління у сфері захисту сімей та дітей, удосконалення діяльності органів опіки та піклування сільського та міського рівня, роздержавлення сфери соціальних послуг, поступового переходу від великих інституційних форм надання соціальної допомоги до запровадження та розвитку на рівні громад малокомплектних центрів з денним або стаціонарним утриманням для надання комплексних послуг превентивного характеру, без відриву дитини від родини.

Потреба у створенні таких закладів, види допомоги та їх планова ємність має визначатись на основі проведення аналізу стану соціально-демографічних процесів кожної адміністративно-територіальної одиниці, попиту дитячого населення в конкретних видах допомоги, можливостей та ресурсів громади в їх забезпеченні.

Список використаних джерел

1. *Безпалько О. В.* Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи : монографія / О. В. Безпалько. – К. : Наук. світ, 2006. – 363 с.
2. *Бутко М. П.* Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування у здійсненні соціального захисту дітей без батьківської опіки [Електронний ресурс] / М. П. Бутко, Ю. П. Харченко. – Режим доступу : <http://vistnic.stu.cn.ua/index.pl?task=arcl&j=9&id=45>.
3. *Вакуленко О. В.* Залучення місцевих громад до вирішення проблем дітей, сімей та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах: методичні рекомендації / О. В. Вакуленко, Н. М. Комарова, Н. Ф. Романова. – К. : Держсоцслужба, 2010. – 108 с.
4. *Державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2011 року) / С. Ю. Аксьонова, М. Ю. Варбан, О. А. Васильєв та ін.* – К., 2012. – 188 с.
5. *Загальне положення про центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 573.* – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-п>.
6. *Звіт про здійснення Уповноваженим Президента України з прав дитини моніторингового дослідження стану функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які не мають необхідних умов для виховання та навчання в сім'ї, дітей з особливими потребами, ефективність використання такими закладами бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення їх діяльності [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/docs/zvit2612.pdf>.
7. *Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.* – К. : Україна, 1996. – 119 с.
8. *Конвенція про права дитини [Електронний ресурс] : схвалена резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 р.* – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. *Олифіренко Ю. І.* Модернізаційні аспекти надання комплексної допомоги дітям, які опинились у складних життєвих обставинах / Ю. І. Олифіренко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки” : наук. зб. – 2013. – № 4 (70). – С. 496–501.
10. *Парамонов Є. О.* Актуальні питання захисту прав дитини в Україні [Електронний ресурс] / Є. О. Парамонов. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/governmgmt/2012/194-182-7.pdf>.
11. *Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866.* – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п>.

12. *Питання* Уповноваженого Президента України з прав дитини [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 11 серпня 2011 року № 811/2011. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>.

13. *Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування* [Електронний ресурс] : Закон України від 13 січня 2005 року № 2342-IV. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>.

14. *Про Кабінет Міністрів України* [Електронний ресурс] : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

15. *Про місцеві державні адміністрації* [Електронний ресурс] : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

16. *Про місцеве самоврядування в Україні* [Електронний ресурс] : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-page>.

17. *Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи у справах дітей* [Електронний ресурс] : Закон України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>.

18. *Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади* [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 9 грудня 2010 року. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-п>.

19. *Про охорону дитинства* [Електронний ресурс] : Закон України від 26 квітня 2001 № 2402-III. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page>.

20. *Про Положення про Міністерство праці та соціальної політики України* [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 06.04.2011 № 389/2011. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>.

21. *Про попередження насильства в сім'ї* [Електронний ресурс] : Закон України від 15 листопада 2001 року № 2789-III. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2789>.

22. *Про соціальні послуги* [Електронний ресурс] : Закон України від 19 червня 2003 року № 966-IV. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.

23. *Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини* [Електронний ресурс] : Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>.

24. *Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні* [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р>.

25. *Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page>.

26. *Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку*. – К. : ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.

27. *Цибуліна І. В.* Удосконалення структурно-функціонального забезпечення органів державної влади з надання послуг щодо захисту прав дитини [Електронний ресурс] / І. В. Цибуліна. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/SOCIALNA/02-SIBULINA.pdf>.

28. *Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина*. – К., 2013. – 398 с.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДО «ВІСНИКА ЧЕРНІГІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»»

Вимоги щодо підготовки рукописів статей для публікації у «Віснику Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»», який внесено до Переліку наукових фахових видань ВАК України, затвердженого постановою Президії ВАК України від 10 березня 2010 року № 1-05/2, (Бюлетень ВАК України № 4, 2010).

Шановні дописувачі!

Спочатку просимо надіслати Вашу статтю, рецензію та довідку про автора (ів), оформлені за наведеними нижче вимогами, для попереднього розгляду редакційною колегією «Вісника Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»». Після отримання позитивного відгуку прохання сплатити вартість статті і надіслати весь пакет документів.

У зв'язку з включенням «Вісника Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»» до міжнародної наукометричної бази даних eLIBRARY.RU просимо Вас звернути увагу на деякі зміни в пакеті документів.

1. Для публікації статті у «Віснику Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»» необхідно в обов'язковому порядку подати:

- електронний варіант статті, оформленої за зразком (Додаток А);
- рецензію на статтю за підписом доктора наук;
- довідку про авторів, заповнену за наведеним бланком (Додаток Б). Звертаємо Вашу увагу, що ім'я та по батькові автора (ів) подаються повністю;
- квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті (Додаток В);
- згоду на публікацію у формі договору про передачу права на використання твору (бланк договору розміщено на сайті університету).

2. **Вимоги до наукової статті.** Наукова стаття повинна відповідати тематичному спрямуванню збірника.

Статтю можна подавати однією з трьох мов: українською, російською, англійською.

Обсяг статті повинен бути таким: мінімум – 5 повних сторінок, максимум – 10 сторінок (остання сторінка має бути заповнена не менш ніж на 3/4).

Стаття надсилається електронною поштою на адресу: **maksim-22@yandex.ru**. Текст статті набирається з використанням комп'ютерних текстових редакторів Word for Windows 97/2000/XP.

3. **Структура статті.** До друку у «Віснику Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»» приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: УДК. Автори. Назва наукової або освітньої установи, де працюють автори. Назва статті. Анотації. Ключові слова (у зв'язку з включенням до міжнародної наукометричної бази даних eLIBRARY.RU **вся інформація про авторів, назва статті, анотація і ключові слова подається трьома мовами: українською, російською, англійською**). Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Мета статті. Виклад основного матеріалу. Висновки і пропозиції. Список використаних джерел.

4. **Параметри сторінки повинні бути такими:**

Формат А4 (210×297 мм).

Поля: верхнє, нижнє та бокові – 25 мм.

Відступ від верхнього та нижнього колонтитула – 25 мм.

Верхній і нижній колонтитули, а також номери сторінок не вводити. Текст повинен бути вирівняний по ширині аркуша.

КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ У СТАТТІ ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЧНОЇ РОЗСТАНОВКИ ПЕРЕНОСІВ ТА АВТОМАТИЧНИХ СПИСКІВ. УСІ СПИСКИ ПРОСТАВЛЯЮТЬСЯ У РУЧНОМУ РЕЖИМІ!

5. **Вимоги до оформлення структурних елементів статті.**

5.1. **УДК** – шрифт Times New Roman (кегель 12), курсив, вирівнювання по лівому краю без абзацу.

Автори – *ініціали та прізвище* кожного автора починати з нового рядка (шрифт Times New Roman (кегель 12), розміщення по лівому краю, без абзацного відступу, напівжирний), **науковий ступінь або посада, якщо немає ступеня** (шрифт Times New Roman (кегель 12), звичайний). Скоро-

чення слід подавати згідно з ДСТУ 3582-97 “Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні правила та вимоги” (наприклад: д-р екон. наук; канд. техн. наук; тис., млн, млрд; грн, дол; табл., рис. тощо). Дані про авторів подаються трьома мовами

Назва організації – місце (я) роботи автора (-ів) (вирівнювання по лівому краю без абзацного відступу, шрифт Times New Roman (кегель 10)). Після назви організації через кому вказуються місто та країна розміщення організації (трьома мовами).

Назва статті – шрифт Times New Roman (кегель 12). Подається прописними напівжирними літерами, вирівнювання по центру без абзацу, трьома мовами.

Анотація – шрифт Times New Roman (кегель 9), курсив, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал. В анотації має бути чітко сформульована головна ідея статті та коротко обґрунтована її актуальність (обсяг – 8-10 рядків). У статті подаються анотації трьома мовами: українською, російською, англійською (Додаток А).

Ключові слова – шрифт Times New Roman (кегель 9), вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал. Ключові слова подаються трьома мовами. Кількість ключових слів – 5-7 (Додаток А).

Основний текст – текст статті з заголовками (вирівнювання по ширині, абзац – 0,63 см, шрифт Times New Roman (кегель 12), одинарний інтервал).

Розділи статті (Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Мета статті. Виклад основного матеріалу. Висновки і пропозиції. Список використаних джерел) зазначаються таким шрифтом: Times New Roman, кегель 12, напівжирний, звичайний. Після назви розділу статті ставиться крапка і продовжується текст самої статті.

5.2. Інтервали між елементами статті такі:

- УДК – автори – 1;
- автори – назва організації – 1;
- назва організації – назва статті – 2;
- назва статті – анотація – 1;
- анотація – ключові слова – 1;
- ключові слова – основний текст – 1;
- основний текст – назва таблиці (верхній край рисунка) – 1;
- назва таблиці – її верхній край (нижній край рисунка – їхні назви) – 1;
- нижній край таблиці (назва рисунка) – основний текст – 1;
- основний текст – список використаних джерел – 1;
- список використаних джерел – перелік джерел – 1.

6. Цитати, таблиці, статистичні дані, цифрові показники, що підвищують рівень аналітичних матеріалів, подаються з посиланням на джерела. Таблиці мають бути пронумеровані й мати заголовки. Відповідальність за наведені показники несе автор.

Рисунки і таблиці необхідно подавати у статті безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці.

6.1. Ілюстрації (рисунки та чорно-білі фотографії)

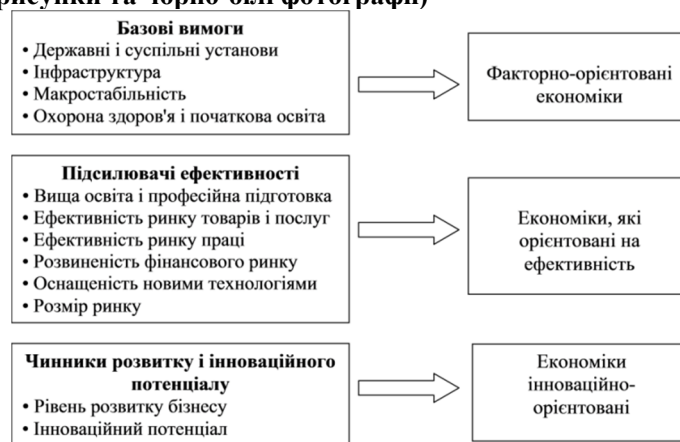

Рис. 1. Складові конкурентоспроможності на відповідній стадії розвитку економіки

Під час виконання рисунків рекомендується використання Microsoft Visio 2007 (2003). За умови використання закладеної графіки Microsoft Word рисунки повинні бути згрупованими. Шрифт рисунків Times New Roman, кегель 12, курсив.

Рисунки позначають словом “Рис.” і нумерують послідовно в межах статті. Якщо у статті є лише один рисунок, він не нумерується. Пояснювальні підписи, номер рисунка, його назву розміщують послідовно під ілюстрацією.

6.2. Таблиці

Цифровий матеріал, що наводиться в статті, як правило, повинен оформлятися у вигляді таблиць.

Розмір тексту таблиць – кегель 12. Усі таблиці повинні мати заголовки. Нумераційний заголовок таблиць (кегель 12) вирівнюють по правому краю таблиці, тематичний заголовок таблиці (по центру, кегель 12, курсив).

Наприклад:

Таблиця 1

Аналіз показників діяльності підприємства

Показники	Формула розрахунку	Фактори, що впливають на показник	Напрями поліпшення показників
1.			
...			

Якщо таблиця не вміщується на одній сторінці, всі її колонки нумерують, а над перенесеною частиною таблиці справа надписують: “Закінчення табл. 1”.

6.3. Формули

Використовуючи формули, необхідно дотримуватися певних правил.

Великі, довгі та громіздкі формули, які мають у складі знаки суми, добутку, диференціювання, інтегрування, розміщують на окремих рядках. Це стосується також і всіх нумерованих формул. Для економії місця кілька коротких однотипних формул, відокремлених від тексту, можна подати в одному рядку, а не одну під одною. Невеликі і нескладні формули, що не мають самостійного значення, вписують усередині рядків тексту.

Стиль формул: хімічні формули набирають прямим шрифтом. Формули, на які є посилання, нумерують арабськими цифрами в круглих дужках праворуч. Обов'язково подають розшифровку літерних позначень величин у формулах. Для набору позначень фізичних величин використовують редактор формул Microsoft Equation для WINDOWS.

Номер формули проставляється справа в кінці рядка в круглих дужках, не виходячи за поле. Формули необхідно вирівнювати по лівому краю сторінки. Між ними та текстом витримується інтервал в один рядок.

Наприклад:

Ефективна ставка процента для позичальника визначається за формулою (1)

$$Rt = \frac{SK}{z-h} \cdot 360, \quad (1)$$

де SK – величина знижки (%);

h – період дії знижки (днів);

z – тривалість відстрочки платежу (днів).

7. Список використаних джерел необхідно складати за вимогами, що висуваються до оформлення списку використаних джерел у дисертаційних роботах (Бюлетень ВАК України № 5, 2009), розміщувати бібліографічні записи за алфавітом чи у послідовності їхніх перших згадувань в основному тексті статті.

Заголовок “Список використаних джерел” слід розміщувати посередині рядка, шрифт Times New Roman, кегель 12, напівжирний, а список джерел – 11 кегель.

8. Оплата публікації. Опублікування наукових статей у “Віснику Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки” є платним. Вартість публікації 1 сторінки наукової статті становить **50 грн** (прохання обов'язково уточнювати вартість публікації). Оплата підтверджується квитанцією, зразок якої наведений у Додатку В.

9. Контактна інформація.

Матеріали необхідно надсилати на електронну адресу: **maksim-22@yandex.ru**. Всі документи, що містять підписи та печатки, повинні бути відсканованими.

Контактна особа: Дубина Максим Вікторович.

Моб. тел.: 099-37-63-287.

Відповідальність за матеріали, наведені у статті, несе автор.

Неправильно оформлені автором стаття та супровідні документи, що не відповідають зазначеним вимогам, розглядатися не будуть.

Додаток А

Приклад оформлення статті

УДК 336.72

В.М. Ковальський, д-р екон. наук**М.Д. Іванов**, канд. екон. наук

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

С.М. Іващенко, аспірант

Полтавський університет споживчої кооперації України, м. Полтава, Україна

**ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ****В.Н. Ковальський**, д-р екон. наук**М.Д. Іванов**, канд. екон. наук

Чернігівський національний технологічний університет, г. Чернігів, Україна

С.Н. Іващенко, аспірант

Полтавський університет потребительской кооперации Украины, г. Полтава, Украина

**ФИНАНСОВЫЙ МЕХАНИЗМ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ****Volodymyr Kovalskyi**, Doctor of Economics**Mykhailo Ivanov**, PhD in Economics

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

Serhii Ivashchenko, PhD student

Poltava University of Consumer Cooperatives in Ukraine, Poltava, Ukraine

FINANCIAL MECHANISM OF FOREIGN TRADE ENTERPRISES*Досліджено теоретичні питання формування фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності підприємств.**Ключові слова:* фінансовий механізм, підприємство, зовнішньоекономічна діяльність.*Исследованы теоретические вопросы формирования финансового механизма внешнеэкономической деятельности предприятий.**Ключевые слова:* финансовый механизм, предприятие, внешнеэкономическая деятельность.*The theoretical aspects of forming a financial mechanism the foreign trade of enterprises were investigated.**Key words:* financial mechanism, enterprise, foreign economic activity.**Постановка проблеми. ...****Аналіз останніх досліджень і публікацій. ...****Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. ...****Мета статті. Головною метою цієї роботи є ...****Виклад основного матеріалу. ...****Висновки і пропозиції. ...****Список використаних джерел**

1. *Захарова О. Д.* Теоретические аспекты определения экономической сущности понятия “региональная система” в контексте регионализации экономики / О. Д. Захарова // Экономика и управление. – 2007. – № 1. – С. 46–51.

2. *Коновальчик В. В.* Побудова процесу навчання персоналу в рамках загальної системи розвитку персоналу [Електронний ресурс] / В. В. Коновальчик // HRMagazine. – Режим доступу : <http://www.hr-portal.ru/tags/razvitie-personala>.

3. *Синиця Л. В.* Оцінка стійкості підприємства : монографія / Л. В. Синиця. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 184 с.

4. ....

5. ....

Додаток Б*Бланк для оформлення
довідки про автора***ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ**

Дані про авторів	Українською мовою	Російською мовою	Англійською мовою
Прізвище			
Ім'я			
По батькові			
Науковий ступінь			
Вчене звання			
Почесне звання			
Місце роботи			
Посада			
Назва статті			
Обсяг статті			
Поштова адреса, на яку необхідно надсилати примірник збірника			
Контактна інформація	роб. тел.		
	дом. тел.		
	моб. тел.		
	e-mail		

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Договір про передачу права на використання твору укладається на кожну статтю і надсилається поштою у паперовому вигляді з повністю заповненими автором (ами) твору реквізитами у 2-х примірниках (один для редакційної колегії, інший – для автора). Договір підписується ректором Чернігівського національного технологічного університету й один примірник повертається у паперовому вигляді автору (ам) твору поштою. Наявність Договору про передачу права на використання твору є обов'язковою умовою публікації наукових статей у наукових виданнях університету для всіх авторів.

Додаток В

Бланк квитанції для оплати публікації

Заява на переказ готівки	Дт	<input type="text" value="1002"/>	Ідентифікаційний код	<input type="text" value="05460798"/>
	Кт	<input type="text" value="31259203106996"/>		
	Одержувач платежу	<u>ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ</u>		
	Дата здійснення операції	_____		
	Дата валютування	_____		
			Код установи банку	<input type="text" value="853592"/>
	Найменування установи банку	<u>ГУДКСУ Укр. в Чернігівській області</u>		
	Прізвище, ім'я, по-батькові платника	_____		
	Адреса платника	_____		
	Призначення платежу	<u>за видання у збірнику</u> 25010100		
		Сума	<input type="text"/>	
Касир	Загальна сума	_____ (словами)		
	Підпис платника	_____		
Квитанція	Дт	<input type="text" value="1002"/>	Ідентифікаційний код	<input type="text" value="05460798"/>
	Кт	<input type="text" value="31259203106996"/>		
	Одержувач платежу	<u>ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ</u>		
	Дата здійснення операції	_____		
	Дата валютування	_____		
			Код установи банку	<input type="text" value="853592"/>
	Найменування установи банку	<u>ГУДКСУ Укр. в Чернігівській області</u>		
	Прізвище, ім'я, по-батькові платника	_____		
	Адреса платника	_____		
	Призначення платежу	<u>за видання у збірнику</u> 25010100		
		Сума	<input type="text"/>	
Касир	Загальна сума	_____ (словами)		
	Підпис платника	_____		

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

***ЧЕРНІГІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ***

СЕРІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

№ 2 (74)

Головний редактор	С.М. Шкарлет
Відповідальні за випуск	М.П. Бутко, В.П. Ільчук
Літературний редактор	Л.М. Сила
Коректор	О.С. Смелова
Комп'ютерна верстка і макетування	М.В. Дубина
	В.М. Олефіренко
	Т.В. Коваленко

Підписано до друку 12.12.2014. Формат 60x84/8. Друк різнографія.
Гарнітура Times New Roman. Умов. друк. арк. – 32,8.
Тираж 300 пр. Замовлення №. 246/14.

Редакційно-видавничий відділ Чернігівського національного технологічного університету
14027, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 4802 від 01.12.2014 р.